

367176

+367 176

UDK 911.3(082)

ISSN 0354-0596

Oddelek za geografijo Filozofske fakultete v Ljubljani

Department of Geography, Faculty of Arts, University of Ljubljana

DELA 12

SOCIALNOGEOGRAFSKI PROBLEMI

SOCIOGEOGRAPHICAL PROBLEMS

POSVEČENO 70. LETNICI PROF. VLADIMIRJA KLEMENČIČA
DEDICATED TO PROF. VLADIMIR KLEMENČIČ AT HIS
70TH ANNIVERSARY

LJUBLJANA 1997

888 800 830

Izdajateljski svet — Publishing Board

Borut Belec, Andrej Černe, Anton Gosar, Marijan M. Klemenčič,
Jurij Kunaver, Mirko Pak

Odgovorni urednik — Responsible Editor

Mirko Pak

Uredniški odbor — Editorial Board

Andrej Černe, Anton Gosar, Marijan M. Klemenčič, Darko Ogrin, Mirko Pak

Urednik — Editor in Chief

Marijan M. Klemenčič

Namizno založništvo — Desktop Publishing

Danica Jakopič

Prevodi v angleščino — English Translations

Branka Klemenc

Tisk — Printed by

VB&S d.o.o. Ljubljana

Izdano s finančno pomočjo Znanstvenega inštituta Filozofske fakultete v Ljubljani

Naklada 500 izvodov

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna univerzitetna knjižnica, Ljubljana

911.3(082)

SOCIALNOGEOGRAFSKI problemi = Sociogeographical problems /
[urednik, editor in chief Marijan M. Klemenčič. - Ljubljana :
Oddelek za geografijo Filozofske fakultete, 1997. - (Dela / Oddelek
za geografijo Filozofske fakultete - Faculty of Arts, Department of
Geography, ISSN 0354-0596 ; 12)

ISBN 961-6200-53-4
I. Klemenčič, Marijan M.
67650560

Po mnenju Ministrstva za kulturo št. 415-267/97 mb z dne 28. 5. 1997 štejejo Dela med
proizvode, za katere se plačuje 5 % davek od prometa proizvodov.

VSEBINA – CONTENTS

Uvodnik	5
Gosar Anton	
Življenje = geografija.....	9
Klemenčič Marijan M.	
Geografski prehod.....	15
Schaffer Franz	
Interaktive Sozialgeographie	
Zur Konzeption einer praxisbegleitenden Implementations-Forschung	31
Ruppert Karl	
Landschaftspflege im Blickfeld angewandter Geographie.....	59
Černe Andrej	
Geografija - prostorski koncepti in planiranje.....	81
Wolf Klaus	
Der Beitrag der Geographie zu Raumforschung und Raumordnung	95
Ravbar Marjan	
Odsev globalnih družbenih sprememb na vsebino regionalnega prostorskega planiranja.....	103
Plut Dušan	
Slovenija in oblikovanje sonaravne razvojne strategije Evropske zveze	119
Velikonja Joseph	
Slovene "Diaspora" in the United States.....	133

Urednik

dr. Marijan M. Klemenčič

Bufon Milan

- Prostorski aspekti manjšinske problematike v luči slovenske socialne geografije in politične geografije proučevanja 143

Maier Joerg

- Strukturwandel oder Strukturbruch im Grenzraum.
Bevölkerungs- und Wirtschaftsveränderungen im Bayerischen
und Böhmisches Grenzland 163

Belec Borut

- Hrvaška zemljiška posest v občini Lendava kot sestavina mejne
problematike 183

Vrišer Igor

- Družbeni proizvod slovenskih mest 195

Pak Mirko

- Vpliv univerze na razvoj Ljubljane 215

Rebernik Dejan

- Model morfološke in socialnogeografske zgradbe urbanega prostora
na primeru Celja, Kopra in Ptuja 229

Radinja Darko

- Kmetijsko obremenjevanje slovenskega alpskega sveta na izbranem
primeru 249

Lovrenčak Franc

- Značilnosti prsti na pobočju Tičnice na Rakeku 265

Mojca Dolgan-Petrič, Ida Knez-Račič, Janja Turk

- Bibliografija prof. dr. Vladimirja Klemenčiča 275

UVODNIK

Predstavitev raziskovalnih dosežkov članov Oddelka za geografijo ima v 12. številki DELA še posebno težo in pomen, ker na tak način želimo proslaviti 70-letnico kolege, učitelja in mentorja, prof. dr. Vladimirja Klemenčiča. S svojim delom, idejami, usmerjanjem in vodenjem je vtisnil neizbrisen pečat ne le Oddelku za geografijo, ampak vsej slovenski geografiji, s pomembnimi prispevki pa obogatil tudi mednarodno geografijo. Zato smo k sodelovanju povabili nekatere njegove doktorante in sodelavce iz Slovenije in tujine. Zaradi omejenega prostora je bilo treba močno skržiti število povabljenih sodelavcev; "krivec" za to je predvsem prof. Vladimir Klemenčič, ki je razpredel izredno široko mrežo mednarodnega sodelovanja in bil mentor številnim doktorantom in magistrantom.

Predstavljena tematika je zelo široka in sega od družbene do fizične geografije, od splošnih do zelo konkretnih obravnav, od teoretičnih do uporabnih. Zelo dobrodošla so spoznanja in izsledki gostov iz tujine, ki pomembno širijo strokovna obzorja.

V vsebinskem pogledu se prispevki uvrščajo v več skupin. Teoretsko naravnani prispevki so večinoma usmerjeni v obravnavo pomena geografije za prostorsko načrtovanje. Iz njih je jasno razvidna družbena odgovornost geografije za opredeljevanje najpomembnejših pokrajinskih problemov in iskanje možnosti za njihovo rešitev. Prispevki o obmejni in narodnostni tematiki se dotikajo zelo pomembnega in obsežnega strokovnega opusa prof. Klemenčiča. Jubilantovo angažiranost za opredeljevanje pomembnih širših geografskih problemov je našla odmev tudi v prispevkih, ki obravnavajo okoljske probleme, probleme slovenskih mest itn. Na koncu je dodana bibliografija prof. Vladimirja Klemenčiča, ki zaradi izredne raznovrstnosti njegovega dela še ni popolna.

Ko prof. Vladimirju Klemenčiču izrekamo zahvalo za njegovo delo na Oddelku za geografijo mu želimo, da bi s svojim notranjim žarom in energijo še dolgo netil ustvarjalni nemir v slovenski geografiji.

Zahvaljujemo se avtorjem prispevkov, posebno še povabljenim iz Slovenije in tujine, Mojci Dolgan-Petrič, Idi Knez-Račič in Janji Turk in za pripravo bibliografije, prevajalki Branki Klemenc, Danici Jakopič za namizno založništvo, kartografoma Veroniki Leskovšek in Blažu Repetu, tiskarni VB&S d.o.o., še posebno Znanstvenemu inštitutu Filozofske fakultete za sofinanciranje zbornika ter vsem drugim, ki so kakorkoli pripomogli k izdaji DELA 12.

Urednik
dr. Marijan M. Klemenčič

ŽIVLJENJE = GEOGRAFIJA *Ein Leben lang Geographie lieben* *Geography - A Life Long Love*

Anton Gosar*

PROF. DR. VLADIMIR KLEMENČIČ
AMBASADOR REPUBLIKE SLOVENIJE V ZNANOSTI

O jubilanu, u njegovem delu. Njegovemu zna imenovanja v na 12. zvezku odd in njegovem de potreba po raz želim le nekaj desetletja naju zapisom o kole mitega življani plemenitili, da marsikaj naučil strokovnjaka. N posledica prav priložnostih o razvi(ja)li strok

Moj pogled na študentskega, "odvisnosti" in da navidezne, z stika, ni z leti zamenjal bolj pristen odnos. Zame je bil jubilan vseskozi "profesor Klemenčič" in nič čudnega sem si tudi, da je po trideset letih poznanstva, vikanje še vedno najin "ameriško" jubilanu pa mi tikanje ne gre. Vendar tako reki bi mu lahko arhaično komuniciranje ni omejevalo razumevanja in skupnega delovanja, prednostno v stroki in službi. Iz osebnega izkustva tega intenzivnega, več kot četrstoletnega sodelovanja izhaja poznavanje njegovega življenja, dela in razmišljanja. Na osnovi tega vedenja in poznavanja ugotavljam, da je profesor Klemenčič posvetil življenje prednostno enemu

Klemenčiču in bogatih zapisov. smeljitev ob priliki njemu posvedenem ati vedenje o njem nika zato ne čutim delovanja. Namizati čutil sam, skozi tri vezosebnim, suhan etij, včasih kar pol o nas (obdobue) z sobivanja z gini ot osebnost in kot etično delovanje pogosto ob takih tega kot to, da so

cikle sodelovanja: et "podrejenosti", as. Presenečljivo je, tryem medosebnem stika, ni z leti zamenjal bolj pristen odnos. Zame je bil jubilan vseskozi "profesor Klemenčič" in nič čudnega sem si tudi, da je po trideset letih poznanstva, vikanje še vedno najin "ameriško" jubilanu pa mi tikanje ne gre. Vendar tako reki bi mu lahko arhaično komuniciranje ni omejevalo razumevanja in skupnega delovanja, prednostno v stroki in službi. Iz osebnega izkustva tega intenzivnega, več kot četrstoletnega sodelovanja izhaja poznavanje njegovega življenja, dela in razmišljanja. Na osnovi tega vedenja in poznavanja ugotavljam, da je profesor Klemenčič posvetil življenje prednostno enemu

* Dr., izr. prof., Oddelek za geografijo, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, Aškerčeva 2, SI 1000 Ljubljana, Slovenija

ŽIVLJENJE = GEOGRAFIJA
Ein Leben lang Geographie lieben
Geography - A Life Long Love

Anton Gosar*

O jubилantu, upokojenemu rednemu profesorju dr. Vladimirju Klemenčiču in njegovem delu, smo geografi objavili vrsto prijaznih, vsebinsko bogatih zapisov. Njegovemu znanstvenemu in pedagoškemu delu bo posvečena utemeljitev ob priliki imenovanja v naziv zaslužni profesor; bibliografska priloga v tem, njemu posvečenem 12. zvezku oddelčnega glasila, pa že dopolnjuje in vzporedno bogati vedenje o njem in njegovem delovanju v okviru stroke. Ob pisanju tega uvodnika zato ne čutim potrebe po razčlenitvi vsega njegovega strokovnega opusa in delovanja. Nanizati želim le nekaj pogledov na njegovo osebo in delo, kot sem to občutil sam, skozi tri desetletja najinega poznanstva. Ta razmislek naj bo antiteza brezosebnim, suhim zapisom o kolegh, s katerimi smo pogosto preživeli nekaj desetletij, včasih kar pol našega življenja. Zdi se, kot da se sramujemo napisati, da so nas (obdobno) plemenitili, da smo se nanje (obdobno) jezili in/ali pa, da smo se iz sobivanja z njimi marsikaj naučili/izučili. Ne priznamo, da so nas sooblikovali kot osebnost in kot strokovnjaka. Ne priznamo, da zna biti naše sedanje oportuno ali heretično delovanje posledica prav tega/takega individualnega sobivanja. Žal prepogosto ob takih priložnostih o njih - jubилantih - ne zmoremo zapisati nič drugega kot to, da so razvi(ja)li stroko.

Moj pogled na profesorja Klemenčiča se je oblikoval skozi štiri cikle sodelovanja: študentskega, sodelavskega, strokovnega in kolegialnega. Splet "podrejenosti", "odvisnosti" in "enakopravnosti" je oblikoval najino zvezo skozi čas. Presenetljivo je, da navidezne, z moje strani gojene hierarhičnosti, podedovane po prvem medosebnem stiku, ni z leti zamenjal bolj pristen odnos. Zame je bil jubилant vseskozi "profesor Klemenčič" in nič čudnega se mi ne zdi, da je, po tridesetih letih poznanstva, vikanje še vedno najina ustaljena pogovorna oblika. Nekateri kolegi v stroki mi zamerijo "ameriško" neposrednost in mi le zaradi spleta okoliščin tolerirajo tikanje, napram jubилantu pa mi tikanje ne gre. Vendar táko, rekli bi mu lahko arhaično komuniciranje ni omejevalo razumevanja in skupnega delovanja, prednostno v stroki in službi. Iz osebnega izkustva tega intenzivnega, več kot četrstoletnega sodelovanja izhaja poznavanje njegovega življenja, dela in razmišljanja. Na osnovi tega vedenja in poznavanja ugotavljam, da je profesor Klemenčič posvetil življenje prednostno enemu

* Dr., izr. prof., Oddelek za geografijo, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, Aškerčeva 2, SI 1000 Ljubljana, Slovenija

cilju: geografiji. Geografija je oblikovala življenje, življenje se je podrejalo strokovnim ambicijam!

Profesor Klemenčič mi pripisuje pragmatizem. Za človeka te vrste velja - tako Verbinčev slovar - da je zanj "merilo uspeha objektivna merljivost, uspešno zaključena akcija, takoj uporabljen znanstveni izsledak". Iz svoje kože ne morem niti tokrat, kajti prav jubilatovo delovanje mi daje možnost, da teorijo o pragmatičnosti, ob naštevanju zaslug in del, podkrepim na njegovem primeru. Zapisi ob (okroglih) obletnicah jubilanta v Geografskem vestniku in drugod, biografija v ULBB in že omenjena bibliografska priloga v tem zvezku dajejo dober vpogled v Klemenčičevo "ljubezensko razmerje" do geografije.

Njegove raziskovalne in organizacijske dosežke povzema okrog 250 zapisov oziroma bibliografskih enot. Avtor le-teh, profesor Klemenčič, velja z 68 objavami v tuji strokovni literaturi za najbolj plodovitega in po SCI najbolj citiranega slovenskega geografa. Največ njegovih del je zaslediti v Nemčiji (31%), kjer je objavil tudi svojo prvo, v tuji periodiki objavljeno študijo. Po časovnem vrstnem redu objav njegovih člankov si sledijo objave na Poljskem (4%), Slovaškem (2%), Madžarskem (12%), v Italiji (15%), Avstriji (16%), na Nizozemskem (6%), v Rusiji (3%), Švici (3%), Franciji (4%), Veliki Britaniji (3%) in na Cipru (2%). /Navedbe v oklepaju opredeljujejo delež objav v tujem tisku./

Z mentorskim delom je pripeljal do doktorata 15 geografov iz Slovenije, Hrvaške, Jugoslavije in Poljske, obenem pa je bil mentor številnim avstrijskim, italijanskim, poljskim, avstralskim in ameriškim štipendistom, ki so pri nas zbirali in dopolnjevali znanje za lastno raziskovalno delo. V Inštitutu za geografijo Univerze je zaposlil več kot 41 mladih strokovnjakov, kolegom raziskovalcem je omogočil študijsko izpopolnjevanje v tujini; mnoge je kot mentor in poznavalec raziskovalne sfere in politične "klime" pripeljal do uglednih položajev v šolstvu, v raziskovalnih institucijah, politiki in gospodarstvu. Bil je iniciator in soorganizator devetih mednarodnih strokovnih srečanj - simpozijev, med katerimi je treba izpostaviti predvsem sestanke delovnih skupin Mednarodne zveze geografov (IGU). Bilateralne (poljsko-jugoslovanske, nemško-slovenske, avstrijsko-slovenske, madžarsko-slovenske), trilateralne (nemško-hrvaško-slovenske, nemško-makedonsko-slovenske) in druge internacionalne posvete oziroma konference je pomagal uspešno izvesti v domovini in sosedstvu. Pri tem so mu dodobra pomagali kolegi in prijatelji iz drugih delov federalne države: Crkvenčič, Panov, Vasović in drugi.

Profesor Klemenčič je bil izvoljen za častnega člana številnih slovenskih in inozemskih geografskih društev ter strokovnih institucij po Evropi. Izpostaviti gre častno članstvo v hannoverskem uradu za prostorsko načrtovanje, nemškem društvu za proučevanje JV Evrope ter mariborskem, italijanskem, makedonskem in monaškem geografskem društvu. Predaval je v 12 deželah sveta, poleg Evrope tudi v Ameriki in

Avstraliji. Vse to je ves čas uspešno povezoval s svojim osnovnim pedagoškim delom, ki ga je začel opravljati kot asistent po diplomi 1951. leta, nadaljeval kot docent (1960), izredni profesor (1966) in redni univerzitetni profesor od 1972. leta na Oddelku za geografijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani.

Profesor Klemenčič je bil soustanovitelj dveh znanstvenih institutov: SLORI-Slovenskega raziskovalnega inštituta v Trstu in Inštituta za geografijo Univerze (IGU) v Ljubljani. Dve desetletji dolgo, od ustanovitve leta 1962 do leta 1980, je kot direktor usmerjal delo in oblikoval kadrovske politike na IGU. Inštitut je za svojo znanstvenostrokovno smer delovanja, pretežno po njegovi zaslugi, izbral pojave in procese v domeni družbene oziroma socialne geografije. Neposredna aplikacija znanstvenih dosežkov je bila pomembna vrlina njegovega delovanja. Umetna je zato prispevka o Klemenčiču kot očetu socialne geografije na Slovenskem. Še posebej zato, ker je inštitut v šestdesetih letih prek jubilaranta navezal pristne odnose z Münchensko socialno-geografsko šolo ter najbolj eminentnima predstavnikoma te strokovne smeri Hartkejem in Bobekom. Številni somišljeniki oziroma sodelavci (iz vse Jugoslavije) so se zahvaljujoč prijateljstvu med jubilantom in Karlom Ruppertom ter njegovim krogom učencev na WGI (Ekonomsko-geografski inštitut Münchenske univerze) strokovno kalili na Bavarskem. Vrh tega sodelovanja predstavlja nedvomno skupno nemško-slovensko-makedonsko terensko delo ob Ohridskem jezeru ter sosledna študija. Objave drugih, v obdobju uveljavljanja te strokovne smeri za mnoge nesprejemljivih znanstvenih izsledkov, je na Slovenskem omogočala strokovna revija *Geographica Slovenica*.

Mirko Pak je pred desetimi leti o njem zapisal, da ... "vedno znova odkriva prostorske probleme in raziskovalno vznemirja ter drami slovensko geografijo..." (Geografski vestnik 58, str. 148; podčrtal avtor). Značilno za Klemenčiča je namreč bilo, da je znanstveno oziroma raziskovalno raje provociral ter strokovno deloval na robu (do tedaj ustaljenega) polja geografske stroke, kot pa da bi se umestil (v sredo) tradicionalnih tokov v njej. Imel je smisel (nos) za odkrivanje raziskovalnih niš in neopredeljenih delovnih polj znanosti. Svoj nemirni duh, problemski pristop in vsestransko zanimanje za stroko je razširil in izpričal že v svojih prvih raziskovanjih. Zaoral je ledino pri obravnavi suburbanizacije, dnevne in sezonske migracije delovne sile, problematike delavsko-kmečkih gospodinjstev, demografskem odmiranju, obravnavi popisnih rezultatov (prednostno na avstrijskem Koroškem), celični proizvodnji, obravnavi manjšin in njihovi prostorski vlogi, ter geografskem proučevanju obmejnega prostora ter prekomejnega součinkovanja oziroma etnični in politični geografiji (na Slovenskem). Tako je, pogosto že mnogo poprej, predno so se teh tem lotile druge stroke, geografijo izpostavil v znanosti in družbi. Njegova vztrajnost, vrtanje in neposrednost se je izplačala, saj se je že sredi sedemdesetih let v regionalno-planerski praksi (takrat komunistične Jugoslavije) dodobra uveljavila (zahodno-evropska) metoda in filozofija nemško-avstrijske socialne geografije.

Socialna geografija je nenazadnje po njegovi zaslugi dobila domovinsko pravico tudi med uveljavljenimi, toda (pre)pogosto statičnimi in okrnjimi vejami geografije.

Na začetku devetdesetih letih je profesor Vladimir Klemenčič pomagal vpeljati novo usmeritev na Oddelku za geografijo ljubljanske univerze. Smer "Politična in etnična geografija" je ena izmed šestih "izveskov" s katerimi se na tej ustanovi upravičeno hvalimo (žal, še brez ustrezne katedre). Klemenčič je sprejemal odličnost v stroki le, če se je ta izkazala v neposredni konfrontaciji s svetovno geografijo. Svoje prepričanje o tem je dokazoval tudi tako, da je izsledke lastnih raziskav in študij kolegov dal na rešeto mednarodnih konferenc oziroma jih je plasiral v tuje strokovno časopisje. Nemški prijatelji in kolegi Ruppert, Maier, Schaffer in Wolf ter sosedje iz zamejstva Seger, Backe in Valussi so se posebno radi odzvali takemu izzivu.

Za svoje delo je jubilat prejel 18 priznanj države in stroke. Odličje "Ambasador Republike Slovenije v znanosti" ga uvršča med peščico promotorjev Slovenije, priznanji Univerze v Ljubljani in Ministrstva za šolstvo in šport za življensko delo pa ustrezno umeščata njegov trud na pedagoškem področju. Kot dokaz njegove nikoli prekinjene zvez z delovanjem na terenu, predvsem med slovensko manjšino v Italiji in Avstriji, omenimo še priznanje slovenskega kulturnega društva Kanalska dolina, ki ga je prejel pred dvema letoma. Ljubezen do Koroške je oblikovala njegov zasebni in strokovni svet. Je avtor številnih študij o Slovencih na avstrijskem Koroškem, izdal je prvo sodobno, dvojezično karto tega ozemlja, 33-krat je vodil študijsko potovanje maturantov Zvezne gimnazije za Slovence iz Celovca po Sloveniji oziroma Jugoslaviji. Na Koroškem je našel tudi svojo življensko družico Berto, ki je desetletja dolgo razumevajoče spremljala njegovo delo in dobrohotno sprejemala njegovo (prvo) ljubezen - geografijo. Ljubezen do stroke in dela je vcepil tudi sinu Matjažu, ki na področju zgodovine odkriva nove razsežnosti te stroke v izseljeništvu in "polpreteklosti".

Nihče drug od sodobnikov v stroki ni ljubil oziroma ne ljubi vedo - in z njo povezane dobrote in grenčice (!) - tako kot profesor Klemenčič. V tej svoji privrženosti stroki je dosegal svojega učitelja Antona Melika in se dokazoval ob rivalu Svetozarju Ilešiču. V dokazovanju geografije (in sebe), navzven in navznoter, je ostajal dostikrat nerazumljen - heretik. V stroki so mu očitali uporništvu in (pre)zgodnjo, pretirano ambicioznost. Zaradi tega ni dočakal članstva v Akademiji. Morda izhaja iz tega tudi njegova obdobja zagrenjenost. A kdo si upa dandanes še reči, da je bogastvo idej kaznivo in vizionarstvo nedopustno? To je vrednota. Značilno za Klemenčiča je namreč bilo, da je razmišljal in raziskoval neukalupljeno. Včasih še sam ni v popolnosti doumel inovacije, v katero je silil stroko, a nek notranji čut mu je dejal, da ima vsebina, pogled prihodnost. Nihče mu ni bil kos v oblikovanju novih delovnih polj, vzpostavljanih mednarodnih strokovnih zvez in oblikovanju armade mladih, v stroki ambicioznih geografov!

K gornjemu, pragmatičnemu dokazovanju jubilarntovih zaslug, želim dodati še nekaj osebnih videnj dela in druženja s profesorjem Klemenčičem. Študentje smo v medsebojnih pogovorih in na brucovanjih ironično izpostavljali jubilarntov pri predavanjih pogosto uporabljen izraz "problem". Izraza ni razumeval v nedovršni obliki kot "vprašanje", ali dovršni obliki v smislu "resnice/dogme", ampak v smislu procesa, akcije, in nenazadnje, v razumevanju smeri (bodočega) delovanja stroke. V nakazovanju teh poti je bil vztrajen, ponavljajoč se - vse dotlej, dokler posameznika ni prepričal o pravilnosti svojih izhodišč. Z inovativno idejo je vztrajal, dokler se nekdo izmed nas študentov (in kasneje sodelavcev) ni odločil, da jo bo obdelal v diplomski nalogi, magistrskem ali doktorskem delu oziroma raziskovalnem projektu. Številne jubilarntove, vedno znova porajajoče se ideje so med nami, (takrat) mladimi sodelavci oblikovale prepričanje, da bi moral "profesor Klemenčič imeti toliko asistentov, kot je dni v letu". Nekateri se njegovemu šarmu, vztrajnosti in bolj ali manj mamljivim ponudbam nismo uspeli upreti. Zdaj smo tu! Na in v geografiji. Jo ljubimo, vendar nam (še ?) ni postala življenje - tako kot je njemu!

Ko gledam danes, pri 52.letih v preteklost se zavedam, da sva sodelavca že dobrih trideset let. Še dobro se spominjam zadnjih let študija, ko sem bil pri njem primoran moledovati za vpis inskripcije in frekvence v indeks, saj sem bil zaradi delovanja v turizmu posebno v poletnem semestru pogosto zdoma. Pripravljen je bil spoprijeti se z (mojo) idejo o takrat heretični diplomski nalogi, ki bi naj opredelila učinke neke delovne organizacije - v tem primeru Kompassa - na prostorsko stvarnost. Inovacije (ki jih je preizkusil tudi na meni) so se kasneje izkazale za pravilne in so dodobra zaznamovale prihodnost geografije na Slovenskem. Njegovo življensko filozofijo, ki mu je narekovala reagirati na "prvo žogo", dobro opredeljuje tudi najin prvi poslovni odnos. Po diplomu, ko sem imel vse niti napeljene v turizem in sem si za rezervo in socialno varnost omislil še delovno mesto na gimnaziji v Idriji, me je septembra leta 1971 srečal na hodniku Filozofske fakultete. Pred oglasno desko mi je ponudil delo asistenta/mladega raziskovalca na Gospodarsko-geografskem inštitutu v Münchnu, le odločiti bi se moral v tednu dni. Takoj, naslednji dan, sem rekel da, obesil perspektivo turizma na klin, pedagoškemu poklicu v srednji šoli rekel ne in se za dve leti naselil med mladež in umetnike v Schwabingu. To je bil začetek moje akademske kariere. Prijeten, nikoli ga nisem obžaloval!

Klemenčiču je postalo življenje geografija. Temu življenju je dal prednost. Geografijo in življenje je oblikoval po svoje. Ni se prepustil zvabiti na utečena oziroma bolj lagodna pota. Hodil je po svojih. Pogosto mi je dejal: "... s tem, ko se pustiš zvabiti in slediš smernicam drugih ljudi, da bi dosegel nek cilj, se odpoveduješ samemu sebi, svojemu življenju ... to potem nisi več ti, si suženj (ideologije, stroke, okolja) ... Postaviti si moraš lastno vizijo in samozavestno slediti tej, svoji zvezdi!

Profesor Klemenčič! Za vse obrobne in dobronamerne napotke ljudem, ki so bili in delali z Vami, predvsem pa za znanstveno širino in prispevke k moderni

organiziranosti stroke ter strokovno bogastvo, ki ga puščate nam, geografom: hvala! Geografi Vam v sedmem desetletju Vašega življenja, ki se je začelo 10. julija 1996, želimo klenosti in samosvojskosti - kot ste jo kazali **skozi vse življenje = geografijo!**

GEOGRAFSKI PREHOD

Marijan M. Klemenčič*

Izvleček

UDK 910.1=863

Prispevek opozarja na pomen geografskih elementov v fazi prehoda z ene na drugo razvojno stopnjo, in sicer na primeru demografskega, gospodarskega in družbenogospodarskega prehoda, atomizacija družine, mešanih delavsko-kmečkih gospodinjstev, sodobnega preloga in urbanizacije. Izpostavljena je ideja o geografskem prehodu.

Ključne besede: Geografski prehod, paradigma, družbenogospodarski prehod, sodobni prelog.

GEOGRAPHICAL TRANSITION

Abstract

The paper emphasizes the significance of geographical elements in the phase of transition from one stage of development to another, presented through a case study of demographical, economic and socioeconomic transition, family atomization, mixed worker-peasant households, contemporary fallow and urbanization. The primary stress is given to the idea of geographical transition.

Key words: Geographical transition, Paradigm, Socioeconomic transition, Contemporary fallow.

* Dr., doc., Oddelek za geografijo, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, Aškerčeva 2, SI 1000 Ljubljana, Slovenija

UVOD

Neprestano spreminjanje zemeljskega površja poteka po približno enakem scenariju, ki je zmes linearnega in krožnega razvoja. Z linearnim razvojem si predstavljamo napredek, torej spreminjanje v višje, bolj zapletene oblike, s krožnim razvojem pa stalen tok kroženja materije. Enega in drugega razvoja ne najdemo v čisti obliki; v geografiji izraz *geografski proces* predstavlja ravno to kombinacijo obeh vrst razvoja, ki se v povprečju kaže v razvoju pokrajine v obliki odprtih krogov oz. spirale (Vrišer, 1992, s. 93).

Namen prispevka je pokazati na nekatere skupne značilnosti geografskih elementov in celotnega zemeljskega površja na prehodu z ene na drugo razvojno stopnjo.

Poseben razlog za omenjeno obravnavo je v tem, da Slovenija doživlja zelo močne prehode na različnih področjih, ki usodno vplivajo na razvoj slovenske pokrajine.

Predstavitev tematike je le fragmentarna v upanju, da bo v prihodnje možno tovrstnim teoretskim in metodološkim vprašanjem možno nameniti več pozornosti in podati zaokroženo sliko prehajanja geografskih elementov iz ene v drugo obliko.

OBRAVNAVA ZAKONITOSTI RAZVOJA POKRAJINE V GEOGRAFIJI

Diskusije o naravi geografije, predmetu proučevanja in o zakonitostih razvoja pokrajine so med geografi že vse od nastanka sodobne geografije. Posebno živahne so bile v 60. in 70. letih, ko je v geografijo prodirala matematizacija in z njo povezana potreba po bolj objektivnem proučevanju - kakorkoli že razumemo objektivnost.

Za obravnavano tematiko je bistveno vprašanje, ali geografija proučuje posamezne primere (ki so vsak zase enkratni, neponovljivi), ali pa je v ospredju iskanje splošnih zakonitosti. Hartshorne, ki je z delom *The Nature of Geography* (1939) dodobra poživil zanimanje za teoretska vprašanja geografije, se ni mogel dokončno opredeliti za eno samo varianto. Na eni strani se je trudil dokazati, da je CBD v Minneapolisu drugačen od tistega v Chicagu, da je New York edinstveno mesto itn. Na drugi strani je trdil, da bo geografija, ki je zadovoljna le s proučevanjem značilnosti posameznih pojavov in njihovih odnosov in ni uporabila vsake možnosti, da bi razvila lastne koncepte in splošna načela, propadla na enem od glavnih standardov znanosti (Guelke, 1977). Zelo pozno je prišlo do odziva na Hartshornovo neodločno mnenje. Schaeffer ga je dopolnil, da je za razlaganje pojavov potrebno poznavanje splošnosti,

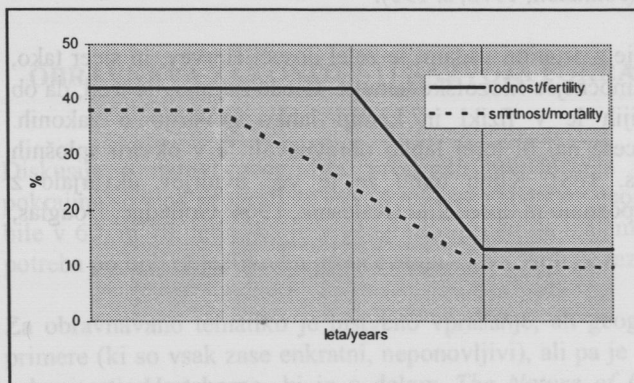
POKRAJINA V "PREHODU"

Opazovanje pokrajine ali njenih elementov v daljšem časovnem obdobju je pokazalo na ponavljanje približno enakega scenarija: na stalno spreminjanje oblik prek bolj ali manj kratkotrajnih prehodnih obdobj. Oglejmo si nekatere primere.

Demografski prehod

To je razvojna stopnja prebivalstva neke države, med katero se smrtnost "modernizira" (hitro zmanjša), medtem ko nataliteta ostaja "arhaična", to je visoka (Brunet, Ferras, Thery, 1992, str. 444). Na ta način demografski režim prehaja z ene ničelne stopnje rasti na drugo, vendar je med njima pomembna kakovostna razlika: primitivni demografski režim sloni na visokih stopnjah rodnosti in smrtnosti, sodobni pa na nizkih. V prvem primeru je prebivalstvo izrazito mlado, v drugem (relativno) staro. Vmesna, prehodna stopnja, ki jo pogosto označujemo z demografsko eksplozijo, izredno močno zaznamuje sodobni svet s številnimi neposrednimi učinki (pomanjkanje hrane, stanovanj, itn).

Graf 1: Model demografskega prehoda
The demographic transition model

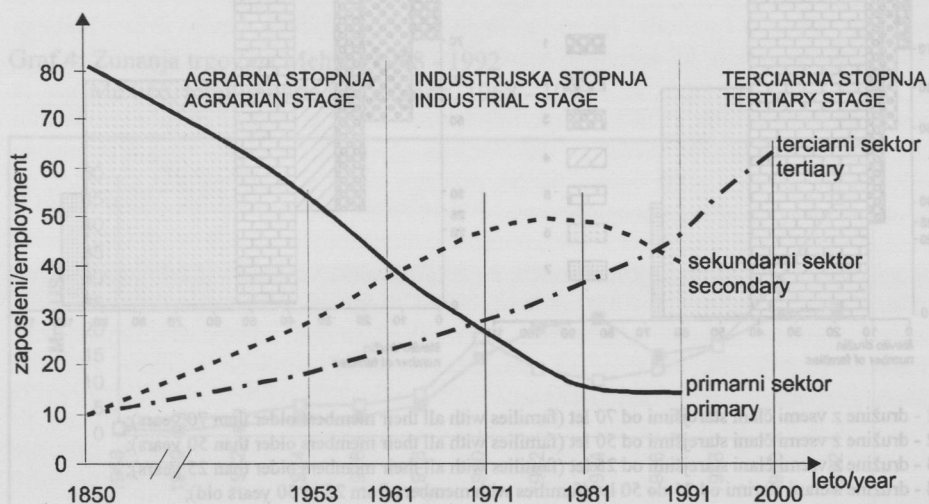

Slovenska družba je po stopnji rodnosti in smrtnosti sodeč že zaključila demografski prehod, čeprav s številnimi "motnjami": izseljevanjem prebivalstva, vojnimi žrtvami, pospešeno industrializacijo, polstoletno intenzivno politično indoktrinacijo itn.

Družbenogospodarski prehod

Fourastier (1963) je opredelil razvojne stopnje pri spreminjanju deležev v posameznih gospodarskih sektorjih zaposlenega prebivalstva. Slovenija sledi temu modelu, čeprav s poudarjenimi posebnostmi, to je z zelo močno industrializacijo (Klemenčič M.M., 1993). Nekako na prelomu tisočletja naj bi slovenska družba prešla približno pol stoletja trajajoče prehodno obdobje, v katerem je agrarno obdobje prešlo v terciarno. Posebno iz slovenske perspektive, ko je šlo za zelo hitro in močno industrializacijo, lahko postavimo, da je industrializacija le vmesna, prehodna stopnja med agrarno in terciarno (postindustrijsko) dobo. Zaradi skokovitega in prostorsko razpršenega razvoja industrije po drugi svetovni vojni je vsako desetletje obeleženo s skokovito spremembo družbenogospodarske sestave slovenske družbe: leta 1960 je sekundarni sektor dosegel primarnega; leta 1970 je terciarni sektor dosegel delež sicer že močno oslabelega primarnega sektorja, a je hkrati nakazal bližnjo relativno in absolutno prevlado: ob popisu leta 1991 je postal že relativno najmočnejši sektor. Prepričani smo, da je sredi 90. let terciarni sektor presegel 50 % in tako nakazal, da slovenska družba v tretje tisočletje vstopa v novi, terciarni "preobleki".

Graf 2: Družbenogospodarska sestava Slovenije 1850 - 1991
Socio-economic structure of Slovenia, 1850 - 1991

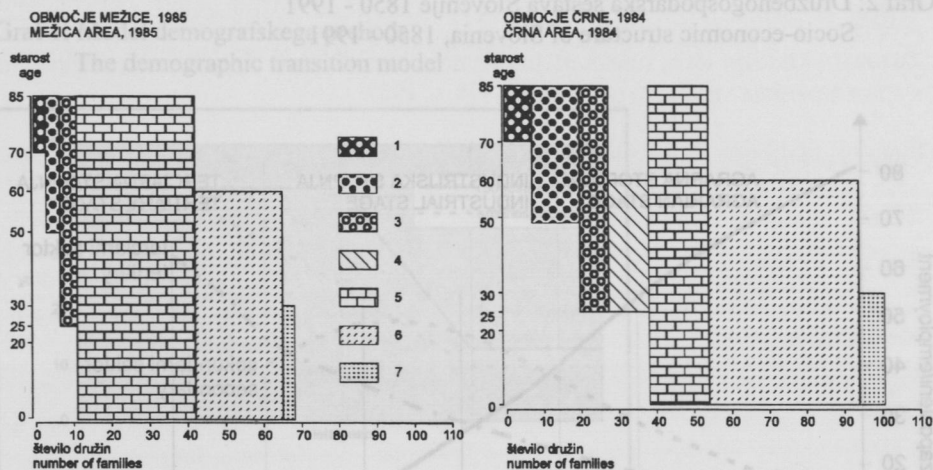
Vir: Klemenčič M.M., 1989.

Atomizacija družine

Z gospodarskimi spremembami se je spreminjala tudi velikost družine in njena notranja sestava. Agrarna družba je slonela na velikih družinah, ki so za svoje člane opravljale vse za življenje potrebne dejavnosti: od zaposlitve do socialne varnosti. Predvsem z industrijo uveljavljena splošna delitev dela in prenos socialnega skrbstva (izobraževanja, zdravstvene oskrbe, zdravstvenega in pokojninskega zavarovanja itn.) na državo se je pojem funkcionalnosti družine močno spremenil: od velike družinske skupnosti, ki je bila pogoj za preživetje njenih članov, je v zadnjih desetletjih prišlo do oblikovanja družin z majhnim številom članov. Ob zmanjšanju števila otrok se je družina razbila na osnovno enoto: starše z otroki. Vse bolj pa narašča število posameznikov, ki živijo sami.

Graf 3: Starostna sestava družin na samotnih kmetijah

The age structure of the families at solitary mountain farms

- 1 - družine z vsemi člani starejšimi od 70 let (families with all their members older than 70 years);
- 2 - družine z vsemi člani starejšimi od 50 let (families with all their members older than 50 years);
- 3 - družine z vsemi člani starejšimi od 25 let (families with all their members older than 25 years);
- 4 - družine s člani starimi od 25 do 50 let (families with members from 25 to 50 years old);
- 5 - družine s člani vseh starostnih skupin (families with members of all age groups);
- 6 - družine z vsemi člani mlajšimi od 60 let (families with all their members younger than 60 years);
- 7 - družine z vsemi člani mlajšimi od 30 let (families with all their members younger than 30 years).

Vir: Klemenčič M.M., 1988.

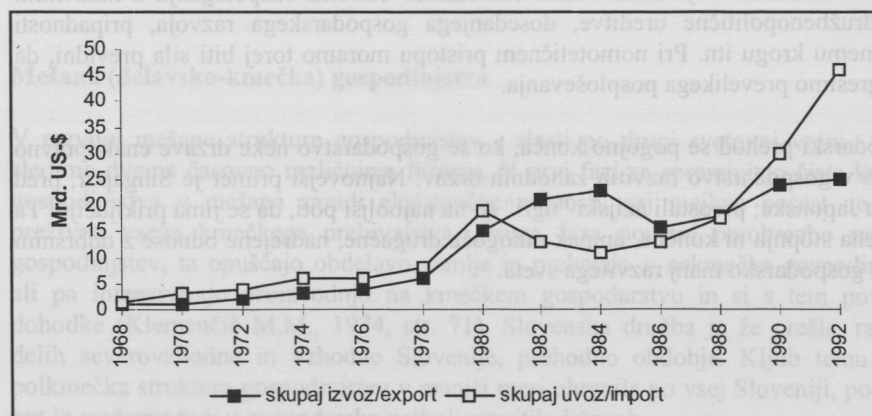
Sodobna proučevanja sestave družin so pokazala, da so slovenske družine že nekaj časa "modernizirane", pri čemer ni razlik med mesti in podeželjem. V nekaterih primerih prvi hip preseneča velik delež trogeneracijskih družin, a gre le za lokalne razmere, pa tudi za določene znake ohranjanja ali celo obnavljanja trogeneracijskih družin zaradi različnih skupnih interesov. Na Finskem na primer oblasti že nekaj časa priporočajo, naj ostareli starši ostajajo v domači, torej družinski oskrbi, ne pa v domovih za ostarele.

Grafična prikaza starostne sestave družin v zaledju Črne in Mežice bolj ali manj jasno prikazujeta demografske in gospodarske probleme sodobnih družin, predvsem njihovo krhkost oziroma ranljivost. Gre zlasti za ostarele družine, ki prej ali slej potrebujejo zunanjo pomoč. Tudi mlade družine so večkrat v stiski zaradi nezaposlenosti, varstva otrok itn.

Gospodarski prehod

Delitev sveta na gospodarsko manj in na gospodarsko bolj razviti del je posledica prehoda državnih gospodarstev od tradicionalnih (agrarnih) k "sodobnim", kakor označujemo gospodarstva z uveljavljenim industrijskim načinom proizvodnje. Prvi tip gospodarstev je močno samooskrben in sloni na predelavi lokalnih surovin in

Graf 4: Zunanja trgovina Mehike 1968 - 1992
Mexico, total imports and exports, 1968 - 1992

Vir: Gormsen E., 1995.

uporabi lokalnih energijskih virov, izdelki se pa večinoma tudi porabijo na lokalnem območju. Industrijska proizvodnja je zaradi velikopoteznosti v osnovi odprta navzven,

na meddržavni oziroma na svetovni trg. Prehod iz starega v nov gospodarski sistem je lepo viden iz obsega in sestave zunanje trgovine neke države.

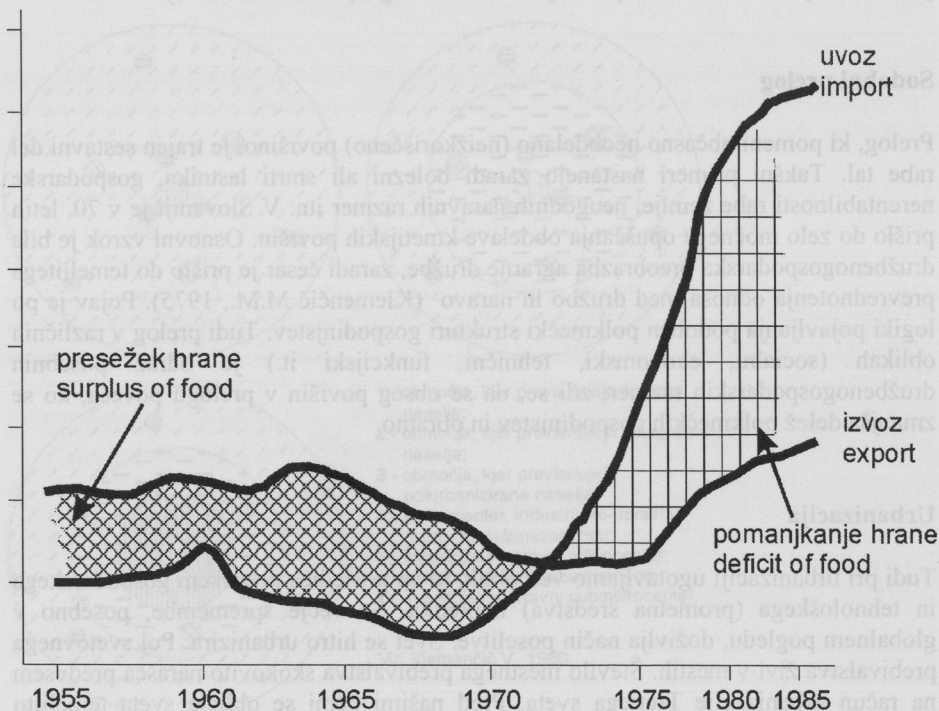
Lep primer je Mehika, ki je koncem 70. let začela zelo hitro povečevati vrednost zunanje trgovine. V prvem obdobju je bila to posledica močno povečanega izvoza nafte, čez dobro desetletje pa je nadaljno povečevanje zunanje trgovine šlo na račun preobrazbe gospodarstva. Gospodarstvo se je odpiralo tujemu, predvsem ameriškemu vplivu. Poleg nafte so stroji in prevozna sredstva postali najpomembnejše izvozno blago. Tovrsten razvoj se pospešuje z oblikovanjem severnoameriškega prostega trgovinskega območja (NAFTA).

Proizvodnja hrane je eden izmed slikovitih kazalcev širše gospodarske preobrazbe neke družbe. Nigerija je sicer zaradi dohodkov od nafte doživljala izjemno močne pretrese v povpraševanju in v ponudbi hrane, vendar je vsaj približno takšna slika značilna za številne države Tretjega sveta. Nekaj podobnega je doživljala tudi nekdanja Jugoslavija v 70. letih, ko je morala pšenico in koruzo celo uvažati, in to kljub temu, da je veljala za eno izmed žitnic Evrope. Po ugotovitvah nekaterih strokovnjakov naj bi revno (in lačno) prebivalstvo 80 % zaslužka namenilo nakupu hrane. Če vemo, da je jugoslovansko prebivalstvo trpelo močno pomanjkanje hrane med vojno in še nekaj let po njej, ter da se je s hitro industrializacijo močno povečal dohodek, potem lahko razumemo skokovito povečevanje povpraševanja po hrani.

Podobne premike (prehode) lahko ugotovimo pri precejšnjem številu držav Tretjega sveta, posebno tistih, ki doživljajo visoke stopnje gospodarskega razvoja. Seveda pa se sestava zunanje trgovine med posameznimi državami močno razlikuje, kar je posledica številnih dejavnikov: naravnih razmer oziroma razpolaganja z naravnimi viri, družbenopolitične ureditve, dosedanjega gospodarskega razvoja, pripadnosti kulturnemu krogu itn. Pri nomotetičnem pristopu moramo torej biti sila previdni, da ne zagrešimo prevelikega posploševanja.

Gospodarski prehod se pogojno konča, ko se gospodarstvo neke države enakopravno vključi v gospodarstvo razvitih zahodnih držav. Najnovejši primer je Singapur, pred tem pa Japonska; preostali azijski "tigri" so na najboljši poti, da se jima priključijo. Ta dosežena stopnja ni končna, ampak omogoča drugačne, nadrejene odnose z dobršnim delom gospodarsko manj razvitega sveta.

Graf 5: Nigerija, izvoz in uvoz hrane 1955 - 1985
Nigeria, food export and import, 1955 - 1985

Mešana (delavsko-kmečka) gospodinjstva

V razvoju mešane strukture gospodinjstev - zlasti po drugi svetovni vojni - lahko sledimo dvema časovno različnima fazama. V prvi fazi se spreminjajo čista kmečka gospodinjstva v mešana zaradi eksistenčne nujnosti, saj majhna posest ne more preživeti vsega kmečkega prebivalstva. Druga faza pomeni preobrazbo mešanih gospodinjstev; ta opuščajo obdelavo zemlje in prehajajo v nekmečka gospodinjstva, ali pa intenzivirajo proizvodnjo na kmečkem gospodarstvu in si s tem povečajo dohodke (Klemenčič M.M., 1974, str. 71). Slovenska družba je že prešla, razen v delih severovzhodne in vzhodne Slovenije, prehodno obdobje. Kljub temu se je polkmečka struktura gospodinjstev v manjši meri ohranila po vsej Sloveniji, podobno kot jo srečamo tudi v gospodarsko najbolj razvitih državah.

Ugotavljamo, da je široko uveljavljena polkmečka struktura izraz družbenogospodarskega prehoda, medtem ko je občasno močnejše pojavljanje polkmetov posledica kriznih položajev v družbenogospodarskem razvoju.

Sodobni prelog

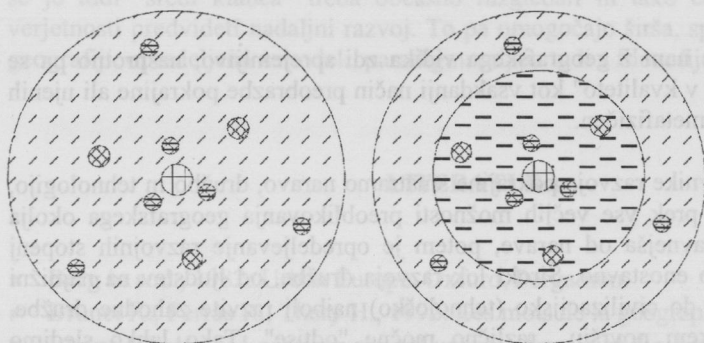
Prelog, ki pomeni občasno neobdelano (neizkoriščeno) površino, je trajen sestavni del rabe tal. Takšni primeri nastanejo zaradi bolezni ali smrti lastnika, gospodarske nerentabilnosti rabe zemlje, neugodnih naravnih razmer itn. V Sloveniji je v 70. letih prišlo do zelo močnega opuščanja obdelave kmetijskih površin. Osnovni vzrok je bila družbenogospodarska preobrazba agrarne družbe, zaradi česar je prišlo do temeljitega prevrednotenja odnosa med družbo in naravo (Klemenčič M.M., 1975). Pojav je po logiki pojavljanja podoben polkmečki strukturi gospodinjstev. Tudi prelog v različnih oblikah (socialni, ekonomski, tehnični, funkcijski it.) je odraz posebnih družbenogospodarskih razmer; zdi se, da se obseg površin v prelogu poveča, ko se zmanjša delež polkmečkih gospodinjstev in obratno.

Urbanizacija

Tudi pri urbanizaciji ugotavljamo več oblik, ki so posledica predvsem gospodarskega in tehnološkega (prometna sredstva) napredka. Še večje spremembe, posebno v globalnem pogledu, doživlja način poselitve. Svet se hitro urbanizira. Pol svetovnega prebivalstva živi v mestih. Število mestnega prebivalstva skokovito narašča predvsem na račun urbanizacije Tretjega sveta. Pred našimi očmi se obliče sveta temeljito spreminja: iz podeželskega v mestno. Proces, ki se je v gospodarsko razvitih državah odvijal poldrugo stoletje, se v Tretjem svetu skrajšuje na pol stoletja. Ta prehod poteka izredno živahno in je eden najpomembnejših preoblikovalcev zemeljskega površja v zadnjih desetletjih. Urbanizacija poteka po zelo razpoznavnih splošnih zakonitostih, od klasične urbanizacije, prek suburbanizacije, dezurbanizacije do (bolj ali manj še hipotetične) reurbanizacije (Berg in sod., 1982).

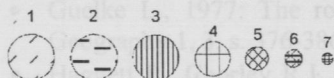
Na primeru razvoja urbanizacije v osrednji Sloveniji je Vladimir Klemenčič že leta 1960 izdelal preprost model, ki predstavlja potek "urbanizacije" podeželja (Klemenčič V., 1960). Smatramo, da se je omenjeni model v slovenski geografiji premalo uporabljal in se dograjeval do višje stopnje posploševanja; posebno še, ker je eden izmed zelo redkih (in prvih) poskusov opredelitve konkretnih geografskih pojavov v Sloveniji na modelni način.

Graf 6: Tipi naselij in gravitacijska območja gospodarsko razvitih in močno urbaniziranih pokrajin
 Development stages of settlements under the urbanization

- 1 - območja, kjer prevladujejo agrarna naselja;
- 2 - območja, kjer prevladujejo polagrarna naselja;
- 3 - območja, kjer prevladujejo polurbanizirana naselja;
- 4 - makrocenter, industrijsko-upravni mezo- ali submezocenter;
- 5 - industrijsko-upravni mikrocenter;
- 6 - agrarno-upravni submikrocenter;
- 7 - industrijsko-upravni submikrocenter.

Vir: Klemenčič V., 1960.

GEOGRAFSKI PREHOD

Izraz je nastal z analogijo demografskega ali družbenogospodarskega prehoda (angl. transition) in pomeni prehodno stanje med dvema (sosednjima) razvojnima oblikama pokrajine. Izhajamo iz izkustvenih spoznanj, da je za razvoj pokrajine značilna izmenjava obdobja uravnoteženega in neuravnoteženega razvoja. Gre za prehod iz "kvantitete v kvaliteto". Čeprav iz filozofije prevzeto trditev v vsakdanji uporabi sprejemamo kot aksiom, pa Brunet opozarja, da gre za pretirano poenostavljanje filozofskih spoznanj. Določena kvantiteta lahko na določeni stopnji dovoli kvaliteto,

da se spremeni v drugo kvaliteto. Tako se kvantiteta ne spremeni v drugo kvaliteto, ampak se kvaliteta preko spremembe preobrazi v drugo kvaliteto; pravilno bi bilo torej reči: sprememba kvalitete pod učinkom kvantitete (Brunet, Ferras, Thery, 1992, str. 370).

Tovrstno gledanje se nam z geografskega vidika zdi sprejemljivo, nasprotno pa se "prehod iz kvantitete v kvaliteto" kot vsakdanji način preobrazbe pokrajine ali njenih elementov zdi že kar metafizičen.

Če kot osnovne dejavnike razvoja pokrajine smatramo naravo, družbo in tehnologijo, pri čemer je družba prek vse večjih možnosti preoblikovanja geografskega okolja (vsaj navidezno) dejavnejša od narave, potem je opredeljevanje razvojnih stopenj pokrajine sorazmerno enostavno. Široki lok razvoja družbe, od ljudstev na najnižni civilizacijski stopnji, do civilizacijsko (tehnološko) najbolj razvite zahodne družbe, zapušča na zemeljskem površju različno močne "odtise". Tako lahko sledimo številnim stopnjam preobrazbe pokrajine, od komaj kaj spremenjenega naravnega okolja pri primitivnih ljudstvih na eni strani, do izrazito antropogenega (tehniziranega) okolja v gospodarsko najbolj razvitih državah.

Če vzamemo ta razvojni lok kot *napredek*, si razvoj pokrajine lahko predstavljamo kot vzpenjajoče stopnice. Za pokrajino na višji razvojni stopnji smatramo tisto, za obstoj katere je potreben bolj celovit in zapleten splet razvojnih dejavnikov, kot pa za pokrajino na nižni razvojni stopnji.

SKLEP

Prehod z nižje na višjo razvojno stopnjo je silno zanimivo stanje, ko nove razvojne sile odločilno posegajo v pokrajino, pri čemer stari razvojni dejavniki bolj ali manj dolgo puščajo v nji sledove svojega delovanja, oziroma preostanke preteklosti, kot jih imenuje Ilesič (Ilesič, 1965). To je izredno dinamično obdobje, za katerega je pomembno, da znamo razpoznavati "znamenja časa". Zato je potrebno neprestano spoznavati razvojne mehanizme; le na ta način bo geografija sposobna *razlagati*, ne le opisovati pokrajino. V francoski geografiji večkrat uporabljajo izraz *diagnosticiranje pokrajine*, ki nakazuje potrebo po poznavanju "bolezni" in njenega poteka.

Za prehodne stopnje v pokrajini lahko rečemo, da čeprav so prehodne, niso nič manj pomembne od razvojnih stopenj. Gre za oblike, ki so bolj zapletene in hitro se spreminjajoče ter običajno krajše od razvojnih stopenj, ki so praviloma strukturno enostavne in pregledne. V prispodobah lahko rečemo, da so prehodne oblike kot klanci v pokrajini, ki vodijo z ene na drugo ravnino. Za potovanje so ravno ti deli

najpomembnejši, ker so najtežavnejši. Ker pa pri premagovanju strmine, ko si "grizemo kolena", vidimo le majhen košček poti, smo na vrhu klanca pogosto presenečeni nad pokrajino, ki se nam nenadoma pokaže. Prispevek želi opozoriti, da se je tudi "sredi klanca" treba občasno razgledati in tako celo z veliko stopnjo verjetnosti predvideti nadaljni razvoj. To pa omogočajo širša, splošnejša spoznanja v geografiji, opredeljena z modeli, paradigmi, pa tudi s filozofijo stroke.

LITERATURA

- Berg in sod., 1982: Urban Europe. Oxford, Pergamon.
- Brunet R., Ferras R., Thery H., 1992: Les mots de la géographie. Paris, Reclus.
- Bunge W., 1966: Locations are not unique. *Annals of the Association of American Geographers* 56, s. 375-376.
- Burton I., 1963: The quantitative revolution and theoretical geography. *The Canadian Geographer* 7, s. 151-162.
- Culling W.E.H., 1988: A new view of the landscape. *Transactions, Institute of British Geographers* 13, 3, s. 345-360.
- Fourastier I., 1963: Le grand espoir du siècle. Paris, Gallimard.
- Golledge R., Douglas A., 1968: On Laws in Geography. *Annals of the Association of the American Geographers* 58, 4, s. 760 - 774.
- Gormsen E., 1995: Mexico. Gotha, Klett-Perthes.
- Guelke L., 1971: Problems of scientific explanation in geography. *The Canadian Geographer* 15, s. 38-53.
- Guelke L., 1977: The role of laws in human geography. *Progress in Human Geography* 1, 3, s. 376-386.
- Haggett P., Chorley R.J., 1967: Models, paradigms and the new geography. V: *Models in Geography* (ur. Haggett P., Chorley R.J.). London, Methuen, s. 19-41.
- Hartshorne R., 1939: The nature of geography. Lancaster, Penn., Association of American Geographers.
- Harvey D.W., 1969: Explanation in geography. London, Arnold.
- Ilešič S., 1965: Preostanki preteklosti v pokrajini kot element resničnega geografskega okolja. *Geografski vestnik* 36, s. 3-12.
- Johnston R.J., 1978: Paradigms and revolutions or evolution? *Progress in Human Geography* 2, 2, s. 189-206.
- Kalesnik S. V., 1964: General geographic regularities of the Earth. *Annals of the Association of American Geographers* 54, 1, s. 160-164.

- Klemenčič M.M., 1974: Socialna in ekonomska struktura mešanih delavsko-kmečkih gospodinjstev na kmečkih gospodarstvih. Geografski vestnik 46, s. 61-74.
- Klemenčič M.M., 1975: Sodobni prelog v SR Sloveniji. Geografski vestnik 47, s. 75-89.
- Klemenčič M.M., 1989: Družbenogospodarski prehod v Sloveniji. Dela 6, s. 230-243.
- Klemenčič M.M., 1993: Družbenogospodarski razvoj obmejnih območij v Sloveniji. Dela 10, s. 127-134.
- Klemenčič V., 1960: Problemi gospodarsko-geografske klasifikacije slovenskih naselij. Geografski vestnik 32, s. 111-130.
- Schaeffer F.K., 1953: Exceptionalism in geography: a methodological examination. Annals of the Association of American Geographers 43, s. 226-249.
- Vrišer I., 1992: Uvod v geografijo. Ljubljana, Filozofska fakulteta.

GEOGRAPHICAL TRANSITION

Summary

A landscape and its elements are subject to constant changes from the less involved forms to the more complicated ones. These changes of forms are especially rapid and, therefore, also well visible in a social subsystem. The transition from one developmental stage to another is gradual, via an intermediate, i.e. the transitional phase, which can be of different length and intensity.

There are numerous cases of transitional forms of geographical elements in the geographical space, which essentially influence the function of a landscape, as well as its appearance. The most famous, probably, is demographical development which has indirectly critically marked the entire Earth surface with the population explosion.

The socioeconomic transition or the transition from agrarian to postindustrial society is, similar to the demographical transition, one of the basic industrialization effects, which has resulted in the thorough change of the style of living and space organization. The family size, which has essentially reduced, ranks within the frame of socioeconomic changes, as well as the economic structure of family (transition from agricultural, via mixed, to non-agricultural families).

The transition from traditional to contemporary market economy can be followed, for example, in the value changing of export and import, as well as in the heavily increased demand for food.

The socioeconomic changes are reflected in various ways in a landscape. Urbanization in different transitional forms is a very general, global phenomenon, which most complexly and visibly manifests the transition from an agrarian to a postindustrial society on the Earth surface.

The contemporary fallow in the agrarian landscape is an indicator of changes in the socioeconomic structure of the owners, which influence the non-interest of the latter for the land cultivation.

The foregoing and numerous other cases lead towards more comprehensive theoretical considerations about the role and significance of the transition from one developmental stage to another, in the form of a model, for example, or a paradigm. In it, we are directly concerned with the theoretical discussions in geography, about the suitability of nomothetic and ideographic approaches, about the significance of uniqueness of a certain place on the one hand and the necessity of generalization on the other, etc.

In the final phase, the geographical transition should be determined as the presentation of complex changes on the Earth surface during the transition from one stage to another, a more complex developmental stage. In this transitional period, the old structure is giving way to the newer ones, which results in a certain (apparent) disorder and disparity in a landscape.

The level of civilization reached by a certain society is the decisive factor of forming developmental stages in a landscape. Therefore, the landscape in which a primitive society lives, differs very much from the landscape in which an agrarian or a postindustrial society acts.

INTERAKTIVE SOZIALGEOGRAPHIE

Zur Konzeption einer praxisbegleitenden Implementations-Forschung

Franz Schaffer*

INTERAKTIVNA SOCIALNA GEOGRAFIJA

Izvilleček

UDK 911.3=30

Obravnavani so teoretični in metodološki vidiki socialne geografije, usmerjene v iskanje razvojnih potencialov in prilagojene potrebam prakse.

Ključne besede: Socialna geografija, aplikativna geografija, kvantitativne metode, kvalitativne metode, Nemčija, Bavarska.

INTERACTIVE SOCIAL GEOGRAPHY

Abstract

The theoretical and methodological aspects are discussed, of social geography which is oriented into the finding of developmental potentials, and adapted to the needs of practice.

Key words: Social geography; Applied geography; Quantitative methods; Qualitative methods; Germany; Bavaria.

* Dr., prof., Lehrstuhl für Sozial und Wirtschaftsgeographie, Universität Augsburg, Universitätsstrasse 10, D - 86135 Augsburg, Deutschland

1. EINFÜHRUNG UND FRAGESTELLUNG

Untersuchung der Implementation

Nach den idealtypischen Vorstellungen eines kontinuierlichen Erkenntnisprozesses lassen sich in der sozialwissenschaftlichen Forschung drei Abschnitte unterscheiden: *Exploration*, verbunden mit Problemanalyse, Hypothesengewinnung und Theoriebildung; *Evaluation* und Bewertung des Konzepts der Problemlösungen; *Implementation* und Umsetzung entsprechender Maßnahmen. Die Evaluations- und Implementations-Forschung entwickelte sich bereits in den 30er Jahren in den USA im Bereich der Sozialpolitik. Im deutschsprachigen Raum konnte die noch junge empirische Disziplin vor allem in der Pädagogik, Psychotherapie, Psychiatrie, Arbeitspsychologie und in zahlreichen Feldern der Politikforschung erste Erfolge verzeichnen (Bortz und Döring, 1995).

Auf dem Gebiet der Raumplanung und Angewandten Geographie sind jedoch bei einer vergleichbaren Implementations-Forschung erhebliche Defizite zu verzeichnen (Schaffer, 1993). Speziell für die Verwirklichung von raumbedeutsamen Maßnahmen mit den angemessenen rechtlichen, sozialen und finanziellen Mitteln, die daran anschließende Erfolgskontrolle bis hin zur Bewertung der Lernprozesse und Umsetzungsfolgen gibt es im 'management of change' in der deutschen Fachterminologie nicht einmal einen klar umrissenen Begriff. Gerd Albers (1995) schlägt deshalb vor, für den vielschichtigen Aufgabenbereich die aus dem Lateinischen abgeleitete Bezeichnung 'Implementation' (implere = erfüllen) zu verwenden. In diesem umfassenden Sinn, konform mit dem Englischen, wird im folgenden der Begriff Implementation verwendet. In der Raumplanung und Angewandten Geographie vereinigen sich hierin ganz unterschiedliche Zusammenhänge. Dazu gehören beispielsweise ein zweckmäßiger zeitlicher Ablauf der Umsetzung von Maßnahmen, Beachtung kultureller und sozialer Normen, angemessene Verwendung knapper Ressourcen, verschiedene Strategien des Managements für die Erreichung eines angestrebten künftigen Zustandes. Aus der Überlagerung von sehr gegensätzlichen Zielsetzungen und Zeithorizonten ergibt sich ein Charakteristikum der Implementation mit wechselnden Möglichkeiten einer Beeinflussbarkeit und Steuerung. Das resultiert aus der Vielfalt der Lebenswelt der Individuen, der beteiligten 'Akteure' und 'Institutionen', der Wandelbarkeit politischer Prioritäten und einer gelegentlich raschen Veränderung von wirtschaftlichen Rahmenbedingungen.

Qualitative Explorationsstudien

Die sozialräumlichen Prozesse der Implementation von Maßnahmen raumplanerischer Konzepte werden am Lehrstuhl für Sozial- und Wirtschaftsgeographie der Universität Augsburg in einem langfristig konzipierten Forschungsprogramm untersucht. Im Mittelpunkt stehen dabei die Umsetzung von Maßnahmen in der Dorf- und Stadtentwicklung sowie der Einführung neuer Landnutzungskonzepte. Die Untersuchungen werden in enger Zusammenarbeit mit dem Bayerischen Staatsministerium für Landesentwicklung und Umweltfragen, den Direktionen für Ländliche Entwicklung in Oberbayern und Schwaben sowie verschiedenen Landkreisen und Städten durchgeführt. Die erforderliche Begleitforschung (Schaffer, 1986) erfolgt an konkreten Leitprojekten in regelmäßigem Austausch mit freischaffenden Planern.

Methodische Aspekte

Aus dieser Forschungs-Praxis-Kooperation werden im folgenden drei qualitative Explorationsstudien skizziert. Das Ziel ist hier zunächst nicht die theoretische Erklärung der auftretenden Prozesse sondern eine interpretierende Beschreibung, die auf der teilnehmenden Beobachtung des Forschers beruht. In der qualitativ-hermeneutischen Forschung, insbesondere der Beobachtung von Individuen in ihrer Lebenswelt, dienen diese Untersuchungen nicht dem Test von Hypothesen wie in der deduktiv-nomologischen Wissenschaftstheorie, sondern der Entwicklung von Hypothesen während der Erforschung der Implementationsprozesse. Zweck ist nicht die Informationssammlung für die zu prüfende Theorie, sondern die 'zweite Sozialisation' des Forschers in die Lebenswelt von Individuen, die von der Umsetzung der Maßnahmen betroffen sind. Aus diesem praxisbegleitenden Forschungsprozeß, den dabei ständig neu anfallenden empirischen Befunden, soll auf induktivem Wege eine entsprechende 'grounded theory' (Gerdes, 1979), d.h. eine 'Theorie der Praxis' entwickelt werden.

Mit dem Anspruch solcher 'qualitativen Explorationsstudien' sind Wesensunterschiede in der sozialwissenschaftlichen Methodik angesprochen und die Beantwortung folgender Fragen hat mit großer Sorgfalt zu erfolgen: Kann man ausschließlich auf dieser induktiven Form des Erkenntnisgewinns tragfähige Theorien entwickeln? Kann gegebenenfalls auf die deduktive Prüfung von Hypothesen verzichtet werden? Aus der sozialgeographischen Perspektive ist der Autor zunächst einmal davon ausgegangen, daß bei der Untersuchung von Implementationsvorgängen Theoriebildung nur aus der ständigen Kontrolle über die eigene empirische Feldforschung zu verantworten ist.

Im kulturanthropologischen Ansatz der hier vorgelegten Studien bedeutet Feldforschung das Vorgehen des Wissenschaftlers in einem sozialräumlichen Bereich, dem „Feld“, das durch den direkten Kontakt zu den von der Umsetzung betroffenen Menschen beschrieben wird (Kapitel 2). Methodologisch ist die 'freie Feldforschung' aufs engste mit der Rezeption des Symbolischen Interaktionismus verbunden (Mead, 1934; Blumer, 1973; Sedlacek, 1989). Danach wird der Symbolbegriff auf die Gesamtheit des zwischenmenschlichen Verhaltens bezogen. Die eigenen Handlungen des Individuums werden aus der Sicht seiner Interaktionspartner interpretiert. In dieser Integration der Lebenswelt läuft menschliches Verhalten nicht in einem (behavioristischen) einfachen Reiz-Reaktions-Schema ab. Vielmehr ist hier eine Ebene 'symbolischer Bedeutungen' im 'Verhaltensrepertoire' zwischengeschaltet. Für den 'Begleitforscher' sind Interaktionsanalysen unter Einbeziehung der Lebenswelt mit einer Reihe von Problemen verknüpft. Dazu gehören der Zugang in die Gruppe der Entscheidungsträger, die Frage der Anpassung an deren Lebenswelt, aber auch der rechtzeitige Rückzug aus dieser Situation.

Die wichtigsten Komponenten der 'freien Feldforschung' sind 'Offenheit' und 'Kommunikation'. Nach dem Prinzip der 'Offenheit' besteht am Beginn der Beobachtungen des Implementationsprozesses noch kein exakter Forschungsplan. Das angemessene Verfahren entwickelt sich während der Arbeit 'im Feld', bestimmt durch die Interaktionen zwischen den handelnden Individuen, Akteuren und Institutionen. Daraus ergibt sich die Entwicklung und Modifizierung von Hypothesen für die Begleitforschung bis hin zum Management der Umsetzung. Darüber hinaus ist die Orientierung der Handelnden bei der Umsetzung von Maßnahmen eine 'kommunikative Leistung', die auf verschiedenen Ebenen der Interaktion zwischen Planer/Begleitforscher und Lebenswelt der Individuen einerseits, und den regionalen Akteuren und Institutionen andererseits bis zu einem bestimmten Ausmaß 'organisiert' (Kapitel 3) und 'mobilisiert' (Kapitel 4) werden kann. Dabei ist der Stil der Kommunikation von den betreffenden Menschen, Akteuren und Institutionen zu übernehmen. Die Identität von Begleitforscher und Beobachter ist hier unerlässlich. Jürgen Habermas (1981) hat die dabei zu beobachtenden Zusammenhänge in seiner 'Theorie des kommunikativen Handelns' herausgearbeitet. Entscheidend sind Dimensionen und Ebenen der 'kommunikativ Handelnden', ob sie in der 'subjektiven' (als die Gesamtheit der privilegiert zugänglichen Erlebnisse), in der 'sozialen' (als die Gesamtheit aller legitim geregelten sozialen Beziehungen) oder in der 'objektiven Welt' (als die Gesamtheit aller Zusammenhänge, über die wahre Aussagen möglich sind) miteinander in Kontakt treten. Habermas weist auf den 'Diskurs' als eine Form der umgangssprachlichen Kommunikation hin, in der 'Verständlichkeit', 'Wahrhaftigkeit' und 'Richtigkeit' zu unverzichtbaren Ansprüchen gehören.

2. INTEGRATION DER LEBENSWELT

Umsetzung neuer Landnutzungskonzepte

Aus Langzeit-Erfahrungen mit der privaten und kommunalen Umsetzung von neuen Landnutzungskonzepten konnte Lothar Zettler aufschlußreiche Ergebnisse über jetzt abgeschlossene Implementations-Projekte vorlegen. Sie resultieren aus seiner langjährigen Praxis als freischaffender Landschaftsplaner und systematischen sozialgeographischen Begleituntersuchungen bei der Verwirklichung von Projekten des Biotopverbundes, z.B. in den Gemeinden des Naturparks Altmühltal, im Hopfenanbaugebiet der Hallertau, in den Ackerbau- und Grünlandgemeinden des Lechfeldes und im Unterallgäu. Veranschaulicht werden die Aussagen an einem konkreten Beispiel der Biotopvernetzung im Unterallgäu, am Projekt in Klosterwald (Zettler 1997). Das Untersuchungsgebiet liegt auf der Iller-Lech-Platte unweit des Marktes Ottobeuren und gliedert sich in das Tal der Westlichen Günz, Hangbereiche mit zahlreichen Seitentälchen und die bewaldete Hochfläche. Bei vorherrschender Grünlandnutzung ist die Flur stark parzelliert in mittlere und kleinere Schlaggrößen mit günstiger Voraussetzung für Vernetzungsmaßnahmen.

Fehlende Akzeptanz als Herausforderung

Um die Ziele der Landschaftspflege und Freiraumvernetzung zu erreichen, hat man in Bayern eine differenzierte Planungshierarchie aufgebaut. Das wichtigste Instrumentarium stellt der kommunale Landschaftsplan dar. Auf der Ebene der Gemeinden formuliert er Ziele und Maßnahmen zu Schutz und Entwicklung der Ressourcen. Dies geschieht seit 20 Jahren, doch mit welchem Erfolg? In fast 50% aller Gemeinden sind diese Pläne erstellt oder in Vorbereitung. Doch die Erfahrung zeigt, daß die Umsetzung der wichtigsten Ziele und Maßnahmen in der Praxis in ganz großem Umfang hinterher hinkt. Woran liegt das? Wohl offensichtlich an der fehlenden Akzeptanz bei den betreffenden Grundstückseigentümern, Landwirten, Bürgermeistern und der Bevölkerung selbst. Für die Umsetzung von neuen Landnutzungen ist von besonderer Bedeutung, unter welchen Voraussetzungen die Grundeigentümer sich bereit erklären, - ohne oder auch mit Entschädigungszahlungen - eine umweltverträgliche Nutzung zuzulassen oder durchzuführen. Aus den vorliegenden empirischen Befunden wird auf zwei Zusammenhänge hingewiesen, die für die Implementation der einzelnen Maßnahmen ausschlaggebend waren: die besondere Berücksichtigung der persönlichen Lebenswelt der betreffenden Landwirte für Problemlösungen einerseits, und dem Controlling, d.h. der schrittweisen Steuerung und Bewertung aller Phasen im Forschungs- und Umsetzungsprozeß einschließlich der Kosten, Ziele und Termine aller an der Implementation Beteiligten andererseits.

Verbindung von Problemlösung und Lebenswelt

Die freiwillige Flächenbereitstellung hängt deutlich von der Eigentumsverschiebung durch kontinuierliche Hofaufgaben ab. Mit dem fortschreitenden Generationswechsel bei den zunehmend außerlandwirtschaftlichen Grundstückseigentümern wächst nicht nur die psychologische Distanz, sondern auch der räumliche Abstand zu den eigenen Grundstücken. Die Distanzierung wird von Generation zu Generation größer. Es gibt immer mehr Eigentümer, die ihre Flächen nicht selbst kennen und lediglich wissen, daß ihr Grund und Boden in der einen oder anderen Gemeinde liegt. Betriebsleiter, die aus Weilern stammen, in denen eine große Anzahl von Höfen im Vollerwerb auf der Grundlage der Pacht weiter existiert, verhalten sich deutlich reservierter als die Betriebsleiter aus jenen Weilern, wo der Strukturwandel schon viele Höfe aufgelöst hat. Bei genauerem Hinsehen läßt sich aber erkennen, daß die agrarstrukturelle Entwicklung die Bereitschaft zur Abgabe von Grundstücken jedoch nur tendenziell beeinflusste. Vielmehr zeigen sich eklatante Unterschiede, bedingt durch die jeweilige Persönlichkeitsstruktur der Pächter und Grundstückseigentümer.

Die Begleitforschung zur Umsetzung muß hier mit der Individual- und Gruppenpsychologie zusammenarbeiten. Lothar Zettler entwickelt für seine Projekte eine Persönlichkeitstypologie, verknüpft mit Entscheidungsdispositionen, deren genaue Kenntnis letztlich zum Erfolg in der Umsetzung der Einzelmaßnahmen führte. Eine ebenso wichtige Rolle spielen das soziale Umfeld des Betriebsleiters und die sozialen Netze im persönlich-familiären Bereich: So ließ sich in Klosterwald nachweisen, daß Betriebsleiter, deren Frauen aus der Landwirtschaft stammen und sich jetzt sehr stark um den Hof kümmern, in der Verhandlungsführung eher zurückhaltend agierten oder sich gar verweigerten, obwohl sie der Sache an sich äußerst aufgeschlossen gegenüber standen. Der sich beschleunigende agrarsoziale Wandel hat den Existenzkampf der kleinen Familienbetriebe jedoch kräftig verschärft. Dadurch sind die persönlichen Lebensläufe noch unsicherer und weit weniger kalkulierbar geworden. Die regionale Zukunftsexploration ist deshalb sehr eng mit der Biographie der Menschen vor Ort zu verknüpfen. Es geht um die Herausarbeitung wünschbarer Handlungsanstöße. So kann die Beschäftigung mit den eigenen Chancen und Problemen die Grundeigentümer zur Einsicht führen, daß "Zukunft" nicht nur in weit entfernter Zeit beschlossen, sondern in der Regel im Gestern und Heute, im Rahmen der alltäglichen Lebenswelt, vorentschieden wird.

Raumorientierte Szenarien - z.B. der Landnutzung - sind deshalb gezielt als Zukunftsbearbeitung durch die unmittelbar Betroffenen zu verstehen. Der Weg von der Vision zur Realität kann aber nur dann gelingen, wenn jeder Einzelne Innovationsfähigkeit besitzt, gleichberechtigt mitwirken kann, aber auch zum Konsens bereit ist. Es geht um eine Balance von Distanz und Nähe zwischen den Akteuren, die

Vertrauen und Zusammenarbeit fördert. Aus seiner Berufspraxis mit der Umsetzung von Landschaftsplänen verweist Lothar Zettler auf die besondere Bedeutung emotionaler Visionen, die es mit den betroffenen Menschen ganz persönlich zu entwerfen gilt. Solche gefühlsbetonten Visionen sollen vor allem drei Kriterien erfüllen: Antwort auf die heute anstehenden Probleme geben; Lösungswege aufzeigen, die in den Köpfen und Emotionen der Menschen nachvollzogen werden und die von einigen lokalen Akteuren möglichst rasch verwirklicht werden. So muß gerade bei einer umsetzungsorientierten Forschung und Planung der Mensch mit seinen Schwächen, Ängsten und Gefühlen, d.h. mit seiner persönlichen Lebenswelt besonders berücksichtigt und angesprochen werden. Ehrlichkeit und Vertrauen werden dabei zu schonungslosen Erfolgskriterien der Planung und Umsetzung. Planer und Begleitforschung können das innere Kräftefeld der Lebenswelt der Betroffenen am besten dadurch aktivieren, indem sie sich zeitlich befristet in das soziale Netzwerk ihrer Akteure integrieren. Sie erarbeiten mit den Grundstückseigentümern und Politikern vor Ort ihre gemeinsamen Vorstellungen und Visionen von der Landnutzung. Dies geschieht z.B. durch Gruppenarbeit mit mehreren Landwirten oder Beratung von Arbeitskreisen, durch Moderation, Mediation und ähnliche Formen der sozialen Interaktion.

Management der Umsetzung und Controlling

Bei der Erarbeitung einer abgestimmten Strategie ist für den Planer aber zusätzlich von Bedeutung, welche Schritte im Ablauf der Implementation konkret aufeinander folgen, und wie die sozial wirksamen Kräfte in die Vorgehensweise des Controlling einbezogen werden:

- Kennzeichnung der Situation der betroffenen Höfe im agrarsozialen Wandel,
- parzellenscharfe Darstellung der möglichen Naturschutz- und Verbundmaßnahmen in einfach lesbaren Karten,
- Aufzeigen der Flächenverfügbarkeit und künftigen Besitzverhältnisse,
- Berücksichtigung der Persönlichkeitsstruktur und familiären Situation der Eigentümer,
- besondere Beachtung der Mitsprache der Ehefrauen,
- Aufzeigen des Zeitrahmens für die Umsetzung,
- klare Festlegung der Zuschüsse und Ausgleichszahlungen durch den auftraggebenden Landkreis,
- Organisation der konkreten Arbeiten durch Vertreter des Jungbauern- und Jägerverbandes, des Naturschutzes und des Technischen Hilfswerkes,
- Sicherung einer kontinuierlichen Öffentlichkeitsarbeit durch das Engagement von Schülerinnen der benachbarten Klosterwald-Realschule,
- Darstellung der Erfolge durch regelmäßige Berichte in den lokalen und regionalen Medien.

Resultat: Innerhalb von nur vier Jahren konnten mehr als 90% der Biotopverbundmaßnahmen umgesetzt werden und die Folgen ihrer Umsetzung waren durch die abgelaufenen Lernprozesse bei allen Beteiligten durchwegs positiv beurteilt worden.

3. FORUM DER UMSETZUNG

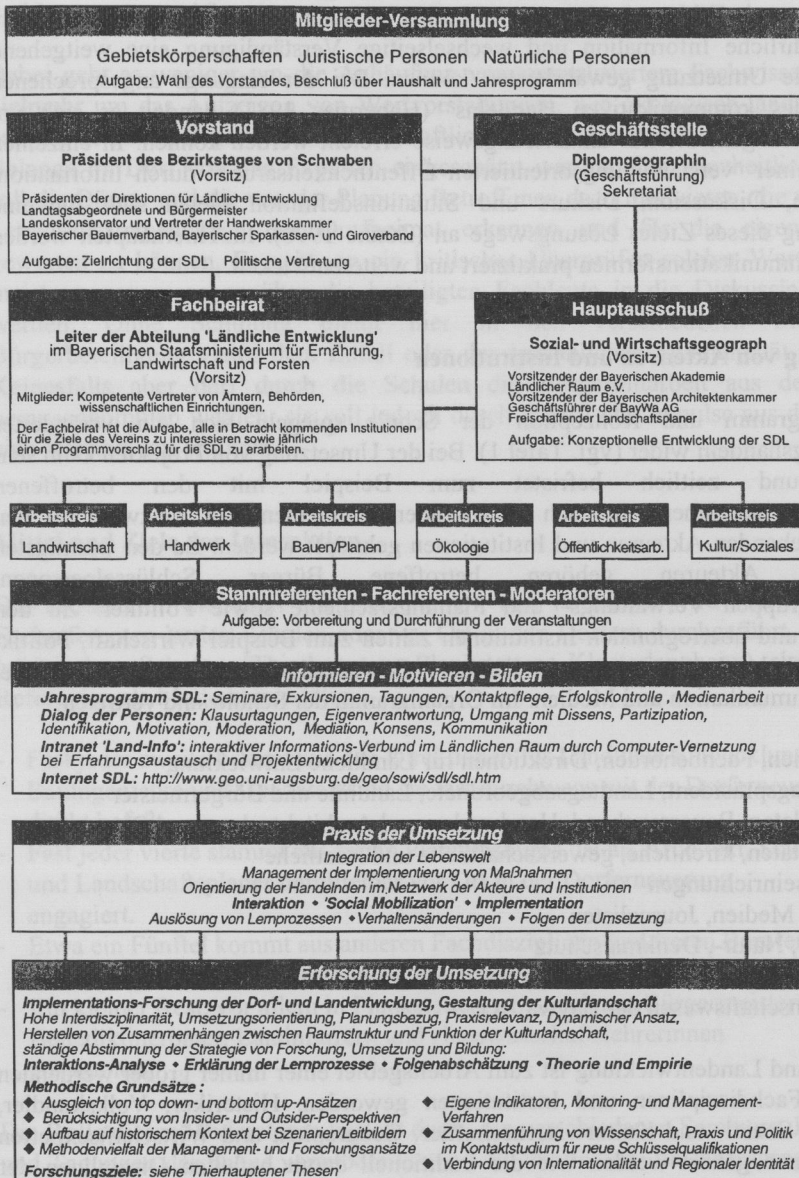
Schule der Dorf- und Landentwicklung

Die zügige Umsetzung von Pilotprojekten wie in Klosterwald kann nur dann gelingen, wenn die Betroffenen und regionalen Akteure zu eigenem Engagement auf Dauer gewonnen werden. Das geschieht jedoch nicht mit fest vorgegebenen Programmen und Verordnungen seitens der Behörden, sondern nur durch die Mobilisierung lokaler Kräfte. Aus solchen Überlegungen sind Anfang der 90er Jahre in Bayern die Schulen der Dorf- und Landentwicklung entstanden (Schaffer 1993). Bewußt wird davon ausgegangen, daß bei der Implementation von Plänen Betroffenheit oder gar Proteste alleine nicht zu kompetenten Problemlösungen für das eigene Dorf führen können. Ganz bewußt werden jene Persönlichkeiten im Dorf und in der Region angesprochen, die bereit sind, Konflikte auszutragen, um dadurch zu tragfähigen Lösungen aktiv beitragen zu können.

Orientierung des Handelns

Die Schule im schwäbischen Thierhaupten, an deren Gründung und Konzeption der Autor mitwirken konnte, versteht sich als Begegnungsstätte für jene, die ein Verfahren für Dorf- und Landentwicklung beginnen, durchführen oder abgeschlossen haben. Dazu gehören in erster Linie die Planer mit ihren Arbeitskreisen, die Bürgermeister mit ihren Gemeinderäten, die Vorstände von sogenannten Teilnehmergemeinschaften. Aus dem frühen Dialog von Experten, Politikern und Dorfbürgern, dem wertbezogenen und interdisziplinären Informationsaustausch, sollen einerseits die Fachleute in ortsbezogene Lernprozesse eingebunden und andererseits die Aufmerksamkeit für die erarbeiteten Planungskonzepte bei der

Tafel 1.: Schule der Dorf- und Landentwicklung (SDL) Thierhaupten e.V. Forum der Umsetzung*
Organigramm und Konzeption

* Die Darstellung entspricht den Überlegungen zum Zeitpunkt der Gründung der SDL: Exposé von Franz Schaffer, Universität Augsburg
Graphik: Simone Kupies

Bevölkerung vor Ort, insbesondere für die Umsetzung von konkreten Projekten vorbereitet werden. Vorbei sind die Zeiten, in denen die planende Verwaltung ohne Rücksicht auf die Anliegen der betroffenen Planungsmaßnahmen realisieren kann. Der zunehmende Widerstand hat sowohl Politik als auch Verwaltung erkennen lassen, daß nur ehrliche Information und wechselseitige Verständigung eine weitgehend konfliktfreie Umsetzung gewährleisten können. Bei der eingangs angesprochenen 'Theorie des kommunikativen Handelns' (Habermas 1981) handelt es sich um Idealvorstellungen, die nur annäherungsweise erreicht werden können. In einzelnen Schritten einer 'verständigungsorientierten Öffentlichkeitsarbeit' durch Information, Moderation, Diskussion, Diskurs und Situationsdefinition bieten sich für eine Realisierung dieses Zieles Lösungswege an (Zunke 1996). In Thierhaupten werden solche Kommunikationsformen praktiziert und weiterentwickelt.

Vernetzung von Akteuren und Institutionen

In Organigramm und Konzeption der Schule spiegeln sich ein verändertes Verwaltungshandeln wider (vgl. Tafel 1). Bei der Umsetzung von Projekten kann sehr flexibel und zeitlich befristet zum Beispiel mit den betroffenen Grundstückseigentümern, je nach zu lösenden Problemen, ein Netzwerk zu den ausschlaggebenden Akteuren und Institutionen geknüpft werden: Zu den wichtigsten regionalen Akteuren gehören betroffene Bürger, Schlüsselpersonen, Interessengruppen Verwaltungs- und Planungsfachleute sowie Politiker. Zu den regionalen und überregionalen Institutionen zählen zum Beispiel Wirtschaft, Politik, gesellschaftliche Institutionen wie Kirchen, Gewerkschaften, Wohlfahrtsverbände, Recht, Kommunikation und Medien. Im Organigramm der Schule sind vertreten:

- Ministerien, Fachbehörden, Direktionen für Ländliche Entwicklung
- Bezirkstagspräsident, Landtagsabgeordnete, Landräte und Bürgermeister
- Gemeindegast, Bauernverband, Handwerks- und Architektenkammer, Planer
- Universitäten, kirchliche, gewerkschaftliche und staatliche Bildungseinrichtungen
- Verlage, Medien, Journalisten
- Umwelt-, Natur-, Denkmalschutz
- Banken, Sparkassen und Giroverband, landwirtschaftliches Genossenschaftswesen der Baywa AG.

Die Dorf- und Landentwicklung ist zum Arbeitsgebiet einer immer größer werdenden Zahl von Fachdisziplinen und Institutionen geworden. Historiker, Volkskundler, Theologen, Sozial- und Kulturwissenschaftler, Geographen und Wirtschaftsexperten wollen ebenso gehört werden wie die traditionell damit befaßten Disziplinen der Bodenordnung, Landschaftspflege und Ökologie, des Handwerks, der Baustoffindustrie, der Architektur, der Denkmal- und Heimatpflege. Diese Fachleute

sind ihrerseits auf den Dialog mit den Bürgern angewiesen. Die Mitwirkung der Dorfbürger an der Leitbilddiskussion, wichtiger noch die Umsetzung solcher Konzepte durch die Eigeninitiative setzen ein Grundwissen über wichtige Problemzusammenhänge voraus.

Dabei geht es weniger um die Anhäufung von spezialisiertem Fachwissen, sondern vielmehr um das Aufzeigen von Wertvorstellungen, wie ökologisch-landschaftliche, baulich-denkmalflegerische, wirtschaftlich-verkehrstechnische, sozial-kulturelle Belange im Dorf von den Experten eingeschätzt werden. Das ganzheitliche Denken soll die Bürger und die von der Planung Betroffenen dazu motivieren, die wichtigsten Lebenszusammenhänge der Dorfheimat erkennen und für die eigene Zukunft bewerten zu können. Es geht um ein kritisches Überprüfen solcher Wertungen, die meist unausgesprochen über die beteiligten Fachleute in die Diskussion getragen werden. Ohne Schulung bleibt hier in den verschiedenen Formen der Bürgerbeteiligung vieles dem Zufall oder der persönlichen Spontaneität überlassen. Keinesfalls aber darf durch die Schulen die Bürgermitarbeit aus den Dörfern herausgenommen werden; sie soll jedoch durch spezifische Impulse aus den Schulen eine Verstärkung erfahren.

Mittel und Ziele der Interaktion

Die Moderation zwischen Bürgern, Planern und Politikern wird von Stamm- und Fachreferenten in den Schulen oder vor Ort in den Dörfern durchgeführt. In den drei bayerischen Schulen (Thierhaupten, Plankstetten, Klosterlangheim) sind etwa 50 Referenten als Moderatoren tätig:

- Fast jeder zweite kommt aus den Direktionen für Ländliche Entwicklung, als Bauingenieure und Geodäten sind sie fast durchwegs mit der Dorferneuerung direkt befaßt.
- Fast jeder vierte stammt aus freien Planungsbüros, ist als Architekt, Stadt-, Dorf- und Landschaftsplaner unmittelbar vor Ort in der Dorferneuerung engagiert.
- Etwa ein Fünftel kommt aus anderen Fachdisziplinen und freien Berufen, ist Journalist, Bildhauer, Volkskundlerin, Historiker, Biologe oder Geograph.
- Ein kleiner Rest, vor allem in Plankstetten, setzt sich aus Bürgermeistern, einem Benediktinerpater, Landpfarrern und Hauswirtschaftslehrerinnen zusammen.

Die Rolle dieser Moderatoren besteht darin, die verschiedenen Seminare, Exkursionen und Tagungen der Schule vorzubereiten und durchzuführen. Im Jahresprogramm 1997 sind die damit verbundenen Aufgaben der Information, Motivation und Bildung ausführlich beschrieben und sowohl in Broschüren als auch im Internet für jedermann

zugänglich veröffentlicht worden (Tafel 1). Bei der Projektentwicklung und Umsetzung von regional bedeutsamen Maßnahmen bietet sich für das wechselseitige In-Kontakt-Treten zwischen Planern, Politikern und Bürgern die interaktive elektronische Informationsvermittlung an. Für alle infrage kommenden Akteure und Institutionen im Einzugsbereich der Schule ist dafür das 'Intranet Landinfo' zur Computer-Vernetzung für den wechselseitigen Erfahrungsaustausch im 'Forum der Umsetzung' entwickelt worden (Kökeny/Schaffer 1996). Die Schulen der Dorf- und Landentwicklung (SDL) in Bayern haben mit gutem Erfolg ihre Arbeit aufgenommen und mit den "Thierhauptener Thesen" ihren Aufgabenbereich und ihr Selbstverständnis mit folgenden Zielsetzungen definiert:

- Ländliche Entwicklung in Dorf und Flur ist eine komplexe Aufgabe. Das Netzwerk der beteiligten Disziplinen und Institutionen ist bereits beachtlich groß und sollte noch dichter geflochten werden.
- Immer komplexer werdende Planungs- und Entscheidungsprozesse sind für den Bürger schwer zu durchschauen und nachvollziehbar; sie müssen transparenter und anschaulicher werden.
- Der Dialog zwischen externen Experten und der Dorfbevölkerung ist oft schwierig, mißverständlich und muß dringend verbessert und erleichtert werden.
- Anspruchs- und Besitzstandsdenken verstellen häufig den Blick für Lösungen zum Wohle der Allgemeinheit. Bereitschaft für solidarisches Handeln und Gemeinsinn muß wieder wachsen und gefördert werden.
- Die SDL zeigen neue Wege im Denken und Handeln auf. Bürger wollen mitwirken, wenn sie die Möglichkeit dazu besitzen und über entsprechendes Können verfügen.
- Dazu fördern die SDL die Motivation zu mehr Mitbestimmung und Mitgestaltung, die Fach- und Sozialkompetenz, ganzheitliches Denken und die Einbindung der externen Experten.
- Die SDL fördern Gemeinsinn und den Blick für den Platz in der Gemeinschaft
- (getreu dem Spruch von Cusanus: "Was alle betrifft, muß von allen getragen werden").
- Die SDL streben eine fruchtbare und vertrauensvolle Zusammenarbeit mit anderen ländlichen Bildungseinrichtungen an.
- Die SDL brauchen das Vertrauen und die Akzeptanz der Medien. Erfolgreiche Öffentlichkeitsarbeit schafft Anerkennung und Zustimmung in Gesellschaft, Politik und Verwaltung. Die SDL leisten auf regionaler Ebene und vor Ort ihren Beitrag zu einer lebendigen Kultur auf dem Lande.

4. 'SOCIAL MOBILIZATION'

Impulse durch Kulturarbeit

Alle zwei Jahre finden im Bezirk Schwaben Kulturtage statt, dabei steht jeweils eine Landschaft im Mittelpunkt. 1996 waren dies die 'Stauden', ein walddreiches Hügelland im Südwesten von Augsburg. Wo heute ausgedehnte Wälder die Städter zu Wanderungen einladen, herrschten einstmals Sträucher, Buschwerk und Stauden vor. Der kräftige Einschlag von Bau- und Brennholz, die Waldweide und Gewinnung von Holzkohle hatten einen heruntergewirtschafteten Niederwald entstehen lassen, die 'Stauden'. Im Wechsel des historischen Geschehens, unter sehr verschiedenen Herrschaften, blieb diese Gegend lange Zeit ein eher ärmliches Land der Dörfer und Weiler, in denen die Landwirtschaft vielfach nur im kargen Nebenerwerb existieren konnte. Der wirtschaftliche Wandel, der Autoverkehr und die Stadt-Umland-Wanderung von Augsburg haben in den letzten 25 Jahren die Struktur der Stauden entscheidend geändert. Für das Verschwinden vieler kleiner Bauernhöfe und den Verlust ländlicher Arbeitsplätze gibt es bislang kaum einen Ersatz.

Die Stauden präsentieren sich heute jedoch mit eigenem kulturellen Selbstverständnis und neuem Selbstbewusstsein. In einer Kulturlandschaft mit Klöstern und Kirchen wurde Vorhandenes bewahrt, Neues geschaffen und integriert. Es gibt ein reichhaltiges Angebot neuer Aktivitäten von Künstlern, die jetzt in den Stauden leben. Längst hat sich das Kulturleben zu einem wichtigen 'weichen Standortfaktor' für die Zuziehenden aus dem nahen Ballungsraum entwickelt. Ländliche Kulturarbeit ist für den Bezirk Schwaben zum strukturpolitischen Anliegen geworden. Für die Stauden sorgte er sich deshalb mit zahlreichen Konzerten, Vorträgen, Ausstellungen, Theater, Tanz und Jugendkultur für eine Neubelebung der so dringend erforderlichen gesellschaftlichen Solidarität in einem agrarischen Problemgebiet. Drei Wochen lang dauerten diese Veranstaltungen, die mit einer strukturpolitischen Podiumsdiskussion über 'Die Stauden im 21. Jahrhundert - Zukunft einer Kulturlandschaft' abgeschlossen wurden. Im Schwäbischen Volkskundemuseum Oberschönenfeld, mitten in den 'Stauden', trafen sich in der ersten Juniwoche 1996 Politiker und Experten zur Beantwortung von Fragen aus dem Publikum. Über die Medien wurde die Öffentlichkeit insgesamt eingeladen. Gezielt waren alle Bürgermeister des Staudengebietes, Behördenvertreter, insbesondere der Land- und Forstwirtschaft sowie die praktizierenden Landwirte um ihre Mitwirkung gebeten worden. Vor allem den führenden Mitgliedern der Schule für Dorf- und Landentwicklung wurde die Möglichkeit geboten, zusammen mit den Landräten, Museumsdirektoren, Planern, Landwirtschaftsdirektoren und Vertretern des Bauernverbandes und der bäuerlichen Direktvermarktung über neue Initiativen für die Stauden öffentlich zu diskutieren. Die

Schule war vertreten durch Persönlichkeiten des Vorstandes, Hauptausschusses und zahlreiche Moderatoren (vgl. Tafel 1).

Eigeninitiative durch Moderation

Mögliche Maßnahmen zur Erhöhung der Attraktivität der Stauden betrafen vor allem die Neuorientierung der Landwirtschaft und die Verbesserung der Wirtschaftskraft sowie die Integration der Staudenbahn in einen leistungsfähigen Öffentlichen Nahverkehr im Großraum Augsburg. Dabei wurde deutlich, daß eine in die Zukunft gerichtete Identität für alle Sozial- und Bevölkerungsgruppen unerlässlich sein wird. Der Bezirkstagspräsident von Schwaben, gleichzeitig Vorstand der Schule für Dorf- und Landentwicklung, plädierte für eine neue kommunale Allianz aller Staudendörfer und forderte von ihnen Geschlossenheit und Initiative für die eigene Heimatregion. Er lud die Bürgermeister zu einer Moderations- und Klausurtagung nach Thierhaupten ein, sich in der Schule mit ausgewählten Moderatoren an einen Tisch zu setzen, um ein gemeinsames Leitbild für die einmalige Erholungslandschaft vor den Toren Augsburgs zu entwerfen. Die Staudenbürgermeister nahmen diese Einladung spontan an und trafen sich noch im gleichen Jahr an einem Freitagmittag bis Samstagabend (13./14. Dez. 1996) in der Schule für Dorf- und Landentwicklung zur kritischen Selbstreflexion über ihre 'Stauden'. In dieser Moderationsveranstaltung, geleitet von einer Diplomgeographin und einer Landschaftsplanerin, befaßten sich die Kommunalpolitiker mit der zwischengemeindlichen Zusammenarbeit aber auch mit den Stärken und Schwächen der 'Stauden'. Im Ergebnis der Aussprache faßten die Bürgermeister ihr Urteil über die bestehenden Probleme in der kommunalen Zusammenarbeit sehr selbstkritisch zusammen: Sie sehen zu viele Einzelinitiativen, aber keine Abstimmung für gemeinsames Handeln. Gerade für die Bürger wird der Wille zur Zusammenarbeit nicht sichtbar. Gemeinsame Initiativen sollten über die Landkreisgrenzen hinweg führen. Konkurrenzdenken ist immer schneller als die Bereitschaft zur Zusammenarbeit. Es ist erforderlich, offener auf den Nachbarn zuzugehen.

Worin sehen die Bürgermeister die eigentlichen Schwächen der 'Stauden'? Die Menschen sind vielfach zu bescheiden; sie können nicht aufeinander zugehen; sie haben politisch zu wenig Gewicht; sind eher mißtrauisch und mißgünstig; lehnen zu schnell Initiativen ab; denken zu sehr in eingefahrenen Gleisen; sind Neuerungen gegenüber eher skeptisch eingestellt. Im kulturellen Leben wird nach innen und nach außen zu wenig Profil gezeigt; Koordination in der Zusammenarbeit fehlt; in der Präsentation der eigenen Kultur ist man nicht selbstbewußt genug; kulturelle Höhepunkte und gemeinsame Öffentlichkeitsarbeit fehlen. Große Schwächen sehen die Kommunalpolitiker bei der Landwirtschaft; in der schweren Arbeitsbelastung; in der fehlenden Perspektive für die junge Generation auf den zu kleinen Höfen; in den schwierigen Betriebsverhältnissen einer zerstückelten Flur; in der Benachteiligung bei

der öffentlichen Förderung. Im Bereich Naherholung und Fremdenverkehr fehlen hochwertige Qualitäten; es mangelt am Marketing und bei der Abstimmung von Aktionen und Terminen; die regionale Gastronomie ist zu unflexibel; der öffentliche Nahverkehr (ÖPNV) ist in keiner Weise auf das große Potential der Naherholung aus der nahen Großstadt eingestellt.

Andererseits sehen die Bürgermeister sehr selbstbewußt die Stärken in ihren Gemeinden: Die liegen vor allem in der Zuverlässigkeit des Menschenschlags; den braven Kindern; im gegenseitigen Kennen und Helfen; im guten Zusammenhalt in der Familie; oft leben drei Generationen unter einem Dach zusammen; man ist immer bereit zur Selbsthilfe und schätzt das intakte Landleben. Man ist stolz auf die Geschichte der Stauden und die ländliche Tradition; ein 'Staudler' zu sein ist eine Stärke; die 'Stauden' sind für die Bürgermeister ein Markenzeichen für Lebensqualität geworden. Das gilt vor allem für die Attraktivität der Landschaft, die ökologisch intakt ist, in der Natur erlebt werden kann, mitten im Naturpark 'Augsburg Westliche Wälder'.

Selbstorganisation einer 'kommunalen Allianz'

Im Ablauf der Moderation formulierten die Bürgermeister aus der Selbsteinschätzung der Stärken und Schwächen ihrer Gemeinden die Leitsätze zu ihrer 'Vision Stauden 2010': „Wir denken über Gemeinde- und Landkreisgrenzen hinweg, um gemeinsam die Zukunft zu meistern - in der Organisationsstruktur 'Staudenland'. 'Stauden 2010' heißt gemeinsam bewahren und sich öffnen sowie die sozialen, kulturellen und wirtschaftlichen Stärken bündeln. Die Eigenart und 'Qualität' der Menschen ist die entscheidende Basis für unsere Zukunft. In einer ökologisch intakten Landschaft gilt es, mit Hilfe der Landwirtschaft die dörfliche Vielfalt für Erholungssuchende aus der Stadt zu erhalten und zu fördern. Die Entwicklung einer interkommunalen Basis soll die Eigenständigkeit der Gemeinden nicht beeinträchtigen aber dennoch die Rahmenbedingungen für Handwerk und Gewerbe in der Nähe der Großstadt entscheidend verbessern. Die 'Stauden' sollen als Siedlungs-, Naherholungs- und Touristikraum attraktiver werden. Voraussetzung dafür ist die Reaktivierung der Staudenbahn. Sie ist eine schnelle, kunden- und umweltfreundliche Schienenanbindung der Stauden an den Ballungsraum Augsburg und die Kneipp-Region von Bad Wörishofen. Die 'Stauden' werden weiterhin für Zuziehende aus der Stadt ein Markenzeichen für naturnahe Lebensqualität bleiben. Wir sind stolz auf die eigene geschichtliche Tradition der Stauden und leiten daraus unser kulturelles Selbstbewußtsein ab“.

Im Hinblick auf ihre 'Vision von den Stauden' wollen die Bürgermeister künftig gemeinsam handeln:

- Zur Förderung der 'Stauden-Identität' soll jährlich eine Kulturwoche abgehalten werden, ebenso eigene Handwerker- und Bauerntage; Vernetzung der Vereine durch gemeinsame Aktivitäten; eine jährliche 'Staudenversammlung' der Bürger aller Gemeinden, um ein gemeinsames Leitbild zu entwickeln.
- Landwirtschaft und Gestaltung des Landschaftsbildes werden als Einheit betrachtet; es gilt die Ortskerne zu erhalten; aufgelassene Höfe zu modernisieren; Bebauungspläne dorfgerecht zu gestalten; bei kommunalen Landschaftsplänen zusammenarbeiten; Urlaub auf dem Bauernhof zu fördern; Direktvermarktung und Produktaustausch zu fördern; Regionale Gastronomie, Landwirtschaft und Naherholung in Wechselbeziehung zu sehen.
- Zur Erhöhung der Wirtschaftskraft soll regionales Marketing für die Interessengemeinschaft der Stauden betrieben werden; vorhandene Infrastruktur soll gemeinsam genutzt werden; durch Partnerschaft und Informationsvernetzung sollen die Rahmenbedingungen für die ortsansässigen Betriebe verbessert werden.
- Es gilt den ÖPNV attraktiver zu gestalten; die Staudenbahn zu reaktivieren;
- für die Staudenbahn werben; den Verkehrsverbund Bahn/Bus und einübergreifendes Wegenetzkonzept gemeinsam zu erstellen; den Verkehrsbedarf zu ermitteln; künftige Entwicklung abschätzen und einen gemeinsamen Plan zu erarbeiten.

Mobilisierung der regionalpolitischen Kräfte

Wenige Wochen nach der knapp zweitägigen Moderation mit den Bürgermeistern im Dezember 1996 zeigen sich in den Gemeinden der Stauden bisher in dieser Form nie dagewesene Initiativen. Verschiedene Punkte des Aktionsprogramms der Bürgermeister werden öffentlich in der Bevölkerung mit den Gemeinderäten diskutiert. Mit anderen Worten, es findet eine „soziale Mobilisierung“ für die Umsetzung der in der Moderation erarbeiteten Gestaltungskonzepte statt. Im einzelnen stehen folgende Projekte und Maßnahmen zur Umsetzungen an: Gründung einer Arbeitsgruppe für eine Interessengemeinschaft der Stauden, Konzept für eine Bürgerversammlung in der 'Stauden-Region', Aufbau eines Informationsnetzes im Internet für die Gemeinden, gemeinsame 'Stauden-Seite' in der Presse, Vorbereitung einer Stauden-Kulturwoche, Veröffentlichung eines 'Stauden-Veranstaltungskalenders', regelmäßiges Treffen aller Bürgermeister, öffentliche Initiativen für die Reaktivierung der kürzlich stillgelegten Staudenbahn, Festlegung der Verantwortung für die Umsetzung der einzelnen Aktivitäten unter der Federführung des Bürgermeisters von Fischach, der größten Gemeinde in den Stauden.

Die ausgelöste Dynamik soll an einem Beispiel chronologisch skizziert werden, dem 'Aktionsbündnis - Stauden-Bahn hat Zukunft': Im Januar 1997 verabschiedete der Rat der Marktgemeinde Fischach einen Beschluß für die Wiederinbetriebnahme der Staudenbahn mit folgender Formulierung: „Im Rahmen der Schwäbischen Kulturtage,

die im Jahr 1996 in den Stauden stattfanden, und einer dadurch durchgeführten Podiumsdiskussion kam zum Ausdruck, daß die Kleinregion Stauden insbesondere im Bereich der Landwirtschaft dramatische negative Entwicklung zu verzeichnen hat. In anschließenden Diskussionen und einer durchgeführten Klausurtagung in der Schule für Dorferneuerung in Thierhaupten kam ganz deutlich zum Ausdruck, daß die Entwicklung und Erhaltung der Verkehrsinfrastruktur zur Förderung dieser Region die wichtigsten Ansatzpunkte sind. Der Markt Fischach mit seinen Bürgern fordert gemeinsam mit den anderen Gemeinden die Wiederinbetriebnahme der Staudenbahn. Dies kann auch stufenweise erfolgen, bis Markt Wald. Weiterhin wird die Weiterführung bis Bad Wörishofen gefordert, denn nur dadurch stellt die Bahn eine Stärkung der Region und eine nachhaltige Strukturverbesserung dar“. Im Februar 1997 folgten weitere Resolutionen mit ähnlichem Inhalt der Gemeinderäte aus Markt Wald, Langenneufnach, Türkheim, Gessertshausen, Ettringen, Mittelneufnach, Walkertshofen und der Stadt Bad Wörishofen. Die Aktivitäten der gesamten Öffentlichkeit und der Bevölkerung gipfelten Ende Februar 1997 in einer ‘Staudenbahnkonferenz’ in Ettringen. Neben Bürgerinitiativen waren nicht nur die regionale Öffentlichkeit aus den Staudengemeinden vertreten sondern auch mehr als 50 maßgebende Politiker und Vertreter von zuständigen Institutionen aus der Region dem Freistaat Bayern und dem Bund:

- 6 Mitglieder des Bayerischen Landtages
- der Bezirkstagspräsident von Bayerisch Schwaben
- die beiden Landräte der Landkreise Augsburg und Unterallgäu
- 11 Bürgermeister aus der Region
- 12 Fraktionsvorsitzende der Parteien aus den Kreistagen und dem Stadtrat
- von Augsburg und dem Unterallgäu
- Bürgerinitiative Pro Bahn Schwaben e.V.
- Bürgerinitiative Staudenbahnfreunde e.V.
- Deutsche Eisenbahn Consult
- Bayerische Eisenbahn Gesellschaft
- Industrie- und Handelskammer für Augsburg und Schwaben
- Tourismusverbund Allgäu/Bayerisch Schwaben
- Verkehrsverein Augsburg
- Verkehrsverein Stauden
- Amt für Landwirtschaft.

Start der Implementation

In der vierstündigen Diskussion hatte der Autor während der Staudenbahnkonferenz mehrfach die Möglichkeit, auf die Strukturverbesserung in den Stauden hinzuweisen. Mit großer Mehrheit kam es schließlich zur Abfassung und Verabschiebung einer

gemeinsamen Resolution an den Bayerischen Staatsminister für Wirtschaft, Verkehr und Technologie mit folgendem Wortlaut:

„Bei einer gemeinsamen Konferenz der Bürgermeister der Staudengemeinden Gessertshausen, Fischach, Langenneufnach, Walkertshofen, Mittelneufnach, Markt Wald, Ettringen, Türkheim und Bad Wörishofen mit Spitzenpolitikern der Region kam zum Ausdruck, daß für die Wiederaufnahme des Personenverkehrs auf der Schienenstrecke Gessertshausen - Markt Wald, genannt 'Staudenbahn', das Ergebnis des zur Zeit in Bearbeitung befindlichen Gutachtens von nachgeordneter Bedeutung ist und nur der Orientierung für den konsequenten Ausbau der Strecke dient. Wir sind dieser Meinung, da das Gutachten nur am Rande die Durchbindungsmöglichkeit nach Bad Wörishofen aufgreift, nicht das gesamte Verkehrspotential berücksichtigt und deshalb die folgenden elementaren Gesichtspunkte vernachlässigt:

Naherholung und Fremdenverkehr: Die Stauden im Naturpark Augsburg Westliche Wälder sind eine der landschaftlich schönsten Regionen Schwabens. Im Landesentwicklungsplan sind sie als ländlicher Teilraum aufgeführt, dessen Entwicklung nachhaltig gestärkt werden soll. Unter einem neuen Konzept wird die reaktivierte 'Staudenbahn' zu einem kräftigen Aufschwung des Naherholungs- und Fremdenverkehr zwischen Augsburg und Bad Wörishofen führen. Für Familien und Senioren aus der Großstadt, aber auch für Badegäste aus der Kneipp-Region wird sich im gesamten Südwest-Sektor des Großen Verdichtungsraumes, in 'Augsburgs Westlichen Wäldern', ein zusätzlicher Markt öffnen.

Reaktivierung als Strukturpolitik: Die Entwicklung einer zukunftsfähigen Erholungsregion mit neuen Chancen für die Landwirtschaft (Direktvermarktung, Versorgung der regionalen Gastronomie, etc.) fördert darüber hinaus den Strukturwandel eines agrarsozialen Problemgebietes der 'Stauden', in dem Klein- und Mittelbetriebe - und damit eine attraktive Kulturlandschaft - in ihrer Existenz gefährdet sind. Auch die Zentren Augsburg und Bad Wörishofen gewinnen durch eine umweltfreundliche Anbindung an Lebensqualität und Freizeitwert hinzu. Dafür ist die neue 'Staudenbahn' ein erfolgversprechendes sturkturpolitisches Instrument. Für die strukturschwache Region in der Randlage der Landkreise Augsburg, Unterallgäu und Günzburg.

Umweltregion Augsburg: Darüber hinaus strebt der Wirtschaftsraum Augsburg an, technologisch zur Umweltregion zu avancieren. Im Bereich der 'weichen Standortfaktoren' und der 'nachhaltigen Regionalentwicklung' erfordert dieses Ziel eine Umgestaltung der Verkehrsströme. Die Reaktivierung der 'Staudenbahn' darf deshalb nicht isoliert betrachtet werden, sie steht im direkten Zusammenhang mit einem zukunftsfähigen Nahverkehrskonzept für den drittgrößten Verdichtungsraum in Bayern - der Umweltregion Augsburg!

ÖPNV für alle Menschen: Auf dem Weg vom 'autogerechten Nahverkehr' zum 'umweltgerechten ÖPNV' ist die Reaktivierung der 'Staudenbahn' ein wichtiger Baustein. Nicht zuletzt ist insbesondere der schienengebundene ÖPNV für gebrechliche alte und behinderte Mitmenschen die Tür zur Welt!

Schlußtenor: Aus den vorgenannten Gründen wird von den Unterzeichnenden nicht nur die Reaktivierung der Strecke Gessertshausen - Mark Wald für notwendig gehalten, es wird darüber hinaus der durchgängige Betrieb von Gessertshausen bis nach Bad Wörishofen im Taktverkehr gefordert. Die Bahnlinie Gessertshausen - Bad Wörishofen soll als Rückgrat im ÖPNV zur neuen Lebensader der Staudenregion werden.

Sehr geehrter Herr Minister Dr. Wiesheu, wir fordern Sie daher auf, bei der anstehenden Entscheidung für die Reaktivierung der Staudenbahn zu votieren“.

Gestaltungsdynamik von unten

John Friedmann (1987) behandelt den gemeinschaftlichen Diskurs und die gegenseitige Verantwortung der Bürger im Wechselbezug von Kontrolle und Einklang mit den Behörden und Institutionen, die das Verhalten im öffentlichen Bereich, der 'Public Domain' regeln. Öffentliche Belange werden von den zuständigen Institutionen weitgehend von 'oben' nach 'unten' geordnet. 'Planung von unten' bildet im verbliebenen Freiraum darüber hinaus das Gegenstück zu dieser 'Führung von oben'. Planer und Begleitforscher sind Mitgestalter dieser gegenläufigen Prozesse von 'oben' nach 'unten' bzw. von 'unten' nach 'oben'. Das Kernproblem ist dabei jedoch die Frage, wie Erkenntnisse und Wissen (Knowledge) über die Problemzusammenhänge und deren Lösung auf akzeptierte Art und Weise zur Umgestaltung (Action) geführt werden können. Im historischen Prozeß der Staatsformen erkennt Friedmann verschiedene Steuerungsmöglichkeiten wie Gesellschaftsreformen (Social Reform), Politikberatung (Policy Analysis), soziale Lernprozesse (Social Learning) und die Gestaltungsdynamik von 'unten', die 'Social Mobilization'. Die beiden ersten Einflußmöglichkeiten betonen die Führung gesellschaftlich-planerischer Belange durch den Staat bzw. durch die Institutionen, meist auf der Grundlage einer wissenschaftlichen Legitimierung. Der Kern für Social Learning aber ist die Umgestaltung von 'unten'. Dadurch lernen alle Beteiligten auch die Gestalter (Planer) ständig hinzu. Unter Gestalter werden sowohl einzelne Personen als auch Verbände verschiedener Größe verstanden. Die Gruppengröße ist für das Funktionieren von Social Learning von zentraler Bedeutung. Sogenannte Gestalter (Actors) sind für die Lernprozesse ausschlaggebend. Als 'Change Agents' können Sie bei der Umsetzung von Maßnahmen die Ausgangssituation entscheidend beeinflussen. Social Learning, z.B. im Moderationskreis der Bürgermeister der Staudengemeinden, findet in kleinen Gruppen über Dialoge statt. Die Kunst des Zuhörens, des Vertrauens

in den anderen, die Unterdrückung von Streit und Ausübung von Macht sind von den Beteiligten entsprechend zu trainieren.

Bei der 'Social Mobilization' steht die direkte, gemeinschaftliche Gestaltungsdynamik im Blickfeld. Im Gegensatz zur 'Social Reform' und der 'Policy Analysis' gibt es keine 'wissenschaftliche Instanz' als Mittler. In der Demokratie ist es für jeden Einzelnen legitim, an den Entscheidungen teilzunehmen. Dazu gehört auch das Recht, von 'unten' mitzugestalten. Für Friedmann endet dieses Recht selbstverständlich dort, wo die Fundamente der Grundordnung der Gemeinschaft ins Wanken geraten. Planung von 'unten' darf aber vom Staat nicht finanziell unterstützt werden. Der Antrieb soll aus den Gruppen selbst kommen. Das Wissen, wie man mit der Planung von unten umgeht, stammt aus der Praxis der Umgestaltung (Implementation) selbst. Planer und Begleitforscher können am Beginn eines solchen Prozesses die zu ändernde Situation kritisch bewerten. Es ist durchaus ihre Aufgabe, die Gruppe bei solchen Vorhaben entsprechend zu unterstützen. Der Planer/Begleitforscher versorgt die Gruppe mit den nötigen Informationen, damit eine erfolgreiche Strategie zur Umgestaltung (Action) ausgearbeitet werden kann. Social Learning wird durch Iteration und Wiederholung von entsprechenden Aktivitäten eingeübt. Durch Mediation kann der Planer dazu beitragen, daß eine Gruppe aus ihren eigenen Erfahrungen lernen kann. Dabei ist darauf zu achten, daß das 'Gelernte' nicht auf einzelne Personen in der Gruppe beschränkt bleibt und die größtmögliche Beteiligung der Gruppenmitglieder erreicht wird. Die Umgestaltung braucht eine Perspektive. Diese muß in der 'Praxis der Mobilisierung' ständig kontrolliert und gegebenenfalls angepaßt werden. Das kann zusätzliche Überzeugungsarbeit in Arbeitskreisen erfordern, die der Planer/Begleitforscher zu organisieren bzw. zu leisten hat. Aus diesen Gründen muß der Planer direkt am Geschehen teilhaben. Die Verbindung zwischen 'Knowledge' und 'Action' muß durch Interaktionen bis zu einem beträchtlichen Maß durch den Planer/Begleitforscher geleistet oder unterstützt werden. Dazu sind neue Schlüsselqualifikationen für Geographen mit Planerberufen erforderlich (Mosimann 1996). Es gilt zum Beispiel komplexe Wirkzusammenhänge zu strukturieren sowie Expertenwissen übertragen und Arbeitsgruppen motivieren und moderieren zu können. Die verschiedenen Erscheinungsformen der weltweiten Strukturanpassung können heute nicht mehr alleine mit den traditionellen 'Planungsmethoden von oben' über die Machtmittel des Staates und der Politik, über den beherrschenden Einfluß von Wirtschaft und Kapital, über den 'freien Markt' und den Anpassungsdruck der Globalisierung oder gar religiös dominierte Wohlfahrtspolitiken bewältigt werden. Zukunftsgestaltung erfordert die Integration der 'Planung von unten', die Einbeziehung der Lebenswelt der Familien (Household Domain) als Keimzelle für 'Social Learning' und 'Social Mobilization' in der gemeinschaftsbezogenen Öffentlichkeit, der 'Public Domain'.

5. INTERPRETATION DER BEOBACHTUNGEN

Der sozialgeographische Aspekt

Die Auslösung der beschriebenen Dynamik ist aufs engste mit einer Mobilisierung der wirtschaftlichen und kulturellen Institutionen in der Region zu verknüpfen. Friedmanns allgemeine planungstheoretische These von der 'Social Mobilization' kann unter folgenden Voraussetzungen als 'Umsetzungsstrategie' auf der kommunalen und regionalen Ebene interpretiert werden: Implementation ist zunächst ein 'bottom up-Ansatz', der in erster Linie die sozialgeographischen Situationen vor Ort und im Heimatraum der Menschen einzubeziehen hat (Smoliner 1995). Die ländliche Regionalentwicklung muß dabei von den gemeinsamen Bedürfnissen der Bürger ausgehen und sich zusätzlich die Unterstützung der regionsansässigen Institutionen, der 'Local Institutional Basis' (z.B. Verbände, Wirtschaftskammern, Bildungs-, Kultur- und Sozialeinrichtungen) sichern. Dann braucht sich die Region nicht ausschließlich auf Planungsnormen verlassen, die 'von oben' kommen. Die Akteure vor Ort müssen jedoch über besondere Impulse und Interaktionen in die Lage versetzt werden, zusammen mit diesen Institutionen, die Funktionen ihres Raumes zu einem wesentlichen Teil aus eigener Kraft gestalten und modifizieren zu können (Goppel, Schaffer 1996).

Aus den beobachteten Prozessen bei der Umsetzung neuer Landnutzungskonzepte im Unterallgäu oder bei der Startphase einer kommunalen Allianz in den Staudengemeinden werden darüber hinaus charakteristische Wechselbeziehungen einer 'sozialräumlichen Dialektik' deutlich (Soja 1980, Dear u. Wolch 1989, Knox 1995). Es handelt sich zum Beispiel um soziale Beziehungen, die nur auf der Grundlage bestimmter räumlicher Strukturen, wie der Lage der Weiler und der Streuung der Besitzverhältnisse bei den betreffenden Landwirten in Klosterwald/Unterallgäu entstehen konnten. Andererseits waren es verwaltungsräumliche Blockaden in den 'Staudengemeinden', die über Jahrzehnte hinweg die Ausformung einer gemeinschaftsbildenden regionalpolitischen Bewußtseins verhindert haben. Schließlich kamen die neuen räumlichen Interaktionen über die 'Staudenbahnkonferenz' nur deshalb zustande, weil die Bürgermeister des Raumes über eine Klausurtagung und Moderationsveranstaltung in der Schule für Dorf- und Landentwicklung ihre interkommunalen und persönlichen sozialen Beziehungen neu definieren konnten. Diese eigenständige sozialgeographische Komponente charakterisiert Paul Knox (1995, S. 3) sehr treffend: „There is thus a continuous two-way process, a sociospatial dialectic, in which people create and modify spaces while of the same time being conditioned in various ways by the spaces in which they live and work“.

Bedingt durch die Vielfalt der Leitprojekte und damit verbundener Maßnahmen, ist der Implementationsprozeß nur in Zusammenarbeit verschiedener Disziplinen zu bewältigen und zu erklären. Die Komplexität von Praxis und Erforschung der Umsetzung ist im Organigramm und Konzeptionsentwurf für das Forum der Umsetzung am Beispiel der Schule für Dorf- und Landentwicklung (SDL) Thierhaupten wiedergegeben worden (vgl. Tafel 1). Der hier angesprochene besondere sozialgeographische Aspekt bei der Umsetzung raumbedeutsamer Leitprojekte rechtfertigt es - vor dem Hintergrund der interdisziplinären Vielschichtigkeit -, die sozialräumlichen Komponenten der Implementation deutlich herauszuarbeiten.

Bedeutung der Interaktionen

In den Explorationsstudien sind vielseitige Interaktionen zwischen den handelnden Individuen, Akteuren und Institutionen aufgezeigt worden. Dabei zeichnet sich eine vielfache Differenzierung des Bedeutungsinhaltes von Interaktion ab:

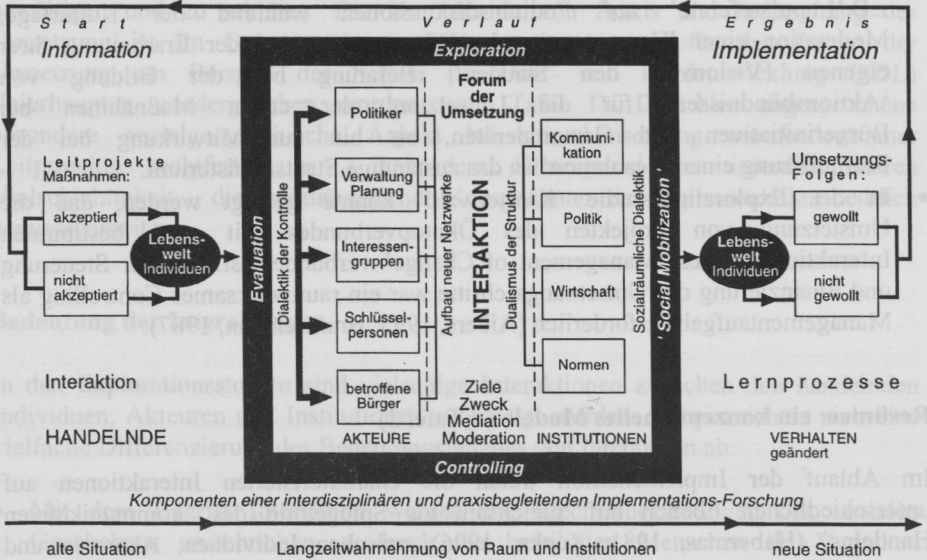
- Mit dem Begriff Interaktion werden die Wechselbeziehungen des sozialen Geschehens umschrieben, wodurch die beteiligten Menschen ihr Verhalten einander orientieren, gleich ob sie dabei gegenseitige Erwartungen folgen oder sich widersetzen. Interaktionen werden von sozialen Normen, Rollen, Verhaltensmustern, aber auch von subjektiven Erwartungen beeinflusst und zusätzlich von der skizzierten sozialräumlichen Dialektik überlagert. Der Prozeß der Interaktion wird von den 'Aushandlungsstrategien' der Beteiligten bestimmt, die auf diese Weise die soziale Wirklichkeit aufbauen (Berger, Luckmann, 1980). Nach der strukturell-funktionalen Theorie ist die 'Stabilität' solcher Interaktionszusammenhänge gesichert, wenn zwischen den handelnden Personen gemeinsame Normen verinnerlicht werden, und infolgedessen Abweichungen 'negativ sanktioniert' werden. Hierin spiegelt sich das behavioristische Verständnis von Interaktion als 'Reiz-Reaktions-Muster' in den sozialstrukturellen Bedingungen wider (Werlen 1987, Endruweit, 1989).
- Das kulturalanthropologische Verständnis der Lebenswelt der von der Implementation betroffenen Individuen erfordert darüber hinaus jedoch ein komplexeres Verständnis von 'Stabilität' der Interaktion, z.B. durch die Anerkennung der Umsetzungsfolgen. Sie interpretieren ihr Handeln an eingespielten 'symbolischen Bedeutungen' ihrer Lebenswelt, der persönlichen Definition ihrer Situation vor bzw. nach der Umsetzung von Maßnahmen, sowie ihren subjektiven Perspektiven der Wahrnehmung der Implementation (Blumer, 1973; Seamon, 1979; Buttimer, 1984).
- Aus der planungstheoretischen Sicht wird durch 'Social Learning' und 'Social Mobilization' die Gestaltungsdynamik von 'unten' durch Interaktionen des Planers/Begleitforschers in der Rolle des 'Changes Agent' in entscheidender

- Weise impulsiert (Friedmann, 1987; Goppel/Schaffer, 1996). In der Startphase der Implementation der kommunalen Allianz in den 'Stauden' waren dies z.B. 'Impulsreferate' auf Podiumsdiskussionen während der Kulturtage, Moderation einer Klausurtagung der Bürgermeister bei der Erarbeitung ihrer eigenen 'Vision von den Stauden', Beratung bei der Bildung von 'Aktionsbündnissen' für die Umsetzung der ersten Maßnahmen bei Bürgerinitiativen und Gemeinderäten, bis hin zur Mitwirkung bei der Formulierung einer 'Resolution' an das zuständige Staatsministerium.
- In der Explorationsstudie 'Klosterwald' konnte gezeigt werden, daß die Umsetzung von Projekten des Ökotopverbundes mit ganz bestimmten Interaktionen eines 'Management of Change' verbunden ist. Bei der Steuerung und Finanzierung der Umsetzungsschritte war ein raumwirksames Controlling als Managementaufgabe erforderlich (Albers, 1995; Bramseman, 1987).

Resümee: ein konzeptionelles Modell (= Tafel 2)

Im Ablauf der Implementation treten die charakterisierten Interaktionen auf unterschiedlichen Ebenen auf, gleichsam als Spiegelbild des 'kommunikativen Handelns' (Habermas, 1981; Zunke, 1996) zwischen Individuen, Akteuren und Institutionen. Das wechselweise In-Kontakt-Treten (Interaktivität) kann in der geschilderten Form vom Planer/Begleitforscher auf verschiedene Weise, bis hin zur interaktiven elektronischen Informations-Vernetzung, vermittelt werden (Kökeny/Schaffer, 1996). Im Komponenten-Schema des Verlaufs der Implementation kommt diese Interaktivität in differenzierter Form zum Ausdruck. Der Implementations-Vorgang ist von mir im Rahmen der Aufgabenbeschreibung der Angewandten Sozialgeographie als praxisbegleitender Forschungsprozess in seinen wichtigsten Schritten früher skizziert worden (Schaffer, 1986, S. 493).

Tafel 2.: Interaktive Sozialgeographie
Raum- und Zeitwahrnehmung der Implementation

* Diskussionsvorschlag von Franz Schaffer, Augsburg 1997

Auf der Grundlage zahlreicher empirischer Explorationsstudien ist es mir jedoch jetzt möglich, die auftretenden Zusammenhänge in einem konzeptionellen Modell zusammenzufassen. Den 'umsetzungsorientierten Part' innerhalb der Angewandten Forschung möchte ich aus den angesprochenen Gründen als *'Interaktive Sozialgeographie'* bezeichnen. Im Zusammenspiel der Komponenten lassen sich drei größere Abschnitte unterscheiden (Tafel 2):

- Der Interaktions-Zusammenhang der Startphase ist geprägt durch persönliche Perspektiven der Wahrnehmung und vor allem durch die *Integration der Lebenswelt* der betreffenden Individuen und daraus abgeleiteten Problemlösungen der Umsetzung von akzeptierten Maßnahmen.
- Im *'Forum der Umsetzung'* wird der Verlauf der Implementation im weitesten Sinn gesteuert. Controlling im Management, Dialektik der Kontrolle zwischen den Akteuren, Aufbau neuer Netzwerke durch Planer/Begleitforscher, Dualismus der Struktur zwischen den Institutionen und Wechselwirkungen der 'sozialräumlichen Dialektik' sind entscheidende Kräfte der Interaktion.
- *'Social Mobilization'*, soziale Lernprozesse und damit verbundene Verhaltensänderungen, auch in der Lebenswelt der betroffenen Individuen, leiten über zum Ergebnis der Implementation, das als 'neue Situation' an den Umsetzungsfolgen bewertet und überprüft werden kann.

Die vorgestellte Konzeption der Implementations-Forschung ist als Untersuchungsprogramm im Sinne eines 'theoretischen Modells' zu verstehen. Es hat die Aufgabe, bei weiteren Untersuchungen von raumbezogenen Umsetzungsprozessen die Hypothesenentwicklung, und soweit möglich die Theoriebildung in der Implementations-Forschung zu unterstützen. Im Bereich Lebenswelt und Implementation ist jedoch dem interpretierenden Aspekt Vorrang einzuräumen, da nach dem kulturanthropologischen Verständnis Theoriebildung letztlich den freien Zugang zur Realität der Lebenswelt versperrt (Sahner, 1989). Bei der Umsetzung von Maßnahmen entwickeln sich im Sinne der strukturell-funktionalen Theorie (Giddens, 1984) Regelungen, die kommunikatives Handeln fördern aber auch behindern können. Drei Elemente in der 'Interaktivität' sind dabei zu beachten: Strukturen, Institutionen und Akteure (Tafel 2). Strukturen umfassen Langzeitwahrnehmungen und tief verwurzelte Verhaltensweisen, die den Alltag im privaten wie im öffentlichen Leben bestimmen. Die Institutionen repräsentieren diese Strukturen im formalen Sinne durch Einrichtungen des Staates, der Politik, der Wirtschaft etc.. Akteure sind schließlich alle ausschlaggebenden Persönlichkeiten, die für Resultat und Folgen der Umsetzungsprozesse verantwortlich sind. Im 'Forum der Umsetzung' ist darauf zu achten, daß die sozialen Integrationsprozesse der von der Planung betroffenen Individuen nicht aus der 'Balance' geraten. In besonderen 'Aushandlungsstrategien', vermittelt durch Planer bzw. Begleitforscher, wird auf die Stabilität der 'social and system integration' besonders geachtet (Moos und Dear, 1986). Das konzeptionelle Modell einer **Interaktiven Sozialgeographie** kann als Bauplan für die Gründung von 'Foren der Umstetzung' verstanden werden. Im Organigramm der Schule für Dorf- und Landentwicklung ist dieser theoretischen Konzeption weitgehend entsprochen worden (Tafel 1). Die erfolgreiche Arbeit der Schule für Dorf- und Landentwicklung (SDL) in Thierhaupten hat inzwischen zur Gründung weiterer Schulen in den östlichen Ländern der Bundesrepublik Deutschland (z.B. in Sachsen) geführt. Auf einem ähnlichen Konzept beruht das Modell für die 'Sozial interaktive Stadterneuerung', das zur Zeit für die Stadt Augsburg diskutiert wird. Ein Forum der Umstetzung für Maßnahmen der Regionalplanung in Bayern ist auf einer vergleichbaren Organisationsbasis im Entstehen (Goppel/Schaffer, 1996).

LITERATUR

- Albers G., 1995: Stadtplanung. In: Akademie für Raumforschung und Landesplanung (Hrsg.), Handwörterbuch der Raumordnung. Hannover.
- Berger P./Luckmann Th., 1980: Die gesellschaftliche Konstruktion der Wirklichkeit. Frankfurt/M, Fischer.
- Blumer H., 1973: Der methodologische Standort des symbolischen Interaktionismus. In: Arbeitsgruppe Bielefelder Soziologen (Hrsg.): Alltagswissen, Interaktion und gesellschaftliche Wirklichkeit. Reinbek, Rowohlt.
- Bortz J., Döring N., 1995: Forschungsmethoden und Evaluation. Springer.
- Bramseemann R., 1987: Controlling. Methoden und Techniken.
- Buttner A., 1984: Ideal und Wirklichkeit in der Angewandten Geographie. Münchner Geographische Hefte Nr. 51, Kalmünz/Regensburg.
- Dear M., Wolch J., 1989: How territory shapes social life. In: J. Wolch und M. Dear (Hrsg.): The Power of Geography. Unwin Hyman. Boston, London.
- Endruweit G., 1989: Strukturell-funktionale Theorie. In: Endruweit/Trommsdorff (Hrsg.): Wörterbuch der Soziologie. Stuttgart.
- Friedmann J., 1987: Planning in the Public Domain. From Knowledge to Action. Princeton, New Jersey.
- Gerdes K., 1979: Explorative Sozialforschung. Stuttgart.
- Giddens A., 1984: The Construction of Society. Outline of the Theory of Structuration. Cambridge, Polity Press.
- Goppel K., Schaffer F., 1996: Raumleitplanung und 'Social Mobilization'. Zur Umwidmung von landwirtschaftlichen Großflächen. In: Angewandte Sozialgeographie, Nr. 35. Universität Augsburg, S. VII-XII.
- Habermas J., 1981: Theorie des kommunikativen Handelns. Frankfurt.
- Harvey D., 1991: The Condition of Postmodernity. Oxford, Blackwell.
- Knox P., 1995: Urban Social Geography, an introduction. Longman.
- Kökeny F., 1996: Informationsvernetzung im ländlichen Raum „Intranet-Landinfo“. Ein praktisches Beispiel zur Computervernetzung mittels Telekommunikation. Diplomarbeit/Leitung: F. Schaffer, Universität Augsburg.
- Mead G.H., 1934: Mind, Self and Society, Chicago.
- Moos A., und Dear M., 1986: Environment and Planning. A. 18.
- Mosimann Th., 1995: Geographische Problemlösungen für die Praxis -marktfähig für die Zukunft? In: 50. Deutscher Geographentag Potsdam, Bd. 4, S. 192-203.
- Sahner H., 1989: Theorie. In: Endruweit/Trommsdorff (Hrsg.). Wörterbuch der Soziologie, Stuttgart.
- Schaffer F., 1986: Zur Konzeption der Angewandten Sozialgeographie. In: Angewandte Sozialgeographie, Sonderband der Beiträge zur Angewandten Sozialgeographie. Universität Augsburg.

- Ders. Hrsg., 1993: Innovative Regionalentwicklung. Von der lanungsphilosophie zur Umsetzung. Sonderband der Beiträge zur Angewandten Sozialgeographie. Univeristät Augsburg.
- Ders. 1993: Zum Bildungsauftrag der Schulen für Dorf- und Landentwicklung. In: Magel, H. u. A. Winter (Hrsg.): Zukunft ländlicher Kulturarbeit. Salzburg.
- Seamon D., 1979: A Geography of the Lifeworld. London.
- Sedlacek P., Hrsg., 1989: Programm und Praxis qualitativer Sozialgeographie. Wahrnehmungsgeographische Studien zur Regionalentwicklung, H. 6, Universität Oldenburg.
- Smoliner Chr., Red., 1995: Forschungskonzept 1995, Kulturlandschaft 1, Bundesministerium für Wissenschaft, Forschung und Kunst. Wien.
- Soja E., 1980: The socio-spatial dialectic. Annals, Association of American Geographers, 70, S. 207-225.
- Werlen B., 1987: Gesellschaft, Handlung und Raum. Grundlagen handlungstheoretischer Sozialgeographie. Stuttgart.
- Zettler L., 1997: Umsetzung neuer Landnutzungskonzepte in kommunaler Verantwortung. Manuskript.
- Zunke R., 1996: Ein wissenschaftlicher Zugang zu verständigungsorientierter Öffentlichkeitsarbeit. In: Beiträge zur Stadtforschung, Stadtentwicklung und Stadtgestaltung, Bd. 60. Stadt Wien.

INTERAKTIVNA SOCIALNA GEOGRAFIJA

Povzetek ¹

V humanističnih vedah izpostavljamo ponavadi tri delovne metode oziroma stopnje znanstveno-raziskovalnega procesa:

- bazično raziskovanje /*exploration*/ ter z njim povezano problemsko analizo, hipotetično zasnovo in teoretično nadgradnjo;
- strokovno vrednotenje /*evaluation*/, ki naj opredeli koncept in daje izhodišča za reševanje problemov; in
- aplikacijo predlaganih strokovnih rešitev /*implementation*/, katere namen je predvsem udejanjanje predlaganih ukrepov.

Pričujoči prispevek obravnava predvsem zadnjo stopnjo znanstveno-raziskovalnega procesa. Ta se navezuje na obe uvedni oziroma predhodni raziskovalni stopnji. Avtor

¹ Pripravi in prevedel dr. Anton Gosar

raziskovalno metodo v kompleksnem razumevanju naslavlja oziroma spoznava in opredeljuje s pojmom "interaktivna socialna geografija". Ugotovitve podkrepi s primeri iz lastne znanstveno-raziskovalne prakse, predvsem pa citira raziskovalne dosežke sodelavca L. ZETLER - ja, katerega študije zadevajo bavarsko podeželje.

Pri udejanju interaktivne socialne geografije izhajamo iz predpostavke, da naj ne bo naše znanstveno-raziskovalno delo le samemu sebi namen oziroma naj ne bo, temelj centralističnega političnega ukrepanja temveč mora hkrati rasti in zaživeti s pokrajino in ljudmi. V raziskovalnem procesu morajo biti zato izpolnjeni trije pogoji:

Uvodna faza - začetek raziskave mora sloneti na subjektivni percepciji problema lokalnega prebivalstva. V izhodiščih raziskave mora biti jasno izražena volja in želja po integraciji realnega življenjskega okolja /Integration der Lebenswelt/ ter vključitvi videnja prizadetega prebivalstva oziroma posameznikov pri reševanju problemov in izvedbi predlaganih ukrepov.

Forum aplikacije oz. proces implementacije naj bo strokovno voden/nadziran. Vključevati mora elemente usmerjenega poslovanja /Controlling Management/, ki skrbi za pretok informacij med akterji, vzpostavljenimi omrežji in načrtovalci oziroma raziskovalci ter tej strukturi pripadajočimi institucijami. Nastati mora živa socialno-prostorska dialektika /sozialräumliche Dialektik/, ki naj daje moč vsej interakcijski dejavnosti.

Mobilizacija družbre naj vključuje prednostno vse oblike izobraževanja in z njim povezanim spreminjanjem percepcijskega spektra posameznikov; le-ti bodo pripravljeni sprejeti rezultate in implemetacijo novosti posebno še, če bodo inovacijo lahko postopno preverjali in jim bodo predočene njene posledice

V teoretičnem konceptu interaktivne socialne geografije sodelujejo trije dejavniki: prostorska stvarnost /Strukturen/, politično-znanstvena sfera /Institutionen/ in posamezniki /Akteure/. Oblika implementacije znanstveno-raziskovalnih konceptov v prostor sovпада s stopnjo komunikacije - razumljeno v najširšem smislu - med njimi. Tabela 1 prikazuje primer takega udejanjanja (prestrukturiranje šolskega omrežja). Na podobnem konceptu sloni model "socialno - interaktivne obnove mest", o katerem trenutno razpravljajo v Augsburgu. V nastajanju je konceptu interaktivne socialne geografije prilagojen prostorski plan razvoja Bavarske /GOPPEL/SCHAFFER, 1996/.

LANDSCHAFTSPFLEGE IM BLICKFELD ANGEWANDTER GEOGRAPHIE

Karl Ruppert*

UREJANJE KRAJINE V LUČI APLIKATIVNE GEOGRAFIJE

Izvilleček

UDK 911.9:71=30

Prispevek obravnava pokrajino z vidika socialnega razvoja in potenciala za rekreacijo. Podrobno so predstavljene organizacijske oblike urejanja pokrajine na Bavarskem.

Ključne besede: Socialna geografija, aplikativna geografija, prostočasne dejavnosti,; urejanje krajine, regionalni razvoj, Bavarska.

LANDSCAPE ORDERING IN THE LIGHT OF APPLIED GEOGRAPHY

Abstract

Landscape is discussed, viewed from the standpoint of social development, and as a potential for recreation. Presented in detail are the organizational forms of landscape ordering in Bavaria.

Key words: Social geography; Applied geography; Leisure activities; Landscape ordering; Regional development; Bavaria.

* Dr., prof., Institut für Wirtschaftsgeographie, Ludwig Maximilian Universität. Ludwigstrasse 28 VG, D-80539 München, Deutschland

DER RAUM IM SPIEGEL GESELLSCHAFTLICHER ENTWICKLUNG

Es gehört zum Grundbestand sozialgeographischer Erkenntnisse, daß Raumstrukturen und räumliche Prozeßabläufe in starkem Maße von der Entwicklung der Gesellschaft abhängig sind. Schon vor fast 30 Jahren hatte V. Klemenčič in der Hartke-Festschrift (1) auf den Zusammenhang zwischen dem Wandel der Arbeiter-Bauern-Betriebe und dem Zerfall der Agrarstruktur bis hin zur Entwicklung der Sozialbrache verwiesen. Das slowenische Beispiel zeigte gewissermaßen in einem Zeitraffer den Wandel von der Agrar- zur Industrie- und Dienstleistungsgesellschaft, wie er in seiner räumlichen Komponente über Jahrzehnte im mitteleuropäischen Raum beobachtet werden konnte. Dieser Wandel fand seinen sichtbaren Niederschlag u.a. in der Veränderung der Bodennutzung, zum Teil in der Aufgabe jeglicher Nutzung.

Im Zuge dieser Entwicklung traten neue Grundperspektiven auf, die für die Gestaltung der Raumstrukturen immer wichtiger wurden:

- das Freizeitverhalten trat als neue Grundfunktion gleichwertig neben Arbeiten, Wohnen, Versorgen usw. Neue Formen der Flächennutzung sowie der Wohnstandortspaltung (Freizeitwohnsitze) wurden für ländliche Räume bedeutsam.
- Das wachsende Umweltbewußtsein, der Schutzgedanke, führten zu steigender Wertschätzung der natürlichen Potentiale und der Freiräume.

Die Anwendung neuer Technologien, der Düngemitelesatz und Maßnahmen zur Schädlingsbekämpfung führten dazu, daß bei stark steigenden Erträgen ein immer geringerer Teil der Erwerbstätigen ausreichte, um immer mehr Nahrungsmittel zumeist noch auf kleineren Flächen zu produzieren. Die Auswirkungen für die Agrarwirtschaft lagen auf der Hand: in der EG z.B. sank die Zahl der landwirtschaftlichen Erwerbsbevölkerung von 1960 - 1990 von 21% auf 6,6%, wobei dieser Durchschnitt zwischen den Extremwerten 2,2% im Vereinigten Königreich bzw. 3,4% in der Bundesrepublik Deutschland und 25,3% in Griechenland schwankte. Dieser Schrumpfungsprozeß spiegelt sich auch im weiter rückläufigen Anteil der landwirtschaftlichen Produktion am Bruttoinlandsprodukt, der in der EG 1990 nur noch etwa 3% betrug.

Von diesen säkularen Änderungen blieb die Wertschätzung des primären Sektors nicht unbeeinflusst. Sehr bald setzte sich auch außerhalb der Agrarwirtschaft die Erkenntnis durch, daß ihre Bedeutung nicht an diesen Quoten allein gemessen werden darf. Wurde zunächst nur auf die von der Landwirtschaft bewirtschafteten Flächen verwiesen, so fiel die Aufmerksamkeit bald auf Leistungen der Landwirtschaft, die nicht unmittelbar der Nahrungsmittel- und Rohstoffproduktion zuzurechnen waren. Begriffe wie "außerökonomische Leistungen", "Wohlfahrtsfunktionen", "nicht marktgängige Leistungen" und dergleichen mehr verwiesen auf eine Vielzahl von positiven Begleiterscheinungen, die mit der landwirtschaftlichen Produktion ver-

bunden sind. Mehr und mehr wurden die Leistungen der Agrarwirtschaft zur Erhaltung und Gestaltung der Kulturlandschaft anerkannt. Ihre Vielschichtigkeit reicht von wirtschaftlichen, sozialkulturellen bis zu ökologischen Auswirkungen, von der Pflege erholungsorientierter Landschaften bis zur Erhaltung naturnaher Raumelemente und traditioneller Landschaftsbilder (2).

Von der sinkenden Zahl landwirtschaftlicher Betriebe und der damit häufig verbundenen Aufgabe der Flächennutzung wurde auch das Erscheinungsbild der Kulturlandschaft beeinflusst. Dies betrifft besonders Veränderungen der Vegetation, da unter geoökologischen Gesichtspunkten Mitteleuropa in der Zone eines natürlichen Waldkleides liegt. Das Zuwachsen nicht mehr oder unterbestoßener Almflächen ist im Hochgebirge der beste Beleg für diese Entwicklung. Erinnert sei aber auch an Veränderungen in den Mittelgebirgsbereichen, z.B. im Spessart, wo schon um die Mitte dieses Jahrhunderts die Aufgabe der mit der Wiesenbewässerung verbundenen Grünlandnutzung und ihre Konsequenzen diskutiert werden mußten. Der Ablauf von Sukzessionsstadien war mehrfach Gegenstand vegetationsgeographischer Forschungen. Die Diskussion um die "Verfinsterung" der Landschaft begann. Hohe Auf forstungsprämien der EG trugen ihren Teil dazu bei.

LANDSCHAFT ALS FREIZEITPOTENTIAL

Fragt man nach der Einschätzung solcher Entwicklungen, dann wird die Antwort je nach Bewertungsgesichtspunkt sehr heterogen ausfallen. Wählt man hier den Blickpunkt des Tourismus oder den Wunsch der Erhaltung des gegenwärtigen Landschaftsbildes als Freizeitpotential, dann sollte im Hinblick auf eine naturbetonte Freiraumerholung, die in den vergangenen Jahrzehnten zunehmend an Bedeutung gewonnen hat und die mit zur Erhaltung zahlreicher bäuerlicher Existenzen beitrug, eine kontinuierliche Landschaftspflege durchgeführt werden. Gerade die Ergebnisse der Tourismusforschung haben gezeigt, daß der Aufenthalt in der freien Natur zu einem wichtigen Reisemotiv geworden ist. Freizeitverhalten ist heute als eine echte Flächennutzung zu betrachten (3).

Die Attraktivität von Landschaften für das Freizeitverhalten ist von vielen Einzelkomponenten abhängig, z.B. vom sozialen Umfeld, infrastruktureller und naturbedingter Ausstattung, Umweltsituation, Gästebetreuung, Erreichbarkeit usw. Je nach der auszuübenden Freizeitaktivität sind die Anforderungen an den Raum unterschiedlich. In aller Regel sind Merkmale wie Vielfalt und Strukturiertheit von Räumen positiv zu bewerten. Brachflächen werden keineswegs generell als unästhetisch empfunden, Nebeneffekte aber wie Verfall von Wegen, von baulichen Einrichtungen, Zuwachsen von Almflächen usw. werden oft als eine gewisse

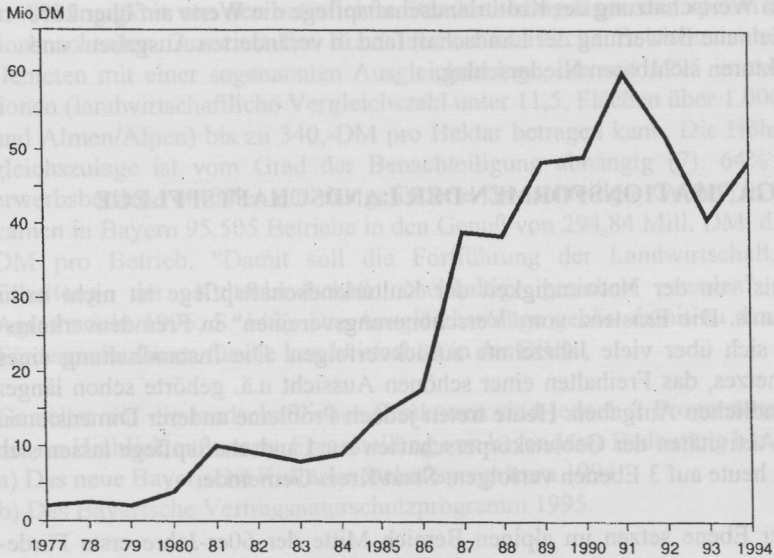
Verwahrlosung der Landschaft angesehen und damit als Beeinträchtigung der Erholungseignung. Auf die Bedeutung der Flächennutzung für die Erhaltung des durch die Grünlandnutzung im Hochgebirge geschaffenen neuen ökologischen Gleichgewichts sei hier nur am Rande hingewiesen.

Forschungen zum Erlebniswert der Landschaft werden in der Literatur mehrfach bezüglich des Waldanteiles diskutiert. Schon in den 60er-Jahren zeigten unsere Naherholungsuntersuchungen im Osten von München, daß große geschlossene Waldflächen weniger attraktiv für den Erholungssuchenden sind, während der Waldrand oder größere Lichtungen im Wald sehr häufig von den Naherholern aufgesucht wurden.

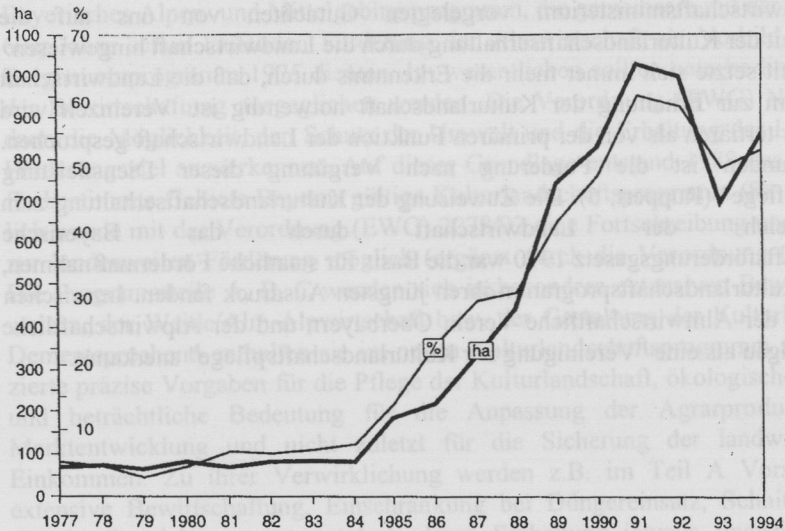
Bezüglich eines optimalen Bewaldungsgrades unter Erholungsgesichtspunkten fassen Ammer/Pröbstl (4) die Ergebnisse mehrerer Forschungsarbeiten dahingehend zusammen, daß sie den "optimalen" Waldanteil mit 50 - 70% angeben. Solche Verallgemeinerungen sind jedoch aus mehreren Gründen problematisch, muß doch die Verteilung des Waldes über die Fläche bei gleichem Anteilsquotienten durchaus nicht identisch sein. Größere geschlossene Waldflächen, die für Naherholer weniger interessant sind, können andererseits für eine Kurerholung positiver bewertet werden. Schließlich darf man auch den geländeklimatischen Einfluß größerer Waldflächen nicht übersehen.

In Anbetracht der Bedeutung des Landschaftsbildes im Tourismus und im Hinblick auf weiterhin rückläufige Zahlen landwirtschaftlicher Betriebe gewinnt die Offenhaltung von Freiräumen und damit die Landschaftspflege gerade in Tourismusgebieten an Bedeutung. Bereits 1991 gab es in Bayern 4 Gemeinden ohne einen einzigen landwirtschaftlichen Betrieb und 20 Gemeinden ohne einen Haupterwerbsbetrieb. Bei der Fortsetzung dieser Entwicklung kann die Fortführung der Flächennutzung durchaus zu einem Problem werden. Inzwischen hat sich die Anerkennung der Landschaftspflegeleistungen durch die Landwirtschaft weitgehend durchgesetzt. Ihre Honorierung ist im In- und Ausland ein vielfach erprobtes agrarpolitisches Instrument, zumal sie häufig von Rationalisierungs- und Gewinnverzicht begleitet sind (5). Die Landespflege d. h. Maßnahmen zur Pflege und Erhaltung ökologischer und landschaftlicher Vielfalt, auch Renaturierung naturnaher Lebensräume hat auch im gesellschaftspolitischen Blickfeld eine feste Position bezogen. Sehr plastisch dokumentiert sich dieser Sachverhalt in der Landbereitstellung und den Investitionen für Naturschutz und Landschaftspflege bei den Verfahren der ländlichen Neuordnung in Bayern (Flurbereinigung) (vgl. Abb. 1).

Investitionen für Naturschutz und Landschaftspflege

Länderbereitstellung für Naturschutz und Landschaftspflege

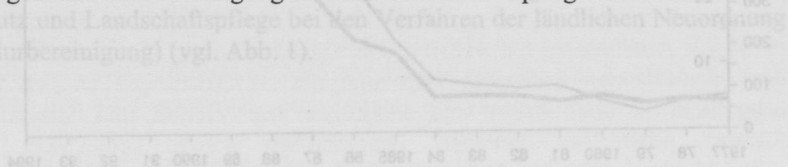
nach StMELF, Referat N 5, 5/91 bzw. E 5, 2/96

Waren es noch bis in die frühen 80er Jahre nur 3 - 5% der Investitionen und weniger als 10% der Flächen, die für die o.a. Maßnahmen eingesetzt wurden, so wuchsen mit der steigenden Wertschätzung der Kulturlandschaftspflege die Werte auf über 20% bzw. 50%. Die neue Bewertung der Landschaft fand in veränderten Ausgaben- und Nutzungsstrukturen sichtbaren Niederschlag.

ORGANISATIONSFORMEN DER LANDSCHAFTSPFLEGE

Die Erkenntnis von der Notwendigkeit der Kulturlandschaftspflege ist nicht mehr neuesten Datums. Die Existenz von "Verschönerungsvereinen" in Fremdenverkehrsgebieten läßt sich über viele Jahrzehnte zurückverfolgen. Die Instandhaltung eines Wanderwegenetzes, das Freihalten einer schönen Aussicht u.ä. gehörte schon länger zu den gemeindlichen Aufgaben. Heute treten jedoch Probleme anderer Dimensionen auf. Gezielte Aktivitäten der Gebietskörperschaften zur Landschaftspflege lassen sich u.a. in Bayern heute auf 3 Ebenen verfolgen: Staat/Kreis/Gemeinde.

Auf staatlicher Ebene setzen im alpinen Bereich Mitte der 60er-Jahre erste Förderungsmaßnahmen zugunsten der Almwirtschaft ein, die schon damals als Maßnahmen zur Kulturlandschaftserhaltung verstanden wurden. Zur Förderung der Jungviehsommerung wurden 1966 bereits 263.000,-DM ausgesetzt, ein Wert, der bis zum Jahr 1970 auf über 900.000,-DM anstieg. Damals wurde in einem 1971 dem Bayerischen Landwirtschaftsministerium vorgelegten Gutachten von uns auf die Notwendigkeit der Kulturlandschaftserhaltung durch die Landwirtschaft hingewiesen: "In letzter Zeit setzte sich immer mehr die Erkenntnis durch, daß die Landwirtschaft im Alpenraum zur Erhaltung der Kulturlandschaft notwendig ist. Vereinzelt wird mehr von der tertiären als von der primären Funktion der Landwirtschaft gesprochen. Damit verbunden ist die Forderung nach Vergütung dieser Dienstleistung Landschaftspflege" (Ruppert, 6). Die Zuweisung der Kulturlandschaftserhaltung zum Aufgabenbereich der Landwirtschaft durch das Bayerische Landwirtschaftsförderungsgesetz 1970 war die Basis für staatliche Fördermaßnahmen, die u.a. im Kulturlandschaftsprogramm ihren jüngsten Ausdruck fanden. Inzwischen wurden auch der Almwirtschaftliche Verein Oberbayern und der Alpwirtschaftliche Verein im Allgäu als eine "Vereinigung zur Kulturlandschaftspflege" anerkannt.

Spezielle Förderprogramme

In Abhängigkeit von den natürlichen Standortbedingungen und spezifischen Produktionsnachteilen finanziert der Bund landwirtschaftliche Betriebe in benachteiligten Gebieten mit einer sogenannten Ausgleichszulage, die seit 1995 in extremen Situationen (landwirtschaftliche Vergleichszahl unter 11,5, Flächen über 1.000 Meter Höhe und Almen/Alpen) bis zu 340,-DM pro Hektar betragen kann. Die Höhe dieser Ausgleichszulage ist vom Grad der Benachteiligung abhängig (7). 64% aller Haupterwerbsbetriebe entfallen auf das geförderte "benachteiligte Gebiet" in Bayern. 1995 kamen in Bayern 95.505 Betriebe in den Genuß von 294,84 Mill. DM, d.h. ca. 3.000,-DM pro Betrieb. "Damit soll die Fortführung der Landwirtschaft... sowie die Erhaltung der Kulturlandschaft nachhaltig gesichert werden" (Bayerischer Agrarbericht 1996, S. 142). Die Ausgleichszulage gehört damit zu den wesentlichen Fördermaßnahmen für die Landwirtschaft in der BRD.

Gezielter auf die landschaftlichen Strukturen sind jedoch 2 Programme ausgerichtet, die im Hinblick auf unsere Fragestellung von besonderer Bedeutung bleiben:

- a) Das neue Bayerische Kulturlandschaftsprogramm 1994
- b) Das Bayerische Vertragsnaturschutzprogramm 1995

a) Das neue Bayerische Kulturlandschaftsprogramm

Die im Gesetz zur Förderung der bayerischen Landwirtschaft 1970 enthaltene Zielsetzung der Erhaltung des ländlichen Raumes als Kulturlandschaft war die Basis für eine Reihe von Förderprogrammen wie z.B. Bayerisches Grünlandprogramm (1972), Bayerisches Alpen- und Mittelgebirgsprogramm, die gemeinsam mit der seit Mitte der 60er-Jahre schon laufenden Förderung der Almwirtschaft als Vorbild für das EG-Bergbauernprogramm 1975 dienten. Im wesentlichen sollten naturbedingte Nachteile der Bewirtschaftung ausgeglichen werden. Die Verordnung (EWG) Nr. 797/85 bot dann die Möglichkeit, den Schutz der Umwelt und die Erhaltung der Landschaft als Förderungsziel anzuerkennen. Auf dieser Grundlage entstand 1988 das zunächst nur für bestimmte Gebiete Bayerns gültige Kulturlandschaftsprogramm (8). 1992 schließlich wurde mit der Verordnung (EWG) 2078/92 eine Fortschreibung und Ausweitung zur landesweiten Förderung möglich (ergänzt durch die Verordnung (EG) 746/96). Die Programmteile A, B, C wenden sich insbesondere extensiven Bewirtschaftungsweisen, der Weide/Alm-Alpwirtschaft bzw. der Gestaltung der Kulturlandschaft zu. Dementsprechend enthalten sie im neuen Kulturlandschaftsprogramm stark differenzierte präzise Vorgaben für die Pflege der Kulturlandschaft, ökologische Maßnahmen und beträchtliche Bedeutung für die Anpassung der Agrarproduktion an die Marktentwicklung und nicht zuletzt für die Sicherung der landwirtschaftlichen Einkommen. Zu ihrer Verwirklichung werden z.B. im Teil A Vorschriften über extensive Bewirtschaftung, Einschränkung bei Düngereinsatz, Schnittzeitpunkt im Grünlandbereich usw. vorgegeben, deren Einhaltung jeweils finanziell durch ein Leistungsentgelt honoriert werden. Im Teil B steht die Förderung der Infrastruktur auf

Flächen der Alm- und Weidewirtschaft bis zur Teilfinanzierung der Hub-schrauberversorgung bei fehlender Wegeerschließung an, während im Teil C z.B. Schutzpflanzungen, Feldgehölze und überbetriebliche Maßnahmen zur Gestaltung der Kulturlandschaft gefördert werden. Genauere Einzelkriterien bezüglich Laufzeit, Honorierung, Maßnahmen vergleiche beiliegende Tabelle 1a, 1b, 1c.

Tabelle 1a

Bayerisches Kulturlandschaftsprogramm (KULAP) – Teil A – Umsetzung der Verordnung (EWG) 2078/92 des Rates vom 30. Juni 1992
I. Honorierung umweltschonender Landwirtschaftsmethoden und landschaftspflegerischen Leistungen bäuerlicher Familienbetriebe

Voraussetzungen:		Höhe der Zuwendung:												
– Verbot von Grünlandumbruch – max. 2,5 GV/ha (bei Neubearbeitung ab 1996 nicht mehr als 2,0 GV/ha LF) – Verwertung der Empfehlungen des Programmes "Umweltgerechter Pflanzenbau in Bayern" – ALG-Landwirte bzw. Betriebe über 3 ha LF		je ha Mindestbetrag Höchstbetrag	40,- DM 400,- DM /Betrieb 2 600,- DM /Betrieb											
II. Honorierung zusätzlicher Bewirtschaftungsauflagen														
1. Umstellung der Betriebsorganisationsauf extensive Bewirtschaftungsformen bzw. deren Beibehaltung		3. Extensive Grünlandnutzung (einzelflächenbezogen) Die Maßnahmen nach Nrn. 3. a), 3. b) können nur beantragt werden, wenn keine Ausgleichszulage gewährt wird	4. Besondere Bewirtschaftungsformen zum Schutz von Boden, Wasser und zum Erhalt der Kulturlandschaft	5. Langfristige Bereitstellung von Flächen für agrarökologische Zwecke (20 Jahre) im Rahmen eines fachlichen Konzeptes										
a) Bewirtschaftung des gesamten Betriebes nach den Kriterien des ökologischen Landbaus <table><tr><td></td><td>unter 1,5 GV/ha</td><td>1,5 – 2,0 GV/ha</td></tr><tr><td>Ackerland</td><td>DM 400,-</td><td>300,-</td></tr><tr><td>Grünland</td><td>DM 300,-</td><td>350,-</td></tr></table> Gärtnerisch genutzte Flächen und landwirtschaftliche Dauerkulturen DM 1 000,- b) Extensivierung der Flächennutzung – Verringerung des Mastviehbestandes DM 400,- je RGV c) Verzicht auf Mineraldünger (mit Ausnahme der im ökologischen Landbau zugelassenen mineralischen Ergänzungsdünger) und flächendeckenden chemischen Pflanzenschutz auf allen Flächen des Betriebes DM 250,-			unter 1,5 GV/ha	1,5 – 2,0 GV/ha	Ackerland	DM 400,-	300,-	Grünland	DM 300,-	350,-	2.1 Erhaltung einer mindestens 4-gliedrigen Fruchtfolge mit einem Feldfruchtglied oder einer Winterzwischenfrucht DM 250,- 2.2 Verzicht auf ertragssteigernde Produktionsmittel auf festgelegten Einzelflächen a) Verzicht auf chemischen Pflanzenschutz einschließlich Wachstumsregulatoren DM 200,- b) Verzicht auf Mineraldünger DM 200,- c) Verzicht auf Mineraldünger und chemischen Pflanzenschutz DM 350,- d) Verzicht auf jegliche Düngung und jegliche Pflanzenschutzmittel seitlang von Gülleflüssern und sonstigen sensiblen Bereichen DM 500,-	a) Aufrechterhaltung der Grünlandnutzung DM 100,- b) Extensive Weidenutzung durch Schafe und Ziegen DM 240,- c) Verzicht auf mineralische und organische Düngung sowie flächendeckenden chemischen Pflanzenschutz auf sonstigen Weidflächen DM 300,- d) Extensivierung von Weiden mit Schnittzeitaufgaben (Weide in der vegetationsarmen Zeit bis 01.03. möglich) Stufe 1: Schnittzeitpunkt ab dem 15. Juni und Verzicht auf mineralische N-Düngung DM 400,- Stufe 2: Schnittzeitpunkt ab dem 1. Juli und Verzicht auf mineralische N-Düngung DM 500,- Stufe 3: Schnittzeitpunkt ab dem 1. Juli sowie Verzicht auf jegliche Mineraldüngung und Verzicht auf chemischen Pflanzenschutz DM 550,- Bei Verzicht auf organische Düngung zusätzlich DM 100,-	a) umweltschonende Pflanzengrößenschnittführung – max. 60 DM/ha GV oder – max. 120 DM/ha Ziegen DM 400,- b) Mäh von Stielhangweiden und Weiden mit vergleichbarer Arbeitsertragsrate – 35 – 40 % DM 500,- – ab 50 % DM 800,- c) Beseitigung unerwünschter Almen und Alpen durch – alpinisches Personal DM 100,- je ha Lichtweide max. DM 3 000,- je Fläche – nichtalpinisches Personal DM 50,- je ha Lichtweide max. DM 1 500,- je Alm/Alpe d) Strauchbau (max. 100 Bäume je ha) bis DM 600,- e) Sonstige regionale Maßnahmen Beispiel: Extensivierung im Weinbau Voraussetzungen: – Vorlage einer Maßnahmenbeschreibung beim BayStMELF – Begrenzung auf maximal 10 % des Gesamtflächenvolumens eines Antragsbezugs	Nur für ausgewählte Flächen Höhe der Förderung abhängig von der Ø Ertragsmehrzahl (EMZ): bis eine EMZ von 30 Grünland DM 400,- Ackerland DM 500,- darüber je EMZ-Punkt zusätzlich DM 10,-
	unter 1,5 GV/ha	1,5 – 2,0 GV/ha												
Ackerland	DM 400,-	300,-												
Grünland	DM 300,-	350,-												
Erläuterungen: – Die Begrenzung auf 1,5 GV/ha im Gesamtbetrieb gilt bei den Maßnahmen 2./3.; ausgenommen von dieser Regelung sind: – Betriebe, die nur bis zu 20 % ihrer landwirtschaftlich genutzten Flächen in das Kulturlandschaftsprogramm aufnehmen. Voraussetzung für diese Regelung ist eine ausreichende Sicherstellung auf der restlichen Betriebsfläche. – Für Betriebe, die die gesamte Betriebsfläche in das Programm einbezogen (1. APT), liegt die Ausschüttungsgrenze bei 2,5 GV/ha LF. – Für die ersten 10 ha LF erhöht sich bei 1. a) die Zuwendung um DM 80,- je Hektar bei Nachweise der Kontrolle. – Bei Beweidung beträgt die Förderungsgrenze für die Maßnahmen Ziffer 3. b) DM 12 000,-. – Die Maßnahmenkriterien (auf ein und dasselbe Flächen im gleichen Jahr sind in der Anlage 2 dargestellt). – Die Förderbeträge in DM verstehen sich, soweit nicht anders angegeben, je ha bzw. Einzelvieh.														

Zuwendung um DM 300,- je Antragssteller und Jahr werden nicht gewährt.
KULAP/Übers.

Stand: 08/96

Tabelle 1b

Richtlinien vom 27.01.1992 i. d. Fassung vom 19.05.1994

BAYERISCHES KULTURLANDSCHAFTSPROGRAMM
– nach den Richtlinien des Bayerischen Staatsministeriums für Ernährung, Landwirtschaft und Forsten –
Teil B: Weide-/Alm-/Alpwirtschaft

Zweck der Maßnahme	Im Vollzug des Gesetzes zur Förderung der bayerischen Landwirtschaft (Art. 21, 22 und 24) soll durch die Tätigkeit landwirtschaftlicher Betriebe die Sanierung, Erhaltung, Pflege und Gestaltung der Kulturlandschaft gewährleistet werden.	2.1	2.2	2.3	2.4	2.5	2.6
Gegenstand der Förderung		Neubau, Reparaturen, Verbesserungen von Alm-/Alpgebäuden auf anerkannten Almen/Alpen	Schaffung von Weideeinrichtungen (z. B. Viehschutzhütten, Weidezäune, Welderoste, Wasserversorgung); auf anerkannten Almen/Alpen auch die Wiederherstellung	Bau von Anschließwegen im Bereich anerkannter Almen/Alpen	Beschaffung von fabrikmäßig hergestellten Motormähern, Motorheu- und Anbaumaschinen	Zaununterhalt auf verbleibender Lichtweidefläche nach Trennung von Wald und Weide	Grundversorgung von anerkannten Almen/Alpen mit Hubschrauber
Zuwendungsempfänger	– Landwirtschaftliche Unternehmer im Sinne des § 1 des Gesetzes über eine Altershilfe für Landwirte (GAL). – Inhaber von landwirtschaftlichen Betrieben unter dieser Grenze, wenn sie eine Hofstelle mit Betriebsgebäuden besitzen und Landwirtschaft eindeutig zu Erwerbszwecken betreiben. – Kooperationen (z. B. Alm-/Alp-/Weidegenossenschaften) im Namen und Auftrag ihrer antragsberechtigten Mitglieder.						
Förderungsvoraussetzungen	– Sofern die Gesamtkosten 20 000 DM nicht übersteigen, können Reparaturen, Verbesserungen gemäß Nr. 2.1 sowie Maßnahmen gemäß Nr. 2.2 und Maschinen gemäß Nr. 2.4 nach Antragstellung begonnen bzw. angeschafft werden. Die übrigen Maßnahmen dürfen erst nach Genehmigung zum vorzeitigen Maßnahmebeginn in Angriff genommen werden. – LF des Einzelunternehmens bzw. Gesamtheit aller LF der Mitgliedsbetriebe einer Kooperation muß überwiegend innerhalb benachteiligter Gebiete liegen. – LF der Kooperation muß mindestens 10 ha Almen/Alpen bzw. 5 ha Weiden (extensive Viehhaltung) umfassen. – bei Kooperationen muß überbetriebliche Zusammenarbeit vertraglich geregelt sein (beliebige Rechtsform). – in Einzelunternehmen Neubau nur aufgrund eines Elementarschadens oder als Folgemaßnahme einer Trennung von Wald und Weide		außerhalb anerkannter Almen/Alpen und Ersatzflächen nur, wenn die Weiden für – extensive Viehhaltung (Jungriederaufzucht, Kalbinnen- und Ochsenmast, Mutter-/Armenkühe, Schafe, Pferde, Ziegen) oder – landwirtschaftliche Wildtierhaltung (Dam-, Rot- und Muffelwild) bestimmt sind.		Nutzung von schwer zu bewirtschaftenden Flächen (Hang-, Feuchtläfen, Buckelwiesen)	Trennung von Wald und Weide	Alm/Alpe wegemäß nicht erschlossen
Höhe der Förderung	bis zu 50 % der zuwendungsfähigen Kosten, max. 90 000 DM bis zu 80 % der zuwendungsfähigen Kosten, max. 115 000 DM	bis zu 50 % der zuwendungsfähigen Kosten, max. 20 000 DM bis zu 100 % der zuwendungsfähigen Kosten, max. 40 000 DM	bis zu 50 % der zuwendungsfähigen Kosten, max. 20 000 DM bis zu 100 % der zuwendungsfähigen Kosten, max. 40 000 DM	bis zu 50 % der zuwendungsfähigen Kosten, max. 20 000 DM bis zu 100 % der zuwendungsfähigen Kosten, max. 40 000 DM	700 DM je Motormäher 900 DM je Motorheuschne 500 DM je Anbaumaschine	800 DM je km Zaun als einmalige Pauschale	bis zu 50 % der zuwendungsfähigen Aufwendungen

Tabelle 1c

Bayerisches Kulturlandschaftsprogramm – Teil C

	2.1	2.2	2.3	2.4	2.5
Gegenstand der Förderung	Anlage/Erneuerung von Schutzpflanzungen, Feldgehölzen, Streuobstbeständen, einschließlich Anlage von Waldsaumgesellschaften auf der landwirtschaftlichen Betriebsfläche, ausgenommen forstwirtschaftliche Nutzfläche	Pflege von bestehenden Schutzpflanzungen und Feldgehölzen zur Erhaltung und Sicherung eines funktionsgerechten Bestandes	Maßnahmen zur Sicherung extensiver landwirtschaftlicher Nutzungsformen, z. B. Entbuschungen, sowie Anlage sonstiger nutzungsbezogener Landschaftsbestandteile	Umwandlung von Ackerland in Grünland einschließlich Anlage von Grünland als Randstreifen an Gewässern, forstwirtschaftlich genutzten Flächen und sonstigen nutzungsbezogenen Landschaftsbestandteilen	Überbetriebliche Maßnahmen zur Erhaltung, Pflege und Gestaltung der Kulturlandschaft
Förderungsvoraussetzungen	– bei Streuobstanlagen sind Mostapfel, Mostbirne, Walnuß, Speierling, Eberesche, Vogelkirsche förderungsfähig; – bei Waldsaumgesellschaften standortheimische Gehölze; der Waldsaum ist in einer Mindestbreite von 10 m anzulegen; nach diesem Programm ist die Förderung nicht möglich, wenn es sich um die Begründung von Wald oder Waldrändern gemäß Art. 16 BayWaldG handelt; – autochthone Gehölze sind vorrangig zu verwenden	Pflegekonzept der Abteilung B 1 des Amtes für Landwirtschaft und Ernährung	keine Maschinen-, Vieh- oder Gebäudedüngung; lediglich z. B. Auszäunung	– mindestens 10 Jahre Grünlandnutzung – kein Grünlandumbruch auf den übrigen Betriebsflächen	– nach LwFÖG anerkannte privatrechtliche Zusammenschlüsse von inheimischen landwirtschaftlichen Betrieben – Fünfjahres- und Jahresplan
Höhe der Förderung	– 100 % der Materialkosten für Pflanz- und Zaunmaterial – für Schutzpflanzungen, Feldgehölze und Waldsaumgesellschaften zusätzlich 3.– DM pro Pflanze für Pflanz- und Pflegearbeiten	pauschal 40.– DM pro ar und Pflegegang	70 % der zuwendungsfähigen Kosten	pauschal 2 000.– DM pro Hektar als Randstreifen: pauschal 2 500.– DM pro Hektar	bis zu 70 % der zuwendungsfähigen Kosten

Bemerkungen: Antragstellung beim Amt für Landwirtschaft und Ernährung

Stand: 09/93

Von großer Bedeutung war auch die erstmalige Einführung eines generellen Bewirtschaftungsentgeltes von zunächst 40,-DM pro Hektar (ab 1997: 60,-DM pro Hektar) bei Einhaltung spezieller Kriterien z.B. Begrenzung des Viehbesatzes usw. Dadurch soll dem Prinzip einer flächendeckenden Bewirtschaftung Rechnung getragen werden. Die zur Verfügung stehenden Mittel sind in den letzten Jahren beträchtlich gesteigert worden, wobei 50% von der EU getragen werden. Insgesamt betrugen 1996 die Fördermittel für das

- Bewirtschaftungsentgelt	108.63 Mill.DM
- Teil A	124.28 Mill.DM
- Teil B	7.06 Mill.DM
- Teil C	11.45 Mill.DM

Für die Zeitspanne 1993 - 1997 sollen ca. 1.2 Mia.DM einschließlich der 50% EU-Mittel bereit stehen (9).

Die Akzeptanz dieses Programmes besitzt unter regionalen Aspekten eine deutliche Differenzierung. Generell läßt sich festhalten, daß Mittel- und Hochgebirgsbereiche (einschließlich Vorland) also im wesentlichen periphere Bereiche Bayerns an den flächenbezogenen Maßnahmen überdurchschnittlich beteiligt sind, ergänzt um einige Ackerbauggebiete meist geringerer Produktionsfähigkeit. Der Anteil der 1995 geförderten Fläche liegt hier zum Teil beträchtlich über dem bayerischen Durchschnitt von 10,5% (1995) LF. Besonders intensive Beteiligung an einzelnen Teilprogrammen fallen auf:

- Ökologischer Landbau und extensive Bewirtschaftung des Gesamtbetriebes: Bayerischer Wald sowie Alpen und Alpenvorland
- Extensive Grünlandnutzung: Periphere Mittelgebirge sowie Alpen und Teile des Alpenvorlandes:
- Extensive Ackernutzung: Unter- und Oberfranken sowie Teile der Oberpfalz.

Neben unterschiedlicher natürlicher Ausstattung spielen auch die Betriebsgrößenstrukturen zum Verständnis dieser Schwerpunktbildung eine wichtige Rolle.

Die beigelegten Karten 1 und 2 zeigen auf Kreisbasis, daß die Förderung besonders die fränkischen und ostbayerischen Mittelgebirge, die Alpen und das Alpenvorland erreicht.

Ein hier nicht dargestellter Vergleich der in den einzelnen Landkreisen 1988/89/91 verteilten Prämiensummen belegt, daß sich die Schwerpunkte der Förderung kaum verändert haben. Anders allerdings 1996, wo die Aufgabe der begrenzenden Gebietskulisse wesentliche Fördermittel auch in nichtbenachteiligte Gebiete fließen ließ.

Bezüglich der durchschnittlich pro Betrieb gewährten Prämie nach Teil A stehen neben den nordostoberfränkischen Kreisen Hof und Wunsiedel vor allem die Landkreise der mittleren und westlichen bayerischen Alpen, die südlichen Landkreise um

München und zahlreiche Stadtkreise weit über dem Durchschnitt. Betriebsgrößen und natürliches Ertragspotential bieten erste regional differenzierte Erklärungsansätze. Bewirtschaftungsentgelt und Kulturlandschaftsprogramm A-Mittel werden im Durchschnitt mit 883,-DM bzw. 2788,-DM pro beteiligtem Betrieb für das Jahr 1996 anzusetzen sein. Generell gilt, daß mit steigender Betriebsgröße auch die Fördermittel beträchtlich zunehmen (vergl. Bayerischer Agrarbericht S. 84) "Die Abhängigkeit der Einkommenslage von den Direktzahlungen tritt deutlich zutage", eine Entwicklung, die in der gegenwärtigen wirtschaftlichen Situation oft nicht unkritisch beurteilt wird. Es soll auch nicht verschwiegen werden, daß die Höhe der Direktzahlungen den Pachtflächenmarkt sehr nachteilig beeinflussen kann.

b) Das Bayerische Vertragsnaturschutzprogramm

Im Unterschied zur Zielsetzung der Agrarpolitik steht hier der Schutz der Natur und die Landschaftspflege im Vordergrund. Seit 1983 wurden unter dem Dach des Bayerischen Staatsministeriums für Landesentwicklung und Umweltfragen Naturschutzprogramme eingeführt, von denen 8 im Bayerischen Vertragsnaturschutzprogramm 1995 zusammengefaßt wurden. Unter Vertragsnaturschutz werden dort Vereinbarungen zwischen der unteren Naturschutzbehörde und Landwirten bzw. Eigentümern oder Nutzungsberechtigten landwirtschaftlich nutzbarer Flächen verstanden. Unter naturschutzfachlicher Anleitung gelten als Ziele (Richtlinien ...10)

- die nachhaltige Leistungsfähigkeit des Naturhaushaltes zu sichern und zu verbessern
- die Vielfalt, Eigenart und Schönheit von Natur und Landschaft als Lebensgrundlage des Menschen zu sichern...
- die Lebensräume und Lebensgemeinschaften der heimischen Tier- und Pflanzenwelt zu erhalten...

Die Vereinbarungen betreffen "naturschonende Bewirtschaftungsweisen und Pflegemaßnahmen" sowie langfristige Flächenbereitstellung für Naturschutz und Landschaftspflege. Infolge der Laufzeit der Verträge (5 Jahre) konnten auch EU-Mittel eingebracht werden.

Das Programm sieht ein Entgelt für biotopspezifische Maßnahmen (Ackerflächen, Wiesen, Weiden, Streuobstbestände, Teiche, Weinberge, bzw. spezielle Artenschutzmaßnahmen) sowie für nichtbiotopspezifische Maßnahmen (Mager- und Trockenstandorte, Naturschutzgebiete usw.) vor (vgl. Tab. 2). Mit dem schon länger praktizierten Erschwernisausgleich für Feuchtflächen und dem Landschaftspflegeprogramm stehen aus diesem Ministerium für Naturschutzprogramme in Bayern 41 Mill. DM zur Verfügung. Über 50.000 Hektar ökologisch bedeutsame Flächen waren vertraglich an dieses Programm 1995 gebunden (vgl. Tab. 3) mit regionalen Schwerpunkten in Oberbayern und Unterfranken. Wenn auch die in diesem Programm eingesetzten Mittel weit hinter den finanziellen Möglichkeiten des Landwirtschaftsministeriums zurückbleiben, so ist doch bei anderer Zielstellung auch hier die Mitarbeit der Landwirte an der Landschaftspflege gegeben. Eine weitere Aktivität belegt den Dienstleistungscharakter des primären Sektors.

c) Hinweise zur Landschaftspflege der Kreise/Gemeinden

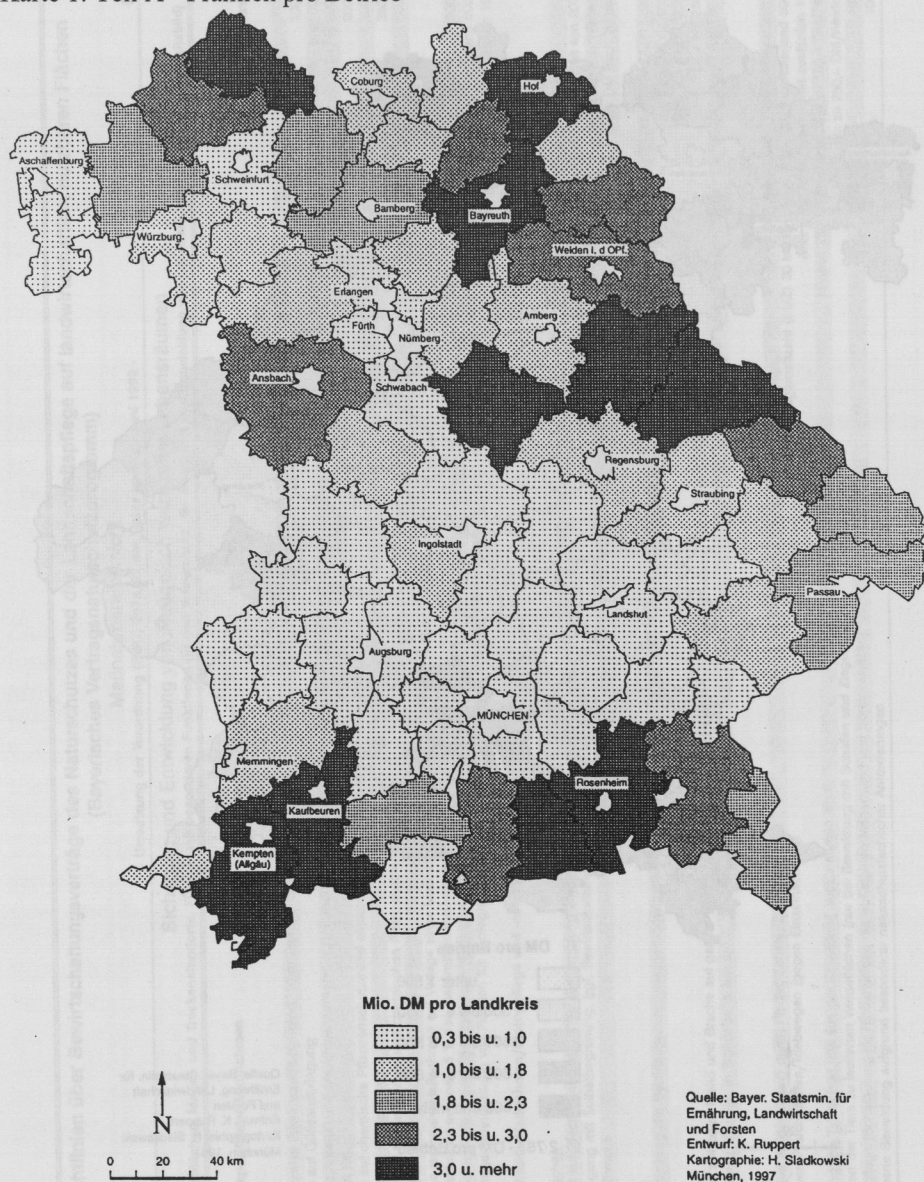
Dieser kurze Einblick in die durch eine geänderte Bewertung der Landschaft eingetretene Problemlage und die Reaktion der öffentlichen Hand muß dringend noch ergänzt werden durch einen wenigstens kurzen Hinweis auf das Engagement der Landkreise und der Gemeinden. Seit 1986 wurden z.B. sogenannte "Landschaftspflegeverbände" häufig auf Kreisebene gegründet, die die konkrete Durchführung von Pflegemaßnahmen organisieren. Unter kommunaler Beteiligung entscheiden politische Mandatsträger, Naturschützer und Landwirte über die Planung und Ausführung der praktischen Arbeiten, die von den Mitgliedern mit staatlicher Unterstützung finanziert werden.

Auf Gemeindebasis existieren mannigfache Initiativen zur Landschaftspflege, besonders in den Fremdenverkehrsgemeinden der Alpenländer. Unterschiedlich sind die Höhe des Leistungsentgeltes und die jeweiligen Bemessungsgrundlagen. Unterschiedliche Flächenbewirtschaftungsprämien beziehen sich zum Teil auf den Viehbestand, unterschiedliche Nutzung, Lage, Bearbeitbarkeit der zu pflegenden Grundstücke usw. Für die Mittelbereitstellung werden öfter Fremdenverkehrsbeiträge bzw. Kurabgaben herangezogen, aber auch Freiwassermengen für Landwirte usw. gewährt. Ein auch nur halbwegs vollständiger Überblick kann derzeit nicht gegeben werden, vgl. z.B. die Zusammenstellung für Österreich (11) oder bei W. Zeller (12). Auch die Arbeit der Maschinenringe muß in diesem Zusammenhang erwähnt werden, die neben den traditionellen Arbeiten innerhalb der Landwirtschaft immer mehr im Dienstleistungsbereich tätig sind. Die Landwirte bringen hier neben ihrer Arbeitskraft und Maschinenausstattung eine detaillierte Kenntnis der zu pflegenden Flächen mit und können für die Gemeinden preisgünstig arbeiten.

Heute kann eine außerordentlich große Vielfalt von Pflegemaßnahmen durch die Öffentliche Hand, aber auch auf privatwirtschaftlicher Basis beobachtet werden. Dies zeigt, daß die Landschaftspflege innerhalb der letzten Jahrzehnte immer mehr als Notwendigkeit empfunden und anerkannt wurde. Die Lösung dieser Problematik setzt voraus, daß im Selbstverständnis der Landwirtschaft Pflegeleistungen und Sicherung der natürlichen Lebensgrundlagen den gleichen Stellenwert einnehmen wie die Nahrungsmittelproduktion.

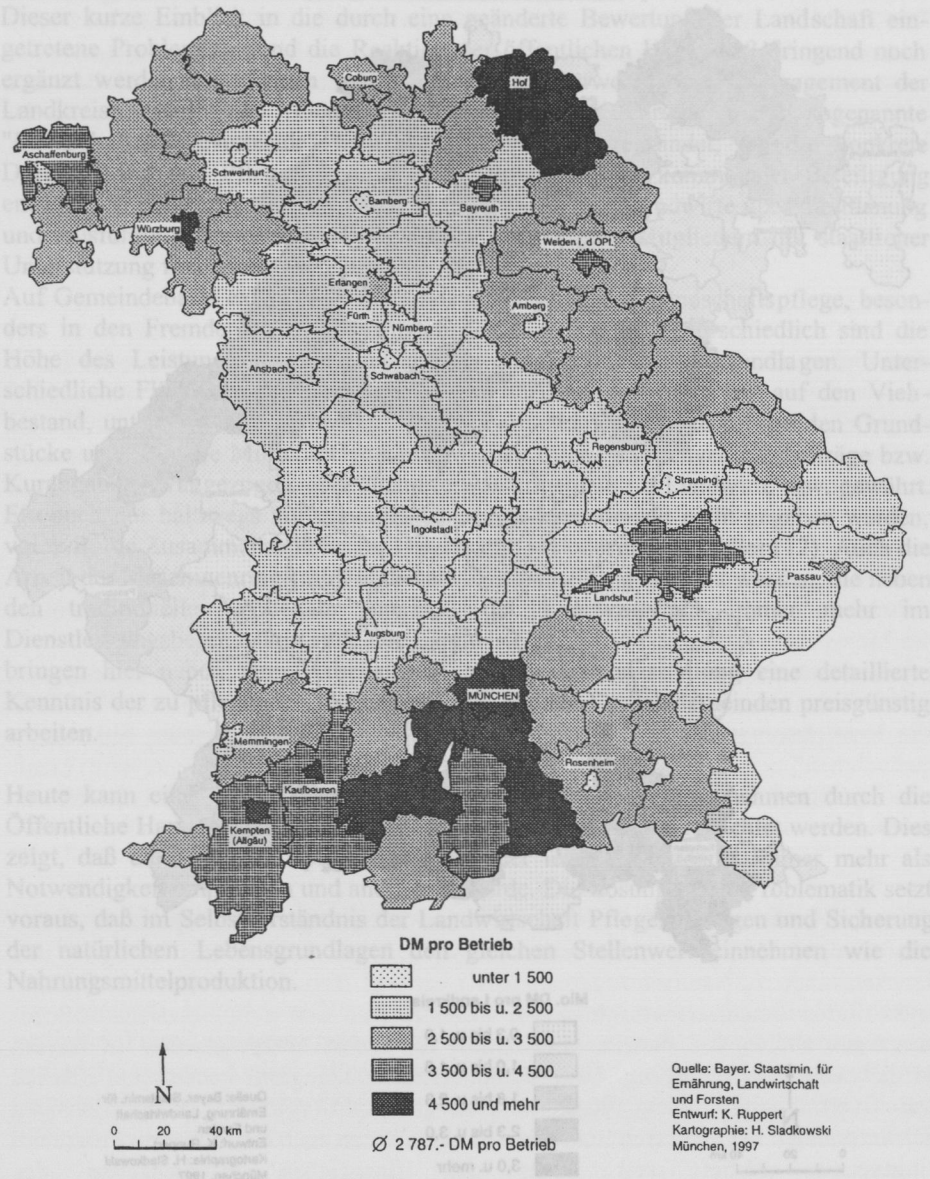
Bayerisches Kulturlandschaftsprogramm 1996

Karte 1: Teil A - Prämien pro Betrieb

Bayerisches Kulturlandschaftsprogramm 1996

Karte 2: Teil B -

Richtlinien über Bewirtschaftungsverträge des Naturschutzes und der Landschaftspflege auf landwirtschaftlich nutzbaren Flächen (Bayerisches Vertragsnaturschutzprogramm)	
Maßnahmenübersicht	
- Umsetzung der Verordnung (EWG) 2078/92 des Rates vom 30. Juni 1992 -	
Seite 1	
Sicherung und Entwicklung von ökologisch wertvollen Lebensräumen (Feuchtwiesen, Mager- und Trockenstandorte, Flächen mit besonderen Funktionen für den Artenschutz, die Sicherung und Entwicklung von Lebensräumen und das Landschaftsbild)	
Nicht biotopspezifische Maßnahmen	
0.1. Streifenweise Bewirtschaftung mind. 10 m Breite (auf Ackerland oder Grünland)	je ha und Jahr 300,- DM
0.2. Verzicht auf Gülleausbringung	100,- DM
0.3. Erhöhter Arbeits- und Maschinenaufwand (z.B. Händmaße; Motorsägen wegen Nässe, Hängedüngung; Abfuhr und Verwertung von Müllgut, das nicht mehr als Viehfutter auf Acker 50,- bis 100,- DM auf Grünland 50,- bis 600,- DM geeignet ist)	100,- DM
0.4. Verzicht auf chemische Pflanzenschutzmittel einschl. Wachstumsregulatoren auf Ackerflächen	200,- DM
0.5. Verzicht auf Mineraldünger	200,- DM
0.6. Verzicht auf Mineraldünger	350,- DM
0.7. Verzicht auf jegliche Düngung und chemischen Pflanzenschutz	500,- DM
0.8. Sonstige regionale Maßnahmen auf Vorlage eines Maßnahmenkonzepts der zuständigen Naturschutzbehörde und beschränkt auf max. 5 % des Gesamtflächenums in einem Regierungsbezirk	500,- DM
0.9. Umwandlung von Ackerland in Grünland (Erhalt des Grünlandes während der 5-Jahresfrist)	500,- DM
0.10. Langfristige Bereitstellung von Flächen für ökologische Zwecke (20 Jahre) im Rahmen eines fachlichen Konzepts bis Ertragsmaßzahl (EMZ) 30 bei Grünland 400,- DM/ha Ackerland 500,- DM über EMZ 30 je Boderpunkt zusätzlich 10,- DM	500,- DM
Biotopspezifische Maßnahmen/Biotoppflege und -entwicklung	
1. Ackerflächen	150,- DM
1.1. Verzicht auf mechan./therm. Unkrautbekämpfung sowie Unkraut	150,- DM
1.2. Brachlegung mit Selbstbegrenzung, ggf. Bewirtschaftung nach dem 31.08. bei Brachlegung	nach durchschn. Deckungsbeitrag zuzügl. Bewirtschaftungsentgelt von 200,- DM
1.3. Stoppelbrache	150,- DM nach Winterweizen 200,- DM nach Wintergerste
2. Wiesen	150,- DM
2.1. Einschränkung der Bewirtschaftung, z.B. keine Bodenbearbeitung (z.B. Auffüllung, weitere Entwässerung), Schnittzeitpunkte	15.03. bis 14.08. 200,- DM 15.03. bis 30.08. 250,- DM 15.03. bis 31.08. 350,- DM 50,- bis 150,- DM nach durchschnittlichem Deckungsbeitrag bis zu 600,- DM
2.2. Wechsel zwischen Mahd und Brache auf ganzer Fläche oder auf Teilflächen (alternierende Bewirtschaftung auf einem Schlag)	nach durchschnittlichem Deckungsbeitrag bis zu 600,- DM
2.3. Brachlegung (insbes. in Eberlebensräumen)	nach durchschnittlichem Deckungsbeitrag bis zu 600,- DM
3. Weiden	150,- DM
3.1. Extensive Weidenutzung durch Rinder, Schafe, Ziegen	bis 1.2 GVE bis zu 240,- DM im Jahresdurchschnitt
3.2. Pacht von Flurflächen/Triebwegen (gegen Einzelnachweis)	bis Ertragsmaßzahl (EMZ) 30 bei Grünland 400,- DM/ha Ackerland 500,- DM über EMZ 30 je Boderpunkt zusätzlich 10,- DM je nach Zäunungsmaßzahl bis zu 100,- DM/Teilfläche bis zu 250,- DM/Weideweise 100,- DM
3.3. Zäunung von Teilflächen, die aus der Beweidung auszunutzen sind	je nach Zäunungsmaßzahl bis zu 100,- DM/Teilfläche
3.4. Transport der Tiere zu isolierten Weideweiden (nur bei Beweidung mit Schafen und Ziegen)	je nach Zäunungsmaßzahl bis zu 100,- DM/Teilfläche
3.5. Weideweidung (Schafweiden; Rinderweiden nur auf alpinen Magerwiesen und Borstgrassen)	je nach Zäunungsmaßzahl bis zu 100,- DM/Teilfläche
3.6. Erschwerte Beweidung aufgrund besonderer naturschutzfachlicher Anforderungen	100,- DM

Richtlinien über Bewirtschaftungsverträge des Naturschutzes und der Landschaftspflege auf landwirtschaftlich nutzbaren Flächen (Bayerisches Vertragsnaturschutzprogramm) Maßnahmenübersicht - Umsetzung der Verordnung (EWG) 2078/92 des Rates vom 30. Juni 1992 -		Seite 2
Sicherung und Entwicklung von ökologisch wertvollen Lebensräumen (Feuchtwiesen, Mager- und Trockenstandorte, Flächen mit besonderen Funktionen für den Artenschutz, die Sicherung und Entwicklung von Lebensräumen und das Landschaftsbild)		
4. Streuobstbestände	je ha und Jahr	
4.1 Erhalt/Entwicklung von Streuobstweiden/Erhalt der Bäume unter Verzicht auf Pflanzenschutzmittel; Fländerkalkung und -sauberung sowie Beseitigung von Totholz	bis zu 250,- DM	
4.2 Erhalt von Streuobstweiden/Erhalt der Bäume unter Verzicht auf Pflanzenschutzmittel; Fländerkalkung und -sauberung sowie Beseitigung von Totholz	bis zu 500,- DM	
4.3 Erhalt von Streuobstweiden auf ackerfähigen Standorten	200,- DM	
4.4 Nachpflanzungen in bestehenden Streuobstbeständen sowie Pflege von Nachpflanzungen in den ersten 5 Jahren	bis zu 200,- DM	
5. Teiche/Stillgewässer	je ha und Jahr	
5.1 Erhalt von Verdünnungsstellen	je ha Teilfläche 100,- DM	
20-34 % der Teilfläche	je ha Teilfläche 250,- DM	
35-50 % der Teilfläche	je ha Teilfläche 500,- DM	
über 50 % der Teilfläche	300,- DM	
5.2 Verzicht auf Düngung, Kalkung, chemische Mittel, Besatz mit Grasfischen und Mahd von Wasserpflanzen	50,- DM	
5.3 Verzicht auf Ablassen vom 01.03. bis 15.10.	100,- DM	
5.4 Ganzjährige Bepflanzung mit jährlichem Ablassen	200,- DM	
5.5 Verzicht auf Pflanzung von Fischen und Wasservögeln	200,- DM	
6. Weinberge	je ha und Jahr	
6.1 Verzicht auf Herbizide, Insektizide, Azarizide und Botrytizide; keine Bodenbearbeitung nach Abschluß des Rebenwachstums; langanhaltende Bodenbegünstigung (Herbst- und Winterbegünstigung vom 01.09. - 01.03.) Sommerbegünstigung während der Vegetationsperiode, höchstens 2 Bearbeitungsgänge von Mai - Juli, keine Erbsaat zur Dauerbegünstigung		
Zeilweise Entschärfung der Düngung; sachgemäße Düngung nach Düngempfehlung des Weinbaulacharates auf der Grundlage vorangegangener Bodenuntersuchungen (N jährlich: P, K, Mg, Ca, Cu und Humingehalt jeweils im 3. Jahr); keine Düngung mit Klärschlamm, Gülle, Flüssigmist, Bioabfall-Kompost; Erhalt ökologisch wertvoller Begleitstrukturen wie Trockenmauern, Heide, Mauern, Truppen etc. unter Verzicht auf jeglichen Einsatz von Düngemitteln und Pflanzenschutzmitteln; Durchlüftung von Pflege- und Erhaltungsmaßnahmen.	1.000,- bis 5.500,- DM	
6.2 Bewirtschaftung nach Kriterien des ökologischen Weinbaus	zusätzlich 650,- DM	
6.3 Erhalt/Entwicklung von Trockenmauern (offene Fugen) und Treppen	je ha und Jahr bis zu 5.000,- DM	
7. Besondere Bewirtschaftungsmaßnahmen gemäß dem Bayerischen Kulturlandschaftsprogramm (KULAP) werden im Rahmen eines Vertrags nach dem Bayerischen Vertragsnaturschutzprogramm entsprechend den im KULAP gültigen Sätzen entgolten. Innerhalb des KULAP wirksame Kombinationsverbote gelten fort. Die Kombination von Maßnahmen nach dem Bayer. Vertragsnaturschutzprogramm in einem Vertrag ist ausgeschlossen.		
8. Bei Vertragsabschlüssen können auf ein und derselben Fläche nur die Maßnahmenkombinationen gemäß Anlagen 2.1-2.6 angewandt werden.		

Tabelle 3

Naturschutzprogramme in Bayern

Jahresabschluß 1995

Programm	Anzahl der Verträge	Fläche in ha	Mittelseinsatz DM
Bayer. Vertragsnaturschutzprogramm	28.181	37.474,37	23,649 Mio.
Erschwernisausgleich für Feuchtflecken ¹⁾	9.228	13.343,88	7,207 Mio.
Landschaftspflegeprogramm	(2.089 Maßnahmen)	Maßnahmebezogene Anteilsförderung	10,234 Mio.
Gesamt:	37.409	50.818,25	41,090 Mio.

¹⁾ Pflegejahr vom 01.07.94 bis 30.06.95

© SMLU

Ziele der Landschaftspflege müssen mit dem Leitbild der jeweiligen Gemeinde im Einklang stehen, wobei eine Dialogbereitschaft aller Betroffenen erforderlich ist. Mitwirkungsmöglichkeiten für eine angewandte Geographie liegen auf der Hand. Inzwischen setzt ein Bewußtseinswandel in der Gesellschaft ein, aber noch ist es keine Selbstverständlichkeit, daß der Landwirt nicht nur Nahrungsmittelproduzent oder Lieferant für Baugrundstücke ist, sondern seine Arbeitskraft auch zur Pflege von Flächen sozialer und ökologischer Nutzung zur Verfügung stellt. Dieses grundsätzliche Umdenken fällt verständlicherweise innerhalb einer Landwirtschaft schwer, die seit Menschengedenken einzig und allein dem Aspekt der Nahrungsmittelproduktion gewidmet war.

Ein weiterer Schritt der regionalen Entwicklung, ein konsequentes Fortschreiten ländlicher Räume aus der Ruralität in die Regionalität wird sichtbar, wobei die Qualität der Landschaft in Zukunft immer mehr Aufmerksamkeit erfährt. Gleichzeitig wird durch die politische Entscheidung der Honorierung landespflegerischer Leistungen - solange finanzielle Mittel vorhanden sind - die Existenz landwirtschaftlicher Betriebe gestärkt, deren Überleben sonst infrage gestellt wäre.

ZUSAMMENFASSUNG

Der gesellschaftliche Entwicklungsprozeß bringt es mit sich, daß die Aufgaben der Landwirtschaft nicht mehr nur in der Nahrungsmittelproduktion zu sehen sind. Als Dienstleistung übernimmt sie auf weiten Strecken die Pflege der Kulturlandschaft. Mit der Anerkennung dieser Leistung wird auch eine Aufgabenspezifizierung und Honorierung als Leistungsentgelt verbunden.

In Bayern werden seit Mitte der 90er Jahre ältere staatliche Initiativen durch das "Neue Bayerische Kulturlandschaftsprogramm" 1994 und "Das Bayerische Vertragsnaturschutzprogramm" 1995 abgelöst und erweitert. Erstmals wird ohne gebietliche Begrenzung ein Bewirtschaftungsentgelt gezahlt. Damit wird aber auch eine nicht problemfreie starke Abhängigkeit der landwirtschaftlichen Betriebe von der Honorierung durch die öffentliche Hand sichtbar.

Insgesamt ist die Vielfalt der Förderprogramme von Staat/Kreisen/Gemeinden heute kaum mehr überschaubar.

LITERATURHINWEISE

1. Klemenčič V., 1986: Sozialgeographische Probleme der Arbeiter-Bauern-Strukturen unter besonderer Berücksichtigung der Situation in Jugoslawien. Münchner Studien zur Sozial- und Wirtschaftsgeographie Bd. 4, S. 75 ff.
2. Haber W., 1978: Grundsätzliche Anmerkungen zum Problem der Pflege der Landschaft. Tagungsber. Akad. für Naturschutz 5, S. 87 ff.
Priewasser R.: Agrarische Landschaftspflege Wirkungen auf die Umweltqualität von Erholungsräumen und Abgeltungsfragen. DISP 105, S. 15 ff.
Gießübel R., 1988: Ausgleichszahlungen an die Landwirtschaft. ARL, Hannover.
Mayerl D., 1990: Die Landschaftspflege im Spannungsfeld zwischen gezieltem Eingreifen und natürlicher Entwicklung. Natur u. Landschaft 4, S. 167 ff.
Landschaftspflege als Aufgabe der Landwirte und Landschaftsgärtner, Laufener Seminarbeiträge 1/1980.
3. Ruppert K., 1985: Freizeitverhalten als Flächennutzung. Klagenfurter Geographische Schriften 6, S. 93-106.
4. Ammer U., Pröbstl U., 1991: Freizeit und Natur. Hamburg.
5. Pevetz W., 1989: Landwirtschaft in Naturschutz und Landschaftspflege. Bundesanstalt für Agrarwirtschaft, Schriftenreihe Nr. 56, Wien.
6. Ruppert K., Deuringer L. Maier J., 1971: Das Bergbauerngebiet der deutschen Alpen WGI-Berichte z. Regionalforschung 7.

- 7.BStfELuF (Hrsg.), 1996: Bayerischer Agrarbericht 1996. München.
- BMfELuF (Hrsg.), 1997: Agrarbericht der Bundesregierung 1997, Bonn.
- 8.Zum Stand Ende der 80er Jahre vgl. K. Ruppert: Agrarlandschaft unter dem Einfluß raumwirksamer Staatstätigkeit, DELA 6, 1989, S 80 ff.
- 9.BStfELuF (Hrsg.), 1994: Das neue Bayerische Kulturlandschaftsprogramm, Agrarpolitische Informationen 4.
- 10.BStfLEuU: Richtlinien über Bewirtschaftungsverträge des Naturschutzes und der Landschaftspflege auf landwirtschaftlich nutzbaren Flächen (Bayerisches Vertragsnaturschutzprogramm) vom 7.4.1995 Nr. 7011-6/64-20766, Änderung vom 4.3.1996.
- 11 Landschaftspflege-Programme in Österreich, Umweltforum 3,1991.
- 12.Zeller W.,1992: Tirol:Direktförderung der Landwirtschaft durch Gemeinden. Auf der Alpe 3, S. 23.

Der Autor widmet diesen Artikel seinem Freunde Vladimir Klemenčič in herzlicher Verbundenheit und in Erinnerung an zahllose wissenschaftliche Kontakte und gemeinsames Bemühen um eine gedeihliche Entwicklung räumlicher Strukturen.

Herzlicher Dank für die Hilfe bei der Materialsuche gilt den Herrn Ministerialräten Wackerl und Attenberger sowie Herrn AR Treffler im BStfELuF, ferner Herrn Min.Rat Eisenried, BStfEuU in München.

UREJANJE KRAJINE V LUČI APLIKATIVNE GEOGRAFIJE

Povzetek¹

Že pred 30 leti je jubilar v zborniku posvečenem Hartke-ju zapisal, da je "prostor ogledalo družbenega razvoja". Zapisano ugotovitev je utemeljeval na primerih preslajanja klasične v industrijsko družbo na Slovenskem. Rast tamkajšnjih delavsko-kmečkih gospodinjstev je posledično spremenila rabo in funkcijo površin v agrarni rabi in vplivala na preoblikovanja podeželja nasploh. Na Slovenskem, kot tudi drugod v Evropi, je obsežna socialno-geografska preslojitev posledično udejanila naslednje:

- funkcija prostega časa je pridobila enakovreden tretma v sklopu preostalih: dela, (pre)bivanja, pre/oskrbovanja, ...;
- nove oblike prostorske (iz)rabe so, skladno z dvojnostjo bivanja (počitniška bivališča), odločilno (pre)oblikovale podeželje;

¹ Pripravil in prevedel dr. Anton Gosar

- porast zavedanja okoljske problematike in naravovarstvene zahteve so podeželjskemu in mestnemu prostoru dale povsem novo funkcijo in podobo.

Podeželjska pokrajina je vedno pogostejše videna kot rekreacijski potencial, kot prostor v katerem je moč udejanjati različne aktivnosti v (dela) prostem času. Vse oblike rabe prostega časa smemo, tako kot kmetijstvo (svojčas in deloma tudi danes) uvrščati v dejavnost (iz)rabe površin na podeželju. Intenzivnost te rabe je posledica različnih dejavnikov naravnogeografskega in socialnogeografskega značaja. Raziskave na obrobju Münchna so denimo pokazale, da obiskovalci pogosteje obiskujejo gozdne jase in gozdni rob kot obsežnejše, strnjene z gozdom zarasle površine. Nekateri raziskovalci menijo, da je 50-70% delež gozda razmerje, ki odgovarja izletnikom. Zavedati se moramo, da naraščajoča rekreativna dejavnost (enakovrednost drugim funkcijam življenja!) lahko ogrozi ravnovesje v prostoru v katerem se udejanjajo socialno-geografske funkcije.

Podobno lahko preslojitveni procesi vplivajo na izgled in rabo pokrajine. Ekvilibrij med kmetijsko in pristočasnimi dejavnostmi obeta zaustavitev procesa degradacije pokrajine iz strani obeh dejavnikov preobrazbe podeželja. Kmetu je potrebno priznati njegov delež pri urejanju in negovanju kulturne pokrajine. Taka pokrajina sme, posledično, v vsej svoji pestrosti služiti (tudi) skrbno zasnovanim pristočasnim dejavnostim. Okoljevarstveni principi morajo biti sestavni del tako zasnovanega modela. Že na začetku osemdesetih let so na Bavarskem za negovanje krajine namenili letno okrog 3 - 5% deželnih investicij, te pa so zadevale okrog 10% kmetijskih površin. Sredi devetdesetih let se v Nemčiji s tovrstnim investicijskim denarjem neguje, oplaja oziroma izboljšuje kar 20% do 50% podeželjske pokrajine.

V nadaljevanju članka avtor podrobno predstavi organizacijske oblike pokrajinskega negovanja na Bavarskem. Predvsem izpostavlja pozitivne učinke te politično vodene akcije, ki utrjuje podeželje v socialnogeografskem in pristočasnem pogledu. Kmetu je zagotovljena eksistenca navkljub, iz strani (evropske) federacije diktirani, limitirani kmetijski proizvodnji. Na Bavarskem izvajajo dvojje v negovanje kulturne krajine usmerjenih zakonov. Ne da bi upoštevala pokrajinske dejavnike/omejitve (pri kmetijski produkciji) namenja dežela kmetom sredstva za negovanje lastnih, kmetijskih površin. Sredstva dežele, države in federacije že zdavnaj presegajo prihodke, ki jih kmetje ustvarjajo s proizvodnjo hrane. To (nam) daje nova izhodišča za razpravo.

Današnji podeželjski prostor moramo videti in obravnavati kompleksno, v vsej njegovi funkcijski in prostorski pestrosti. Predvsem ne sme postati predmet izključno proizvodne funkcije/obrnave. V času postindustrijske družbe je v tem prostoru opaziti enakovredno prisotnost storitvenih dejavnosti - turizma/rekreacije. Ta je (dohodkovno) lahko zanimiva toliko časa dokler ohranja kulturno (po)krajino

negovano. Negovanju odmerja država/družba ustrezna sredstva, katerih pretiran dotok sproža nove dileme in probleme.

Andrej Černe*

Iztoček

UDK 911.743-363

Članek je namenjen razmišljanju o geografiji kot znanosti, njeni konceptualni prostorski zasnovi, geografskemu vidiku ter geografskim metodološkim izhodiščem, ki tvorijo temeljno podlago za njeno tvorno vključevanje v različna področja planiranja.

Ključne besede: Geografski pristop, prostorski koncept, prostorsko planiranje.

GEOGRAPHY - A SPATIAL CONCEPT AND PLANNING

Abstract

The purpose of this paper is to present certain considerations about geography as a science, its conceptual and spatial plans, the geographical aspect and the geographical methodology which form a basis for an active role of geography in the various fields of planning.

Key words: Geographical approach; Spatial concepts; Spatial planning.

* Dr., izr. prof., Oddelek za geografijo, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, Aškerčeva 2, SI 1000 Ljubljana, Slovenija

GEOGRAFIJA - PROSTORSKI KONCEPT IN PLANIRANJE

Andrej Černe *

Izvilleček

UDK 911:711=863

Članek je namenjen razmišljanju o geografiji kot znanosti, njeni konceptualni prostorski zasnovi, geografskemu vidiku ter geografskim metodološkimi izhodiščem, ki tvorijo temeljno podlago za njeno tvorno vključevanje v različna področja planiranja.

Ključne besede: Geografski pristop, prostorski koncept, prostorsko planiranje.

GEOGRAPHY - A SPATIAL CONCEPT AND PLANNING

Abstract

The purpose of this paper is to present certain considerations about geography as a science, its conceptual and spatial plans, the geographical aspect, and the geographical methodology which form a basis for an active role of geography in the various fields of planning.

Key words: Geographical approach; Spatial concept; Spatial planning.

* Dr., izr. prof., Oddelek za geografijo, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, Aškerčeva 2, SI 1000 Ljubljana, Slovenija

GEOGRAFSKI PRISTOP

Geografa spoznamo med drugim ne samo po tem, kaj proučuje, marveč tudi po tem, kako proučuje. Pri proučevanju družbe deli geograf skupne interese z drugimi znanstvenimi disciplinami, vendar z drugačnega zornega kota oziroma vidika. Z drugimi besedami, ekonomisti in geografi si zastavljajo različna vprašanja glede istih pojavov. Eno temeljnih izhodišč geografskega pristopa je v tem, da je prostorski. Geografe zanimajo vprašanja, na kakšen način so človekove dejavnosti razporejene in urejene na zemeljskem površju in kateri procesi so vodili k taki prostorski razporeditvi, ter seveda kako to vpliva na spreminjanje funkcije in podobe pokrajine.

Organiziranje človekovih dejavnosti z namenom zadovoljevanja potreb družbe je v nekem nasprotju z razmeroma skromnimi naravnimi in ostalimi dobrinami, ki nam jih nudi narava sama. V bistvu gre za tisto, kar so ekonomisti 19. stoletja imenovali "parsimonija narave". Narava je z vidika zadovoljevanja številnih človekovih potreb "skopa", saj lahko le manjši del teh potreb zadovoljujemo neposredno z naravnimi viri. Preskrba z "naravnimi viri" je brez dvoma ena izmed temeljnih in hkrati tudi najbolj kritičnih postavk razvoja družbenega sistema, čeprav se je družba vedno soočala in se bo še v večji meri tudi v prihodnosti s temeljnimi vprašanji omejitvev prostora, časa, virov in znanja. Ravno na področju prostorskega razvoja mora družba pokazati vse svoje znanje in spretnosti, da bo ustvarila tak sistem, ki bo omogočal racionalno in smotrno rabo prostora kot omejene dobrine, ter "skopih" naravnih virov ter vseh ostalih razvojnih potencialov. Pod temi pogoji postaja sistem mnogo bolj kompleksen in zapleten, saj se omejenost in redkost dobrin pojavljata tako v razmerju človeka do narave, kot v razmerju do človekovih potreb in želja. Zapletena razmerja med gospodarskim, socialnim in prostorskim razvojem se kažejo tako na globalni, mednarodnih in regionalnih, kot na čisto lokalnih ravneh.

Bilo bi napak, če bi mislili, da imajo vsi geografi glede tega enotno, skupno stališče. Stališča geografije so se spreminjala. Razlike so obstajale in tudi obstajajo, ne nazadnje zaradi različnih filozofskih in metodoloških pogledov in pristopov. Skozi razvoj geografije od srede 19. stoletja pa vse do druge polovice 20. stoletja pa vendarle lahko izluščimo nek skupni osrednji predmet zanimanja geografov, ki se v temeljih razlikuje od drugih družboslovnih in humanističnih ved. To osrednje področje zanimanja se nanaša na prostor kot tak, čeprav je ta izraz prišel v splošno, široko uporabo šele v zadnjih desetletjih.

Prejšnje generacije geografov so namesto "prostor" bolj uporabljale izraze kot so: območje, regija, kraj, pokrajina, čeprav ti izrazi niso resnično pravi sinonimi za prostor "per se". Lahko pa bi rekli, da so neka posebna oblika ali vidiki prostora.

Geografija ima številne in različne oblike, vsak od njih pa vendarle povzaruja prostorska razmerja. Ekonomska geografija proučuje učinke naravnih in družbenih dejavnikov geografskega okolja na dejavnike proizvodnje, potrošnje in menjave; socialna geografija proučuje prostorske vplive na vzorce socialnih odnosov; politično geografijo zanimajo učinki lokacije na politična dejanja.

Za geografa je temeljnega pomena to, da imajo vse človekove dejavnosti prostorsko komponento oziroma razsežnost. Za proizvodnjo in potrošnjo je značilna prostorska dispariteta. Vse dejavnosti so tudi takšni ali drugačni "porabniki" prostora, in sicer ne glede na to, ali gre za kmetijsko proizvodnjo na 100 ha površin ali za tovarno na 200 m². Tudi človek sam je "porabnik" prostora v katerem živi. Menjava proizvodov in storitev zahteva neko obliko gibanja, in za premagovanje razdalj v prostoru potrebujemo čas, energijo in denar. Družbeni sistem ima torej prostorsko razsežnost, ki je primarno področje zanimanja geografov. Berry (1964) celo trdi, da je geografski vidik prostorski vidik. Geografija je bila v njeni otroški dobi obremenjena s številnimi informacijami o razporeditvi pojavov in procesov na zemeljskem površju. Namen in bistvo geografije je bil v prikazu prostorske razporeditve naravnih virov, proizvodnje in potrošnje itd. Tak pristop je velikokrat vodil tudi v prepričanje, da so vsi geografski pojavi enkratni in, da so posploševanje, sinteza in teorija nepomembni oziroma v skrajnosti celo nemogoči. Zato je bila v tridesetih in petdesetih let osrednja pozornost geografije usmerjena v tisto kar je Hartshorne (1939) imenoval "teritorialno (prostorsko) razlikovanje". Pomembne so bile razlike med kraji, pojavi in procesi na zemeljskem površju, ne pa skupne poteze. Nezadovoljstvo s takim pristopom je koncem petdesetih let vodilo k temeljnim spremembam. Za takratno vzdušje je tipična kritika tega pristopa, ki jo je zapisal Ballaboa (1974): "...geografija potrebuje večjo trdnost pri določanju konceptov, večjo natančnost pri meritvah, aplikativnost pri sklepih". Lahko bi rekli, da je bila geografija, za razliko od drugih ved "šibka v teoriji a močna v dejstvih".

V razvoju geografije je zaznati velik napredek od proučevanja, kje in kako so pojavi in procesi razporejeni na zemeljskem površju, k bolj splošnim vprašanjem, zakaj so ti pojavi razporejeni in organizirani na zemeljskem površju tako kot so in ne drugače. Geografijo ne zanimajo samo vprašanja o tem, kje je kaj v prostoru in kakšno je, marveč predvsem, zakaj je tam, kako se je to zgodilo, kakšne so posledice in ne nazadnje, kako ravnati v bodoče. Geografi pri tem niso usmerjeni zgolj v "prostorski vzorec", marveč predvsem v proučevanje pojavov in procesov, ki so privedli do takega prostorskega vzorca in posledic le-tega. Pri tem se soočajo s temeljnim problemom, ki izhaja iz dejstva, da imajo vsi ekonomski pojavi vedno določen prostorski vzorec, vzroki oziroma procesi, ki so privedli do takega prostorskega vzorca, pa seveda niso vedno in edino prostorski. Zato tudi ne moremo pričakovati, da bi geografi našli odgovore na vsa prostorske probleme samo v prostorskem smislu.

GEOGRAFIJA IN PROSTORSKI KONCEPT

Geografija uporablja tako absolutni kot relativni prostorski koncept. Hartshorne (1939) je celo trdil, da bi morali geografijo obravnavati kot horološko vedo, torej vedo o razporeditvi geografskih elementov v prostoru. S tega vidika so prostor upoštevali kot poligon za nameščanje človekovih dejavnosti v prostoru. Geografija kot "primerjalna korelacijska disciplina" naj bi uporabljala karte za medsebojne primerjave in spoznavanje "funkcijske integracije pojavov in procesov" v prostoru. Številni so ugovarjali takim stališčem o enkratnosti pojavov in procesov in poudarjali, da so "za geografijo pomembna samo prostorska razmerja". Omenjena razmišljanja so imela pomemben vpliv na razvoj bolj formalne prostorske znanosti. Šele v poznih 40. in zgodnjih 50. letih je prostorski koncept postal del moderne geografske znanosti.

Številni geografi so prostor obravnavali, čeprav seveda ne enotno, kot "temeljni organizacijski koncept za geografijo". Blaut (1961) je ločil absolutni prostorski koncept, kjer je prostor "predvsem jasna fizična stvarnost ali empirična celota oziroma bistvo samo po sebi". Relativni prostorski koncept pa obravnava prostor zgolj kot "razmerja med pojavi in procesi ali zgolj kot prostorski vidik teh pojavov in procesov". Zato je prostor podvržen času in procesu. Ločevanje absolutnega in relativnega prostora je bilo samo po sebi izredno pomembno za razvoj splošnih teoremov prostorske organizacije. Če je namen geografije namreč v posploševanju (generalizaciji), potem mora geografija spoznanja o skupnih značilnostih prostora utemeljevati s posameznimi primeri pojavov in procesov. Zaradi tega mora geografija uporabljati relativni koncept prostora. V stvarnosti moramo oba koncepta obravnavati skupno: prostorske strukture stvarnega sveta so preprosto začasni procesi, ki pa imajo dolgoročen pomen. Številni geografi so se pridružili tem razpravam in obravnavali geografijo predvsem v morfološkem smislu. Pri tem so ohranjali tisto, kar je Sack (1980) kasneje opredelil kot "prostorski separatizem". V bistvu so številni posamezniki seveda že pred tem trdili, da geografija ne more temeljiti zgolj na geometriji. Za fizično znanost in čisto fizične procese, ki jih proučujejo tudi geografi, je bila in je geometrija prostora žal pogostoma tudi geometrija razlage. Pri razlagi človekovega obnašanja v prostoru, njegovega odnosa do prostora pa dejstva, ki se nanašajo samo na geometrične značilnosti prostora, niso najbolj primeren in ustrezen način razlage. Ravno v tem obdobju je napredek pri razvoju metod znotraj prostorskih analiz pomembneje vplival na razmerja med geografijo in modeli prostorske organizacije. Številne tehnike za opredeljevanje prostorskega vzorca in prostorskega časovnega napovedovanja so omogočile spoznanja o nekaterih pravilnostih razporeditve pojavov in procesov v prostoru. Kakršna koli razlaga prostorskih struktur pa mora biti seveda zaobsežena tudi v negeometričnem smislu.

Prostorske analize predstavljajo kvantitativni postopek pri lokacijskih analizah. Pojem so uporabljali tudi kot sinonim za same lokacijske analize. Prostorske analize vsebujejo proučevanje treh medsebojno povezanih vsebin: prostorske organizacije, prostorsko-časovnih procesov in napovedovanje bodočega prostorskega razvoja. S prostorsko organizacijo razumemo prostorske značilnosti razporeditve pojavov in procesov v pokrajini: lego, položaj, (absolutno in relativno lokacijo) zunanjo podobo naselij, prometnic, industrijskih obratov itd. Prostorski analitiki so praviloma opredeljevali te pojave v obliki točk, linij in območij (arealov) in pri tem poudarjali predvsem geometrične oziroma morfološke značilnosti teh pojavov. Unwin (1981) je označil prostorske analize za raziskave o razporeditvi točk, linij, območij in površja na kartah (analize prostorskih vzorcev). Tako sta sistemizacija in klasifikacija pri morfometričnih analizah zgrajeni na podlagi geometričnega, prostorskega koordinatnega sistema. Prostorska razporeditev naselij upošteva naselja kot točke v prostoru, kar pomeni, da zanemarja njihovo velikost in funkcije. To pa vendarle omogoča analizo omrežij in raziskave na področju oblik in prostorskih značilnosti razporeditve naselij. Morfometrične analize torej lahko vodijo k določenim tipom prediktivnih in simulacijskih modelov. S poznavanjem geometričnih pravil teorije o centralnih naseljih, gostote prebivalstva in velikosti ter lokacije dveh centralnih naselij je možno "napovedati" ostala naselja v sistemu centralnih naselij. V ekstremnih primerih je to pomenilo, da so geografi posvečali pozornost predvsem prostorski razporeditvi pojavov v pokrajini, ne pa samim pojavom. Čeprav le malo geografov uporablja tehnike, ki so bile razvite za potrebe splošnih linearnih modelov, pa vendarle številni zagovarjajo stališče, da vsebuje prostorska analiza predvsem reševanje statističnih problemov, ki se v večji meri nanašajo na opredeljevanje metod in postopkov, ki so namenjeni analizam številčnih podatkov.

Prostorske analize so tesno povezane s pozitivistično razlago v geografiji, saj gre pri njih najpogosteje za formalne modele prostorske organizacije in upoštevanje predpostavk in stvarnega poznavanja prostorske organizacije (ureditve) in prostorsko-časovnih procesov. Do neke mere kot reakcija napram takemu načinu razlag pa je pri tako imenovanem humanističnem vidiku v ospredju manj formalen pristop pri proučevanju organizacije človekovih dejavnosti v prostoru. Strukturalisti dodatno pojasnjujejo, da mora biti naše proučevanje v večji meri usmerjeno ne toliko v stvarno prostorsko zgradbo kot proces, marveč moramo gledati na "globbo zgradbo" ki je podlaga človekovim dejavnostim in njihovim razmerjem. Tako humanisti kot strukturalisti imajo odklonilen odnos do "geometrične konfiguracije človekovih dejavnosti na zemeljskem površju". Humanisti zaradi tega, ker prostorske analize negirajo človekov "živi svet" izkušenj in pomen okolja za človeka. Poleg tega so ljudje v prostorskih analizah upoštevani kot stvari, ki pa imajo enkratne izkušnje in določen odnos do prostora, v katerem živijo. Strukturalisti pa so nezaupljivi do prostorskih analiz zato, ker opisujejo samo navidezno ali "površinsko" zgradbo, ne pa razmerij, ki so bistvena za družbo kot celoto.

Vprašanja, ki si jih geografi zastavljajo o lokacijah, gibanju prebivalstva, krajih, naseljih, so vprašanja o dogodkih v primarnem, fizičnem prostoru. Analize prostorskega vzorca točk, prostorska avtokorelacija in prostorska difuzija so izražene v preprosti Evklidovi geometriji. Geografske razlage lahko vsebujejo geometrične lastnosti prostorske razporeditve pojavov in procesov, ne smejo in ne morejo pa biti zasnovane zgolj na njih.

Geometričnim razmerjem moramo pripisati gospodarski, socialni, prostorski, fizični, naravni ali biološki pomen, predno postanejo lahko pojasnjevalna. Čeprav je lahko geometrija pomembno orodje pri geografskih raziskavah, ne more predstavljati teoretičnega okvira, ker je geometrična analogija z geografskimi pojavi in procesi zasnovana skozi določene logične strukture in ne skozi pojasnjevalno dedukcijo (Human Geography, 1994). "Problem slabše konceptualizacije prostora je bil rešen z upoštevanjem prostora skozi družbeno prakso. Z drugimi besedami: ne obstajajo odgovori na filozofska vprašanja, ki izhajajo iz narave prostora - odgovori leže v družbeni praksi. Vprašanje, kaj je prostor, je potrebno nadomestiti z vprašanjem: kako to, da različne družbene prakse ustvarjajo in uporabljajo različne koncepte prostora" (Sack, 1980). To pa narekuje oziroma zahteva tisto, kar je Harvey (1969) poimenoval "pogled prostorskega razmerja", v katerem je prostor zaobsežen v predmetih le, v kolikor predmet vsebuje in predstavlja znotraj samega sebe razmerja do drugih predmetov. Taka opredelitev pomeni združevanje dveh osnovnih načel: objektivnega prostora (stvarnega, fizičnega) in družbenega (socialnega) prostora. Pri vsakem poskusu raziskovanja družbenega prostora je potrebno izhajati ne iz "predmetov v prostoru", marveč iz proučevanja ustvarjanja prostora za človekov obstoj, znotraj katerega se lahko odvija družbena praksa. Analize družbenega prostora niso bile osredotočene na abstraktno geometrijo, marveč na razmerja med različnimi skupinami prebivalstva in njihovimi značilnostmi, ki se izražajo, ter so delno tudi določena skozi njihovo prostorsko razporeditvijo: kraje, regije in pokrajine (Gregory, 1993).

GEÓGRAFIJA IN PLANIRANJE

Tudi področje planiranja moramo obravnavati znotraj splošnih konceptov. Vedeti moramo namreč, kakšen pojav moramo proučevati, katera vprašanja si moramo zastavljati in, kakšna filozofska stališča morajo usmerjati naše raziskave. Planiranje potrebuje omejitve in samo konceptualna definicija lahko take omejitve tudi omogoča.

Planiranje ima časovno, geografsko, funkcijsko in institucionalno razsežnost (Heide, 1992). Časovna razsežnost izhaja iz usmerjenosti planiranja v prihodnost. V planerskem procesu gre za neko obliko kontinuirane poti, ki se začne v sedanjosti in

nadaljuje v možne prihodnosti. Planiranje je dejavnost, ki je usmerjena v prihodnost, iz preteklosti pa izbira tiste elemente in dejavnike, ki so temeljnega pomena za analiziranje obstoječih pogojev nadaljnjega razvoja oziroma za opredeljevanje možnih in zaželenih sprememb ter, kako do teh sprememb priti (Friedmann, 1987). Planiranje je usmerjeno k pogledom v preteklost zaradi skupne zgodovine in v prihodnost zaradi skupne usode. Vse znanje, pridobljeno z uporabo znanstvenih metod proučevanja, je več ali manj znanje o preteklih dogodkih. Planerji potrebujejo seveda nekaj vedenja tudi o prihodnjih dogodkih, zato se ukvarjajo tudi z napovedovanjem in projekcijami oziroma snovanjem prihodnosti glede na želje in razvojne možnosti. Vprašanje je seveda, katere predpostavke pri tem upoštevati, posebno v obdobjih hitrih strukturnih sprememb, in sicer zaradi zahtev in potreb, da bi to znanje o preteklosti uporabili tudi kot primerno znanje za poznavanje prihodnosti. Preteklost lahko spoznamo, prihodnost pa si lahko le zamišljamo.

Prostor kot fizična stvarnost je "materialni predmet planiranja". Odločanje o "posegih v prostor" pa je "formalni predmet planiranja". Končni namen planiranja je seveda v vplivanju na spremembe materialnega predmeta - prostora. Poudarjanje pozornosti na formalni predmet planiranja je temeljni korak pri planiranju: plani niso "načrti na papirju" marveč temeljni okvirji za sprejemanje odločitev.

Osrednji predmet prostorskega planiranja (s predmetom mislimo na predmet planiranja oziroma bolje na tisto, kar se planira) je izrazito prostorski. Opravka imamo seveda s številnimi tipi planiranja, ki so "prostorski". Prostorski pa so vendarle samo v tem smislu, da jih zanima prostorska organizacija dejavnosti na zemeljskem površju. Za prostorsko planiranje pa sta značilni več-razsežnost (multidimenzionalnost) in več-ciljnost. Prostorsko planiranje se ukvarja namreč s prostorskimi vplivi številnih in različnih razvojnih dejavnikov. To je tisto, kar ločuje prostorsko planiranje od številnih drugih oblik planiranja, katerih pristop bi lahko na splošno označili kot planiranje s prostorsko komponento.

Prostorsko planiranje zanimajo seveda tisti procesi, ki se nanašajo na prostor. Besedo prostor uporabljamo v njegovem najširšem pomenu, saj ni omejena samo na trodimenzionalno prostorsko evklidovo geometrijo, marveč se nanaša tudi na ekonomski prostor (stroške premagovanja razdalj v prostoru) ali psihološki in zaznavni prostor. Najpogosteje zanima prostorske planerje prostorska razsežnost gospodarstva in družbe kot celote. Še prav posebej jih zanimajo prostorska razmerja med socialnimi in gospodarskimi dejavnostmi oziroma struktura prostora, kjer se te dejavnosti odvijajo. Planerji morajo poznati velikost in lokacijo gospodarskega prostora, kakor tudi njegove funkcije oziroma prostorska razmerja med dejavnostmi. Ne glede na to, kako je stvarni prostor lahko popačen zaradi ekonomskih ali psiholoških dejavnikov, mora biti osrednji predmet zanimanja prostorskih planerjev proučevanje medsebojnih prostorskih razmerij v stvarnem (geografskem) prostoru.

Predmet prostorskega planiranja je seveda zemljišče kot prostorska enota. Njena relativna lokacija je opredeljena s človeškimi in/ali naravnimi dejavniki, ki povezujejo zemljišča med seboj v različne prostorske razsežnosti od parcele, lokacije, območja, do sveta kot takega. Prostorsko planiranje je zato neposredno povezano s funkcijsko razsežnostjo planiranja. Zemljišča služijo hkrati različnim funkcijam, imajo lahko različne lastnike in/ali uporabnike, ki imajo velikokrat zelo različne interese glede enega in istega zemljišča. To pa vodi v vprašanja o reševanju oziroma usmerjanju in urejanju teh konfliktov oziroma k institucionalni razsežnosti planiranja. Ob tem pa je potrebno še posebej poudariti, da imamo opravka s spremembami. Kvaliteta zemljišč se seveda spreminja, poleg tega se spreminja tudi njena relativna lokacija in končno se spreminja tudi njihova geografska razsežnost. Gre za konceptualizacijo predmeta planiranja, strukture prostora in prostorskih razmerij, ki poteka tudi skozi institucionalne okvirje. To daje neke vrste drugačen pogled na domeno prostorskega planiranja kot na dejavnost za reševanje vseh vrst razvojnih vprašanj.

Prostorsko planiranje uporablja splošne metode planiranja za izdelavo prostorske zasnove bodočega razvoja. Zaradi tega je prostorsko planiranje usmerjeno v veliki meri k procesom, ne pa k izdelavi enega plana ali plana končnega stanja. Njen pravi predmet proučevanja je pravzaprav tisti del geografije, ki proučuje urbane in regionalne sisteme.

Prostorsko planiranje predstavlja danes le manjši del planiranja in tudi na tem področju je tradicija "fizičnega planiranja" v večji meri nadomeščena z znanstveno zasnovanimi analizami, ki vsebujejo modeliranje, projekcije in prostorske sinteze, vključno z opredeljevanjem njihovih razvojnih vplivov in posledic. Prostorsko planiranje se ukvarja z vprašanji prostorskega nameščanja razvoja, ne s splošnim preprečevanjem tega razvoja, vendar ob spoznanju, da ima prostor oziroma naše fizično okolje omejene sposobnosti za nameščanje razvoja kot rasti. Bilo bi zelo nevarno, če bi se prostorsko planiranje ločilo oziroma odmaknilo od razvojnih interesov. To stališče lahko soočimo s tako razvpitim pojmom kot je "sustainability". Pogosto je namreč koncept trajno uravnoteženega razvoja povezan z doseganjem ciljev na področju varstva narave, naravnih virov, okolja itd. Vendar pa je potrebno poudariti, da je bistvo trajno uravnoteženega razvoja ravno v integraciji teh ciljev s prostorskim razvojem, ne pa v njihovem ločevanju. Kljub temu, da je koncept o trajno uravnoteženem razvoju star že več kot 10 let, je šele Brundtlandova komisija zavrnila argumente o tem, da se gospodarski razvoj in kvaliteta okolja izključujeta. Za trajno uravnotežen razvoj je temeljnega pomena dolgoročno vzdrževanje vsesplošne kvalitete življenja, ohranjanje trajnega dostopa do naravnih virov in izogibanje trajne degradacije okolja (WCED, 1987)

Moderna planerska praksa je družben in političen proces, v katerem številni dejavniki, ki predstavljajo številne različne interese, sodelujejo v jasni delitvi dela. Planerska praksa v modernem pomenu besede se je začela v prvih desetletjih tega stoletja,

čprav segajo njene ideološke korenine v 18. stoletje. Planiranje kot oblika usmerjanja družbe izhaja iz Francije in Saint-Simonovih pristašev, posebno pa še Auguste Comta, katerega "znanost o družbi" naj bi po njegovem vodila svet po varni poti k družbenemu napredku.

Inženirji so bili prvi predstavniki znanstvenega planiranja. Na žalost so zapadli pod vpliv pozitivizma v 19. stol., saj so precenjevali moč znanja. V tem so jih najprej prerasli, nato pa nadomestili geografi z njihovo "družbeno geografsko" tradicijo. Družbeni geografi niso bili sami očitni pozitivisti, marveč so bili tudi prepričani, da je planiranje neke vrste aplicirana geografija. Nekateri celo poskušajo dokazovati, da je prostorsko planiranje pravzaprav neke vrste aplicirana geografija. Številni seveda odločno nasprotujejo takim stališčem, čeprav hkrati tudi priznavajo oziroma poudarjajo pomen aplikativnosti geografskega znanja. Prostorsko planiranje mora brezpogojno vsebovati tudi številne druge vidike, ki pa jih ne najdemo znotraj geografije: pravna razmerja, gradbeništvo, arhitekturo. Med temi velja še prav posebej poudariti študij samega procesa planiranja, načine kako izvajati nadzor nad razvojem in kako ga usmerjati v tiste smeri, ki bodo služili doseganju človeških ciljev. Pri tem je potrebno poudariti "fenomenološki" vidik, ne pa konvencionalni "pozitivistični" vidik znanja (Hall, 1992).

Pred 19. stoletjem so bile v prevladi zelo različne oblike planiranja. Ker je planiranje temeljilo več ali manj na geometričnem redu v prostoru, so tak pristop poimenovali "ortogonalna zasnova" (Hall, 1995). Za številne planerje so bile ravne linije in pravi koti klasični primeri racionalne urejenosti v prostoru. Prostorska zasnova je klicala k "pravilnemu (urejenemu) pristopu", v katerem so posamezne funkcije povezane med seboj v prostoru tako, da je njihova logika postala vidna in ustvarjala koherenten sistem prostorskih razmerij (Houghton-Evans, 1980). Ortogonalna zasnova se je v prvi vrsti nanašala na fizično razporeditev dejavnosti v dvo ali tridimenzionalnem prostoru, namenjena pa je bila statičnemu, hierarhičnemu svetu, ki je bil zgrajen kot del harmoničnega reda.

Prostorsko planiranje je bilo dolgo časa zelo podrobno in izčrpno, saj se je izražalo najpogosteje v prostorski obliki natančnih dispozicij vseh vrst rabe prostora. Pristop v planiranju je bil zasnovan na podlagi "analize pred planom", ideje, ki je v glavnem prišla iz Nemčije, čeprav jo pripisujemo P.Geddesu. V večji meri so tudi geografi zagovarjali ta pristop. Prostorski plani so podrobno prikazovali prostorsko zasnovo nekega zaželenega stanja v prihodnosti. Filozofija takega pristopa je bila osredotočena h konceptom priprave splošnega, generalnega ali "master" plana. Ideja, da morajo biti plani zasnovani na trdnih temeljih, na analizi pred planom, je vzbudila veliko pozornosti med planerji. Pomenila je eno izmed najbolj prepričevalnih planerskih načel prve polovice tega stoletja. Analiza je bila namenjena opredeljevanju stanja in obstoječih razvojnih teženj. Poleg opredeljevanja bodočega želenega razvoja, je bila na ravni analize obvezna tudi geografska sinteza.

Planiranje v obliki "analiza pred planom" je temeljilo na stališču, da je planiranje stvar poznavanja "dejstev". Nastajali so plani kot kvazi-zakonski dokumenti, ki so v diagramatični obliki prikazovali bodočo rabo zemljišč. Sama regulativa pa naj bi zagotavljala učinkovitost planiranja. Implementacija planov je bila več ali manj stvar izvajanja plana.

Tudi samo planersko izobraževanje je bilo sprva namenjeno pripravi in izdelavi prostorskih planov, ne pa izobraževanju s področja planerskih metod. Prvi, ki so si sploh resneje zastavljali ta vprašanja, niso bili učitelji fizičnega, prostorskega planiranja, marveč učitelji na področju planiranja za potrebe industrijskih družb v ameriških poslovnih šolah (C. Bernard, P. Druker, H. Simon). Izobraževanje se je razvilo v znanost o tem, na kakšen način priti do najboljših odločitev. Nova "filozofija" tako imenovanega "podjetniškega planiranja" je pričela v 60. letih pomembneje vplivati na usmerjenost in vsebino izobraževanja na področju prostorskega planiranja.

Stare ideje o planiranju kot o proizvodnji "načrtov na papirju" so prerasle v ideje o planiranju kot neskončnem kontinuiranem nadzoru razvoja. Opustitev deduktivnega pristopa je izhajala iz spoznanja o omejenosti človekovega znanja in problemih obvladovanja številnih informacij ter vlogi politične izbire pri opredeljevanju problemov. Nova razmišljanja so predstavljala neke vrste sistemski pristop v planiranju. Pristop je bil osredotočen v cilje plana in različne možne koncepte za doseganje teh ciljev. Vse to pa je bilo predstavljeno prej v pisni obliki, kot pa v obliki podrobnih tematskih kart. Poudarek je bil na iskanju možnih posledic alternativnih prostorskih konceptov za bodoči razvoj. Planersko delo se je pričelo z zasnovo ciljev razvoja. Analize so vodile v obsežne raziskave. Nato so sledili modeli rabe zemljišč, projekcije bodočih potreb, splošne alternative, vrednotenje itd. V 70. letih je pomenil racionalni vseobsežni pristop naslednje korake v planerskem procesu: zasnova ciljev, alternative, vrednotenje, izbor plana, program in izvajanje plana. Na področju analiz pa je planiranje sledilo trem stopnjam:

- opisni stopnji opredeljevanja problema, vključno z analizo celotnega območja;
- analitični stopnji raziskovanja medsebojnih razmerij in temeljnih razvojnih teženj;
- stopnji sintetiziranja spoznanj v koncepte kot podlage za zasnovo bodočih prostorskih struktur.

Inženirji niso poznali metod za združevanje in sintetiziranje različnih elementov v planu. Podobno kot arhitekti, so tudi inženirji razumeli zadnji korak pri zasnovi plana kot ustvarjalni napor (domislek), zato so ga prepuščali arhitektom, ki so opravili sintezo elementov v splošno prostorsko zasnovo.

Urbanisti so vztrajali pri tem, da je planiranje sinteza, ki mora biti prežeta z vizijo. Vizija pa je sposobnost posameznikov. Številni so kritizirali tak pristop, češ, da je intuitivni pristop k družbenim problemom neustrezen, da so temeljne raziskave upoštevane več ali manj instrumentalno, da je v preveliki meri posvečena pozornost zgolj končnemu produktu, ne pa različnim možnostim prihodnjega razvoja. Številni planerji so gledali na planiranje kot na dejavnost, ki je namenjena zasnovi načrta za bodoči prostorski razvoj v prostorsko-fizični obliki. Planiranje naj torej vzpodbuja tak prostorski razvoj in upošteva taka merila za nadzor tega razvoja, ki bodo v kar največji meri zagotavljala izvedbo zaželenega razvoja v prihodnosti. Zavedati pa se moramo, da prostorske oziroma fizične razsežnosti razvoja družbene skupnosti, ne glede na to kako jo opredeljujemo, ne moremo zaobseči in omejevati zgolj na raven prostorske predstavitve.

LITERATURA

- Blaut J., 1961: Space and Process Professional Geography, Vol. 13, str. 1-7.
- Friedmann J., 1992: Empowerment The Politics of Alternative Development. Blackwell, Oxford.
- Friedmann J., Weaver C., 1979: Territory and Function: The Evolution of Regional Planning. Edward Arnold, London.
- Gatrell A. C., 1983: Distance and Space. A geographical Perspective. Contemporary Problems in Geography. Clarendon Press, Oxford.
- Gregory D., 1993: Geographical imaginations. Blackwell, Oxford.
- Hall P., 1995: Cities of Tomorrow. An Intellectual History of Urban Planning and Design in the Twentieth Century. Blackwell, Oxford.
- Hall P., 1992: Urban and Regional Planning. Peter Hall, Routledge, London.
- Hartshorne R., 1939: The Nature of Geography: A critical survey of current thought in the light of the past. Association of American Geographers, Lancaster.
- Harvey D., 1969: Explanation in Geography. Edward Arnold, Bristol.
- Heide H., 1992: Diagonal Planning: Potentials and Problems. Planning Theory Newsletter, Nr. 7/8, str. 135-134.
- Houghton-Evans W., 1980: Schematia in British New Town Planning V: Shaping an Urban World. Gordon Cherry, St.Martin's Press, New York, str. 101-128.
- Johnston R. J., 1980: On the Nature of Explanation in Human Geography, Trans. Inst. Br. Geogr., n.s. 5, str. 402-412.
- Lefebvre H., 1991 The Production of Space. Blackwell, Oxford.
- Pavlović B. U., 1978: Filozofija prirode. Naprijed, Zagreb.
- Sack R. D., 1980: Conceptions of Space in Social Thought. Minneapolis Univ. Press, Mcmillan, London.

- World Commission on Environment and Development (WCED) (1987) Our Common Future (Brundtland Commission), Oxford Univ. Press, Oxford.

GEOGRAPHY - A SPATIAL CONCEPT AND PLANNING

Summary

From the mid-19th century until the second half of the 20th century, the central object of geographers' interest in the development of geography was space as such, although this specific term has penetrated into the general, widespread use only in the last few decades. It is of crucial importance for a geographer to assimilate a fact that all human activities comprise a spatial component or dimension.

A great progress can be noticed in the development of geography: from the study of where and how phenomena and processes are distributed on the Earth surface, to more general questions of why these phenomena are distributed and organized on the Earth surface as they are and not in some other way. Geography is not only interested in the questions of where in space is something and how it looks like but, above all, why it is there, how it happened, and of what kind the effects are and, last but not least, how to act in the future. However, geographers are not oriented into the "spatial model" only but, above all, into the study of phenomena and processes which have resulted in such spatial model, and the effects of the latter. In doing so, they have to face a basic problem proceeding from the fact that all phenomena and processes always follow a certain spatial pattern, while the causes and processes which have made this spatial pattern are not always, and not only spatial. Therefore, it can not be expected that geographers could find the answers to all spatial problems only in the sense of space.

The planning has a temporal, a geographical, a functional and an institutional dimensions (Heide, 1992). The temporal dimension proceeds from the planning orientation into the future. There is a certain form of continuous path in the planning, which starts in the present and continues into the possible futures. The planning is a future-oriented activity selecting from the past elements and factors which are of crucial importance for analysing the existing conditions of further development, or determining the possible and the desired changes, and finally it offers the method of how to effectuate these changes (Friedman, 1987). The planning is oriented via the aspects of the past due to the common history into the future because of the common destiny. All the knowledge acquired by using the scientific methods of research is, more or less, the comprehension of the past events. But the planning experts, moreover, need certain knowledge about the forthcoming events; therefore, they are concerned with prognoses and projections about the desired and the possible future

development. There is a question, of course, which are the premises to be taken into consideration, especially in the period of fast structural changes, because of the requirements that a comprehension of the past would provide for the understanding of the future. Nevertheless, we can get acquainted with the past, but the future can only be anticipated.

A geographical dimension refers to space as such. To the actual space, to the space of geometrical or formal relations, to the four-dimensional space. The space as a physical reality is the "material object of planning". While deciding on the "interventions into the space" is the "formal object of planning". The final purpose of the planning is, of course, to influence the changes in this material object - the space. An emphasized calling of attention to the formal object of planning is a basic step in the planning: the plans are not "just the plans on the paper" but the basic frames for taking decisions.

The central object of spatial planning (the 'object' means the object of planning, or, that which is planned) is explicitly spatial. There are, of course, numerous types of planning, which are "spatial". However, they are spatial only in the sense of being interested only in the spatial organization of activities on the Earth surface. On the other hand, two elements are typical of spatial planning: multidimensionality and multipurpose character. The spatial planning, namely, deals with the spatial effects of numerous and diverse factors of development. This is the essence which represents distinction between the spatial planning and other forms of planning and the approach of which could generally be defined as the planning with a spatial component.

The paper discusses the significance of contemporary social geography for the landscape evolution and space ordering. Especial is the geographical approach in triangle: description-explanation-application.

Key words: Social geography, Applied geography, Space ordering.

DER BEITRAG DER GEOGRAPHIE ZU RAUMFORSCHUNG UND RAUMORDNUNG

Klaus Wolf*

PRISPEVEK GEOGRAFIJE K POKRAJINSKEMU VREDNOTENJU IN PROSTORSKEMU
NAČRTOVANJU

Izvleček

UDK 911.711=30

Prispevek obravnava pomen sodobne socialne geografije za pokrajinsko vrednotenje in prostorsko načrtovanje. Izpostavljen je geografski pristop v trikotniku: opis - razlaga - uporaba.

Ključne besede: Socialna geografija, uporabna geografija, prostorsko načrtovanje

A CONTRIBUTION OF GEOGRAPHY TO THE LANDSCAPE EVALUATION AND SPACE
ORDERING

Abstract

The paper discusses the significance of contemporary social geography for the landscape evaluation and space ordering. Exposed is the geographical approach in triangle: description-explanation-application.

Key words: Social geography, Applied geography, Space ordering.

* Dr., prof., Institut für Kulturgeographie, Stadt - und Regionalforschung, Johann Wolfgang Goethe - Universität, Senckenberganlage 36, D-60325 Frankfurt am Main, Deutschland.

Vladimir Klemenčič gehört zu der Generation von Geographen in Europa, die die Bedeutung der Geographie, vor allem der Human-Geographie, für die zukünftige Ordnung des Raumes nicht nur erkannt haben, sondern ihre Forschung in konsequenter Verfolgung dieser Erkenntnis auf die Bearbeitung von Fragen ausrichteten, die „anwendungsorientiert“ sind.

Etwa um das Jahr 1970, damals noch Assistent, kam ich zum ersten Mal nach Ljubljana und konnte die Gedankengänge Klemenčič, sei es zu Fragen der Agrar- und Siedlungsgeographie, der Bevölkerungsgeographie, vor allem zu Fragen der Ethnischen Minderheiten, kennenlernen - immer wieder fielen mir die anwendungsorientierten Fragestellungen auf und haben meine eigenen Arbeiten auf den Gebieten der Stadtgeographie, der geographischen Erforschung der Freizeit und des Tourismus, besonders auch zur Entwicklung von Agglomerationen angeregt. Gerade die wissenschaftlichen Diskussionen auf gemeinsamen Seminaren, Symposien oder Kolloquien, die besonders auch durch meine intensive Kooperation mit Klemenčič's Schüler Mirko Pak gefördert wurden, haben zu intensiven wechselseitigen Anregungen geführt.

Vor dem Hintergrund dieser Diskussion will ich versuchen, aus meiner Sicht zu formulieren, worin ich den Beitrag einer modernen (Human-) Geographie zur Raumforschung und Raumordnung sehe.

Wenn die moderne Humangeographie Handlungen der Menschen auf der Erdoberfläche in ihrer Verbreitung, ihrer Durchführung und in ihren „erdräumlichen“ Konsequenzen (materielle Artefakte) zum Gegenstand hat, sind daraus für die konkrete wissenschaftliche Bearbeitung eine Reihe von Fragen abzuleiten:

- was ist unter „geographisch“ relevantem Handeln zu verstehen,
- ist dieses Handeln „nur“ zu beschreiben, auch zu erklären, oder gar konzeptionell zu bewerten, d.h. auf ein bestimmtes Ziel hin zu formulieren?
- sind demnach daraus auch Leitziele und Maßnahmen für „erdräumliches“ Handeln abzuleiten.

Bevor ich zur Ableitung „des Beitrags für Raumforschung und Raumordnung“ komme, will ich versuchen, die gestellten Fragen in aller Kürze zu beantworten:

Handlungsorientierte Geographie geht dabei über bisherige Ansätze hinaus. Nicht die Artefakte abgeschlossener Handlungen des Menschen stehen im Vordergrund der Analyse, sondern Handeln, auch soziales Handeln, wird verstanden als menschliches Verhalten, das mit einem subjektiven Sinn verbunden ist und sich an sozialen Normen und Werten orientiert - insoweit folgt diese Auffassung Max WEBER (vgl. MESSING u. HENNEN 1989, 264 ff.). „Geographisches Handeln“ bedeutet dabei das sinngerichtete Verhalten, das räumliche Strukturen in das Handeln einbezieht, ob explizit oder implizit, im Grunde hat damit jedes Handeln eine geographische Komponente. Ob der Mensch wirtschaftlichen Tätigkeiten nachgeht, sich um seine Wohnung kümmert, seine Freizeit verbringt, immer trifft er Entscheidungen, die

bestimmte Flächen der Erdoberfläche, bestimmte Standorte im Sinne der Bewertung für sein sinnhaftes Handeln auf ein intendiertes Ziel hin bewerten. Dabei richtet er sich nach bestimmten Normen und Werten. Diese können durch staatliche Gewalt, andere Machtfaktoren vorgegeben sein, es können aber auch ethische Werte wie Solidarität, Toleranz, Sozialbindung das Handeln bestimmen.

Ein erster wichtiger Schritt einer handlungsorientierten Geographie ist nun sicher, dieses raumbezogene-geographische Handeln zu beschreiben. Beschreiben heißt dabei häufig, erst einmal bewußt zu machen, daß viele oder sogar die meisten menschlichen Handlungen in ihren räumlichen Implikationen nicht „mitgedacht“ werden und die räumlichen Folgen leider auch außer acht gelassen werden.

Schon in der Verdeutlichung dieser Raumbezüge kann ein wichtiger Beitrag der handlungsorientierten Geographie zur Raumforschung und Raumordnung bestehen.

Sie muß aber auch noch weitere Schritte gehen, hin zur Erklärung und zu konzeptionellen Ansätzen.

Schon die Erklärung sinnhaften Handelns in seinen „geographischen“ Implikationen bereitet methodische Probleme der Bearbeitung. Es kann nicht mehr mit „Zählen“, „Kartieren“, auch kaum noch mit standardisierten Befragungen gearbeitet werden; denn es sollen ja Zusammenhänge aufgezeigt werden, warum, d.h. mit welcher Intention der oder die Handelnden welche Handlungen vollzogen haben oder, was im Sinne einer anwendungsorientierten Raumforschung und Raumordnung noch wichtiger erscheint, mit welchen Intentionen Handlungen vorbereitet werden. Für die Erklärung kommen nun weitgehend nur sogenannte hermeneutische Verfahren in Betracht, die Sinnzusammenhänge verstehend interpretieren. Sie gleichen manchmal kriminalistischer Kombination und bedienen sich vom Quellenstudium, z.B. aktueller Quellen wie Berichten in Zeitungen und Rundfunk und Fernsehen, bis hin zu intensiven problemorientierten Gesprächen mit den sog. Handlungsträgern, die interpretierend verarbeitet werden. So kann versucht werden, die mit bestimmten Absichten verbundenen Handlungen in ihrem Handlungsverlauf und in ihren Ergebnissen zu erklären. Häufig kann so nachgewiesen werden, daß z.B. auch und gerade raumrelevantes Handeln sog. „Aushandlungsprozessen“ verschiedener Interessengruppen, die nach Interessenausgleich, nach Kompromissen streben, entspringt und daher häufig von einer rein rationalen optimaleren Entscheidung weit entfernt ist.

Das „Erklären“ dieser Zusammenhänge könnte man auch als evaluatives Verfahren zur Bewertung abgelaufener raumrelevanter Prozesse bezeichnen, aus dem zumindest Erkenntnisse gewonnen werden können, wie möglicherweise bei ähnlich gelagerten Interessen ähnliche „Aushandlungsprozesse“ zu ähnlichen, wenig raumverträglichen Ergebnissen kommen.

Diese „evaluativen“ Erklärungen sind auch ein guter Grundstein für die zielorientierte konzeptionelle Bewertung. Dabei ist allerdings unausweichlich, daß konzeptionelle Äußerungen selbst wieder an Leitbildern, Werten orientiert sein sollten, d.h. anwendungsbezogene handlungsorientierte Geographie unterscheidet sich explizit insoweit von herkömmlichen Ansätzen, als sie ihre Leitbilder und Wertekategorien offenlegen muß. Nur wenn sie dazu bereit ist, kann sie einen Beitrag zu Raumforschung und Raumordnung leisten.

Was verstehen wir unter Raumforschung und Raumordnung?

Zweifellos ist die Raumforschung eine fächerübergreifende Disziplin, deren Gegenstand, Methoden, Verfahren und Arbeitsweisen interessanterweise auch in jüngeren (deutschsprachigen) Nachschlagewerken häufig nur relativ kurz und allgemein definiert wird. Während in der 8. Auflage des DIERCKE Wörterbuch der Allgemeinen Geographie (1995, 125) nur gesagt wird: „1. Allgemein Erforschung des Raumes durch Geo- und Biowissenschaften, vor allem die Geographie, sowie verschiedene Praxisbereiche“ und „2. heute wird Raumforschung überwiegend bezogen auf die Raumordnung, innerhalb derer die Raumforschung als Methode zur Bestimmung der Bedingungen des Lebensraumes für dessen Weiterentwicklung durch die Raumplanung bzw. Raumordnung“ gilt, dann zeigt dies doch eine zu oberflächliche Auseinandersetzung mit dem Begriff der Raumforschung, vor allem auch hinsichtlich der zu pauschalen Heraushebung der Geo- und Biowissenschaften, so daß dadurch gerade im Konzert der raumforschungsrelevanten Disziplinen der Geographie ein schlechter Dienst erwiesen werden könnte.

Im Sinne einer gerecht gewichteten Bewertung des Beitrags der Geographie zur Raumforschung und Raumordnung viel hilfreicher ist hier die Auffassung LENDI's (1995, 627) im Handwörterbuch der Raumordnung der Akademie für Raumforschung und Landesplanung: „Die Ermittlung des Ist-Zustandes wie auch der trendmäßigen räumlichen Entwicklung ist eine Aufgabe der Raumforschung. Sie hat zu bestimmen, nach welchen Kriterien der Ist-Zustand des Raumes zu beschreiben und zu verstehen ist. Ebenso gehört zu ihren Aufgaben, die räumlichen Entwicklungskräfte zu erfassen und die räumlichen Veränderungen vor dem Hintergrund des Ist-Zustandes sowie der prozeßhaften raumverändernden Faktoren zu prognostizieren und also die trendmäßige räumliche Entwicklung darzustellen.“

Im Forschungsdesign der Raumforschung ist also das Normative, die auf zukünftige Entwicklung ausgerichtete Setzung angelegt - alle Fragestellungen der Forschung stehen unter dem Leitbild der Handlungsorientierung und beziehen sich auf den Raum - wobei im Rahmen dieses Beitrags eine weitergehende Exegese über den Raum unterbleiben soll. Insoweit wird zweierlei deutlich, daß je nach Setzung bestimmter Leitbilder ganz unterschiedliche Disziplinen an der Raumforschung - von den Wirtschafts- und Sozialwissenschaften, und darunter auch die Humangeographie -, bis

hin zu naturwissenschaftlichen Disziplinen zu beteiligen sind und daß nur eine handlungsorientierte (Human-) Geographie im eingangs beschriebenen Sinn einen wirklichen Beitrag zur Raumforschung leisten kann. Solange Geographie nicht in dem Dreiklang : Beschreibung - Erklärung - Entwicklung konzeptioneller Soll-Zustände raumbezogenen Handelns angesiedelt ist, kann sie zu einer wissenschaftlich betriebenen Raumforschung nichts beitragen. Daß es schon seit geraumer Zeit andere Ansätze im Sinne dieser Abhandlung gibt, zeigen z.B. die wissenschaftlichen Beiträge Vladimir Klemencic's.

Bleibt noch zu klären, wie sich Raumforschung und Raumordnung aufeinander beziehen.

Einmal wird der Begriff Raumordnung im Grundgesetz der Bundesrepublik Deutschland in Artikel 75, Nr. 4 benutzt, indem dem Bund das Recht eingeräumt wird, eine Rahmengesetzgebung für die Raumordnung zu erlassen, erläutert oder bestimmt wird der Begriff aber nicht.

Heute wird der Begriff in unterschiedlicher Bedeutung gebraucht:

- als tatsächliche räumliche Struktur eines Gebietes,
- als eine leitbildgerechte Ordnung des Raumes oder
- als die Tätigkeit, durch die eine angestrebte räumliche Ordnung verwirklicht werden soll (ERNST 1995, 752).

Raumordnung ist also weitgehend die normative Komponente zur zukünftigen Ordnung des Raumes und der Findungs- und Durchsetzungsprozeß für die Implementierung dieser angestrebten räumlichen Ordnung.

Mit LENDI (1995, 627) kann nun zweifelsfrei angenommen werden, daß Raumordnung im gerade beschriebenen Sinn aus den Forschungserkenntnissen, so sie konzeptionell, leitbildorientiert ausgerichtet sind, der Raumforschung hervorgehen. Ihre Implementierung unterliegt dem politischen Willensbildungs- und Durchsetzungsprozeß. Daher ist auch zu verstehen, daß Vertreter raumforschungsorientierter Disziplinen nicht selten wenig zufrieden sind mit dem aus „ihren Forschungserkenntnissen“ abgeleiteten raumordnungspolitischen Setzungen - zwischen substantieller wissenschaftlicher Erkenntnis und raumordnungspolitischer Handhabung besteht eben keine geradlinige Ableitung!

Prostorsko urejanje (Raumordnung) pojmuje se v sodobnosti kot normativni člen dokončne urejenosti krajine. Zato je potrebno, da si že v tej fazi razjasnimo dvije:

Zusammengefaßt können wir feststellen:

- handlungsorientierte, an Werten und Normen ausgerichtete, auf den Raum bezogene, konzeptionell-normativ arbeitende (Human-) Geographie ist in hohem Maße eine bedeutende Teildisziplin der interdisziplinären Raumforschung.
- Je nach Zielsetzung entwickelt sie Fragestellungen, beschreibt, erklärt raumbezogenes Handeln und liefert konzeptionelle Szenarien zukünftiger Sollzustände, weitgehend auch und gerade mit der Vermittlung geeigneter Maßnahmen zur Implementierung.
- Handlungsorientierte (Human-)Geographie leistet so nicht nur einen essentiellen Beitrag zur Raumforschung, sondern auch zu dem Prozeß der politischen Willensbildung unterworfenen Raumordnung.

Literatur

- Diercke Wörterbuch der Allgemeinen Geographie. Band 2. N-Z (hrsg. v. H. Leser u.a.) München, 1995.
- Ernst W., 1995: Raumordnung. In: Handwörterbuch der Raumordnung, hrsg. v.d. Akademie für Raumforschung und Landesplanung, 752-758. Hannover.
- Hennen M., 1989: Handlungstheorie. In: Wörterbuch der Soziologie, Bd. 1, 266-271. Stuttgart.
- Lendi M., 1995: Leitbild der räumlichen Entwicklung. In: Handwörterbuch der Raumordnung, hrsg. v.d. Akademie für Raumforschung u. Landesplanung, 624-629. Hannover.
- Messing M., 1989: Soziales Handeln. In: Wörterbuch der Soziologie, Bd. 1, 264-266. Stuttgart.
- Weber M., 1984: Soziologische Grundbegriffe, 6. Aufl., Tübingen.

Im Forschungsdesign der Raumforschung ist also das Normative, die auf zukünftige Entwicklung ausgerichtete Setzung angelegt - alle Fragestellungen der Forschung stehen unter dem Leitbild der Handlungsorientierung und beziehen sich auf den Raum - wobei im Rahmen dieses Beitrags eine weitergehende Exegese über den Raum unterbleiben soll. Insoweit wird zweierlei deutlich, daß je nach Setzung bestimmter Leitbilder ganz unterschiedliche Disziplinen an der Raumforschung - von den Wirtschafts- und Sozialwissenschaften, und darunter auch die Humangeographie - bis

PRISPEVEK GEOGRAFIJE K POKRAJINSKEMU VREDNOTENJU IN PROSTORSKEMU NAČRTOVANJU

Povzetek¹

Geografija si je pogosto zastavljala vprašanja o pravem, geografsko relevantnem raziskovanju. Pri tem je poizkušala razjasniti dilemo v koliko naj pojave in procese "le" opisuje, oziroma do kod jih "sme" še razlagati. Sodobna geografija se dandanes sooča še z večjo skušnjava: ali sme določen problem ovrednotiti tako, da bo ustrezal opredeljenim konceptijskim predpostavkam in bo znanstvena obravnava vodila k povsem določenim ciljem? Prispevek je, skladno z nakazanim izhodiščem, v celoti posvečen "geografskemu ukrepanju" ("geographisches Handeln") oziroma aplikaciji geografskega raziskovanja.

Geografija izhaja iz registracije zapaženega in opisovanja prostorskih procesov. Obojno videno kot učinek oziroma rezultat v pokrajinski stvarnosti. Sodobni raziskovalec pa spoznava, da prostorska stvarnost ni le izključno stvar množice (pojavov, učinkov, ...) in medsebojnih prepletanj temveč, da je končni rezultat (človekovega) delovanja v prostoru (lahko) povsem iracionalne narave. Zastavlja se vprašanje pod kakšnimi pogoji se je sprožil proces, kateri intenciji je sledil in katerim kompromisnim rešitvam je podlegel? Geograf s tradicionalnim raziskovalnim aparatom ne zna oziroma ne zmore razložiti omenjene kompleksne povezave. Kartiranje in seštevanje iz statistike in ankete pridobljenih števil mu pri tem nič ne pomaga. Tudi soočanje problemskih vsebin (na karti s prekrivanjem, ali v empirični korelaciji) je poprej balast kot razlaga obstoječega. Kako naj torej ukrepa?

V kolikor želi biti verodostojen mora priznati, da izhaja iz povsem predvidljivih modelov oziroma konceptijskih predpostavk. Sebi mora najprej odgovoriti na vprašanje kako umeva geografske raziskave (Raumforschung) in kako opredeljuje prostorsko urejanje (Raumordnung). LENDI (1995, 627) v svojem priročniku za prostorske načrtovalce trdi, da je "ugotavljanje zatečenega stanja (der Ist-Zustand), kot tudi z njim povezanih prostorskih procesov, naloga geografskih raziskav, ki naj upoštevajo lastne, problemu aplicirane kriterije ... " Izhajajoč iz povedanega ugotavljamo, da geografijo lahko vidimo le v dopolnjujočem trikotniku "opisovanje - razlaga - aplikacija". V kolikor ne predvidi koncepta zaradi česar deluje, v kolikor torej ne opredeli "naj stanja" /der Soll - Zustand/ ne služi znanosti, še najmanj pa prostorskim načrtovalcem. Jubilant se je tega dobro zavedal.

Prostorsko urejanje (Raumordnung) pojmuje v sodobnosti kot normativni člen dokončne urejenosti krajine. Zato je potrebno, da si že v tej fazi razjasnimo dvojce:

¹ Pripravil in prevedel dr. Anton Gosar

prvič, izhodišče (kje smo); ter drugič, uveljavljanje oziroma implementacijo (kaj želimo) - skladno z družbeno-politično koncepcijo razvoja. Dejanska implementacija je posledično, navkljub vsemu, izraz politične volje in zmožnosti. V kolikor našega, izhodiščno-ciljnega geografskega stališča ni, so (lahko) naša dejanja - raziskave le samemu sebi namen.

V skladju z gornjim razmišljanjem lahko izpeljemo naslednje zaključke:

- aplikativna, vrednostno in normativno ter konceptualno/ciljno opredeljena družbena geografija (Human-Geographie) je pomembna znanstveno-raziskovalna veja v interdisciplinarnem proučevanju prostora;
- po gornji definiciji opredeljena stroka odstira probleme, opisuje in opredeljuje prostorske procese ter, nenazadnje, posreduje scenarije razvoja, v smeri t. i. najstanja;
- aplikativna družbena geografija s takim delovanjem ne bogati le vedo oziroma prostorsko načrtovanje (Raumordnung), temveč odločilno sooblikuje proces političnega odločanja in temu podrejenega regionalno-prostorskega planiranja.

ODSEV GLOBALNIH DRUŽBENIH SPREMENB NA VSEBINO REGIONALNEGA PROSTORSKEGA PLANIRANJA

Marjan Ravbar*

Izvleček

UDK 911.3:71=863

Ob kratkem pregledu družbenogospodarskih sprememb in razvojnih stopenj regionalnega prostorskega planiranja v Sloveniji po drugi svetovni vojni avtor obravnava metodološka izhodišča pri regionalnem prostorskem planiranju.

Ključne besede: Regionalno prostorsko planiranje, Slovenija, prostorska struktura, endogeni razvoj.

REFLECTION OF GLOBAL SOCIAL CHANGES IN THE CONTENTS OF REGIONAL SPATIAL PLANNING

Abstract

Following a short overview of socioeconomic changes and developmental stages of regional spatial planning in Slovenia after the 2nd World War, the paper discusses the methodological approaches in regional spatial planning.

Key words: Regional spatial planning; Slovenia; Spatial structure; Endogenous development.

* Dr., znanstveni svetnik, Inštitut za geografijo, Trg francoske revolucije 7, SI 1000 Ljubljana, Slovenija

UVOD

Cilj vseh regionalnih prostorskih planov in strategij regionalnega razvoja je ponuditi poti za izboljšanje življenjskih razmer. Pogoji se s časom spreminjajo, odvisni so od globalnih sprememb v družbi. Slovenija je v povojnem razvoju zaradi modernizacije celotne družbe, deagrarizacije, industrializacije, urbanizacije bistveno spremenila gospodarsko in prebivalstveno strukturo. Prebivalstvo se je v tem času povečalo za četrtno. Dežela je ob dinamičnem razvoju že v začetku osemdesetih let dosegla raven srednje razvite industrijske države. Delež kmečkega prebivalstva se je zmanjšal na komaj dvajsetino. Od prevlade primarnega sektorja je v strukturi aktivnega prebivalstva prišlo najprej do prevlade sekundarnega sektorja, posebej v zadnjih letih pa že prevladuje delež terciarja in kvartarja.

Tabela 1: Delež zaposlenih v Republiki Sloveniji po sektorjih gospodarskih dejavnosti (1953-1996).

Sektor gospodarskih dejavnosti	leto 1953	leto 1961	leto 1971	leto 1981	leto 1991	leto 1996*
Primarni sektor	53,6	38,9	27,2	15,8	13,7	9,9
Sekundarni sektor	28,7	37,1	45,7	48,3	45,6	42,0
Terciarni sektor	9,5	9,8	14,8	20,5	18,4	21,3
Kvartarni sektor	8,2	14,2	12,3	15,4	22,3	26,7
SKUPAJ	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

* Podatki za leto 1996 so povzeti po Statističnih informacijah, št. 17/97, Statistični urad RS in niso povsem primerljivi s predhodnimi podatki, ki temelje na popisnih rezultatih.

Industrializacija ni povzročila le povečanja materialne proizvodnje in zaposlenosti, marveč ima tudi daljnosežne posledice v degradaciji okolja (Plut, 1987) in v poslabševanju bivalnih razmer. Pod vplivom vseobsežnih družbenih sprememb je prišlo tudi do prostorskih sprememb v poseljenosti. V zgodnji fazi so bile to selitve s podeželja v mesta. Kot povsem nov se je zlasti v sedemdesetih in osemdesetih letih pojavil močan dotok priseljencev iz delov nekdanje skupne države, ki so se najprej začasno, vse pogostejše pa tudi stalno naseljevali. Priseljenci iz nekdanje skupne države predstavljajo desetino stalnega prebivalstva države. Naseljeni so praviloma v mestih s prevladujočo ekstraktivno in/ali delovno intenzivno proizvodnjo. V zadnjem desetletju se je slovensko prebivalstvo pričelo razseljevati iz mest na širša in ožja območja, kar pomeni, da je tudi Slovenijo zajel pojav suburbanizacije. (Ravbar, 1995)

ODSEV GLOBALNIH DRUŽBENIH SPREMENB NA REGIONALNO PROSTORSKO PLANIRANJE S POUČENJEM NA SPREMEMBE V POSELJENOSTI SLOVENIJE

ŠT	ČASOVNO OBDOBJE	SPLOŠNI DRUŽBENI POGOJI	TEMELJNA RAZVOJNA GIBALA	POGLAVITNE ZNAČILNOSTI V NASELBI NSKI SLIKI POKRAJINE
1	1945 - 1967	- elektrifikacija, - mehanizacija, - industrializacija;	- urbanizacija; - deagrarizacija, depopulacija; - razširitev javnega prometa (predvsem cestni promet); - pojavi dnevne migracije;	- razvoj mest, - hierarhični razvoj mest - differentiacija naselij na "bivalne", "socialne" in "proizvodne" cone - ločitev dela od bivanja; - razmah večstanovanjske blokove izgradnje;
2	1967 - 1976	- masovna industrijska produkcija, "fordistična" paradigma industrijskega razvoja; - relativna blaginja;	- policentrični; - industrializacija podeželja; - nadaljevanje urbanizacije, deagrarizacije in depopulacije; - avtomobilizem - pojav masovne dnevne migracije;	- močan razrast mest, koncentracija prebivalstva v mes ih; - radialni in/ali koncentrični in/ali linearni (longitudinalni) razvoj mest, - mešanje rabe zemljišč, mešani načini gradnje bivališč - pojav stihijske gradnje bivališč in naselij; - nastajanje počitniških naselij;
3	1976 - 1991	- globalizacija svetovne trgovine; - terciarizacija družbe; - gospodarska in politična kriza, začetek komputizacije, - skrb za varstvo okolja	- poenostavitev urbanizacije — začetek suburbanizacije, - razmah avtomobilizma, - razrast potrošnje in - narastanje porabe prostega časa (pojavi rekreacije)	- dekoncentrirani ali razpršeni razvoj naselij - nadaljevanje in razmah pojavi stihijske gradnje naselij; - povečana skrb za varstvo naravnih virov (kmetijska zemlja); - degradacija okolja; - beg pred onesnaženim okoljem, pred hlapnim prometom...; - socialna diferenciacija;
4	1991	- razmah komputizacije, - fleksibilna proizvodnja - "postfordistična" paradigma razvoja, - centralizacija odločanja; - razmah informacijske družbe oblikovanje postindustrijske družbe.	- razmah suburbanizacije in zamek metropolitizacije; - nadaljevanje razmah avtomobilizma; "ekologizacija" prostora - informatika in telematika, - ponovno odkritje javnega prometa in "pešačenje"	- decentralizacija dejavnosti in drobna specializacija, "plitva" hierarhizacija mest - zametki metropolitizacije; - nova paradigma omrežja naselij; - liberalizacija (fleksibilizacija) prostora; - prostorska diferenciacija dejavnosti; "sonaravnost - uravnotežena mesta", - mesta kot središča za srečevanje in kulturno druženje; ... - integracija ekologije, ekonomije in rasti.

KRATEK PRESEK RAZVOJA REGIONALNEGA PROSTORSKEGA PLANIRANJA V SLOVENIJI

Spremembam družbenega okolja se je bila prisiljena prilagajati tudi politika regionalnega razvoja in s tem tudi dejavnost prostorskega planiranja. Primeri globalnih socialnoekonomskih sprememb v družbi so zato vplivali tudi na značaj, metode in položaj prostorskega planiranja. Le-to je bilo v stalni preobrazbi in dokazuje svojo kompleksno in aktualno naravnost za usmerjanje razvojnih tokov. Regionalno prostorsko planiranje v slovenskih razmerah izhaja iz urbanističnega načrtovanja. Zato je povsem razumljivo, da se je v začetnem obdobju oplajalo z vplivi s področja arhitekture oziroma urbanizma in graditve naselij. Pozneje so se arhitektom pridružili še posamezniki iz sorodnih disciplin, med njimi tudi geografi.

Za razvoj regionalnega prostorskega planiranja so značilni mejniki, povezani z družbenimi razmerami in stanjem v razvoju stroke ter s pravnimi vidiki, oz. sprejetjem zakonskih norm, ki so oblikovale določena in dogovorjena pravila igre. Povojno obdobje običajno delimo na štiri faze (gl. preglednico). Prvo obdobje obsega čas do sprejetja zakona o regionalnem prostorskem planiranju leta 1967. Označuje ga centralizirano državnoplansko planiranje, kjer pa so vendarle tudi zaznavni zametki regionalnega prostorskega planiranja, izhajajočega iz elementov urbanističnega planiranja. To obdobje temelji na koncentraciji gospodarstva v mestih, ki sta ga spremljali intenzivna deagrarizacija in praznenje podeželja. Drugo - najkrajše - obdobje pomeni sicer čas institucionalizacije regionalnega prostorskega planiranja, vendar je trajalo premalo časa, da bi se le-to lahko dokončno uveljavilo. Pred četrto stoletja je bila poleg decentralizacije uprave sprejeta še politika skladnega regionalnega razvoja, ki je s policentrično zasnovanim konceptom razvoja postopno zmanjševala razlike na regionalni ravni. Tretje obdobje predstavlja čas asimilacije regionalnega, prostorskega in urbanističnega planiranja s samoupravnim družbenim planiranjem. Zadnje obdobje pomeni začetek novih izzivov za regionalno prostorsko planiranje, ki ga sproža privatna lastnina, uvajanje tržnega modela gospodarstva in liberalizacija gospodarstva. V zadnjih letih smo poleg decentraliziranega privatizacijskega vala priča še razrastu drobnih obratov. Veliki gospodarski (industrijski) sistemi se postopno preoblikujejo oz. razpadajo v manjše samostojne obrate. Ob tem se poraja potreba po oblikovanju aktivnega modela v prostorskem planiranju namesto varovalnega, kakršno je bilo uveljavljeno doslej.

Pregled odnosov v povojnem prostorskem planiranju nas opozarja, da se je ob "urbanističnem" planiranju že v zgodnjih obdobjih uveljavil še tim. "socialni organizem" in ga na nekakšen način "oplemenitil" ter urbanističnem planiranju dodal še "regionalne razsežnosti". Če posplošimo, potem čas do sredine sedemdesetih let lahko poimenujemo tudi "prilagoditveno" planiranje, katerega pglavilna naloga je zaradi velike dinamike splošnih družbenih sprememb bila v odpravljanju regionalnih

neskladij (med pokrajinsko različnimi deli in med mesti in podeželjem). Uvajalnemu obdobju regionalnega prostorskega planiranja sledi zastoj, ki ga obeležuje družbeno planiranje. Sistemu družbenega planiranja pa gre poglavitna zasluga, da je vzpostavil sicer zelo razvejan in zato prekompliciran sistem koordinacije razvojnih ciljev in planskih nalog. Temu obdobju gre zahvala, da so se začele vzpostavljati natančne evidence o razmerah v pokrajini. Za obe obdobji je tudi značilno večje ali manjše vpletanje politike v strokovne odločitve ter sorazmerno slab "odziv" znanosti pri sprejemanju odločitev. Tretje obdobje pri urejanju regionalne ravni prostorskega urejanja lahko poimenujemo kot "perspektivno" planiranje, čigar zametki so bili že v začetku devetdesetih let (Slovenija 2000, Ljubljana 2000, Maribor 2000, Dolenjska 2000...). Ta čas, ki še ni zaključen, označujejo velike spremembe pri planerskih pristopih, v nalogah, vsebini in metodologiji regionalnega prostorskega planiranja. Iščejo se novi interdisciplinarni prijemi, uporablja se sodobnejša terminologija, bolj angažirana je tudi vloga naravoslovne in družboslovne znanosti. Poglavitne značilnosti razlik v pristopih v povojnem obdobju označuje spodnja preglednica:

ČASOVNI PRESEK FAZ V RAZVOJU PROSTORSKEGA PLANIRANJA V SLOVENIJI IN POGLAVITNE ZNAČILNOSTI

časovno obdobje poglavitne značilnosti	prilagoditveno planiranje (do sredine 70 let)	družbeno planiranje (do leta 1990)	perspektivno planiranje (po letu 1990)
naloge prostorskega planiranja	odpravljanje neskladij v regionalnem razvoju;	oblikovanje okvirov za koordinacijo razvojnih silnic pretežno na občinski ravni;	izbor postopkov in natančno tehtanje željenih ciljev;
poglavitni cilji prostorskega planiranja	AKTIVNO PLANIRANJE; pojmi: napredek, urbani razvoj, "prostorska" dinamika, geslo: "zgrabi prihodnost"	OMEJEVALNO PLANIRANJE pojmi: napredek, urbani razvoj, "prostorska" dinamika, geslo: "zgrabi prihodnost"	VAROVALNO PLANIRANJE; pojmi: zdravo, organsko, humano, "mehko", trajnostno, ekološko, uravnoteženo, sonaravno, "sustainable development"
socialno-ekonomski vidik RPP	netržnost, "neobdavčljivost" planiranih posegov, zato pogojno prognoistično	netržnost, "neobdavčljivost" planiranih posegov, zato pogojno prognoistično	pogojno "obdavčljivo", scenarijsko planiranje nasledi prognoistično planiranje
vloga uprave pri	vmešavanje uprave v obrambi žarišč	učinkovanje uprave na življenjske pogoje	skrb uprave pri oblikovanju družbenih

oblikovanju poglavitnih ciljev	nevarnosti	prebivalstva	pogojev, "urbani management" s primesjo "dnevne politike"
planerska orodja- bistvo planiranja	oblikovanje pravnega sistema javnosti v prostorskem planiranju; eksperti za "tehnična in umetnostna" področja; sektorsko - ciljni pristop,	strokovno kompetentna in socialno angažirana vloga ekspertov - oblikovanje strategij; osredotočenje na reševanje ključnih problemov, oblikovanje instrumentov (npr. davki); planiranje na podlagi enotnih prostorskih informativskih sistemov (planski elementi, enotni kazalci, "GIS"...); "public private partnership".	
Razmerje RPP do politike	politika potrjuje "pravilnost" planiranja	politika potrjuje "pravilnost" planiranja	razsodniška funkcija politike
razmerje RPP do znanosti	"posamezni" stiki	pomoč znanstvenih dognanj	razsodniška funkcija znanosti;

METODOLOŠKA IZHODIŠČA PRI REGIONALNEM PROSTORSKEM PLANIRANJU

Vsebinska, oblika in poglavitni elementi regionalnega prostorskega plana se tudi v deželah z daljšo regionalnoplansko tradicijo v zadnjem desetletju spreminjajo in dopolnjujejo tako zaradi splošnopolitičnih izhodišč v družbi, kot tudi zaradi dinamičnega postindustrijskega razvoja in novih metodoloških prijemov, povezanih s potrebami in spreminjajočimi se zahtevami znotraj samega prostorskega planiranja. Nezanemarljiva je tudi ugotovitev, da se odnos družbe, politike ali uprave do regionalnega prostorskega planiranja spreminja nekako v valovih (od popolnoma odklonilnega odnosa do absolutne podpore prostorskemu planiranju). Obdobja nihanja politične (ne)naklonjenosti do prostorskega planiranja imajo svoj odsev tudi v slovenskem okolju, še posebej do regionalnega prostorskega planiranja, ki kljub nekajkratnim poskusom še vedno ni zaživelo, še manj pa da bi bilo ustrezno regulirano s predpisi. Vsebinska regionalnega prostorskega planiranja je tako podzavestno odsev širokih družbenih dogajanj.

Klasične politike regionalnega razvoja, ki so jih uvajali v sedemdesetih letih so težile predvsem k oblikovanju različnih ekonomskih."kompenzacijskih" mehanizmov na področju socialne politike in izenačevanja načinov življenja. Vsebovale so tudi

prostorsko relevantne elemente (npr. investicije v prometno in komunalno infrastrukturo, agrarna politika). Pri določanju vsebin v regionalnem prostorskem planiranju so kmalu poleg funkcij v omrežju naselij in namenske rabe površin ter demografskih in ekonomskih indikatorjev razvoja pričeli uporabljati še kazalce razvitosti družbenega standarda in kazalce infrastrukturne opremljenosti, ipd. Na poselitvenem področju je bila sprejeta politika policentričnega regionalnega razvoja, čigar postulat naj bi bila "uravnotežena prostorska distribucija prebivalstva, poseljenosti in ekonomske moči v predhodno dogovorjenih regijah".

V sodobni paradigmi prostorskega in regionalnega razvoja potekata sočasno dva nasprotujoča si procesa: "globalizacija" kot odraz mednarodne prepletenosti gospodarskih in političnih tokov, nasproti "drobnim" lokalnim in/ali regionalno političnim interesom, čigar cilji temelje na uravnoteženem ali samonosilnem regionalnem razvoju, lokalnih ekonomijah, uravnoteženem krogotoku produkcije in surovin ter povezanosti (lokalnega) regionalnega omrežja v enotno mrežo središč. Na vsebino regionalnega prostorskega planiranja vpliva tudi politika regionalnega razvoja. Gospodarski razvoj regije pomeni "ne le kvantitativno rast bruto socialnega proizvoda, marveč nanj vplivajo tudi strukturne spremembe v gospodarjenju in spremembe v načinu življenja (Walter, 1983). Tradicionalni instrumentarij regionalne politike se je razen v obdobju visoke konjunktore (1970-80) - pokazal kot nezadosten. Deloma tudi zato, ker ni bilo potrebne koordinacije med ukrepi regionalne in drugih politik (industrijska, kmetijska, zaposlitvena ...), deloma pa zato, ker je regionalna politika premalo upoštevala razlike med naravnimi pogoji pokrajin in neekonomskih faktorjev (socialnih, demografskih, izobrazbenih, podjetniških). Sodobne regionalne politike zahtevajo homogenizacijo pokrajine, ki so posledica upoštevanja osrednjih problemov regije, izgube prostih površin in upoštevanja interesov avtohtonega prebivalstva... Primerno regionalno politiko je možno doseči s pomočjo avtonomije finančnih odločitev na regionalni ravni. Na socialno-ekonomskem področju igra odločujočo vlogo kvalifikacijska in izobrazbena struktura, s katero se povečujejo možnosti vključevanja v inovacijske gospodarske tokove, kajti "od znotraj" določena regionalna identiteta in sociokulturna kreativnost so brez dvoma najmočnejši argumenti za vsebinsko (pre)oblikovanje regionalnega prostorskega planiranja. Z ustrezno izobrazbeno strukturo prebivalstva se oblikuje ustvarjalno okolje, ki praviloma tvori prostorsko zaključeno skupnost, pri čemer so administrativne meje manj pomembne oz. ne predstavljajo nekega posebnega "razpoznavnega" kriterija, marveč so to homogenost v načinu ravnanja in zmožnost prilagajanja. Pregled poglobitvinih razlik v pristopih razreševanja vsebinskih regionalnih problemov na globalni ravni prikazuje spodnja preglednica:

POGLAVITNE RAZLIKE MED KLASIČNIMI IN SODOBNIMI PRISTOPI V REGIONALNEM PROSTORSKEM PLANIRANJU*

klasična regionalna politika: = nudenje pomoči na podlagi klasičnih produkcijskih in lokacijskih faktorjev	inovativna regionalna politika: = socialno in kulturno okolje = oblikovanje (med) regionalnih omrežij		ustvarjalno okolje
• prometna in energetska infrastruktura; • komunikacijska infrastruktura; • preskrba in oskrba; • izobraževalna in zdravstvena infrastruktura; • ponudba površin za industrijo in obrt; • pospeševanje komunalne opremljenosti; • itd.	• tehnološki transfer (izmenjava informacij); • odprtost in zaupanje; • podjetniško svetovanje; • mobilnost delovne sile; • regionalna identiteta; • opremljenost s kulturnimi institucijami (sponzorstvo); • visoki potenciali za rekreacijo in prosti čas; • različne socialne aktivnosti; • visoka stopnja neonesnaženosti okolja; • visoko postavljeni standardi kvalitete življenja; • kultura upravljanja.		

* prirejeno po Roesch (1996)

Klasične raziskave, ki so doslej opozarjale na pomen regionalne opremljenosti in prikazovale gospodarsko strukturo, ponudbo storitvenih dejavnosti, prisotnost visokoproduktivnih raziskovalnih dejavnosti (venture capital), prometno povezanost, kvaliteto življenjskega okolja, itd. nadomeščajo novi pogledi vrednotenja odnosov znotraj regionalne skupnosti. Za to se v številnih razpravah uporablja pojem ustvarjalno okolje¹, ki je sinonim za intenzivno povezovanje znanstveno - tehnoloških centrov z ostalimi gospodarskimi omrežji in ima pomembne prostorske učinke na regionalni ravni. Po svoje je to nov pogled in temu je prilagojena svojstvena, vendar sodobna interpretacija vsebin regionalnega planiranja.

Geografija že dolgo povezuje gospodarski prostor z življenjskim prostorom, kajti gospodarski razvoj hkrati pomeni tudi način življenja, bivalno kulturo, prosti čas in infrastrukturo kar vse ima nesporne vplive na pokrajino, na regionalni razvoj in na urejanje prostora. Geografske raziskave lahko z regionalnimi znanji ter s

¹ podrobnosti glej tudi v naslednjih prispevkih: Aydalot, P. (1986), Nijkamp, P., - Mouwen, A. (1987), Campagni, R., (1991), Maillat, D., (1992), Fromhold-Eisebith, M. (1995).

socialnogeografsko in strukturno analizo, z analizo naravnih in ustvarjenih potencialov pokrajine in še posebej prepletanj med njimi, podajo objektivno informacijo, z analizo zaznavanja problemov pa subjektivno stanje. Med ukrepi "od zgoraj" in človeškimi, lokalnimi, oziroma podjetniškimi aktivnostmi "od spodaj" običajno pogrešamo soočenje in vrednotenje idej in ekonomsko socialnih ukrepov na regionalni ravni politično-administrativnih enot. Zato je pri tej tim. "diagnostični" metodi proučevanja regionalnih problemov v pokrajini posebej priporočljivo proučevanje tudi prostorsko relevantne mreže podjetniških povezav. (glej spodnji model).

MOŽNI VSEBINSKI MODEL REGIONALNE ANALIZE *

	Cilji /interesi: država regija ₁ regija ₂ ...	socialnogeografska analiza kot npr.:	gospodarsko (marketinška) naravnana analiza ²
"od zgoraj"	Država = = R _{1, 2, 3}	strukturna analiza spremembe v strukturi prebivalstva spremembe v gospodarski strukturi spremembe političnih pogojev	informacije institucije regulacije - ukrepi ³ uprava
soočenje	#? #?	regionalna znanja historična analiza analiza potencialov ⁴ pokrajinska slika	politični programi
"od spodaj"	R _{1, 2, 3, ...} = L _{1, 2, 3, ...} lokalne skupnosti	analiza zaznavanja problemov pričakovanja/možnosti analiza priprave ukrepov ⁵	mobilitnost: pretok ljudi, kapitala, blaga in znanja (idej) organiziranost formalna/neformalna: različna združenja kooperacijske oblike

* prirejeno po Maier (1995)

- 2 gospodarskogeografska analiza predstavlja pripravo kvalitativnih ukrepov, med njimi zlasti medpodjetniško koordinacijo pri oblikovanju skupne strategije, ukrepe za pospeševanje okolju prijaznih oblik gospodarjenja (npr: s subvencijami), ukrepe za pospeševanje infrastrukture, itn.
- 3 Oblikovanje planerskih in tržnih ukrepov za usmerjanje razvoja gospodarskih aktivnosti ter odpravljanje oz. minimiziranje prostorskih, ekoloških in socialnih navzkrižij. Razvijanje in preizkus metod (modelov) medsebojnega učinkovanja.
- 4 Oceniti razvojne socialno-ekonomske potenciale ter potencialne potrebe po dodatnih površinah za njihove naprave, hkrati z obremenitvami, ki jih inducirajo npr: posamezne oblike gospodarskih aktivnosti na okolje. Opredeliti konkurenčna razmerja med posameznimi in/ali nasprotujočimi se gospodarskimi aktivnostmi.
- 5 Pripravo kataloga možnih ukrepov je moč uporabiti za predlog ukrepov na podlagi interdisciplinarnih teamskih posvetovanj.

Slovenija se je na svetovnih konferencah v Riu (1992), Kairu (1995) in Carigradu (1996) obvezala, da bo gospodarski, prebivalstveni in naselbinski razvoj odgovorno snovala v okvirih nosilnih sposobnosti okolja. Sprejeta strategija gospodarskega razvoja Slovenije (1995) postavlja kot enega izmed ključnih ciljev trajno obstojnost gospodarskega razvoja s prostorskega, okoljskega, regionalnega in nacionalno-kulturnega razvoja. Skrb za uravnovešen prostorski in za sonaraven gospodarski razvoj sta torej pomembni strateški opredelitvi države, skladen regionalni razvoj z ohranjanjem pglavlnlnh značilnosti poselitvenega in pokrajinskega vzorca ter ustvarjanje približno enakih pogojev za življenje v vseh slovenskih pokrajinah pa eden pglavlnlnh strateških ciljev razvoja.

V sodobnem planiranju regionalnega razvoja so najpomembnejši elementi povezani s socialno-gospodarskimi ukrepi in ekološkimi razsežnostmi. O endogenem, uravnoteženem, sonaravnem ali samonosilnem regionalnem razvoju je bilo v zadnjih letih že veliko napisanega ter je pojem eden od pomembnih, morda tudi modnih izrazov in predmet številnih razprav o vlogi regionalnih faktorjev. Nemalokrat se uporablja tudi kot "razvoj od znotraj" za različne, prostorsko zaokrožene prostorske enote, ki so izpostavljene bodisi ekološkimi rizikom, bodisi so zaradi različnih družbenih, prevsem strukturnih problemov, drugače ogrožene.

Med različnimi izhodišči, ki utemeljujejo paradigmo endogenega regionalnega razvoja so vsaj trije. Najprej gre za vsebinsko naravnost k proučitvi regionalnih virov. Drug pomemben element regionalne politike izhaja iz prostorske selektivnosti učinkov urbanega razvoja in hierarhije naselij. Tretji razlog pa je povezan s pojmom skladnega in policentrično zasnovanega regionalnega razvoja. Poleg tega gre še za odločujoče spremembe v svetovnih ekonomskih dogajanjih, ki so učinkovitost tradicionalnih instrumentarijev regionalne politike močno zmanjšale. Vpliv mednarodnih strukturnih sprememb in regionalne krize so postale tolikšne, da se je vpliv tradicionalnih (ekonomskih) ukrepov regionalne politike zmanjšal predvsem zato, ker inovativno in v informacijsko družbo usmerjeno gospodarstvo zahteva mobilizacijo človeških potencialov in usmeritve v kapitalsko mnogo bolj naravnane strategije. Ta sredstva pa se običajno kanalizirajo v območjih z dinamičnim razvojem.

Opredelitev, poznavanje in pomen regionalnih virov kot razvojnih potencialov z okoljsko (omejitveno) možnostjo rabe neobnovljivih in/ali obnovljivih naravnih virov, kvalitete okolja, prebivalstvenih potencialov, itn. so ključno vsebinsko izhodišče za razglabljanja o vsebini regionalnega prostorskega planiranja. Od njihove opredelitve je odvisna optimalna raba prostora, ki temelji na pravični porazdelitvi dobrin in podpiranju ali omejevanju rabe (ne)obnovljivih regionalnih virov. Oblikovanje kriterijev in težavnost pretvorbe nastajajočega koncepta regionalnega prostorskega planiranja v uporabne postopke ter upravljske strategije zahtevajo celovito metodološko in vsebinsko opredelitev problematike, kar z drugimi besedami pomeni konkretizacijo vsebin na prostorsko-ekološkem, socialno-demografskem ter kulturnem

in politično-upravnem področju. Ob tem se postavlja zlasti vprašanje (ne)univerzalnosti posameznih socialno-ekonomskih razvojnih kazalcev in kazalcev rabe posameznih regionalnih virov, zlasti z vidika primerjav geografsko in razvojno zelo različnih območij (glej model).

Vsebina regionalnega prostorskega planiranja se osredotoča na tiste dobrine skupnega in splošnega pomena, ki so nepogrešljive za razvoj regije kot celote. Zato je cilj regionalnega prostorskega planiranja v opredelitvi načel za bodoče ureditve v pokrajini. Določitev smotrne in uravnotežene rabe površin (dobrin) pa poglobitveni vsebinski element regionalnega prostorskega plana. Na tej podlagi temelji oblikovanje prostorsko relevantnih usmeritev za gospodarske in negospodarske dejavnosti in tudi strategija poselitvenih struktur na regionalni ravni.

Okvirne vsebinske elemente sestavljajo naslednji sklopi:

- (A) poselitvene (naselbinske) strukture;**
- (B) raba prostora ter**
- (C) lokacije in trase (poteki) za infrastrukturo.**

(A) Prostorske in poselitvene strukture določajo območja, ki jih označujejo različne naselbinske oblike⁶. Med naselbinskimi območji imajo poseben pomen centralna naselja in razvojne naselbinske osi kot posebna ureditvena območja, katerih poglobitveni namen je v optimalni ureditvi "svežnja" infrastrukturnih naprav ter prijaznemu usmerjanju stanovanjskih območij in delovnih mest. Pri tem je kljub spremenjeni vlogi naselij še vedno pomenljiva delitev med funkcijami naselij na temeljno, srednjo in višjo raven oskrbe. Za razumevanje in urejanje naselbinske problematike so v obmestjih in na podeželju potrebna tudi spoznanja na regionalni ravni, ki so posledica:

6 S pojmom "poselitev" označujemo razmestitev naselij, tako v funkcijskem kot oblikovnem smislu. Znano je, da naselja niso brez reda ali po naključju razmeščena v pokrajini. Podlaga temu je njihova gospodarska usmerjenost in obseg funkcij, ki jih opravljajo za prebivalce naselja samega in bližnje okolice, tako imenovanega gravitacijskega zaledja. Razmestitev naselij v pokrajini in poselitveni vzorec, ki ob tem nastaja, določajo še naravne razmere, kulturni milje in družbeno-ekonomski elementi. Hkrati je razmestitev naselij tudi pomemben oblikovni element pokrajine. Posledica poselitvenih razmer, gospodarske usmerjenosti in družbenogospodarskih procesov je nastajanje treh območij, kjer se naselja razlikujejo po gospodarskih dejavnostih, morfologiji in videzu. Gre za: **mesta, obmestja in podeželska naselja** (Ravbar, 1995).

METODOLOŠKA IZHODIŠČA PRI REGIONALNEM PROSTORSKEM PLANIRANJU

TEMELJNI POJMI IN NAČELA:

- **Sonaravnost:** Endogeni oz. uravnotežen razvoj, varstvo narave, regionalni viri, varstvo okolja...
- **Poselitev:** Omrežje urbanih središč, mestne aglomeracije, razvojne osi, podeželje, stanovanjsko gospodarstvo, infrastrukturno omrežje...
- **Skladnost regionalnega razvoja:** Gospodarski, socialni in kulturni razvoj, družbena (personalna), gospodarska (tehnična) in institucionalna infrastruktura...

KONCEPT PLANIRANJA NA REGIONALNI RAVNI

- socialnih sprememb v strukturi prebivalstva,
- ekonomskih sprememb v strukturi prebivalstva,
- morfoloških sprememb v strukturi naselij,
- fiziognomskih sprememb v strukturi naselij in
- sprememb v funkciji objektov.

(B) Določitev **namenske rabe prostora** se v regionalnih prostorskih planih praviloma nanaša na vrednotenje rabe zemljišč v odprtem prostoru. Med njimi razlikujemo zlasti: kmetijske površine, gozdna območja, vodne in obvodne površine (vodno gospodarstvo), stavbna zemljišča, prometne površine, območja rudarjenja, območja za rekreacijo in prosti čas, območja varstva narave... Pri določanju rabe površin je za usklajeno namensko rabo površin običajno nujno potrebno vrednotenje zemljišč na podlagi predhodno določenih kriterijev, ki temelje na različnih vrednostnih stopnjah, npr: varstvena ali prednostna območja za eno izmed zgoraj naštetih dejavnosti.... Prednostna ali varstvena območja namenske rabe imajo pred ostalimi rabami absolutno prioriteto. Kriterijem in določilom optimalne rabe prednostnih območij se morajo prilagajati ostale dejavnosti.

(C) **Infrastruktura**⁷ ima v regionalnem prostorskem planiranju pomembno vlogo, saj močno vpliva na razvoj naselij in regije nasploh. Infrastruktura je tudi pomemben integracijski dejavnik in omogoča uporabo prostora za različne namene. Z usklajenim vrednotenjem infrastrukturnih dejavnikov lahko uspešno organiziramo ali urejamo prostor. Še posebej je pomembna za urbana območja, ki brez infrastrukture ne bi mogla delovati. Infrastrukturno omrežje je tudi nadvse pomemben lokacijski dejavnik.

To je po našem mnenju minimalni vsebinski obseg regionalnega prostorskega planiranja, ki ima vgrajene varovalke varovanja skupnih interesov, hkrati pa še vedno dopušča visoko stopnjo svobode v delovanju tržnih mehanizmov. Glede ostalih vsebinskih sestavin je regionalni prostorski plan lahko samo indikativen ali pa reševanje prepušča nižji (občinski) ravni. Zanje se je potrebno dogovoriti na regionalni ravni, pri čemer je potrebno omejiti tudi pristojnosti. Takšna področja so lahko na primer stanovanjska območja, športne površine, parkovne površine ipd.

⁷ V regionalnem planiranju je dokaj pogosta delitev infrastrukture na:

družbeno (personalno) infrastrukturo: dejavnosti izobraževanja, zdravstva, socialnega varstva, športa/rekreacije, stanovanja, itn.;

gospodarsko (tehnično) infrastrukturo: promet, energetika, komunikacije, obveščanje, tehnična preskrba, komunalna infrastruktura (vodovod, kanalizacija, odlagališča odpadkov);

institucionalno infrastrukturo: splošna uprava, notranja varnost, obramba.

POMEN IN NALOGE REGIONALNEGA PROSTORSKEGA PLANIRANJA

Po tradicionalnem razumevanju planerske stroke in planerske prakse je v prostorskem planiranju prav regionalnemu prostorskemu planiranju namenjena osrednja pozornost. Regionalno prostorsko planiranje z drugimi besedami pomeni smotno usmerjanje prihodnjega družbenega razvoja v pokrajini (regiji). Regionalno prostorsko planiranje poskuša zato spoznati prostorske zakonitosti in, medsebojne zveze med različnimi dejavniki, raziskati ter na znanstveni podlagi graditi vizijo prihodnjega s prostorskimi elementi vsklajenega družbenega razvoja. Naloge, ki si jih zastavlja regionalno prostorsko planiranje, so nedvomno obsežne in vsestranske in je glede na to skorajda nemogoče pričakovati, da jih bo ta dejavnost lahko naenkrat in docela zadovoljivo razrešila. Zato na regionalno prostorsko planiranje gledamo še, kot na sistem med seboj vsklajenih ukrepov, ki želi družbi v določeni pokrajini zagotoviti optimalne (ustrezne) možnosti za nadaljnji razvoj. Z regionalnim prostorskim planiranjem skušamo preprečiti različne škode v pokrajini. Zato se metode regionalnega prostorskega planiranja ne prestano dopolnjujejo in izboljšujejo v skladu s potrebami ter s teoretskimi dognanji matičnih in sorodnih znanstvenih disciplin.

Osrednji elementi regionalnega prostorskega plana so nedvomno tisti elementi, ki opredeljujejo dolgoročni razvoj regije in izhajajo iz regionalnih, naravnih, ustvarjenih in prebivalstvenih možnosti. Težišče sodobnega prostorskega planiranja je na reševanju (odpravljanju) prostorskih konfliktov in v urejanju prostora. To pa sta vsebini, ki sta izvedljivi na mezo in na nižjih ravneh. Zato je regionalni prostorski plan usmerjevalen dokument le na nekaterih ključnih področjih (npr. poselitve, infrastruktura, dediščina...) in/ali območjih, ki imajo v regionalnem merilu poseben pomen (narodni parki, visokogorska območja, obala, območja vodnih virov, itn.) Bistvo tega dokumenta je v jasno definiranih ciljih, razdelanih in konkretiziranih po posameznih področjih. S tega vidika je vsak regionalni prostorski plan naravnan problemsko. Obseg območja tudi naj ne bi bil strogo določen npr. z obsegom območja upravne enote, marveč bi jo narekovala narava problematike: na primer, industrijsko, rudarsko območje, območje s strukturnimi problemi, obmejno območje, ipd.

LITERATURA

- Aydalot P., 1986: Milieux innovateurs en Europe. Paris.
- Campagni R., 1991: Innovation networks: Spatial perspectives. London.
- Fromhold-Eisebith M., 1995: Das "Kreative Milieu" als Motor regionalwirtschaftlicher Entwicklung. Forschungstrends und Erfassungsmöglichkeiten. Geographische Zeitschrift, 83, 3-4, Stuttgart, str. 30-66.

- Handwörterbuch der Raumordnung, 1995: Akademie für Raumforschung und Landesplanung, Hannover.
- Maier J., 1995: Die Grenze als Aktivitäts- und Aktionsräumliches Forschungsobjekt: Verflechtungs- und Beziehungsmuster zwischen Nordbayern und Westböhmen. Neue grenzüberschreitende Regionen im östlichen Mitteleuropa. Frankfurter Wirtschafts- und Sozialgeographische Schriften, Heft 67, str: 91-109, Frankfurt/Main.
- Maillat D., 1992: The Innovation Process and the Role of the Milieu. V. D. Mailat in J. C. Perin (eds): Enterprises innovatrices et developement territorial. GREMI. Neuchâtel: EDES, str: 3-20.
- Nijkamp P., Mouwen A. 1987: Knowledge centers, information diffusion and regional development. V: The spatial impact of technological change (eds.: J.H.Brotchie et al.). London, str. 254-270.
- Plut D., 1987: Slovenija - zelena dežela ali pustinja? Ljubljana.
- Rösch A., 1996: Bisherige Erkenntnisse einer Übertragung in die Regionalentwicklungspolitik. V: Arbeitsmaterialien zur Raumordnung und Raumplanung. Universität Bayreuth, Heft 153, Bayreuth, str.101-114.
- Raumplanung in Deutschland, 1995: Eine Einführung. Bundesministerium für Raumordnung, Bauwesen und Städtebau, Bonn.
- Ravbar M., 1995: Zasnova poselitve v Sloveniji. Inštitut za geografijo v Ljubljani, Ljubljana, 250 str.
- Ravbar M., 1997: Prispevki za metodologijo regionalnega prostorskega planiranja. Inštitut za geografijo, Ljubljana, delovno gradivo, 81. str.
- Seifert V., 1986: Regionalplanung. Geographische Seminar, Höller und Zwick, Braunschweig.
- Vrišer I., 1978: Regionalno planiranje. Mladinska knjiga, Ljubljana.
- Walter H., 1983: Wachstums- und Entwicklungstheorie. Stuttgart, New York.

REFLECTION OF GLOBAL SOCIAL CHANGES IN THE CONTENTS OF REGIONAL SPATIAL PLANNING

Summary

In the introductory part, the paper discusses the reflection of global social changes in the contents of regional spatial planning and offers a short overview of the development of spatial planning in the post-War period. The central part of the study is dedicated to the contemporary methodological and contents related views on regional spatial planning and a role of geography in it. Regional spatial planning orders and coordinates the regional use of space in a landscape and its purpose is to make the environment functional, economic, human and esthetic, in which people will have suitable conditions for their dwelling, work and recreation; on the regional level, it performs the tasks assigned by the society for the forthcoming period, and coordinates them with the possibilities and trends, including the landscape effects and results; it transfers the adopted objectives of the socioeconomic policy to the expert-technical level and thus contributes to the spatial organization of society; and finally, it indirectly regulates relations in a landscape, between production, society-made decisions and geographical environment, so as to achieve healthy and organically consistent harmony between the nature and society, which is in favour so of the landscape as of the people living there and, therefore, also protective of natural environment.

Some open questions are also brought up in the paper because the spatial and the regional plannings have to face new challenges and tasks in the current conditions of post-industrial society. The extensive changes in political, economic and the employment structures have been complexly reflected in other social activities (among them also in the spatially relevant ones), too; this, of course, requires the searching of new, more creative contents, methods and instruments for the formation of regional spatial planning, the purpose of which is the consistent regional development.

LITERATURA

- Aydalot P., 1986: *Milieux innovateurs en Europe*. Paris.
- Campagni R., 1991: *Innovation networks: Spatial perspectives*. London.
- Fromhold-Eisebith M., 1995: Das "Kreative Milieu" als Motor regionalwirtschaftlicher Entwicklung. Forschungstrends und Erfassungsmöglichkeiten. *Geographische Zeitschrift*, 83, 3-4, Stuttgart, str. 30-66.

SLOVENIJA IN OBLIKOVANJE SONARAVNE RAZVOJNE STRATEGIJE EVROPSKE ZVEZE

Dušan Plut*

Izvilleček

UDK 911.3:504.03=863(4-15:497.4)

Zaradi okoljskih in razvojnih razlogov je Evropska zveza v prvi polovici 90. let oblikovala nov akcijski okoljski program, ki izhaja iz paradigme sonaravnega razvoja. V članku so predstavljeni okoljski cilji, temeljne sestavine in instrumenti sonaravnega okoljskega programa EZ ter problematika prilagajanja Slovenije evropskim okoljsko - razvojnim trendom.

Ključne besede: Evropska zveza, sonaravna razvojna strategija, instrumenti okoljske politike, okoljski akcijski program

SLOVENIA AND THE FORMATION OF SUSTAINABLE DEVELOPMENTAL STRATEGY OF THE EUROPEAN UNION

Abstract

Due to the environmental and developmental reasons, the European Union formed a new active environmental programme in the first half of the nineties, which proceeds from the paradigm of sustainable development. Presented are the environmental aims, basic components and instruments of sustainable environmental programme of the EU and the problems of adapting Slovenia to European environmental-developmental trends.

Key words: European Union; Sustainable developmental strategy; Instruments of environmental policy; Active environmental programme.

Sustainability, 1993):

1. stabilizacija emisij oglednega plina (CO₂) leta 1990 in postopno zmanjševanje do l. 2010

2. zmanjšanje emisij dušikovih oksidov (NO_x) za 30 % do l. 2000 v primerjavi z emisijami v l. 1990;

* Dr., izr. prof., Oddelek za geografijo, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, Aškerčeva 2, SI 1000 Ljubljana, Slovenija

EVROPA IN SODOBNI RAZVOJNO - OKOLJSKI TRENDI

V prepletu sodobnih civilizacijskih pritiskov lokalne, regionalne in globalne ravni tudi obstoječi zahodnoevropski družbenogospodarski model ne odgovarja sodobnim izzivom, ki jih zarisujejo globalizacijski in regionalizacijski procesi. Silnice ekonomskih, socialnih in okoljskih procesov se prepletajo, sektorsko zasnovani pristopi in razvojne strategije so prinesli le kratkotrajne rešitve posamičnega problema, navadno na račun poslabšanja na enem ali več ostalih družbenih poljih. Zlasti v Evropski zvezi (EZ) je v 90. letih prisotno zahtevno, inovativno zasnovano iskanje primernejšega evropskega družbenega modela, katerega skrajnosti predstavljata neoliberalistična, ozko tržno zasnovana gospodarska strategija na eni, ter model maksimalne ekosocialne blaginje na drugi strani, ki podcenjuje tržne zakonitosti. V širokem vmesnem polju obstajajo številni modeli družbenega razvoja, vključno z različnimi inačicami sonaravnega razvoja, ki tržno zasnovan gospodarski napredek postavlja v čvrste okoljske in socialne okvire ter odgovornost do bodočih generacij (ohranjanje bioloških pogojev življenja, visoka stopnja zaposlenosti, socialna zaščita). Vrsta znanstvenikov sodi, da so 90. leta morda zadnja priložnost za pričetek spreminjanja usmerjenosti svetovnih okoljskih procesov v smeri sonaravnega razvoja (Atlas of the Environment, 1990).

Države EZ se sredi 90. let soočajo s tremi temeljnimi družbenimi problemi: visoko brezposelnostjo (20 milijonov brezposelnih le v državah Evropske zveze), krizo obstoječega načina socialne zaščite in dolgotrajnim izčrpavanjem naravnih virov ter človekovega okolja. Tudi gospodarsko razvitejši del Evrope čaka odgovorna naloga pomoči posocialističnim evropskim državam (tudi v lastnem interesu), hkrati pa trdo tržno tekmovanje, zlasti s severnoameriškim gospodarstvom in industrijskimi "gazelami" držav ekonomsko vzhajajočega pacifiškega loka. Države EZ so še vedno med največjimi planetarnimi onesnaževalci in porabniki naravnih virov, obenem pa postajajo eden najbolj pomembnih nosilcev naravi in okolju prijaznejšega gospodarskega in regionalnega razvoja ter pobudnikov udejanjanja sonaravne civilizacijske paradigme (Europe's Environment, 1995). Okoljsko polje postaja eno izmed osrednjih polj evropskih integracijskih procesov, ki so se na področju težke industrije in kmetijstva pričeli že v 50. letih. EZ pomeni sredi 90. let torej vse tesnejšo povezanost evropskih držav in narodov v okviru enotnega notranjega trga s prostim pretokom dobrin, storitev, prebivalcev in informacij ter še vedno dokaj previdnim pričetkom iskanja poti za trajen, uravnotežen in varnejši gospodarski, socialni in okoljski napredek.

5. AKCIJSKI OKOLJSKI PROGRAM EZ (1993 - 2000)

Zaradi planetarnega in regionalnega negativnega okoljskega vpliva proizvodnje in potrošnje ter določenega razvojnega zaostajanja držav EZ je bilo potrebno v 90.letih izdelati bistveno drugačen, celostno zasnovan okoljski program. Maastrichtski sporazum (1.1992) je razglasil nujnost povezave varstva okolja in drugih politik EZ, zato je bil sprejet 5. akcijski okoljski program (1993 - 2000), ki izhaja iz načel trajnostnega sonaravnega razvoja (Towards Sustainability, 1993). 5. akcijski program za varstvo okolja pomeni za EZ preokret, zasnovan na priporočilih Agende 21 (OZN) iz 1. 1992. Razen prevladujočih zakonskih instrumentov se uvaja uporaba davčnih, gospodarskih in finančnih okoljskih instrumentov ter širše odpira pot do okoljskih informacij in izobraževanja. Okoljska strategija podpira dogovarjanje, skupno delo z nacionalnimi, regionalnimi in lokalnimi organi, predstavniki gospodarstva in prebivalci (Gemeinschaftsrecht im Bereich...,1996). Okoljska strategija postavlja v ospredje naslednja akcijska polja oziroma zahteve (Towards Sustainability, 1993, s.56):

- sonaravno upravljanje z naravnimi viri: prst, voda, naravna območja in obalna območja;
- integrirano premagovanje onesnaževanja okolja in ukrepe preprečevanja pri gospodarjenju z odpadki;
- zmanjšanje porabe neobnovljivih energijskih virov;
- izboljšanje na območju mobilnosti, zlasti z okolju primernejšim izborom lokacij za podjetja in pri prometnih sredstvih;
- izboljšanje zdravja in varnosti, zlasti glede industrijskih tveganj, jedrske varnosti in zaščite pred žarčenjem.

Peti okoljski program EZ obsega širok izbor okoljskih polj: spremembe podnebja, zakisovanje in onesnaževanje zraka, izkoriščanje naravnih virov, zmanjševanje pestrosti vrst, izčrpavanje in onesnaževanje vod, uničevanje mestnega okolja in obalnih območij ter odpadke. Na nivoju Zveze so v ospredju obravnave gospodarsko širše okoljske razsežnosti, ki so povezane s skupnim trgom, prekomejnimi okoljskimi problemi, skupno uporabo naravnih virov ter posebej pomembnimi regijami z vidika kakovosti okolja (Gemeinschaftsrecht im Bereich...,1996). 5. okoljski program EZ natančno opredeljuje okoljske cilje, časovne okvire, nosilce, instrumente in prednostna okoljska polja. Konkretni okoljski cilji Zveze so naslednji (Towards Sustainability, 1993):

1. stabilizacija emisij ogljikovega dioksida (CO_2) do 1. 2000 in pospešeno zmanjševanje do 1. 2010;
2. zmanjšanje emisij dušikovih oksidov (NO_x) za 30 % do 1. 2000 v primerjavami z emisijami v 1. 1990;
3. zmanjšanje emisij žveplovega dioksida (SO_2) za 35 % do 1. 2000 v primerjavi z emisijami 1. 1985;

4. zmanjšanje emisij VOC (hlapne organske spojine) za 30 % do l. 1999 v primerjavi z emisijami l. 1990;
5. zmanjšanje emisij dioksina za 90 % do l. 2005 v primerjavi z emisijami l. 1985;
6. ohranjanje biološke raznovrstnosti s pomočjo sonaravno zasnovanega razvoja, upravljanjem naravnih habitatov in kontrolo mednarodne trgovine z divjimi vrstami;
7. sonaravna raba virov sveže vode (ravnovesje med porabo in zmogljivostjo vodnih virov), ohranjanje in izboljšanje kakovosti vode s pomočjo integriranega vodnega upravljanja;
8. do l. 2000 odprava izpostavljenosti nočnemu hrupu, ki presega 65 dB;
9. sonaravni razvoj obalnih območij v okviru nosilnosti obalnih ekosistemov;
10. stabilizacija letne količine komunalnih odpadkov do l. 2000 na višini 300 kg/prebivalca;
11. reciklaža ali ponovna uporaba vsaj 50 % papirja, stekla, plastike do l. 2000;
12. odprava izvoza nevarnih odpadkov do l. 2000;
13. 50 % zmanjšana uporaba vretenčarjev do l. 2000 pri poskusih na živalih;
14. izboljšanje jedrske varnosti in razširitev uporabe strogih standardov jedrske varnosti do l. 2000 v vse posocialistične evropske države (vključno z Rusijo).

PREDNOSTNA POLJA OKOLJSKE POLITIKE EZ

5. akcijski okoljski program EZ (1993 - 2000) izhaja iz prepričanja, da je temeljni vzrok okoljskih problemov in izčrpavanja naravnih virov pravzaprav obstoječi, nesonaravni vzorec potrošnje in potrošniško obnašanje. Zgolj sprememba načina proizvodnje in potrošnje nudi realne možnosti za doseg okoljskih in ostalih ciljev EZ. V programu je izbranih 5 prednostnih polj okoljskega delovanja: industrija, energija, promet, kmetijstvo in turizem (Towards Sustainability, 1993). Prednostna polja so bila izbrana zaradi posebno močnega vpliva izbranih dejavnosti na okolje kot celoto, odpravljanje okoljskih problemov v ključnih gospodarskih poljih pa bi pospešilo udejanjanje trajnostno sonaravnega razvoja tudi v drugih dejavnostih.

Kljub prevladujoči vlogi storitev v deležu BDP in zaposlovanju je industrija še vedno eden izmed ključnih dejavnikov razvojne strategije Zveze, ki ustvarja četrtno BDP (Towards Sustainability, 1993). Zaradi izkoriščanja naravnih virov, potrošnje energije, proizvodnje odpadkov in emisij, je evropska industrija še vedno med temeljnimi viri okoljske degradacije in izčrpavanja naravnih virov. Pri zagotavljanju optimalnih razmer za nadaljevanje kakovostne ekonomske rasti znotraj EZ je pomembno, da industrija Zveze odkrije obrazec trajnejšega ohranjenja gospodarske uspešnosti: v okviru nosilnosti okolja torej ohranяти ekonomsko rast. Številne nove čistejše tehnologije ne le zmanjšujejo potrošnjo energije in surovin, količino odpadkov in emisij, temveč obenem zmanjšujejo proizvodne stroške. Za uspešno industrijsko prenovo v sonaravni smeri je obvezna sestavina okoljsko izobraževanje v

celotni proizvodni verigi, s posebnim poudarkom na raziskovalcih in proizvodnih inženirjih. Pri zadovoljevanju okoljskih zakonskih predpisov je zlasti v prvi fazi ekologizacije industrije in podjetij uvajanje tehnologij "na koncu pipe" izredno pomembno (Jettel, 1990). V to skupino pa se razen objektov za čiščenje zraka in vod uvrščajo sanacije starih okoljskih bremen, pa tudi sistemi reciklaže in objekti za ravnanje z odpadki.

Po mnenju Adensamove (1997), sodelavke avstrijskega ekološkega inštituta za uporabne raziskave okolja, nizke dajatve oziroma izdatki za varstvo okolja le kratkoročno pomagajo gospodarstvu, podjetjem. Pogosto se ukrepe politike okolja (ekološki davki, strogi emisijski standardi) prikazujejo kot "uničevalce" delovnih mest. Sodobne raziskave v Avstriji kažejo, da varstvo okolja v podjetjih ne pomeni uničevanja delovnih mest, temveč ravno nasprotno. V Nemčiji je na področju tehnik za okolje zaposleno 680 000 prebivalcev, kar je 15 % več kot v kemični industriji, v preteklosti ključni industrijski veji nemškega gospodarstva. L. 2000 naj bi na področju varstva okolja bilo več kot 1,1 milijona zaposlenih, v primeru stagnacije na okoljskem polju dejavnosti pa se bo število nezaposlenih v Nemčiji povečalo za 185 000 (Oekoatlas Wien, 1995). Okoli 20 - 50 % podjetij razvite Evrope je ob pričetku 90. let označevala ofenzivna ekološka usmerjenost kot dolgoročna sposobnost njihove finančne uspešnosti (Jettel, 1990). Takšna podjetja sprejemajo ukrepe za zmanjšanje obremenitve okolja, prostovoljno omejujejo oziroma izločajo uporabo nevarnih snovi, spreminjajo okolju neprijazno embalažo proizvodov in uvajajo reciklažo. V številnih evropskih državah se podjetja že pripravljajo za okoljske izzive 21. stoletja (Winter, 1994).

Obstajajo torej možnosti, da se še prisotna nasprotja med politiko zaposlovanja in okolja s pravilno izbiro ukrepov skoraj popolnoma izgledajo. Podrobne študije v okviru EZ kažejo, da ukrepi za varstvo okolja bistveno prispevajo h gospodarski rasti in zagotavljanju zaposlenosti. Naložbe v varstvo okolja in pravilno zasnovani energijski davki lahko ustvarijo več delovnih mest kot tradicionalni ukrepi zaposlitvene politike države. Pred EZ je zahtevna naloga spremembe temeljnih pogojev tržnega gospodarstva tako, da bi bilo mogoče maksimalni ekonomski uspeh doseči zgolj s proizvodi in storitvami, ki so kar najbolj sprejemljivi za okolje. Okolju prijazno gospodarstvo pa se mora tudi ekonomsko izplačati, saj bodo šele v tem primeru dinamične moči tržne konkurence delovale v korist prenovе okolja. V okviru optimalnega razmerja med preventivo in zdravljenjem okolja lahko nastanejo številna nova delovna mesta. V večini držav EZ se za varstvo okolja (pretežno še vedno za tehnologije "na koncu pipe") sredi 90. let namenja najmanj 1,5 - 2 % BDP (Avstrija - 2,6 % BDP; ZDA - 2,1 % BDP l. 1990), sredstva pa izvirajo iz javnega in privatnega sektorja. Kljub razmeroma visokemu deležu BDP za kontrolo okolja so stroški v primerjavi z merljivimi stroški degradacije okolja in naravnih virov razmeroma skromni, saj se okoljske škode v državah EZ ocenjujejo na 3 - 5 % BDP.

Okoljske cilje v petih ključnih gospodarskih dejavnostih (industrija, energetika, promet, kmetijstvo, turizem) bo možno doseči zgolj s spremembo osnovnih

gospodarskih trendov. Strateški pristop za dosego okoljskih ciljev v temeljnih poljih EZ pa je naslednji (Towards Sustainability, 1993, s. 74):

1. industrija

- a) integralna kontrola onesnaževanja (kataster emisij, ekorevizija, čistejša tehnologije, ekocertifikati);
- b) zmanjšanje odpadkov (popis odpadkov, ekonomske iniciative, celovit sistem ravnanja, visoki okoljski predpisi glede odlaganja);
- c) okoljsko prijaznejši proizvodi (okoljsko označevanje, višji kakovostni standardi, informacije potrošnikov, razlike v obdavčevanju);

2. energija

- a) zmanjševanje energetskega onesnaževanja (posebni cilji glede CO₂, SO₂, NO_x, varno odlaganje radioaktivnih odpadkov, ekonomske spodbude);
- b) razvoj obnovljivih virov (raziskovanje, spodbude);
- c) zmanjšanje potrošnje energije (ekonomske in finančne spodbude, izobraževanje in informiranje potrošnikov, zakonodajni instrumenti, prostovoljne iniciative);

3. promet

- a) okolju prijaznejši avtomobili in goriva (strožji emisijski standardi za goriva, ekonomske in finančne spodbude, testiranje motorjev, manjša poraba goriva - 3 l/100 km);
- b) racionalizacija prometne infrastrukture (mrežno načrtovanje, možnost izbire prometnega sredstva);
- c) primernejše obnašanje voznikov (informiranje in izobraževanje, ekonomske in finančne spodbude, možnost izbire načina potovanja, prometno upravljanje)

4. kmetijstvo

- a) sonaravno kmetovanje (ekstenzifikacija obdelave, zmanjšanje kemijskih vnosov, biološke kmetije, informiranje potrošnikov, ekonomske in finančne spodbude);
- b) razvoj gozdarstva (sistematično pogozdovanje, zaščita pred požari, ravnovesno zasnovana količina poseka);
- c) razvoj podeželja (kontrola rabe zemljišč, kmečki turizem);

5. turizem

- a) sonaravni turizem (smotrno ravnanje s turističnimi odpadki, okolju prijaznejše oblike potovanja)
- b) varovanje narave in okolja (naravna in kulturna dediščina, obalna območja);
- c) širša izbira turističnih območij (kakovostne informacije, enakomernejša sezonska porazdelitev števila turistov).

INSTRUMENTI OKOLJSKE POLITIKE EZ

Več kot 20 let so bile smernice prednostna zakonodajna oblika na področju okoljske politike EZ, kar je članicam omogočalo postopno prilagajanje državnih zakonodaj. Okoljska zakonodaja EZ in posameznih držav je do 90. let slonela predvsem na zakonskih instrumentih, ki so podpirali okoljski pristop "na koncu pipe", torej omejevanje vnosa emisij in odpadkov v okolje, ne pa njihovega zmanjševanja proizvodnje. V ospredju je bil zakonodajni pristop, ki je podpiral in zakonsko opredelil točkasto zasnovane ukrepe zdravljenja okolja (Graedel - Allenby, 1995). V bodoče pa se naj bi okoljska zakonodaja EZ osredotočala na proizvode in storitve v celotni življenjski dobi, na preprečevanje vplivov tudi na bodoče generacije, ob upoštevanju nosilnih zmogljivosti regionalnih in globalnih okoljskih sistemov. Tako je bil v okviru EZ že sprejet skupen program podeljevanja znaka okolju prijaznejših proizvodov. L. 1993 je bila sprejeta t.im. EMAS regulativa, s katero se v okviru izvajanja 5. akcijskega okoljskega programa uvaja sistem prostovoljnega vodenja podjetij z vidika varovanja okolja (Predlog poročila o ..., 1996). Zakonodajne ukrepe posamičnega zdravljenja okolja naj bi zamenjala okoljska preventiva, zakonodajni sistemi okoljskega upravljanja, kjer naj bi bile določeni mejni pogoji proizvodnje in potrošnje.

Za udejanjanje sonaravnega razvoja na območju celotne Zveze pa so zelo pomembni tudi različni skladi EZ, ki so namenjeni tudi sonaravnemu regionalnemu razvoju in ekologizaciji gospodarskih in razvojnih politik. Temeljna reforma t.im. strukturnih skladov EZ je bila izvedena l. 1988 v smeri bistvenega povečanja sredstev skladov in njihovega osredotočenja na posamezne projekte. V obdobju 1987 - 1993 so se sredstva strukturnih skladov realno podvojila, v l. 1992 so predstavljala 27 % skupnega proračuna Zveze. Znotraj Evropskega regionalnega sklada so se sredstva za t. im. okoljske projekte v obdobju 1987 - 1991 povečala od 100 milijonov ECU na 700 milijonov ECU. Tudi v okviru Evropskega socialnega sklada (ESF) za podporo usposabljanju in ustvarjanju delovnih mest je del investicij namenjen za ekologizacijo podjetij. Za države Srednje - in Vzhodne Evrope obstaja temeljni program pomoči Phare, ki vključuje tudi Slovenijo. V prvih 5 letih (do konca l. 1994), je 11 držav imelo na razpolago 4,3 milijard ECU, namenjenih prenosu znanja in spodbudam za investiranje. Phare podpira razvoj majhnih in srednjih podjetij, privatizacijo, infrastrukturne projekte, varstvo okolja, energijo, promet, telekomunikacije, kmetijske projekte, varstvo jedrskih reaktorjev itd, pa tudi socialne projekte (Draxler et al., 1996).

Večina strokovnjakov sodi, da bodo okoljsko zasnovani finančni mehanizmi postali osrednji mehanizmi okoljskopolitične strategije EZ druge polovice 90. let (Towards Sustainability, 1993). Trenutno je še vedno v ospredju klasičen regulativni pristop in določanje enotnih, vse bolj strogih emisijskih standardov. V naslednjem obdobju pa lahko pričakujemo večjo vlogo t.im. prenosnih onesnaževalnih dovoljenj, zlasti pa ekodavkov oziroma emisijskih dajatev.

V državah EZ se krepi moč potrošnikov in nevladnih okoljskih organizacij, ki vplivajo na okoljsko podobo podjetja v javnosti ter na ta način promovirajo okoljsko prijazne proizvodne procese in proizvode. Ekologizacijo podjetij podpirajo tudi zelene stranke, ki predlagajo tudi temeljito ekologizacijo celotnega davčnega sistema. Z javnim razvrščanjem podjetij na "čista" in "umazana" posredno izredno močno vplivajo na okoljsko politiko podjetij (Towards Sustainability, 1995). Potrošniki, zelene stranke in nevladne okoljske organizacije postajajo tako pomemben "instrument" spodbujanja hitrejšje ekologizacije podjetij, proizvodov in storitev, saj posredno vplivajo na poslovno politiko in profitno (ne)uspešnost.

SLOVENIJA IN OKOLJSKA POLITIKA EZ

Slovenija je v zelo občutljivem prehodnem obdobju, ki zahteva pretehtane spremembe, prilagojene sodobnim evropskim razvojno - okoljskim procesom. Zaradi večplastne in po osamosvojitvi še okrepljene gospodarske, vrednostne in kulturne vpetosti v evropski prostor je njeno prilagajanje sodobnim okoljsko - razvojnim procesom eksistenčno pomembno in neizbežno. V primerjavi z večino držav EZ je njen izhodiščni ekonomski, socialni in okoljski položaj slabši. S sonaravnimi izzivi se srečuje z narodnim dohodkom na prebivalca, ki je približno dvakrat nižji, kot je povprečje EZ, v času zaostrenih socialnih razmer in z bremenom številnih okoljskih problemov (zrak, voda, odpadki, zmanjševanje biološke raznovrstnosti). Značilna je dolgotrajnost posegov človeka v slovenske pokrajinske ekosisteme (zlasti rečno - kotlinskega) in izrazita povojna snovno - energetska obremenitev. Za celoten povojni družbeno - gospodarski razvoj je bila značilna zelo močna industrializacija, industrija pa je zelo dolgo bila najmočnejši gospodarski in zaposlitveni sektor (M.M. Klemenčič, 1993). Znižanje pomena trgov nekdanjih jugoslovanskih republik po l. 1990 je povzročilo gospodarske probleme, a tudi znižanje onesnaževanja nadpovprečno intenzivne proizvodnje in s tem znižanje onesnaževanja na enoto proizvoda (Radej, 1995).

Kljub nekaterim izboljšavam na področju onesnaženosti zraka so količine proizvedenih emisij, odpadnih vod in odpadkov na prebivalca še vedno bistveno večje, kot je evropsko povprečje. Med emisijami še vedno izstopajo velike količine SO₂ (177 000 ton v l. 1993), saj se je v obdobju 1980 - 1993 skupna količina SO₂ zmanjšala le za 22 %. Tako Slovenija ni izpolnila določil prvega protokola o SO₂, ki je predpisoval vsaj 30 % zmanjšanje emisij SO₂ do konca l. 1993. V primerjavi z l. 1987, ki je izhodiščno leto za NO_x protokol, se je emisija NO_x konec l. 1993 povečala za 6,3 % (Predlog poročila o ..., 1996). Ta protokol, ki ga Slovenija ni podpisala, terja do konca l. 1994 zamrznitev emisij NO_x na raven iz l. 1987. Količine odpadnih voda so se v zadnjih nekaj letih zmanjšale, vendar predvsem zaradi industrijskega upada, delež neprečiščenih odpadnih vod pa je nad evropskim povprečjem. Izboljšala se je

kakovost površinskih vod in poslabšala kakovost nekaterih podtalnic in kraških izvirov. Količine odpadkov naraščajo; v Sloveniji nastaja letno že več kot 400 kg komunalnih odpadkov na prebivalca, skoraj vsi odpadki pa se neposredno odlagajo na sanitarno neprimerna odlagališča. Zavarovanega je približno 8 % ozemlja, v Evropi pa se priporoča naravovarstvena zaščita petine ozemlja. Reševanje okoljskih problemov ni politično prednostno, saj se ne uvidi razvojna in socialna razsežnost primerne okoljske politike.

Zaradi zaostrenih gospodarskih in socialnih razmer se zgoščujejo politični pritiski, da Slovenija v nasprotju s sodobnimi razvojnimi hotenji EZ izbere nesonaravno pot gospodarske prenovе in politiko razvojnih osi, ki ni naklonjena enakomernejšemu regionalnemu razvoju slovenskih pokrajin. Opazen je precejšen zaostanek na zakonodajnem okoljskem področju (pomanjkanje sodobnih podzakonskih predpisov), Slovenija še nima izdelanega nacionalnega okoljskega načrta in nacionalne razvojne strategije, uvajanje ekonomskih instrumentov okoljske politike je zelo skromno in sektorsko. Izdelana je ekosocialna strategija kmetijstva, ki pa je zaradi skromnih državnih spodbud ni mogoče uresničiti. V obdobju pričakovanih pritiskov Evrope za gradnjo cestnih prometnih koridorjev zaradi pričakovanega povečanja cestnega tranzitnega prometa preko Slovenija še ni izdelana državna prometna strategija; zjema je le projekt izgradnje avtocest.

Slovenija bo prisiljena sprejeti tržne, socialne in okoljske standarde ter pogoje evropskega povezovanja, ne glede na dejstvo ali bo postala polnopravna članica EZ ali ne. Predpogoj je poznavanje in pospešeno prilagajanje sodobnim evropskim okoljskim in ostalim trendom, v kolikor želimo čim bolj pripravljeni odgovoriti na zelo zahtevne in večplastne evropske in svetovne izzive. V kratkem času bi morali sprejeti sonaravno zasnovano državno razvojno strategijo in pospešiti zahtevno prilagajanje zakonodaje in drugih instrumentov okoljske politike evropskim trendom. Na področju varstva okolja je potrebno Zakon o varstvu okolja (sprejet l. 1993) organsko dograditi s številnimi, sonaravno zasnovanimi podzakonskimi predpisi. Eden izmed temeljnih pogojev je povečanje proračunskih sredstev za varstvo okolja, regionalni razvoj in kmetijstvo. Sredi 90. let namenja slovenski državni proračun varstvu okolja zelo skromen delež in sicer le še približno 0,6 - 0,7 % BDP, razvite evropske države pa iz državnih sredstev najmanj 1 % BDP, skupaj (javna in privatna sredstva) pa 1,5 - 2 % BDP. Za prvo polovico 90. let so bile značilne skromne okoljevarstvene naložbe; izjemo predstavlja ekološka sanacija Te Šoštanj (blok 4 in 5), ki se uresničuje tudi s pomočjo sosednje Avstrije. V prihodnjih letih bi se morala okoljevarstvena proračunska sredstva občutno povečati, kasneje pa bi morala postati sredstva podjetij in prebivalstva (privatna sredstva) osnovni vir sredstev varstva okolja (Radej, 1995). Radej (1995) skupne stroške onesnaženosti okolja v Sloveniji ocenjuje na 4 - 6% BDP, torej nekajkrat več kot znašajo sredstva za okoljske sanacije. Oblikovanje Ekološko - razvojnega sklada je spodbudilo najemanje ugodnejših posojil za naložbe na področju varstva okolja (Predlog poročila o ..., 1996) Državna sredstva za spodbujanje enakomernejšega regionalnega razvoja so se v 90. letih znižala na pičlih 0,1 % BDP, v državah EZ pa povečala na 0,4 % BDP. Proces širjenja območij

koncentracije prebivalstva spremlja tudi širitev območja prebivalstvenega praznjenja, v obeh primerih na račun prebivalstveno prehodnih območij (V. Klemenčič, 1995). V obdobju 1981 - 1991 je število prebivalcev Slovenije nazadovalo za več kot 2,5 % na približno četrtini površja Slovenije (26 %), podeželje pa zgublja svoje značilnosti (Gosar, 1995). Razvojne razlike med slovenskimi regijami se po ugotovitvah Kukarjeve (1995) in Ravbarja (1995) še vedno povečujejo, zakona o regionalnem razvoju pa državni zbor po dveh letih ni sprejel. Zaradi spremenjenih domačih razmer in reforme evropske politike regionalnega razvoja bo potreben prenove in dopolnil; v pripravi je tudi nov prostorski plan države.

Do l. 2000 se pričakujejo pomembne strukturne spremembe slovenskega gospodarstva, ki bodo vplivale tudi na stanje okolja. Povečeval se naj bi delež storitvenih dejavnosti na račun postopnega zmanjšanja deleža kmetijstva in industrije, vendar naj bi bolj produktivna industrija ohranila izjemno pomembno zaposlitveno in razvojnotehnološko vlogo. Po mnenju oblikovalcev Strategije povečevanja konkurenčne sposobnosti slovenske industrije (1996) bo Slovenija do l. 2000 brez izboljšanja okoljske produktivnosti zelo težko ohranila celo sedanje stanje okolja in hkrati izpolnila prevzete mednarodne okoljske obveznosti in priporočila. Ocenjeno povečanje industrijskega onesnaževanja pa naj bi bilo nižje od pričakovanega porasta proizvodnje, torej se naj bi onesnaževanje na enoto proizvodnje znižalo. V večini slovenskih podjetij je v primerjavi s podjetji članic EZ bistveno manj prisotna zavestna okoljska politika vodenja in poslovanja. Na vložek v varstvo okolja podjetniki gledajo predvsem kot na strošek in ne kot dolgoročno naložbo v okolju prijazen izdelek. Okoljski pristop v poslovanju podjetij bi morala v večji meri spodbujati vlada in organizirati raznovrstno (zakonsko, davčno, ekonomske spodbude, podeljevanje znaka za okolje) podporo podjetjem, ki proizvajajo po načelih sonaravnega razvoja.

Zaradi gospodarske sestave, tehnološkega zaostanka, socialne krize in več desetletij trajajočega okoljskega izčrpavanja Slovenije bo njeno prilagajanje sodobnim sonaravnim evropskim trendom skrajno zahtevno (Plut, 1995). Na poti prilagajanja strateškemu pristopu 5. akcijskega okoljskega programa in pokrajinsko - ekološkimi, geografskim stalnicam in spremenljivkam Slovenije, bi morale biti poudarjene naslednje okoljske in razvojne usmeritve:

- pospešena sanacija največjih onesnaževalcev zraka, zmanjševanje količin odpadne vode in večji delež čiščenja, uveljavljanje gospodarjenja z odpadki s poudarkom na zmanjševanju proizvodnje odpadkov in uvajanje njihovega vračanja ter večkratne uporabe;
- tehnološka posodobitev industrije, s poudarkom na zmanjševanju snovno - energijskih tokov v proizvodnji in potrošnji ter povečevanje deleža uporabe obnovljivih in decentraliziranih energetskih virov;
- upoštevanje nosilnosti okolja kot temeljnega omejitvenega dejavnika pri nadaljnjih posegih v okolje in prostor;
- povečevanje naravovarstvenih območij, zlasti tistih, katerih varstveni režim bi v večjem delu omogočil sonaravno gospodarjenje;

- zmanjševanje razpršene stanovanjske gradnje ob hkratnemu spodbujanju ohranjanja obstoječega tipa poselitve in deleža kulturne pokrajine;
- sonaraven in policentričen regionalni razvoj z opredelitvijo ciljnih območij na osnovi kriterijev EZ, s prepoznavanjem in plačevanjem večnamenske vloge sonaravnega kmetijstva (n.pr. povečevanje bioloških kmetij in pridelave kakovostne, zdrave hrane) ter večje uporabe regionalnih virov;
- posodobitev cestnega in ostalega infrastrukturnega omrežja s prednostim upoštevanjem razvojnih potreb slovenskih pokrajin in omejevanje tranzitnega cestnega prometa glede na emisijsko nosilnost območij ob prometnicah.

Evropske izkušnje kažejo, da je za ekologizacijo gospodarstva zlasti v začetku bistvena načrtna okoljska in regionalna politika države (večja proračunska sredstva, ekologizacija celotnega gospodarstva, primerni okoljski in regionalni instrumenti, strožja okoljska zakonodaja, uvajanje ekonomskih instrumentov), stopnja okoljske osveščenosti prebivalcev in zadovoljiv materialni standard ter sposobnost podjetij, da sledijo sonaravnemu trendu evropske industrije. Zaradi razvojnega zaostanka bo proces usklajevanja s sodobnimi okoljskimi, regionalnimi in kmetijskimi evropskimi trendi zelo težaven in tudi proračunsko zahteven. V pričakovanem pričetku temeljite in kompleksne analize posledic možnega polnopravnega članstva v EZ bo potrebno posebno pozornost nameniti problematiki kmetijstva (slabi naravni pogoji, majhna povprečna velikost kmetij, razparceliranost), tranzitnega prometa (kraško površje, gorske doline, kmetijske površine, naravovarstvena območja), odprtju trga nepremičnin (nakup zemljišč) tujcem, ekologizaciji gospodarstva in regionalnim razlikam. Avstrija je 8 let pred referendumsko odločitvijo o vstopu v EZ pričela s številnimi strokovnimi analizami o posledicah polnopravnega članstva na vseh družbenih poljih. Sredi 90. let pri nas še vedno ni dovolj prisotno spoznanje o večplastni prednosti hitrega približevanja sonaravni paradigmi kot najbolj verjetni vodilni paradigmi 21. stoletja.

LITERATURA

- Adensam H., 1997: Varstvo okolja ustvarja delovna mesta. V: Vestnik (2.1. 1997) - evropska priloga, str. 24 - 25, Murska Sobota.
- Atlas of the Environment, 1990, New York.
- Draxler P., Schramm J., Radoczky I., Petsche M., 1996: ABC der EU - Foerderungen. Wien.
- Europe's Environment (The Dobriš Assessment), 1995. European Environmental Agency, Copenhagen.
- Gemeinschaftsrecht im Bereich des Umweltschutzes - Band 1, 1996, EGKS - EG - EAG, Bruessel - Luksemburg.
- Gosar L., 1995: Širši vidiki gospodarskega razvoja. V: Strategija gospodarskega razvoja Slovenije (Prostor, okolje, socialna varnost), Zavod RS za makroekonomske analiza in razvoj, str.75 - 80, Ljubljana.
- Graedel T., Allenby B., 1995: Industrial Ecology, New Jersey.
- Jettel C., 1990: Umweltmassnahmen und Oekologieorientierung in der Europaeischen Gememinschaft und in Oestereich. Scriftenreihe des Insituts fuer Wirtschaftswissenschaften an der Rechtswissenschaftlichen Fakultaet der Universitaet Salzburg, Band 3, Regensburg.
- Klemenčič M.M., 1993: Družbenogospodarski razvoj obmejnih območij v Sloveniji. Dela 10, str. 127 - 134, Ljubljana.
- Klemenčič V., 1995: Prostorska diferenciacija Republike Slovenije po demografskih procesih in demografskih strukturah. V: Gradivo strokovnega posveta DS RS, str. 24 - 29, Ljubljana.
- Kukar S., 1995: Regionalni razvoj v Sloveniji. V: Strategija gospodarskega razvoja Slovenije (Prostor, okolje, socialna varnost), Zavod RS za makroekonomske analize in razvoj, str. 7 - 22, Ljubljana.
- Oesterreichische Raumordnungskonferenz - Siebenter Raumordnungsbereich, 1993. Geschaeftsstelle der Oesterreichischen Raumordnungskonferenz (OEROK), Wien.
- Plut D., 1995: Osnovne pokrajinsko - ekološke prvine okoljevarstvene strategije Slovenije. V: Strategija gospodarskega razvoja Slovenije (Prostor, okolje, socialna varnost), Zavod RS za makroekonomske analize in razvoj, str. 71 - 74, Ljubljana.
- Predlog poročila o stanju okolja 1995, 1996, Poročevalec DZ/št. 6/1, Ljubljana.
- Radej B., 1995: Okoljevarstveno ovrednotenje izvozno podprtega modela razvoja. V: Strategija gospodarskega razvoja (Prostor, okolje, socialna varnost), Zavod RS za makroekonomske analize in razvoj, str. 63 - 69; Ljubljana.
- Ravbar M., 1995: Regionalnogeografski vidiki demografske politike v luči sodobnih sprememb v poselitvi Slovenije. V: Gradivo strokovnega posveta DS RS, str. 30 - 39, Ljubljana.

- Strategija povečevanja konkurenčne sposobnosti slovenske industrije. 1996, Ministrstvo za gospodarske dejavnosti, Ljubljana.
- Towards Sustainability 1993, Commission of the European Communities, Luxembourg.
- Winter G., 1994: Okolju prijazno podjetje (prevod), Inštitut za ekološki management (Drevo), Ljubljana.

SLOVENIA AND THE FORMATION OF SUSTAINABLE DEVELOPMENTAL STRATEGY OF THE EUROPEAN UNION

Summary

The European Union (EU) has to face the problems of unemployment, the crisis of the current social security system, certain developmental lags behind the most innovative developmental focuses in the world. Regional differences increase, agriculture has problems with agricultural surpluses, and numerous environmental problems are present. Owing to the intertwining of lines-of-force from the economic, social and environmental fields, the awareness has developed that it is necessary to elaborate and effectuate a new European developmental model. Changes in the structural developmental funds of the EU, contemporary measures for determining developmentally weak regions, a new common agricultural policy and the 5th active environmental programme are the components of the European developmental strategy which is coming into existence. The active agricultural, regional and environmental programmes of the EU proceed from the principles of sustainable development which restricts market economy by means of environmental and social corrections.

The 5th active environmental programme of the EU (1993-2000) represents a consistently planned programme for effectuating sustainable development by means of clearly defined environmental aims in five basic economic spheres: manufacturing industry, energy production and distribution, transport, agriculture, and tourism. The recentmost investigations show that the integration of environmental principles into European economy would be an opportunity for employment and economy. In the mid-90's, the legislative instruments are still the basic measure of the common EU environmental policy which must be incorporated into the legislations of all the members of the Union. Particularly in the second half of the 80's and in the 90's, the emission standards have become ever more rigorous, while the process of adapting to the EU measures has been shortened. Financial environmental instruments have also gradually gained importance and, according to the experts' opinion, they will become the central instrument of effectuating the EU sustainable development in the future.

Slovenia has to face the environmentally rigorous developmental strategy of the EU in the time of demanding transition, in the grip of economic, environmental and social problems. Slovenia is intensely integrated into European space with the economic, transport, cultural and other links. Therefore, it is urgent to adapt Slovenian regulations and developmental strategy to the environmental, regional and agricultural directives of the EU, notwithstanding the fact whether or not Slovenia would become a full member of the EU. The experiences of Austria show that it is necessary to start adapting to the EU directives and policy approximately 10 years before the possible membership. At the UN World Conference on Environment and Development of 1992 in Rio de Janeiro, Slovenia signed the documents upholding the introduction of the principles of sustainable development; yet, in practice, it adheres to them only partially and by sectors. The process of coordinating Slovenian environmental standards with the European ones is already rather delayed. Although the adopted eco-social strategy of Slovenian agriculture is quite in accord with the principles of the common agricultural EU policy, it is the budget support which is markedly lower, and the same also applies to the regional policy.

Thus, the "European image" of Slovenian environmental policy is also the developmental necessity and opportunity; on the other hand, the basic considerations about the negative consequences of the possible membership in the EU are particularly concerning the following spheres: agriculture, transport (transit) and the opening of real-estate market to foreigners (the possibility of land purchase).

SLOVENE 'DIASPORA' IN THE UNITED STATES¹

CASE STUDY AND RESEARCH INITIATIVES

Joseph Velikonja*

SLOVENSKA "DIASPORA" V ZDRUŽENIH DRŽAVAH
Vzorčna študija kot vzpodbuda za nadaljne raziskave

Izvleček

UDC 911.3:314.7=20(73=863)

Obravnavana je slovenska manjšina v ZDA, predvsem njeno številčno stanje, spreminjanje starostne sestave in narodnostne zavesti, regionalna razporeditev, pomen za ameriško družbo, zavedanje povezanosti s prvotno domovino ter pomen nastanka slovenske države za okrepitev narodnostne zavesti ameriških Slovencev.

Ključne besede: Ameriški Slovenci, ZDA, etnična skupina, etnična zavest.

SLOVENE 'DIASPORA' IN THE UNITED STATES
Case study and research initiatives

Abstract

The Slovene ethnic group in the USA is discussed, particularly its number, changes in the age structure, ethnic awareness, regional distribution, its significance for American society, its connectedness with the country of its origin and the importance of establishing the Slovene state for strengthening ethnic awareness of American Slovenes.

Key words: American Slovenes; USA; Ethnic group; Ethnic awareness.

¹ Part of this paper was presented at the annual conference of the Association of American Geographers in Chicago, March 18, 1995.

* Dr., prof., Department of Geography, University of Washington, Seattle, WA 98195, USA

Studies of ethnic communities have strong roots in American geographical investigations. They explore the multi-ethnic composition of American population; occasionally the investigations reveals more general trends or behavior of human populations, while stressing the specificities of each ethnic group. European researchers often focus on a selected ethnic group to document its contribution to America and stress the demographic or cultural loss that the old country endured because of their departure.

The geographical studies of immigrants and their descendants that originated from Slovene lands were established as part of the geography department research objectives already under the leadership of Prof. Dr. Anton Melik before World War II. The most comprehensive study by Slava Lipoglavšek-Rakovec² have been followed after the war especially in the past two decades, authored, however, mostly by historians. Prof. Dr. Vladimir Klemenčič has been the leading stimulator of these studies. This paper is a token acknowledgment of his role.

The term of 'diaspora' has gained some recognition in contemporary writing on ethnic communities³. It should be used with caution, however, because it may not represent what it implies. 'Diaspora' as a detached settlement that retains the property of the core entity; it implies the retention of societal attributes in spite of the territorial separation. The Slovene writing of today stresses the spatial clustering and institutional changes, and pays less attention to the connectivity through formal and informal networks. Observing the phenomenon of survival of a culturally defined ethnic group, demands a continuous evaluation of retention and/or dilution of individual and group properties, their substitution with new cultural component, and expansion of the total culture complex: the old and the new are symbiotically merged into a new creation, which only in name retains firm ties with the original entity⁴. The process, often described as process of assimilation reflects more the scale of analysis than the changes of individuals or groups. The transformation of an ethnic group is further due to the changes in the composition of the aggregate. In ethnic migration studies little attention is given to these two distinct transformations. This review of the Slovene 'diaspora' recognizes this duality of processes, but is mostly confined to analyze only the changes in the composite.

Smaller ethnic groups - the Slovenes among them - cannot claim major demographic contributions to the United States population. The departing emigrants nevertheless

²Slava Lipoglavšek-Rakovec. "Slovenski izseljenci: geografski pregled predvojnega stanja," *Geografski vestnik*, XXII (1950), pp. 3-60.

³A specialized periodical *Diaspora*, A Journal of Transnational Studies, Oxford University Press, began in 1991.

⁴Among the earliest recognitions of this new composite is the work of Nathan Glazer and Daniel Patrick Moynihan. *Beyond the Melting Pot: The Negroes, Puerto Ricans, Jews, Italians, and Irish of New York City*. Cambridge, Mass., 1964.

created significant void in the population structure of home communities. It is estimated that Slovenia - the term used here for the territory and society of Slovenes regardless of the administrative boundaries existing at various historical times - lost up to one third of its total population due to migration. Nevertheless, the total demographic contribution to America was negligible. In selected areas of greater concentrations in the United States, the presence of Slovenes was noticed. Like other ethnic communities, they created their segregated neighborhoods, established centers of cultural, social and political activities, published newspapers, magazines, books and created Saturday schools, campground retreats, formed local and national fraternal organizations. The largest two organizations are the conservative *Kranjska Slovenska Katoliška Jednota* established in 1894, with headquarters in Joliet, south of Chicago; and a rival politically progressive *Slovenska Narodna Podporna Jednota*, created in Chicago in 1904, which recently moved the headquarters from Chicago to Pennsylvania.

The transformation of neighborhoods, the dilution of distinct ethnicity, in part spontaneous, in part induced by the policies of the US local and national administration, has been a major problem for the study of territorial patterns. The spatial distinctiveness that was clear in the past is less evident today; because the information is recorded by territorial units, and non-spatial attributes are not adequately acknowledged. This leads to the assumption that the clusters are disintegrating and the ethnic components are being absorbed by the host society. We hear about the vanishing neighborhoods and we assume that ethnicity is vanishing with them.

As long as the neighborhoods existed, they supported and were supported by neighborhood-type activities. The proximity of residence and the presence of activity centers retained the governing power for interaction. The sharing of symbols, values and attitudes, the complementarity of communication, maintained a proximity-based interacting system. Ethnicity or ancestry data assumed the existence of such a system. The assumption is also that once the neighborhood's cohesion is reduced or fades, it is the end of an interaction community system. For the ethnic community it represent the substitution of an ethnically based system with a more general societal clustering that lost its ethnic distinctiveness⁵. The once ethnic neighborhood of Slovenes in Pueblo; Colorado, around the St. Stephen's Church in Chicago, on the Slovenski hrib in San Francisco - to mention just a few - are being replaced by ethnically mixed population where the Slovene presence survives in the memory of older residents. Subsequent research can lead to a more thorough documentation and can reveal the persistency of the system beyond the neighborhood.

⁵This aspect was examined in my earlier studies. See: Joseph Velikonja. "Ethnicity, Geography and Communication," *Geographica Slovenica* 24 (1993), pp. 87-92.

This presentation is only calling attention to a few selected aspects of the transformation, using the Slovene migration as a case in point.

1. The declining size of the "Slovene" group. The number of people of Slovene ancestry declined by 2,026 in the 1980-90 decade and counted 124,437 people in 1990. Half of them declared Slovene as their single ancestry (father and mother both of Slovene ancestry); for an additional 20 percent the Slovene ancestry was considered primary (total 87,500). The remaining 37,000 recognize their ethnic ancestry as predominantly non-Slovene.⁶ We take the figures with some reservation. They include an unknown number of non-Slovenes, like the Slovaks, on the other hand exclude Slovenes who are being counted among the Austrians, Yugoslavs, or Slavs. The totals can only be speculated. What is revealing is that the declined number reflects most likely the fading of ethnic awareness and not the declined number of the survivors. The observation is based on an analysis of other ethnic cohorts, such as the Italians, where the numerical increase is a result of an increased awareness of ancestry.

2. The aging of ethnically identifiable population. The longitudinal assessment of migrants as a group presumes that the immigrants were mostly young at the time of arrival. With years they age; the ethnic group is augmented by their US-born children. Taking the two groups together, namely the foreign born, and the US-born, we soon approach a 'normal population age structure' for the total ancestry group, where the older and very small portion of the pyramid consists of foreign born, and the younger bottom portion of the native born. If the inflow of people of the same ethnicity continues, the middle of the pyramid remains. When, however, as is the case of most European ancestry groups, the immigration declines, the foreign born cohorts are only the survivors of earlier migrations and the majority of the ancestry population are US born of the second, third or subsequent generations. This is evident with the Slovenes.

Demographically the transformation is clear, though complicated with generations; progressively more and more offsprings of mixed marriages reduced the number of people with single ancestry. The US data point to this transformation: for people of Slovene ancestry, only one parent of Slovene ancestry is being recorded for half of the total. As expected, the foreign born cohort of single ancestry is advancing in age: Slovene immigrants with Slovene parents advance in age, the second generation is much younger and increasingly of mixed parentage while the third consists predominantly of people of multiple ancestry. The median age of the US population is 33, the median age for the people of primarily Slovene ancestry is 46.7, more

⁶For additional information of the Slovene ancestry group in 1990, see Jože Velikonja, "Demografska podoba Slovencev v ZDA v letu 1990," *Slovenski Izseljenski Koledar* 1995, str. 145-149.

precisely 65.1 for the foreign born and 44.7 for the US born. These figures reflect also the level of ethnic awareness in addition to the actual age of the Slovene ancestry group: immigrants are more likely aware of their ethnic ancestry than their offsprings. Another interesting observation is that the median age of Slovene immigrants who entered the US in the 1980-1990 period was 31.4, i.e. lower than the 33.0 for the total US population, the median for immigrants who came prior to 1980 was 66.4 (in 1990, not at the time of arrival): migration is still dominated by younger people but their aging is a non-stoppable process.

Significant other transformation is occurring: the foreign born immigrants are carriers of cultural patterns of the country and society of origin; the second generation, however, retains only those selected cultural components that were transmitted to them by their parents and by the ethnic community, which through time become less and less dominant. For the foreign born the cultural legacy consists of lived experiences, for the US born second and third generation is the legacy transformed through the eyes of their parents and other ethnic participants of the community. The most prominent element that can be identified in the transformation process is the use of the mother tongue. Even when the ability of language use is still present in the second generation, the vocabulary, the idiomatic communication ability, the total symbolic system in the mother tongue is greatly reduced. The impoverishment is evident in the less frequent use of the language within the ethnic community organizations and in the simplified vocabulary used in ethnic publications. Though the exact data are not available, it is estimated that the number of people of Slovene mother tongue in the United States does not exceed 15,000. The US statistics tell us that 72.3 percent of the foreign born Slovenes spoke a foreign language, predominantly Slovene, but the foreign mother tongue dwindles to 10.0 percent among the US born. This means that one fourth of the foreign born does not speak Slovene, and that 90 percent of the US born of Slovene ancestry did not recognize the Slovene as their mother tongue. This means that the predominant mother tongue of people of Slovene ancestry is not Slovene, but English.

3. Population of Slovene ancestry has been concentrated in few selected areas of the United States. The dominance of Ohio and the city of Cleveland has prevailed to these days though the total number has declined from 56,687 in 1980 to 49,598 in 1990, from 44.9 per cent of the total Slovene ancestry population to 39.8 percent. Similar decline is evident in Pennsylvania (from 17,416 in 1980 to 14,584 in 1990) and in Illinois (from 12,471 to 11,743). The general migration pattern of the US population is however reflected in the increase of people of Slovene ancestry in Florida and in the Sun-belt states. The dispersal is under way.

The contiguity that dominated the early settlements is giving way to new communities where information linkages sustain the social network and contribute to the maintenance of social awareness. The dispersal of the ethnic group is evident from

numerous components: closure of ethnic parish churches, community halls, discontinuation of home delivery of ethnic newspaper, reduced attendance at cultural and social events. The spatial data reflect territorial dispersal and might imply the demise of ethnicity as a factor of identification. However, it does not account for the transformation where the face-to-face communication has been replaced with modern technical linkages. The telephone, TV, radio, and now the FAX and E-mail have created the technological mesh that can be utilized for interpersonal communication and therefore substituted the imperative of proximity. The Slovene ethnic community is cognizant of these new means of interaction. In recent contacts with professionals of Slovene descent, significant number of communications were received by e-mail and FAX messages. Only few of them were in part written in Slovenian.⁷

4. The Slovene diaspora is numerically marginal for the contemporary American society, but is quite relevant for the Slovene society in general. The diaspora accounts for an estimated one third of the total Slovene population. In the past the impact was mostly economic and demographic, in contemporary conditions it accounts more for the quality than for the quantity of outflow. As an illustration, in 1990, Slovenia had 1737 people with doctoral degrees. At the same time 738 people of Slovene ancestry in the US had doctoral degrees, 208 Ph.D.'s were foreign born and 530 born in the US. In addition 1,245 held other professional degrees. The number of Ph.D.'s in Slovenian greatly increased in the last few years mostly as a result of the planned project of "2000 experts", and governmental financial support for advance training of Slovene graduates. The brain drain from Slovenia is nevertheless very significant. A number of them was trained abroad - and stayed abroad.

A recently completed project to identify achievers of Slovene ancestry (375 US residents) throws some light on what can be labeled as Slovene intellectual 'diaspora'. Over half (54 percent) are US born. The result is not surprising for US observers, though it is for foreign observers, who often state that most of their 'ancestry' achievers are foreign born temporary immigrants. Among the people recorded, 150 are holders of doctorates or equivalents. Territorially, they are more dispersed throughout the US than the general population of Slovene ancestry. The largest concentration of them is in Ohio. The factors that account for this concentration are the holding force of the natives on one hand, and the opportunity for service and employment in some way linked to the existence of ethnic community. As a side-observation: The Governor of Ohio and the bishop of Cleveland are of Slovene ancestry.

These individuals have pursued their goals outside organized groups and mostly outside their ethnic communities but have nevertheless made their contributions to the

⁷The reference is made to the work on a new edition of the *Who's Who of Slovene Descent in the United States*, scheduled for publication in 1998, compiled and edited by Joseph Velikonja and Rado L. Lencek..

two lands (or even more) and to two or more different societies. The direct linkage between the organized communities and the achievement of individuals is weak, though indirect intergenerational support is evident in numerous careers. The individualism of the United States recognizes that belonging to an organized group is a right, not an obligation. While the organizations enabled powerless individuals to assemble for their own protection, a great many individuals sought their role in individual pursuits on their own. This should not be taken as an indication of anti-social behavior, but mostly that their goals were not accepted within the programs of organized communities. Furthermore, ethnic associations were created and sustained by ethnic participants, who were often excluded from similar associations of the host society. Many individuals however aimed to be recognized not for their ethnic labels, but for their achievements within a larger society. They transcended ethnicity and were able to gain support through external, neutral, or multi-purpose networks. This is what the process of societal integration is all about: a non-stoppable process of grafting of individuals on the tree of the society in the space of their existence. The value of these individuals for any society is disproportionately greater than their minuscule number would imply. Everybody contributes something. The Slovene migrants to the United States contributed for decades their muscular power. The contemporary world, however, has greater demand for brain power, especially in the technologically advanced societies. Economic estimates have been made regarding the asset or value of individual immigrants for the receiving society. This is a direct transfer of assets from one society to another.

5. The initial compound of the Slovene emigrants in the United States at the turn of the century consisted of migrants who entered the United States after leaving Austria-Hungary; they brought with them some allegiance to the country of their birth and some additional allegiance to their ethnic nationality. The allegiance to Austria survived to these days. It is evident in the data of country of origin. As late as in 1960, 5759 of the 32,108 foreign born with Slovene mother tongue allegedly came from Austria. In subsequent decades the US born cohort became the dominant component of the Slovene diaspora. The modification of ethnic awareness is due in part to the demographic changes, where the third generation represents the bulk of people of Slovene ancestry. How strong is their awareness of the ancestry of the forfathers? Which would be for them the country of origin of their grandparents? Austria, Yugoslavia, Slovenia? The facts and awareness of these facts do not agree with any level of consistency.

6. The second component is the political, social and cultural transformation of the region of origin, where events of 1990s saw the affirmation of ethnic and national

recognition of Slovenia as a sovereign political entity.⁸ This affirmation had major repercussion for the Americans of Slovene ancestry. The previously prevailing identity as "Yugoslavs", was practiced by authorities on both shores of the Atlantic. The 1991 independence of Slovenia changed the attribution and gave way to new ethnic distinctiveness. For numerous people of Slovene ancestry it recognized their individual Slovene identity and replaced the generalized label of Slav, Slavic, or Yugoslav. The immigrants who came to the United States after the creation of the Yugoslav state in 1918 accepted the Yugoslav designation. For the descendants of pre-World War I immigrants, however, the situation was quite different. For them the Yugoslav frame was an alien label, and the language of Yugoslavia, Serbo-croat, and the symbols of the country, be it the Karadjordje labels or the postwar red star reflected the political reality, but was not necessarily recognized as part of their "heritage". Especially for the post-World War II period, the cultural and political links between the country of origin (or ancestry) and the organized communities in the United States passed through the "Yugoslav" and the "red" screen, which were objectionable to numerous people of the older generation because of its "Yugoslav" component, and to the post-World War II generations because of the political "red" label. The events in 1990's removed these impediments and are generating a revival of ethnic contacts between the country of forefathers and mothers and the country of immigration.

The US policies seldom recognized the Slovene label. The Census acknowledged the Slovene ancestry but most information regarding the Slovenes was included under Yugoslavia and Yugoslavs. The 2000 Census will be a major step forward with Slovenia as a recognized sovereign country. The official pre-1991 Yugoslav policies on the other hand, recognized Yugoslavs abroad, though at the same time rejected as their 'subject of interest' those who did not support the socialist Yugoslavia and the system of self management. The political label appeared to be more important than the recognition of a distinct Slovene ethnic 'diaspora'. Or to turn the direction: those emigrants and their descendants who did not endorse the existence and the policies of the Yugoslavia of the time, had no base to claim any ties with their country of origin or the country of origin of their parents and grandparents.

Recent political transformations produced substantial changes. For an ethnic revivalism, too little and too late. The establishment of a democratic and independent Slovenia gave substance to a revival of awareness, that Slovenia exists as a viable entity to which they can hold some emotional or not legal allegiance; the possibility of new transatlantic links has opened and the potential of interpersonal linkages derived from ancestry background surfaced. The medium is not the Slovene language but

⁸Extensive study of this issue for the Canada Croats is Daphne N. Winland. "'We Are Now an Actual Nation': The Impact of National Independence on the Croatian Diaspora in Canada," *Diaspora* 4/1 (1995), pp 3-29.

English, the network is the universal and ethnically neutral system of telephone, FAX, internet linkages and electronic mail. The critical component for the operation of the system is not territorial proximity and neighborhood clustering, but the awareness of communication partners and the technology that provides the intercommunication. In today's world, such a network does not discriminate. It enables the information exchange and becomes an integrative formative system of new dimensions.

The maintenance of this new system represents an enrichment both for the intellectual community in the old country and the additional benefit to participants in the US. In such a system, the numerical size of the ancestry group becomes marginal. The creation and maintenance of this new 'community' is under way and may replace the earlier forms of 'diapora's' presence. If such a community of awareness, linked by modern technology does not affirm itself, the Slovene presence in the United States is destined to extinction.

SLOVENSKA "DIASPORA" V ZDRUŽENIH DRŽAVAH

Vzorčna študija kot vzpodbuda za nadaljne raziskave

Povzetek

Geografske študije o priseljencih s slovenskega ozemlja in njihovih potomcih so se začele že pred 2. svetovno vojno, v okviru raziskav Oddelka za geografijo, še v času predstojništva prof.dr.Antona Melika. Najobsežnejši raziskavi Slave Lipoglavšek-Rakovec so po vojni, zlasti v zadnjih dveh desetletjih, sledile še druge, predvsem s strani zgodovinarjev. Vodilna sila teh raziskav je bil prof.dr.Vladimir Klemenčič in moj članek naj bo kot priznanje tej njegovi vlogi.

Izraz "diaspora" je pridobil nekaj priznanja v sodobnem pisanju o etničnih skupnostih, a ga je kljub temu treba previdno uporabljati, ker morda ne predstavlja vedno tega, kar dejansko pomeni. "Diaspora" pomeni ločeno naselitev, kjer ohranjajo lastnosti izvirne skupnosti; izraz vključuje ohranjanje družbenih atributov navkljub ozemeljski ločitvi.

Značilen proces ameriških priseljenjskih populacij, ki izvirajo iz Evrope, je staranje. Preživeli priseljenci predstavljajo vse manjši sestavni del vseh takih skupin, ki jih v glavnem sestavljajo druga in tretja generacija, torej že v Ameriki rojeni potomci. Etnične razlike se s pospešeno hitrostjo stapljajo s kulturnimi lastnostmi družbegostitelja. Slovenske skupine se še vedno pretežno nahajajo znotraj področij, ki so bila dosegljiva v času množičnih migracij; manjše spremembe so vidne kot številčen upad populacije v državah Ohio, Pensylvania, Illinois, Minnesota, ter v znatni rasti v

državah 'Sončnega pasu'. Bližina v etničnih soseskah, ki je bila v zgodnjih naselitvah odločilna, se umika novim prostorsko razpršenim skupnostim, kjer se družabna mreža vzdržuje s sodobnimi informacijskimi povezavami, ki pripomorejo k vzdrževanju etnične zavesti.

Transnacionalne skupnosti, katerih člani vzdržujejo nekaj resničnih ali simboličnih zvez s svojo izvorno deželo, se neprestano spreminjajo. Poleg drugih dejavnikov vpliva nanje politika ZDA, kot tudi politične spremembe v izvorni deželi glede njenih čezoceanskih "državljanov". Neodvisnost Slovenije je v letu 1991 sprožila novo etnično zavest, ki je zamenjala predhodno avstrijsko, slovansko in jugoslovansko 'nalepko'. Sprejeta nova tehnološko napredna informacijska mreža, ki jo uporablja večji del že tam rojene in izobražene slovenske diaspore v ZDA, bo proizvedla novo zavedno "skupnost".

PROSTORSKI ASPEKTI MANJŠINSKE PROBLEMATIKE V LUČI SLOVENSKEGA SOCIALNOGEOGRAFSKEGA IN POLITIČNOGEOGRAFSKEGA PROUČEVANJA

Milan Bufon*

Izyleček

UDK 911.3:323.15=863

Prispevek obravnava izkušnje in uspehe slovenske socialne in politične geografije pri obravnavi slovenskih narodnostnih skupnosti v zamejstvu, ter italijanske in madžarske narodnostne manjšine v Sloveniji.

Ključne besede: Socialna geografija, politična geografija, narodnostne manjšine, Slovenija.

SPATIAL ASPECTS OF THE MINORITY PROBLEMS IN THE LIGHT OF SLOVENIAN SOCIOGEOGRAPHICAL AND POLITICOGEOGRAPHICAL INVESTIGATIONS

Abstract

The paper discusses the experiences and successes of Slovenian social and political geographies while investigating Slovenian national minorities outside the borders of Slovenia and the Italian and the Hungarian national minorities in Slovenia.

Key words: Social geography; Political geography; National minorities; Slovenia.

* Dr., doc., Znanstveno raziskovalno središče Republike Slovenije, Garibaldijeva 18, SI 6000 Koper, Slovenija

1. UVOD

Prof. Vladimir Klemenčič je kot osnovno izhodišče socialnogeografskega proučevanja (Klemenčič, 1992a) opredelil sprotno odkrivanje regionalnih procesov in prostorskih struktur s težiščem na vrednotenju inovacij posameznih elementov prostorskih struktur. V spoznanju, da je tudi slovenski prostor v procesu stalnega spreminjanja in pod vplivom zakonitosti notranjega in zunanjega družbenoekonomskega in političnega razvoja, so se tako na njegovo pobudo od srede šestdesetih let dalje pričele v Sloveniji raziskave, ki so s socialnogeografsko metodologijo spremljale preobrazbo slovenskega podeželja v okviru procesov industrializacije, urbanizacije in deagrarizacije. Na tej osnovi se je razmahnilo tudi proučevanje socialno-ekoloških strukturnih problemov modernizacije in transformacije slovenskega naselitvenega prostora ter poglobljanje v politično in etničnogeografske probleme v sklopu obravnav skupnega slovenskega prostora in geopolitičnega položaja Slovenije. Ker je ravno proučevanje slovenskih manjšin v sosednjih deželah in tudi v Sloveniji živečih nacionalnih manjšin, največkrat v povezavi s problematiko meja in prekomejnih odnosov, bilo deležno večje mednarodne pozornosti in pripomoglo tako k mednarodnemu uveljavljanju posebne raziskovalne metodologije, ki so jo slovenski geografi razvili na osnovi socialnogeografskih teoretičnih in aplikativnih izhodišč, bo pričujoči prispevek v nadaljevanju podrobneje obravnaval ta tematski sklop in iz njega izhajajočo problematiko.

2. METODOLOŠKA IZHODIŠČA : NA PREHODU MED SOCIALNOGEOGRAFSKIMI IN SODOBNIMI POLITIČNOGEOGRAFSKIMI KONCEPTI

Po prevladujoči definiciji je socialnogeografska koncepcija naravnana na odkrivanje oblik prostorske organizacije, družbenih procesov in inovacij v prostoru. Vsi ti elementi se izražajo zlasti preko temeljnih oziroma geografsko relevantnih človekovih dejavnosti, kot so bivanje ali življenje v skupnosti, delo, izkoriščanje prostega časa, izobraževanje, oskrbovanje in s temi dejavnostmi povezane infrastrukturne in komunikacijske zahteve. Socialna geografija si tako zastavlja troje prvenstvenih nalog : določiti družbenoprostorske strukture oziroma razmestitev prostorsko aktivnih družbenih skupin, ugotoviti prostorski sistem, znotraj katerega se uveljavljajo prostorske funkcije in procesi posameznih družbenih skupin, odkrivati prostorske strukture oziroma funkcijske prostore, znotraj katerih se odvijajo temeljne in prostorsko relevantne družbene dejavnosti. Odpirata se dva sočasna prostorska koncepta : prvi posveča večjo pozornost strukturnim socialnogeografskim aspektom, drugi procesom v socialnogeografskih okoljih (Maier et al., 1977).

Nemška oziroma srednjeevropska socialnogeografska šola je s ponujenim raziskovalnim modelom dejansko poskusila opraviti novo sintezo med sektorskimi geografskimi panogami ne le v okviru same družbene geografije, ampak tudi v iskanju vzročno-posledičnih povezav med fizičnim prostorom oziroma fizičnogeografskimi danostmi in družbenimi elementi v tem prostoru ter njihovo razvojno dinamiko. Poseben poudarek je namenjala določevanju socialnih grup, pri čemer je še zlasti iskala povezave med kulturnogeografskimi vidiki obravnave skupnega načina življenja in določevanja vedenjskih skupnosti ter sociološkimi in ekonomskogeografskimi vidiki odkrivanja funkcijskih družbenih skupin, hkrati pa proučevanju socialnogeografskega prostora, v katerem je prav tako iskala povezave med kulturnogeografskimi in ekonomskogeografskimi elementi v določevanju akcijskih radijev posameznih družbenih skupin, raziskovanju součinkovanja med družbenimi načeli persistence in inovacije ter opredeljevanju indikatorjev razvojne dinamike.

Zgoraj opisani raziskovalni pristop je seveda zaradi svoje obsežnosti in zahtevnosti bil na konkretnih primerih žal le delno uresničen, njegovi funkcijski in strukturno-analični vidiki pa so našli obilo aplikativnih možnosti v prostorskem planiranju družbenih in ekonomskih dejavnosti, v zadnjem času zlasti v integrativnem družbenem, ekonomskem in prostorskem načrtovanju obmejnih in prekomejnih regij med Nemčijo in sosednjimi državami, kjer so socialni geografi bistveno prispevali k oblikovanju metodologije uresničevanja tako imenovanih evroregij. Če se je torej v nemškem govornem prostoru socialna geografija večinoma podredila aktualnim aplikativnim planskim zahtevam, obravnavata v severnoameriškem in severnoevropskem prostoru njene vsebine - povečini ločeno - bolj kvantitativno usmerjena socialnoekonomska geografija ter bolj kvalitativno usmerjena kulturna geografija; slednja ohranja posebno mesto in tradicijo tudi v Franciji. Na podoben način so se tudi v Sloveniji posamezna socialnogeografska sektorska področja razvijala večidel samostojno in le delno udejanila izvirno enotna raziskovalna načela. V vseh teh okoljih se je v zadnjih letih močnejše uveljavila politična geografija, ki ponuja sintetičen vpogled v družbene procese in prostorsko preobrazbo. Slednja pojmuje "polis" v najširšem kulturnem in družbenem pogledu in s tem proučuje prostorske vidike družbenih nasprotij prepletanj in sožitja med nosilci posebnih interesov na različnih družbenih in političnih ravneh ter različnih družbenih, kulturnih in političnih področjih. V tem oziru se prostorsko-regionalni razvoj ponovno postavlja v neposredno zvezo s kulturno in družbeno specifikjo njihovih akterjev, se pravi, da se v marsikaterem pogledu srečujemo s sistemskim nastavkom, ki ga je pred približno tremi desetletji že ponudila "kontinentalna" socialna geografija.

Vzrok, da teh vidikov socialna geografija ni uspela povsem razrešiti in se je pretežno posvetila funkcijsko-strukturnim družbenim in prostorskim vsebinam, gre najverjetneje iskati v dejstvu, da je bil to čas intenzivne industrializacije, za ta proces pa je značilna zlasti deteritorializacija s centralizacijo in homogenizacijo. Temu nasprotno se sodobna, tako imenovana po-industrijska družba uveljavlja z decentralizacijo oblasti ter družbenih in ekonomskih dejavnosti, kar ponovno osmišlja

teritorialno in regionalno dimenzijo, kulturne pokrajine ter regionalne družbene in kulturne elemente. K takemu razvoju prispevajo procesi socialne urbanizacije, izboljšanja izobrazbene ravni, razvoja terciarnih dejavnosti in komunikacijskih možnosti, mednarodna integracija in širjenje inovacijskih dejavnosti v celotnem prostoru ter valorizacija kulturnih in etničnih posebnosti. Sodobna politična geografija na ta način vključuje pri svojih obravnavah tako politološko nadgradnjo, kot konkretne regionalne aspekte in združuje poleg geografskega tudi historične, ekonomske, socialne in politične plati obravnavane problematike. Iz tega izhaja spoznanje o spremenljivosti ali diferenciranosti odnosa prostor-družba, saj je lahko ta različen ne le v različnih časovnih obdobjih, ampak tudi v istem času in okolju. Tako lahko shajajo različni vedenjski sistemi, kakršne predstavlja na primer neenaka zakonodaja za avtohtono in neavtohtono prebivalstvo. Ob relativnosti družbenih in prostorskih pojavov se poudarjajo marsikdaj sočasni trajnejši vedenjski vzorci, ki jih posamezne družbene skupine iz lastne kulturne sfere prenašajo v družbene in prostorske sisteme.

Pomembna področja raziskovanja političnogeografskih pojavov in preizkušanja sposobnosti sinteze te geografske panoge zadevajo problematiko odnosov med centri in periferijo ter med večinskimi in manjšinskimi družbenimi skupinami, kamor sodijo tudi obravnave različnih vidikov družbene in prostorske identitete, od regionalizma do nacionalizma ter obmejnosti. Ugotovljeni so bili različni elementi, ki tvorijo identiteto: miti in simboli, zgodovina in institucije ter prostor, kar skupno prispeva k oblikovanju posebnih kulturnih okolij, tako v družbenem kot prostorskem smislu. Jezik kot sredstvo komunikacije znotraj skupine in diferenciacije do ostalih družbenih skupin je nedvomno najbolj prodoren in značilen izraz različnosti. Zaradi tega je v okviru odnosa center-periferija zelo pomembno vprašanje javnega priznanja oziroma legitimizacije jezikovnih standardov. Če po eni strani namreč javno nepriznavanje nekega jezika vpliva na njegovo razširjenost na individualni ravni, pa je po drugi strani raba določenega jezika kolektivna manifestacija, ki dobi v konfliktnih situacijah pomembno politično razsežnost. V tem smislu se v različnih okoljih lahko razvijajo različne tipologije jezikovnega razvoja, ki predstavljajo obenem različne tipologije odnosa med večinami in manjšinami ter med centri in periferijami. Te tipologije gredo od primerov "zmagoslavčnih" centrov, kjer se centralni državni jeziki uveljavljajo na škodo perifernih, preko večjezičnih struktur, ki so značilne za federalizirane politične enote, do primerov "zmagoslavčnih" periferij, ki ohranjajo ali uveljavljajo lastne ločene jezikovne standarde v svojem družbenem okolju. Vmesne primere predstavljajo različne stopnje jezikovne standardizacije perifernih jezikov in različni odnosi med večjimi jezikovnimi skupnostmi.

Omenjene vidike je politična geografija obravnavala zlasti v osemdesetih letih pod vplivom systemske teorije, medtem ko je danes mimo politoloških in socioloških vplivov bolj zaznavno usmerjanje h kvalitativnim družboslovnim in humanističnim vedam, h katerim bi lahko prištevali sociolingvistiko in sociopsihologijo. Ta prehod je morda najbolj izrazit pri razvoju tako imenovane vedenjske geografske šole, ki je izhajala iz sistemskih konceptov pri proučevanju sožitja med naravnimi in družbenimi

elementi prostora in se nato posvetila raziskovanju prostorskih vedenjskih vzorcev posameznih socialnih skupin. Opravljen je bil zanimiv zasuk : v ospredju zanimanja niso več neke generične, abstraktne družbene skupine ter prav tako generične, abstraktne "regije", temveč posamezne konkretne socialne grupe in njihova specifična, konkretna življenska okolja, ki na ta način prevzemajo vlogo posebnih družbenih in kulturnih prostorov.

Nedvomno so spremembe v raziskovalnih konceptih ponovno približale prej veliko bolj neenotne družbene geografe, saj so vse spet potisnile nazaj "na teren". V takih razmerah dobiva ponovno veljavo tudi dobro razvita socialnogeografska metodologija terenskega dela in njena sposobnost zaznavanja različnih prostorsko pomembnih družbenih dejavnosti ter funkcionalnih zvez med posameznimi socialnimi skupami in njihovim življskim prostorom. Poglavitno "novost" predstavlja verjetno bolj poudarjeno kulturno-geografsko vrednotenje in relativiziranje samega prostora pri odkrivanju elementov teritorialnega vedenja socialnih grup in interpretaciji družbenih in prostorskih dimenzij posameznih regij. Pri večini sodobnih družbenogeografskih raziskav so na ta način močno poudarjeni kvalitativni vidiki, ki postavljajo človeka v ospredje družbenih in prostorskih pojavov in procesov. In ta "humanizacija" družbene geografije je morda še najbolj dobrodošla pri proučevanju manjšin, lokalnih skupnosti ter obmejnih območij, se pravi vseh tistih stičnih prostorov, ki predstavljajo po eni strani potencialno konfliktno družbeno okolje, po drugi strani pa okolje, v katerem se udeležujejo nove integracije ob ohranjanju za Evropo tako značilne kulturne raznolikosti.

3. IZKUŠNJE IN USPEHI SLOVENSKE SOCIALNE IN POLITIČNE GEOGRAFIJE PRI OBRAVNAVI MANJŠINSKE PROBLEMATIKE

Slovenska socialna geografija je na pobudo prof. Vladimirja Klemenčiča združila klasični strukturno-analitični koncept obravnave manjšinske problematike, ki so ga razvili zlasti slovenski zgodovinarji po drugi svetovni vojni, z dinamičnim, procesološkim konceptom. Prvi pogled se je izražal zlasti v kritičnih pretresih popisnih podatkov glede na narodnostno pripadnost na avstrijskem Koroškem (Klemenčič, 1960 in 1976), ki pa ga je isti avtor kmalu obogatil z vnosom družbene in prostorske dinamike (Klemenčič, 1971). V tem pogledu so bili izpostavljeni procesi industrializacije in socialnega prestrukturiranja ter njihovi vplivi na narodnostno strukturo v etnično mešanih okoljih, ki pa so bili le nakazani. Sledeč popisnim rezultatom so bila opredeljena tri razvojna obdobja oziroma razdobja razkroja klasične agrarne strukture in uveljavljanja industrijske družbe : prvo označuje zlasti izseljevanje v bolj oddaljene kraje, drugo (1934-1951) razvoj regionalnih središč Celovca in Beljaka, ki je prineslo demografsko erozijo, ne pa socialnega preoblikovanja na etnično mešanem podeželju, ter zadnje obdobje z uveljavljanjem

turističnih dejavnosti na podeželju in možnostjo dopolnilnih dohodkov ter intenzivnih socialnih transformacij.

Socialnogeografski koncept pri obravnavi narodnih manjšin se je uspešno razvijal zlasti v sedemdesetih letih, ko je prevzel tudi nekatere nove prostorske in družbene elemente obmejnosti. S proučevanjem razvoja modernih prostorskih struktur je namreč postalo jasno, da je v družbenem in prostorskem pogledu bolj dinamičnih obmejnih območjih, kakršen je južni del današnje slovensko-italijanske meje med Gorico in Koprom, ob motorizaciji in mehanizaciji kmetijske proizvodnje odigrala v procesu suburbanizacije pomembno vlogo tudi odprtost meje (Klemenčič, 1992a). Prvi mednarodno odmeven članek na to temo je izšel že leta 1973 (Jeršič, Klemenčič, 1973) kot rezultat sodelovanja med Inštitutom oziroma Oddelkom za geografijo Univerze v Ljubljani in Inštitutom za mednarodno sociologijo v Gorici, ki je leto poprej v tem mestu priredil mednarodni posvet o problemih in perspektivah obmejnih regij. Ob količinskem pregledu strukture in intenzivnosti prekomejnega prometa Slovenije s sosednjimi deželami je članek podal zanimivo analizo prostorsko relevantnih družbenih dejavnosti v prekomejnem gibanju in povezovanju ter tako v slovenskem prostoru prvič apliciral socialnogeografsko metodologijo pri obravnavi obmejnih regij. Posebno pozornost je namenil vprašanjem oskrbe, izobraževanja, rekreacije in dela ter analizi prekomejnih tokov in vplivov na teh področjih. Na ta način je bila ugotovljena pomembna funkcija obmejnega prebivalstva v pospeševanju integracijskih procesov, zlasti še pomen znanja jezika sosednjega območja kot pospeševalca gospodarskega razvoja. Ker so narodne manjšine najbolj dejavne dvojezične skupnosti v obmejnih prostorih, se članek končuje s sklepom, da je uresničevanje pravic narodnih skupnosti hkrati pomemben doprinos k družbenemu in ekonomskemu utrjevanju obmejnih regij, v katerih so le-te prisotne, saj lahko v takih razmerah narodne manjšine polneje izvajajo svojo naravno funkcijo prekomejnih povezovalcev oziroma oblikovalcev "odprtih obmejnih con".

Ta vidik varovanja narodnih manjšin v funkciji regionalnega prostorskega in družbeno-ekonomskega razvoja ter prekomejne integracije je Klemenčič razvil že v naslednjih letih ob priliki mednarodne konference o manjšinah (Klemenčič, 1979), ki jo je priredila Tržaška pokrajina leta 1974, in med katero je vodil tudi ekspertno komisijo za družbeno-ekonomske probleme manjšin, ter ob priliki simpozija o socio-ekonomskih in prostorskih problemih Slovencev v Italiji, ki se je odvijal leta 1978, in za katerega je s Karlom Šiškovičem pripravil daljše uvodno poročilo (Klemenčič, Šiškovič, 1979).

V poročilu za tržaško manjšinsko konferenco, ki je obenem predstavljala pomembno vzpodbudo za slovensko manjšino v Italiji, da v sodelovanju s slovenskimi strokovnjaki ustanovi lasten dokumentacijsko-raziskovalni center, kasnejši Slovenski raziskovalni inštitut, je Klemenčič podrobneje obravnaval procese urbanizacije etnično mešanih in obmejnih območij, pri katerih tradicionalno agrarne manjšinske skupnosti vstopajo v urbane družbene in prostorske strukture. Ta proces odpira zato vprašanje enakopravne rabe jezika manjšin v vrsti temeljnih urbanih dejavnosti, kot so delo, izobraževanje, kultura in socialne storitve, administracija, gospodarstvo in

rekreacija. Avtor je videl rešitev v globalni zaščiti nacionalnih manjšin, ki vključuje uvedbo dvojezične prakse na celotnem manjšinskem poselitvenem ozemlju. Poleg osnovne tipologije manjšinskih skupnosti vsebuje poročilo tudi zanimivo razvojno interpretacijo teh skupnosti v procesu urbanizacije in posledičnim uveljavljanjem dominantnega, večinskega jezika preko javnih institucij in urbanih družbenih dejavnosti. V prvi fazi urbanizacije prihaja tako do migracij iz tradicionalno agrarnih manjšinskih okolij v mesta, ki pa jih spremlja sprotno asimilacijsko utapljanje, medtem ko ostajata zaradi skromnih medsebojnih interakcij urbano (večinsko) in podeželsko (manjšinsko) okolje etnično homogena. V drugi fazi se z ekspanzijo urbanih dejavnosti in družbene strukture prične širjenje vpliva dominantne, večinske skupnosti v mestno zaledje, ki se še poveča v tretji fazi, ko urbane strukture "prevzemajo" zaradi deagrarizacije in depopulacije izpraznjena mestna okolja in jih preoblikujejo v rekreacijske in bivalne prostore. Na ta način prihaja do objektivnega širjenja večinskega ozemlja oziroma prostora, v katerem ima večina dominanten vpliv, manjšina pa izgublja nadzor nad svojim avtohtonim naselitvenim ozemljem, zaradi česar potrebuje posebne varovalne instrumente, ki naj ji omogočajo enakovrednejšo jezikovno zastopanost v sodobnih urbanih dejavnostih in javnih institucijah.

V skupnem prispevku za zbornik Slovenskega raziskovalnega inštituta sta vprašanje učinkovite zaščite narodnih manjšin, ki naj upošteva in vsebuje ne le jezikovno-kulturne, pač pa tudi socialnoekonomske in prostorske manjšinske posebne potrebe, podrobneje obravnavala Klemenčič in Šiškovič. Avtorja sta v tem oziru identificirala dva osnovna in sočasna tipa razvojnih procesov: procese, ki narodno manjšino vse bolj odtujujejo matičnemu narodu, in procese, ki isto manjšino vse bolj približujejo večinskemu narodu. Ker se ti procesi naslanjajo na razvojne inovacijske dejavnike industrializacije ter prostorskega odtujevanja avtohtonega ozemlja, se članek končuje z ugotovitvijo, da mora večinska oblast manjšinam dodeliti večjo avtonomijo, ki naj nadomesti izgubo popolnega nadzora nad naselitvenim teritorijem, in ustrezne protivednosti, ki naj omejujejo socialnoekonomska razvojna neskladja med večinskim prebivalstvom in manjšinsko skupnostjo.

Ne glede na večje ali manjše aktualnopolitične povezave, do katerih je proučevanje manjšinske problematike velikokrat nagnjeno, so raziskovalni nastavki iz sedemdesetih let vendarle odprli vsaj dvoje pomembnejših področij: prvo je šlo v smer poglobljanja teoretičnih vidikov manjšinske stvarnosti, drugo pa v umeščanje manjšinskih razvojnih vidikov v konkretno regionalno stvarnost. Prvi sklop je najpogosteje postavljal manjšine v širši srednjeevropski okvir in prispeval zlasti k uveljavljanju same manjšinske problematike, za katero so se posebno zavzeli slovenski predstavniki v okviru mednarodnih asociacij, kot je delovna skupnost Alpe-Jadran, a tudi v okviru mednarodnih geografskih združenj. Pomemben rezultat dejavnosti slovenskih strokovnjakov in geografov, med temi pa zlasti Klemenčiča in njegovih sodelavcev, na tem področju sta dva pomembna mednarodna simpozija, ki sta se odvijala na Slovenskem leta 1993, in sicer simpozij "Geografija in narodnosti" pod okriljem Komisije za prebivalstvena vprašanja pri Mednarodnem združenju geografov ter simpozij "Manjšine v prostoru Alpe-Jadran" pod okriljem vlade

Republike Slovenije in Delovne skupine za manjšine Alpe-Jadran. Za oba simpozija je Klemenčič pripravil uvodna referata (Klemenčič, 1993a in 1994a), v katerih je izpostavil temeljne historične in politične vidike srednjeevropskega prostora s prepletanjem enonacionalnih in nacionalno mešanih območij ter pogostim spreminjanjem poteka političnih meja. Na nacionalno strukturo oziroma na dinamiko uveljavljanja različnih faz njenega preoblikovanja so tako po avtorjevem mnenju vplivale vojne v težnji po spreminjanju državnih meja, spremembe državnih meja, razlike v družbenopolitičnih sistemih ali doseženi stopnji socioekonomskega razvoja med sosednjima državama, odnos center-periferija v okviru posameznih držav, večja ali manjša vključenost posameznih obmejnih območij v procese evropske integracije ter koncept varovanja identitete narodnih manjšin oziroma vprašanje odnosov med večinskim narodom in manjšinskimi nacionalnimi skupnostmi. Ta odnos se kaže že pri popisih prebivalstva po narodnosti, ki so praviloma nezanesljivi in mnogokrat celo povsem zakrivajo obstoj manjšin, a pogostoma predstavljajo tisto temeljno platformo, na katero se naslanjajo manjšinske zakonodaje v posameznih državah. Pomembno novost in vzpodbudo za obmejna območja in v njih živeče narodne manjšine pa ponuja ravno v srednjeevropskem prostoru možnost intenzivnejšega prekomejnega sodelovanja, ki blaži družbene in ekonomske razlike med obema stranema ter daje obmejnim skupnostim, še zlasti pa manjšinam, novo funkcijo povezovalcev sosednjih območij ob prilagajanju manjšinskih institucij na področju izobraževanja, kulture in infrastrukturnih dejavnosti, kar naj kompenzira dejstvo, da se tudi v manjšinskem avtohtonem naselitvenem ozemlju s priselitvijo večinskega prebivalstva uveljavlja model etnično mešanega prostora.

S tega področja je treba omeniti še Klemenčičev prispevek, ki obravnava problem narodnosti in narodnih manjšin v procesu urbanizacije z vidika geografije in etnologije (Klemenčič, 1986a), v katerem avtor izpostavlja pomen interdisciplinarnosti pri proučevanju družbeno-ekonomskih procesov ter spreminjanja položaja in funkcije narodnih manjšin. Za geografije je zato potrebno poznati po eni strani fizične in družbene dejavnike, ki vplivajo na manjšine, po drugi strani pa učinke samih manjšin na geografsko okolje. Avtor še zlasti poudarja pomen proučevanja političnogeografskih vidikov etnično mešanih območij ter tendenc družbeno-ekonomskega razvoja, a tudi etnoloških proučevanj načina življenja prebivalstva v obmejnih in etnično mešanih okoljih, kjer je prišlo z razvojem urbane družbe do stopnjevanja narodnostne pomešanosti in nastopa procesa asimilacije.

S tako imenovanimi diahronimi vidiki preoblikovanja manjšinskih skupnosti se ukvarja še prispevek za etnično delavnico, ki je potekala med štirimi slovenskimi inštituti v začetku devetdesetih let (Bufon, 1990a). Ta poudarja tesno povezanost med raziskovanjem etnično mešanih območij in obmejnih območij, v katere se prve pogosto umeščajo. Iz te prepletenosti izhaja potreba po kompleksnem in multidisciplinarnem pristopu, ki naj med drugim upošteva vidike preoblikovanja odnosa center-periferija, same obmejne pokrajine z ozirom na mednarodne odnose, preoblikovanje manjšinske in celotne družbene strukture ter splošnih ekonomskih

razmer, preoblikovanje medetničnih odnosov in hkrati rezultate njihovega medsebojnega součinkovanja.

Nekje v sredi med prvim, bolj teoretičnim, in drugim sklopom, ki črpa raziskovalne rezultate iz posameznih regionalnih stvarnosti, se uvrščajo prispevki slovenskih geografov, za katere je značilno, da teoretične izsledke aplicirajo na posameznih konkretnih regionalnih in manjšinskih stvarnostih, ali da iz teh stvarnosti s primerjalno metodo izpeljejo lastne, marsikdaj povsem originalne teoretične zaključke. Med taka dela sodijo na primer članki, ki dajejo pregled različnega položaja manjšin ter lokalnih skupnosti v okviru slovenskih in sosednjih obmejnih območjih in oceno njihove funkcije pri prekomejnih integracijskih procesih. V tem okviru se poudarjajo funkcijski socialnoekonomski in prostorski vidiki v luči socialno-ekonomske preobrazbe in uveljavljanja urbane družbe, ki jo opredeljuje tudi povečan prekomejni blagovni, osebni in informacijski pretok (Klemenčič, 1987a in 1994b; Zupančič, 1994a). Klemenčič med ovirami pri povezovanju družbenega razvoja, narodov in kultur različnih držav navaja iz preteklosti izvirajoče posledice zaprtega gospodarstva, se pravi perifernost obmejnih območij, ki pogojuje tudi nezadostno infrastrukturno in družbeno komunikacijo med sosednjimi območji, ter zapostavljanje jezika in kulture narodnostnih manjšin in njihovega socialnega položaja kot tretji dejavnik. Opažanja ob slovenskih mejah z Italijo, Avstrijo in Madžarsko potrjujejo, da spremlja izboljšanje socialne strukture manjšin tendenca po zmanjševanju števila njihovih pripadnikov oziroma asimilaciji. Tudi Zupančič je mnenja, da so elementi modernizacije bili pogosto orodje za asimilacijo manjšine in s tem za njihovo številčno nazadovanje. Zaradi asimilacije socialno in prostorsko najbolj mobilnih pripadnikov manjšine je imelo prizadevanje manjšin za izboljšanje lastnih socialnih in političnih razmer tudi značaj etnične stabilizacije. Ob pregledu stanja različnih obmejnih in manjšinskih situacij, katerim so sicer v bolj indirektni obliki namenjeni tudi drugi Klemenčičevi prispevki (Klemenčič, 1978 in 1987b), je ob ekonomskih in infrastrukturnih aspektih funkcionalne prekomejne povezanosti poudarjen še pomen funkcionalne dvojezičnosti oziroma dvojezičnega izobraževanja obmejnega prebivalstva kot družbenega integracijskega dejavnika, ki prispeva k izboljšanju položaja in vloge manjšin v lastnem regionalnem in prekomejnem prostoru (Hajos, Klemenčič, 1986; Klemenčič, 1984 in 1995; Klemenčič, Zupančič, 1995).

Manjšine lahko torej opredeljujemo kot poseben dejavnik v družbenem, ekonomskem in prostorskem razvoju, ki je tem bolj uspešen, kolikor bolj uveljavlja svoje kulturne posebnosti. Temu sodobnemu vidiku regionalnega razvoja so slovenski geografi pričeli posvečati več pozornosti v zadnjih letih in po eni strani izpostavili funkcijo lokalnih skupnosti in narodnih manjšin v okviru družbene integracije med slovenskimi in sosednjimi obmejnimi območji (Bufon, 1996; Klemenčič, Bufon, 1994), po drugi pa na konkretnih primerih slovenskih manjšin izdelali nekatere modele etnično-regionalnega razvoja (Bufon, 1987, 1988 in 1992a) ali pa na primerih posameznih manjšin diskutirali nekatera teoretična izhodišča (Bufon, 1991a, 1992b, 1994a in 1994b). V ta okvir sodijo končno še poskusi povezovanja manjšinske in regionalne identitete na primeru različnih območij slovenskega etničnega ozemlja (Klemenčič,

Zupančič, 1992), medtem ko so se manjšinskih vidikov dotaknili tudi prispevki, ki so se ukvarjali z novim geopolitičnim položajem Slovenije (Klemenčič, 1992b in 1993b; Klemenčič, Genorio, 1993).

Obdelano je bilo tako vprašanje terminologije avtohtonih narodnih manjšinskih skupnosti v povezavi z njihovim statusom ter družbeno in prostorsko funkcijo. V historičnem pogledu termin nacionalne manjšine implicitno opredeljuje te družbene skupine kot povsem identične z matičnim narodom, saj so te predstavljale nekakšen podaljšek matičnega naroda v sosednjo državo in zaradi tega nemalokrat povzročale mednarodne konflikte in napetosti. Danes se te manjšine spričo družbene integracije v večinsko okolje uveljavljajo kot avtohtone etnične skupnosti z mednarodno razsežnostjo in izvajajo vrsto specifičnih družbenih in prostorskih funkcij, od narodno-obrambnih do regionalno-razvojnih. Obenem je proces modernizacije spreminjal prostorsko razmestitev etnične manjšine ter etnične strukture klasičnega ali historičnega manjšinskega etničnega ozemlja zaradi povečane prostorske mobilnosti prebivalstva. S tem je v prostorskem pogledu uveljavil širjenje etnično mešanih območij in v družbenem pogledu oblikovanje tako imenovanega etničnega kontinuuma z razkrojem tradicionalne etnične strukture. Kot posledico tega procesa so opravljene raziskave izpostavile izenačevanje socio-ekonomske strukture znotraj etnično mešanih območij, ovrednotenje kulturnih značilnosti pokrajine ter povečevanje lokalne in regionalne dejavnosti etničnih manjšin in lokalnih skupnosti pri ohranjanju kulturne pokrajine ter medregionalnem in mednarodnem povezovanju. Podrobneje so bile obdelane tudi faze etno-regionalnega razvoja, ki gredo od statičnega sožitja dvoje prostorsko zaprtih enot, se pravi agrarnega, etnično homogenega podeželja in predindustrijskih, etnično mešanih urbanih središč, preko faze enosmernih, labilnih inovacijskih procesov industrializacije in kasneje deagrarizacije, ki so z izseljevanjem z manjšinskega etničnega ozemlja v bližnja zaposlitvena območja dejansko razširili obseg narodnostno mešanega ozemlja, do faze formiranja prostorsko odprte in stabilne urbane družbe, kjer se brišejo tradicionalne družbene in etnične razlike med mesti in podeželjem, a kjer etnične manjšine dobivajo nove razvojne perspektive. Z vidika ohranjanja etnične identitete je ravno vmesna faza inovacijskih procesov industrializacije in deagrarizacije najbolj kritična, čeprav ne povzroča takojšnjih strukturnih sprememb, a vodi po eni strani k demografski eroziji avtohtonega manjšinskega ozemlja in v skrajni posledici do propada dela kulturne pokrajine, po drugi strani pa k dokaj konsistentnemu in celo kompatnemu širjenju manjšinskega prebivalstva izven lastnega avtohtonega ozemlja, kar ima spet lahko različne posledice. Depopulacija avtohtonega ozemlja je zaskrbljujoča tudi zato, ker temeljijo manjšinski normativno-varstveni ukrepi po ustaljeni praksi na historičnem teritorialnem principu, se pravi, da so omejeni na avtohtono naseljitveno ozemlje, ki ima za pripadnike manjšine obenem pomembno identifikacijsko vlogo, zaradi česar lahko pomeni umik s tega ozemlja mnogokrat tudi izgubo lastne kulturne vsebine. Po drugi strani pa lahko prav izseljeniška izkušnja z neposrednim stikom z drugimi etničnimi skupinami prispeva k odkrivanju lastne etnične in kulturne "različnosti" in s tem h krepitvi ali celo porajanju narodnostne zavesti. Uveljavljanje "etničnega

kontinuumu" tudi v nekdanj etnično homogenem manjšinskem prostoru, ki ga prinaša sodobna družbena urbanizacija s porastom prostorske mobilnosti, pa ne vodi nujno v asimilacijo pripadnikov manjšine ali nastop tako imenovanega vindišarstva, saj se s tem oblikuje povsem nov tip etnične skupine, ki ni le rezultat asimilacijskega stapljanja, temveč aktivne etnične integracije. Na tej osnovi se v etnično mešanih in obmejnih prostorih uveljavlja družbeni multikulturalizem, ki omogoča strpnejše medetnične odnose, pa tudi intenzivnejše oblike prekomejnega povezovanja.

Poslednji, a verjetno tudi najbolj obsežen sklop obravnava manjšinskih vidikov, ki so jih opravili slovenski geografi, zadeva regionalno izraziteje naravnane študije. Te izhajajo iz analize konkretnih narodno-manjšinskih stvarnosti in, ker so slednje v obmejnih prostorih, večkrat sovpadajo s pregledom regionalne strukture posameznih obmejnih in etnično mešanih območij. V tem pogledu se srečujemo tudi z nekaterimi zanimivimi komparativnimi socialnogeografskimi predstavitvami, ki povezujejo položaje manjšin na obeh straneh meje (Klemenčič, 1975a; Valussi, Klemenčič, 1978) ali različnih manjšin znotraj slovenskega prostora (Klemenčič, 1985 in 1990). Iz različnih zornih kotov so bili tako obdelani vidiki položaja, preoblikovanja in odprtih družbenih in prostorskih problemov Slovencev v Italiji (Bufon, 1990b, 1991b in 1991c; Klemenčič, 1977 in 1996), deloma tudi v povezavi z razvojem prekomejnih integracijskih procesov (Bufon, 1995; Klemenčič, 1974; Klemenčič, Bufon, 1991; Klemenčič, Piry, 1982). Pri koroških Slovencih je bila posebna pozornost namenjena problemom etnične identitete in njenega ohranjanja v razmerah družbeno-ekonomskega razvoja (Klemenčič, 1986b; Klemenčič V., Klemenčič M., 1984; Steinicke, Zupančič, 1995; Zupančič, 1993a, 1993b in 1994b), medtem ko je posebna zasluga prof. Klemenčiča tudi ta, da se je pričelo z intenzivnejšem proučevanjem položaja slovenske manjšine na avstrijskem Štajerskem (Klemenčič, 1994c). Dokaj podrobno so bili po zaslugi mladinskih socialnogeografskih raziskovalnih taborov, ki jih na pobudo Klemenčiča neprekinjeno od leta 1972 v tem delu Slovenije prireja Inštitut za geografijo, obdelani demografski, socialni in etnični problemi madžarske manjšine v Prekmurju v povezavi s tukajšnjimi splošnimi vidiki demografsko ogroženega in nerazvitega območja (Klemenčič, 1991; Olas et al., 1985; ZOTKS, 1981; Zupančič, 1991, 1993c in 1995). Slabo zastopana ali docela odsotna pa je v obravnavah slovenskih geografov problematika porabskih Slovencev (Olas, 1973 in 1991). Določeno pozornost so vzbujali tudi demografski problemi italijanske manjšine ter vidiki funkcionalne dvojezičnosti v etnično mešanem prostoru Slovenske Istre v pogojih urbane družbe in razvoja prekomejnih funkcionalnih vezi s sosednjo Italijo (Klemenčič, 1975b, 1986c in 1990b; Piry, Repolusk, 1985; Repolusk, 1990 in 1991). Po osamosvojitvi Slovenije in Hrvaške so se slovenski geografi spopadli še z vprašanjem etničnih, kulturnih in regionalnih povezav in transformacij na območju Istre ter s problemi identifikacije slovenske etnične skupnosti na Hrvaškem (Bufon, 1993; Repolusk, 1995; Zupančič, Repolusk, 1995).

Kot poseben sklop velja vsaj na kratko omeniti še marsikdaj pionirsko delo, ki so ga slovenski geografi opravili pri proučevanju slovenskega etnosa v diaspori (Genorio, 1989 in 1992) ter problematike tako imenovanih "novih manjšin" oziroma

neavtohtonih etničnih skupin in nemških staroselcev v Sloveniji (Gosar, 1993 ; Klemenčič, 1988; Kokole, 1986; Pak, 1993), čeprav so se v slednjem primeru redkeje posluževali raziskovalno-interpretativnih možnosti, ki jih ponuja socialnogeografska metodologija terenskega dela.

4. SKLEP

Iz opravljenega pregleda rezultatov slovenskega socialnogeografskega in političnogeografskega proučevanja manjšinske problematike izhaja ne le količinska obsežnost, ki potrjuje dejstvo, da so slovenski geografi po zaslugi Vladimirja Klemenčiča to tematsko področje razvili v enega pomembnejših raziskovalnih sklopov nacionalnega strokovnega interesa, temveč tudi kvalitativna naravnost večine prispevkov. Ti so že razmeroma zgodaj opustili faktografsko-deskriptivni model, ki še danes preveva marsikatero sorodno delo v drugih geografskih okoljih, in manjšinsko ter sploh etnično-nacionalno problematiko postavili v okvir širše dinamike spreminjanja družbenih, ekonomskih in prostorskih elementov. V tem smislu so bila vzporedno ali celo sočasno poglobljena spoznanja o manjšinski socioekonomski strukturi in njeni transformaciji v odnosu do etnične identitete ter družbene in prostorske funkcije majšinske skupnosti v okviru lastnega naselitvenega ozemlja in v precomejnih povezavah. Ravno kompleksnost tovrstnega pristopa in analitična ter sintetična poglobljenost socialnogeografskih vidikov predstavlja verjetno najbolj originalni prispevek slovenske geografije mednarodni strokovni javnosti, ki se na njeno metodologijo in raziskovalne rezultate večkrat sklicuje, zlasti glede prostorske aktivnosti lokalnih skupnosti in obmejnih manjšin. Raziskovalni napor na področju proučevanja sožitja in povezave v etnično mešanih in obmejnih območjih, ki navsezadnje niso značilni le za slovenski prostor, temveč za velik del našega kontinenta, so tako nedvomno prispevali k širši afirmaciji Slovenije in slovenske znanosti ter njenih dosežkov. Ob tem pa ostajajo odprta in skorajda neraziskana še številna vprašanja neavtohtonih etničnih skupin, ki predstavljajo prav tako značilen element slovenskega socialnega in političnogeografskega okolja, kakor tudi razni odnosi med lokalnimi, regionalnimi, etničnimi in nacionalnimi identitetami in njihov vpliv na življenje in prostorsko organizacijo različnih socialnih skupin, skratka vprašanja ohranjanja izvorne teritorialne in kulturne identitete v pogojih vse večje družbene in strukturne mednarodne integracije. Vse to predstavlja nov izziv in nove perspektive za socialno in politično geografijo v Sloveniji in v svetu.

LITERATURA

- Bufon M., 1987: Regionalni razvoj in narodnostno vprašanje. Geografski obzornik 2, str. 85-87 .
- Bufon M., 1988: Sviluppo regionale e sviluppo etnico : il caso degli Sloveni in Italia, V : L'effet frontitière dans les Alpes, Tome I, St.Vincent, str. 54-61 .
- Bufon M., 1990a: Etničnost in teritorialnost ali geografija med disciplinarno in multidisciplinarno razsežnostjo. Razprave in gradivo 23, str. 129-131.
- Bufon M., 1990b: Nove "meje" slovenske etnične skupnosti v Italiji. Teorija in praksa 12, str. 1580-1589 .
- Bufon M., 1991a: Prispevek k sistematizaciji geografskega proučevanja nacionalnih manjšin na primeru Slovencev v Italiji. Geografija v šoli 1, str. 26-28 .
- Bufon M., 1991b: Temeljni problemi geografskega proučevanja etničnih manjšin na primeru Slovencev v Italiji. Geografski vestnik 62, str. 99-111 .
- Bufon M., 1991c: Un caso di identità etnica e territoriale : gli Sloveni in Italia. Rivista Geografica Italiana 98, str. 437-454 .
- Bufon M., 1992a :Prostorska opredeljenost in narodna pripadnost - Obmejna in etnično mešana območja v evropskih razvojnih silnicah : primer Slovencev v Italiji. Trst.
- Bufon M., 1992b: Sedanji evropski razvojni procesi in varstvo manjšin : stari problemi in nove perspektive v luči politične geografije. Geografija v šoli 2, str. 25-32.
- Bufon M., 1993:Istra : novi problemi starih regij. Annales 3, str. 197-202 .
- Bufon M., 1994a: Manjšine v sodobnih razvojnih procesih : primer Slovencev v Italiji. V : P.Vencelj, V.Klemenčič in S.Novak Lukanovič (ur.), Manjšine v prostoru Alpe-Jadran, Ljubljana, str. 52-69.
- Bufon M., 1994b :Nacionalne manjšine in njihova funkcija v mednarodnih integrativnih procesih : iluzija ali realnost. V : I.Štrukelj in E.Sussi (ur.), Narodne manjšine danes in jutri, Trst, str. 87-95.
- Bufon M., 1995: Prostor, meje, ljudje - razvoj prekomejnih odnosov, struktura obmejnega območja in vrednotenje obmejnosti na Goriškem. Trst.
- Bufon M., 1996: Some political-geographical problems of transition in Central Europe : the case of Slovenia.V: F.W.Carter, P.Jordan in V.Rey (ur.), Central Europe after the Fall of the Iron Curtain, Wiener Osteuropa Studien 4, Frankfurt, str. 73-89.

- Genorio R., 1989: Slovenci v Kanadi. *Geographica Slovenica* 17.
- Genorio R., 1992: Socialnogeografske značilnosti razvoja poselitve Slovencev v Buenos Airesu. *Geographica Slovenica* 23, str. 423-438.
- Gosar A., Narodnosti Slovenije - spreminjanje etnične podobe v Srednji Evropi. *Geographica Slovenica* 24, 1993, str. 33-50 ;
- Hajos F., Klemenčič V., 1986: Dvojezičnost v Sloveniji. *Geografski obzornik* 33, str. 86-95.
- Jeršič M., Klemenčič V., 1973: Topical problems of open boundaries : the case of Slovenia: V: R.Strassoldo (ur.), *Confini e regioni/Boundaries and Regions*, Trieste, str. 123-133.
- Klemenčič V., 1960: Kritični pretres avstrijskega popisa 1951 z ozirom na jezikovno strukturo na Koroškem Razprave in gradivo 2, str. 101-182 .
- Klemenčič V., 1971: Spreminjanje gospodarske in socialne strukture in narodnostni problemi Slovencev na južnem Koroškem. V: V.Klemenčič (ur.), *Koroška in koroški Slovenci*, Maribor, str. 60-69.
- Klemenčič V., 1974: Odprta meja med Jugoslavijo in Italijo in vloga manjšin: Teorija in praksa 9-10, str. 65-72.
- Klemenčič V., 1975a : Slovenska in italijanska narodna manjšina v luči urbanizacije in odprte jugoslovansko-italijanske državne meje. V: *Slovenci v Italiji po drugi svetovni vojni*, Ljubljana, str. 505-515.
- Klemenčič V., 1975b: Italijansko prebivalstvo na narodnostno mešanem ozemlju na Koprskem v SR Sloveniji. V: *Slovenci v Italiji po drugi svetovni vojni*, Ljubljana, str. 517-525.
- Klemenčič V., 1976: Kritika uradnih avstrijskih popisov prebivalstva v letih 1951, 1961 in 1971 glede na slovensko manjšino in slovenščino kot občevalni jezik. *Razprave in gradivo* 7-8, str. 101-124.
- Klemenčič V., 1977: Regionalna preobrazba s Slovenci poseljenega območja ob italijansko-jugoslovanski meji v Italiji. *Geografski vestnik* 49, str. 149-156.
- Klemenčič V., 1978: Grenzregionen und nationale Minderheiten. *Geographica Slovenica* 8, str. 7-20.
- Klemenčič V., 1979: Urbanizzazione spaziale e minoranze etniche nel Centro Europa V: Provincia di Trieste, Conferenza Internazionale sulle minoranze 10-14 luglio 1974, Atti della Conferenza I, Trieste, str. 59-69.
- Klemenčič V., 1984: Funkcija in položaj jezika Slovencev v zamejstvu ter narodnosti v SR Sloveniji V: *Dvojezičnost - individualne in družbene razsežnosti*, Ljubljana, str. 27-32.

- Klemenčič V., 1985: Položaj italijanske in madžarske narodnosti in narodnostno mešana območja v slovenski Istri in Prekmurju v luči socialne geografije. *Geographica Slovenica* 16, str. 7-11.
- Klemenčič V., 1986a: Problem narodnosti in narodnostnih manjšin v procesu urbanizacije z vidika geografije in etnologije. *Dela* 3, str. 45-53.
- Klemenčič V., 1986b: Koroški Slovenci danes. *Geografski obzornik* 23, str. 51-57.
- Klemenčič V., 1986c: Italijansko prebivalstvo na narodnostno mešanem ozemlju na Koprskem v SR Sloveniji. *Geografski obzornik* 33, str. 96-101.
- Klemenčič V., 1987a: Socialno-ekonomske in prostorske funkcije narodnostne pomešanosti Slovencev kot manjšine v sosednjih državah ter Madžarov in Italijanov v SR Sloveniji. *Geografski obzornik* 2, str. 81-84.
- Klemenčič V., 1987b: Državna meja na območju SR Slovenije in obmejna območja kot nov geografski fenomen. *Razprave in gradivo* 20, str. 57-79.
- Klemenčič V., 1988: Die Deutschen in der Statistik des jugoslawischen Slowenien zwischen den beiden Weltkriegen. V: *Geschichte der Deutschen im Bereich des heutigen Slowenien 1848-1941*, Schriftenreihe des Oesterreichischen Ost- und Suedosteuropa Instituts 13, str. 241-247.
- Klemenčič V., 1990a: Sodobni regionalni problemi madžarske in italijanske manjšine v procesih družbenoekonomske preobrazbe. *Razprave in gradivo* 24, str. 52-61.
- Klemenčič V., 1990b: Koprsko kot obmejno, narodnostno mešano in terciarizirano območje V: *Primorje - zbornik 15. zborovanja slovenskih geografov*, Portorož, str. 99-105.
- Klemenčič V., 1991: Prekmurje kot nerazvito obmejno območje v Sloveniji. *Dela* 8, str. 108-124.
- Klemenčič V., 1992a: Slovenija in Slovenci danes ter jutri v luči socialne geografije. *Geographica Slovenica* 23, str. 37-58.
- Klemenčič V., 1992b: Geopolitični položaj Slovenije in njena odprtost v Evropo. *Geografija v šoli* 2, str. 15-24.
- Klemenčič V., 1993a: Narodne manjšine kot element demografske in prostorske stvarnosti v alpsko-jadransko-panonskem prostoru. *Geographica Slovenica* 24, str. 19-31.
- Klemenčič V., 1993b: Geopolitični položaj in regionalizem na primeru jugozahodne Slovenije. *Annales* 3, str. 203-210.
- Klemenčič V., 1994a: Narodne manjšine kot element politične, prostorske, socialne in ekonomske stvarnosti v alpsko-jadransko-panonskem prostoru V: P.Vencelj, V.Klemenčič in S.Novak Lukanovič (ur.), *Manjšine v prostoru Alpe-Jadran*, Ljubljana, str. 1-8.

- Klemenčič V., 1994b: Funkcija narodnih manjšin v prekomejnem meddržavnem povezovanju in evropski integraciji V: I.Štrukelj in E.Sussi (ur.), Narodne manjšine danes in jutri, Trst, str. 97-107.
- Klemenčič V., 1994c: Ueberlebensmoeglichkeiten der nicht anerkannten Minderheit der Slowenen in der Steirmark. V: C.Stenner (ur.), Steirische Slowenen - Zweisprachigkeit zwischen Graz und Maribor, Graz, str. 81-90.
- Klemenčič V., 1995: Pomen slovenskega manjšinskega šolstva v sodobnih procesih evropske integracije. V: B.Lipučič (ur.), Čedermaci današnjega dne, Ljubljana, str. 11-29.
- Klemenčič V., 1996: Razvoj in položaj slovenske manjšine v Kanalski dolini v luči evropske integracije. V: I.Šumi in S.Venosi (ur.), Večjezičnost na evropskih mejah - primer Kanalske doline, Kanalska dolina, str. 59-75.
- Klemenčič V., Bufon M., 1991: Geographic problems of frontier regions : the case of the Italo-Yugoslav border landscape. V: D.Rumley in J.V.Minghi (ur.), The Geography of Border Landscapes, London, str. 86-103.
- Klemenčič V., Bufon M., 1994: Cultural elements of integration and transformation of border regions : the case of Slovenia. Political Geography 1, str. 73-83.
- Klemenčič V., Genorio R., 1993: The new state of Slovenia and its function within the frame of Europe. GeoJournal 3, , str. 323-335.
- Klemenčič V., Klemenčič M., 1984: Položaj slovenske manjšine na avstrijskem Koroškem v luči historičnih in socialnogeografskih procesov. V: Koroški Slovenci v Avstriji včeraj in danes, Ljubljana-Celovec, str. 95-111.
- Klemenčič V., Piry I., 1982: The elements of regional integration in border areas. V: R.Strassoldo in G.Delli Zotti (ur.), Cooperation and Conflict in Border Areas, Milano, str. 61-71.
- Klemenčič V., Šiškovič K., 1979: Considerazioni per la valutazione dei problemi socio-economici ed ambientali degli Sloveni in Italia. V: Atti del Simposio sui problemi socioeconomici e ambientali degli Sloveni in Italia, Volume I, Trieste, str. 5-21.
- Klemenčič V., Zupančič J., 1992: Regionalizem - nov izziv za geografijo : primer slovenskega etničnega ozemlja. Geografski vestnik 64, str. 157-168.
- Klemenčič V., Zupančič J., 1995: Functional bilingualism - an attempt to preserve the identity of national minorities (in case of Slovenia). V: K.Heffner in V.Klemenčič (ur.), Small Regions in United Europe - Macoregional and Social Policy, Opole, str. 19-27.
- Kokole V., 1986: Migracije v SR Slovenijo iz drugih republik in narodnostna sestava njenega prebivalstva. Geografski vestnik 58, str. 13-25.

- Maier J., Paesler R., Ruppert K., Schaffer F., 1977: Sozialgeographie. Braunschweig.
- Olas L., 1973: Slovensko Porabje. Geografski obzornik 3-4, str. 15-20.
- Olas L., Genorio R., Repolusk P., Kladnik D., 1985: Narodnostno mešano območje v Prekmurju, Geographica Slovenica 16, str. 15-43.
- Olas L., 1991: Demografske razmere v Porabju. Geografija v šoli 1, str. 29-31.
- Pak M., 1993: Geografska problematika narodnostne sestave prebivalstva Ljubljane. Geographica Slovenica 24, str. 51-63.
- Piry I., Repolusk P., 1985: Narodnostno mešano območje v Slovenski Istri, Geographica Slovenica 16, str. 45-73.
- Repolusk P., 1990: Spreminjanje narodnostne strukture prebivalstva kot element demogeografskega razvoja v Koprskem primorju. V: Primorje - zbornik 15. zborovanja slovenskih geografov, Portorož, str. 107-112.
- Repolusk P., 1991: Etnično-regionalni problemi italijanske narodnosti v Sloveniji. Geografija v šoli 1, str. 34-35.
- Repolusk P., 1995: Elementi prebivalstvenega razvoja v obmejnih hrvaških občinah s poudarkom na Slovencih. V: V. Kržišnik-Bukić (ur.), Slovenci v Hrvaški, Ljubljana, str. 261-284.
- Steinicke E., Zupančič J., 1995: Koroški Slovenci v luči sodobnih prostorskih, socialnih in političnih procesov. Razprave in gradivo 29-30, str. 111-126.
- Valussi G., Klemenčič V., 1978: Il confine aperto tra Italia e Jugoslavia e il ruolo delle minoranze. V: G. Valussi (ur.), Minoranze a confronto - contributi alla geografia delle minoranze etniche sui due lati della frontiera italo-jugoslava, Pubblicazioni dell'Istituto di Geografia della Facoltà di lingue e letterature straniere dell'Università di Udine, Udine, str. 19-31.
- ZOTKS, 1981: Gibanje "Znanost mladini", Mladinski socialno-geografski raziskovalni tabor v Prekmurju. Ljubljana.
- Zupančič J., 1991: Etničnoregionalni problemi madžarske manjšine v Prekmurju. Geografija v šoli 1, str. 32-33.
- Zupančič J., 1993a: Novejše spremembe v socialni strukturi koroških Slovencev. Razprave in gradivo 28, str. 115-123.
- Zupančič J., 1993b: Socialnogeografska transformacija in narodna identiteta: primer Slovencev na Koroškem. Geographica Slovenica 24, str. 65-72.
- Zupančič J., 1993c: The ethnic identity of Hungarians in the demographically threatened area of Prekmurje. Geografski zbornik 33, str. 131-139.

- Zupančič J., 1994a: Ali je socialnoekonomsko in politično prestrukturiranje narodnih manjšin pogoj njihovega preživetja - primer manjšin v Sloveniji in Slovencev v sosednjih državah. V: P.Vencelj, V.Klemenčič in S.Novak Lukanovič (ur.), *Manjšine v prostoru Alpe-Jadran*, Ljubljana, str. 90-95.
- Zupančič J., 1994b: Les Slovenes en Autriche. *Espaces, Populations, Societes* 3, Lille, str. 323-329.
- Zupančič J., 1995: Some development problems of the Hungarian minority in Northeastern Prekmurje (Slovenia). V: K.Heffner in V.Klemenčič (ur.), *Small Regions in United Europe - Macroregional and Social Policy*, Opole, str. 44-53.
- Zupančič J., Repolusk P., 1995: Regionalism in Istria. V: M.Koter (ur.), *Region and Regionalism - Social and Political Aspects*, Opole-Lodz, str. 109-116.

SPATIAL ASPECTS OF THE MINORITY PROBLEMS IN THE LIGHT OF SLOVENIAN SOCIOGEOGRAPHICAL AND POLITICOGEOGRAPHICAL INVESTIGATIONS

Summary

The paper discusses the development and various aspects of sociogeographical and politicogeographical investigations of minority problems in Slovenia. On the motion made by Vladimir Klemenčič, Slovenian geographers began to investigate these problems by means of the sociogeographical concepts. Thus, they have efficiently followed the transformation of Slovenian space and society within the frame of the following processes: industrialization, urbanization, and abandoning agrarian activities accompanied with depopulation. With analysing the structural and functional aspects of minorities in the process of modernization, and forming the models of ethnic and regional development of the ethnically mixed border areas, the questions were also studied in detail and published in numerous publications, about the inclusion of these communities into the transborder flows, the maintenance of their identity in the changed social and spatial conditions, as well as the fostering of multilingual practice and interethnic relations. So by the intensity of the performed investigations in the field of minority problems as by their quality, Slovenian social and political geographies were completely included into the international streams and contributed an original research methodology to this field, for investigating the functions of local communities and minorities in the border areas, as well as the cultural aspects of transborder connectedness. However, numerous fields have been only partly investigated, such as the ethnicity and the identity of allochthonous minorities and other local and regional communities, as well as the questions of spatial organization and social groups, which are, in fact, the questions of maintaining

the original territorial and cultural identity in the conditions of ever greater social, spatial and structural international integration representing a new challenge and new perspectives for social and political geographies in Slovenia and in the world.

BÖHMISCHEN GRENZLAND

Joerg Maier*, V. Dittmeir

SOCIALNOGEOGRAFSKA PREOBRAZBA OZIROMA DRUŽBENOGOSPODARSKI PRELOM V BAVARSKO-ČESKI OBMEJNI REGIJI

Izvišček

UDK 911.3-741-39(433-437.1):21

Obravnavan je družbenogospodarski razvoj bavarsko-česke obmejne regije s poudarkom na spremembah po letu 1989.

Ključne besede: Politična geografija, strukturne spremembe, državna meja, združitev Nemčije, obmejna regija, Bavarska, Češka.

SOCIOGEOGRAPHICAL AND SOCIOECONOMIC TRANSFORMATIONS IN THE BORDER REGIONS OF BAVARIA AND BOHEMIA

Abstract

The socio-economic development is discussed, of the Bavarian and the Bohemian border regions, with emphasis on the changes after the year 1989.

Key words: Political geography; Structural changes; State border; Uniting of Germany; Border region; Bavaria; Bohemia.

* Dr. prof., Lehrstuhl Wirtschaftsgeographie und Regionalplanung, Universität Bayreuth, Universitätsstrasse 30, D-95447 Bayreuth, Deutschland

STRUKTURWANDEL ODER STRUKTURBRUCH IM GRENZRAUM - BEVÖLKERUNGS - UND WIRTSCHAFTSVERÄNDERUNGEN IM BAYERISCHEN UND BÖHMISCHEN GRENZLAND

Joerg Maier*, V. Dittmeir

SOCIALNOGEOGRAFSKA PREOBRAZBA OZIROMA DRUŽBENOGOSPODARSKI
PRELOM V BAVARSKO-ČEŠKI OBMEJNI REGIJI

Izveček

UDK 911.3:341=30(433:437.1/.2)

Obravnavan je družbenogospodarski razvoj bavarsko-češke obmejne regije s poudarkom na spremembah po letu 1989.

Ključne besede: Politična geografija, strukturne spremembe, državna meja, združitev Nemčije, obmejna regija, Bavarska, Češka.

SOCIOGEOGRAPHICAL AND SOCIOECONOMIC TRANSFORMATIONS IN THE BORDER
REGIONS OF BAVARIA AND BOHEMIA

Abstract

The socioeconomic development is discussed, of the Bavarian and the Bohemian border regions, with emphasis on the changes after the year 1989.

Key words: Political geography; Structural changes; State border; Uniting of Germanies; Border region; Bavaria; Bohemia..

* Dr. prof., Lehrstuhl Wirtschaftsgeographie und Regionalplanung, Universität Bayreuth, Universitätsstrasse 30, D-95447 Bayreuth, Deutschland

KONZEPTIONELLER RAHMEN

Problemstellung: Die Herausforderung der neuen politischen Rahmenbedingungen

Die wirtschaftliche und gesellschaftliche Entwicklung eines Landes wird von unterschiedlichen gesellschaftlichen Gruppen, ihren Zukunftsvorstellungen und Mölichkeiten, nicht zuletzt von den Rahmenbedingungen des Staates beeinflusst. Gerade sie sind es, die dem Grenzland in Bayern wie Böhmen mit der Öffnung der Grenzen sowie mit der Wiedervereinigung Deutschlands neue Herausforderungen, Chancen wie auch Risiken, gebracht haben. Sie gilt es entsprechend dem Ziel einer Verbesserung der strukturellen Wettbewerbsfähigkeit in die ablaufenden allgemeinen Prozesse des sektoralen und innerbetrieblichen Strukturwandels einzubeziehen und damit eine Verbesserung bzw. Neuerung regional- und kommunalpolitischer Strategien anzustreben.

Strukturwandel als wissenschaftliches Objekt

Transformationsgesellschaften, d.h. Gesellschaften mit einer totalen Veränderung der konstituierenden Ordnungsformen eines bestehenden Wirtschaftssystems¹), weisen dabei einen außerordentlich hohen Anpassungsdruck und entsprechende Strukturwandlungen auf. Wenngleich es auch in einer freiheitlichen und offenen Wirtschafts- und Gesellschaftsordnung zu einem fortwährenden Wandel wirtschaftlicher Strukturen kommt, so verläuft dieser im Vergleich zu den Transformationsstaaten, in denen regelrechte Einbrüche der Industrieproduktion und einer z.T. Hyperinflation im Zuge der Reformen eintraten, geradezu in geregelten Bahnen. Im Gegensatz zu dem bislang in den westeuropäischen Industriestaaten ablaufenden Veränderungen des gesamtwirtschaftlichen Strukturgefüges mit einem deutlichen, jedoch über mehrere Jahrzehnte abnehmenden Anteil des primären Sektors, einem zunächst gegebenen Anstieg und ab den 70-er Jahren allmählich rückläufigen Anteil des sekundären Sektors sowie einem seit den 60-er Jahren erheblich prosperierenden Dienstleistungsbereichs, ganz im Sinne der Überlegungen von Fourastié, handelt es sich aufgrund der völlig veränderten politischen, sozialen und wirtschaftlichen Rahmenbedingungen in der Tschechischen Republik so gesehen eher um einen Strukturbruch.

Aus raumwissenschaftlicher Sicht ist noch hinzuzufügen, daß die Strukturveränderungen von einem regionalen Bedeutungswandel begleitet werden.

¹ Paraskewopoulos S., Erklärungsansätze der Systemtransformation, in: Transformationsprozesse in sozialistischen Wirtschaftssystemen, Hartwig K.-H., H. J., Thieme (hrsg.), Heidelberg 1991, S 5f

Während es etwa in den alten Bundesländern zu einer Aufwertung Süddeutschlands und insbesondere den suburbanen Bereichen der größeren Städte kommt, bei einem Bedeutungsverlust vor allem altindustriell geprägter Standorte, ist in der Tschechischen Republik seit den Reformen 1990 eine hohe Dynamik insbesondere in den Zentren Prag, Brünn und Pilsen sowie in den Grenzgebieten zur Bundesrepublik und Österreich zu beobachten. So lassen sich bereits heute zwischen den einzelnen Teilräumen in der Tschechischen Republik z.T. erhebliche Entwicklungsdisparitäten aufzeigen.

Allerdings, so muß man sich an dieser Stelle fragen, kann man bei der Analyse des Strukturwandels die beiden Staaten überhaupt miteinander vergleichen, geht doch der Anstoß in den westeuropäischen Industriestaaten von systemimmanenten, endogenen Einflußfaktoren aus, während der Strukturbruch in der Tschechischen Republik durch die politische Entscheidung exogen verursacht wurde. Der Begriff des wirtschaftlichen Strukturwandels ist dabei als Oberbegriff zu verstehen, als Gesamtheit aller dauerhaften qualitativen und quantitativen sektoralen und regionalen Änderungen im Gefüge der Elemente eines Wirtschaftssystems bis hin zum Untergang oder zur Neuentstehung einzelner Elemente. Die Betonung auf Wandel signalisiert dabei einen Übergang ohne allzu gravierende Strukturveränderungen, meist über einen längeren Zeitraum betrachtet, der Begriff des Strukturbruchs soll die abrupte Veränderung markieren, mit erheblichen wirtschaftlichen und sozialen Problemen.

STRUKTURWANDEL ODER STRUKTURBRUCH? - DIE BEISPIELE DER OBER-FRÄNKISCHEN UND WESTBÖHMISCHEN GRENZRÄUME IM VERGLEICH

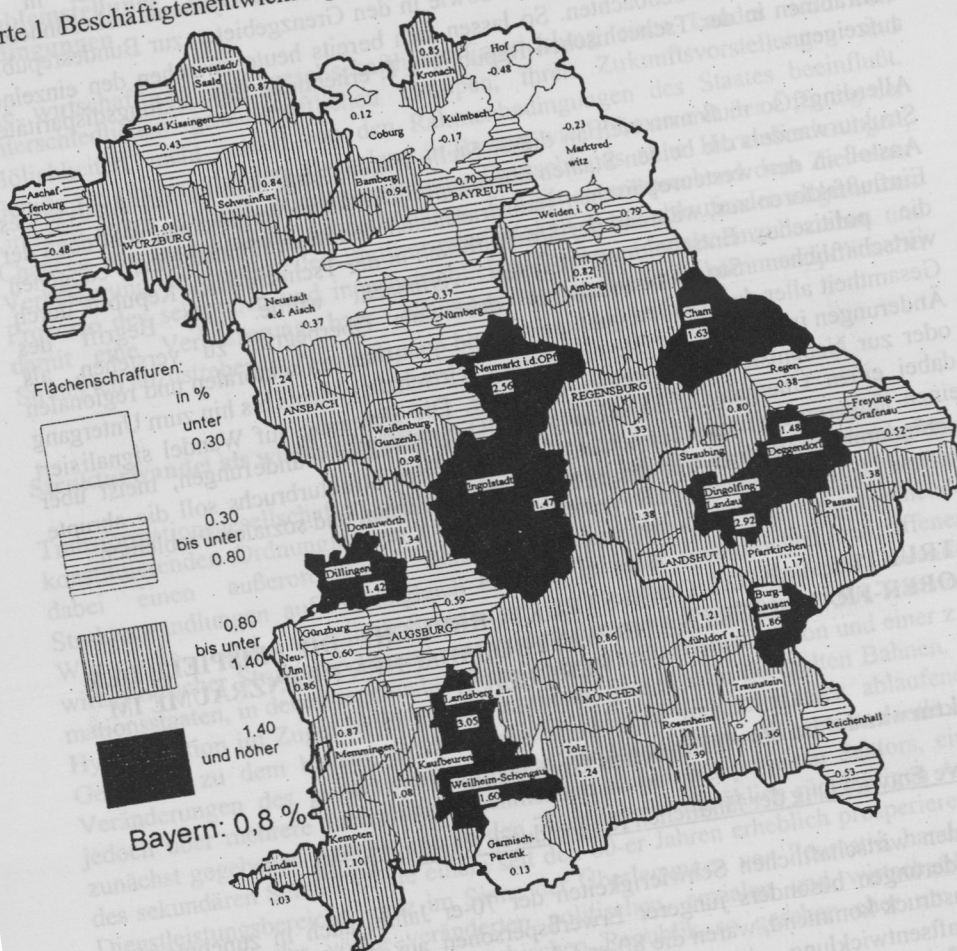
Strukturwandel im oberfränkischen Grenzraum

Positive Entwicklung der ländlichen Räume durch Regional-politik

Nach den wirtschaftlichen Schwierigkeiten der 70-er Jahre, auch in zunehmenden Abwanderungen besonders jüngerer Erwerbspersonen aus den ländlichen Räumen zum Ausdruck kommend, waren die 80-er Jahre durch eine gewisse Stabilisierung der Wirtschaftsentwicklung, einen weiteren Ausbau der regionalen und kommunalen Infrastruktur sowie - nicht zuletzt - durch die neu errichteten Hochschulen in den 70-er Jahren bewirkt, ein neues regionales Bewußtsein der Bevölkerung gekennzeichnet. Zwar wurden in den Jahren 1983 und 1984 diese Entwicklungen durch die konjunkturelle Abschwächung gebremst und in verschiedenen Branchen, besonders der Textilindustrie, zeigten sich weiterhin strukturelle Probleme, die zu einer im

bayerischen Vergleich unterdurchschnittlichen Entwicklung in manchen Teilen Oberfrankens führten (vgl. Karte 1).

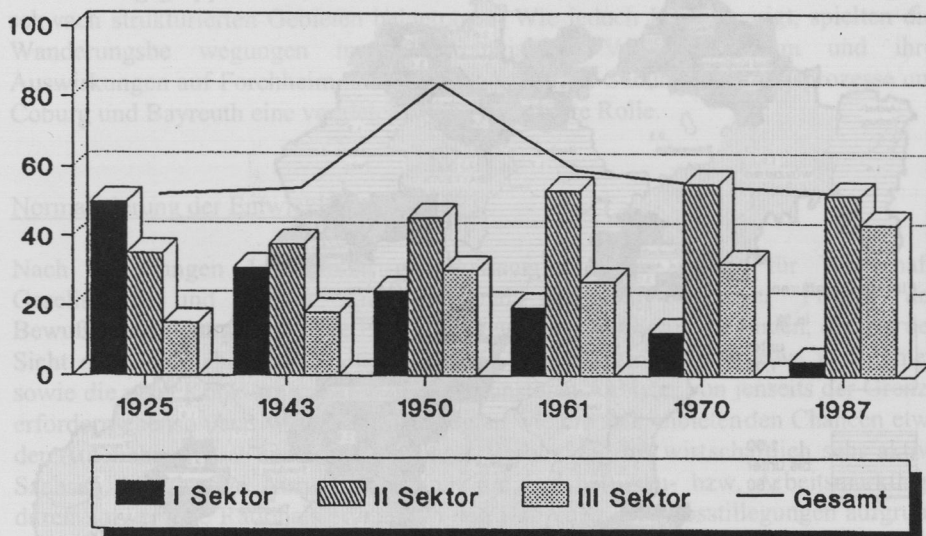
Karte 1 Beschäftigtenentwicklung in bayerischen Arbeitsmarktregionen 1980-1989

Quelle: Koll, R., Deutsch, S., München 1995

Dabei schritt der Strukturwandel von der produktions- in die dienstleistungsorientierte Industriegesellschaft weiter fort, in Oberfranken etwa verbunden mit einem beträchtlichen Anstieg der Dienstleistungsbetriebe, die jedoch den Rückgang der Beschäftigtenzahlen im produzierenden Gewerbe nicht ausgleichen konnten (vgl. Abb. 1).

Abb. 1 Strukturwandel in Oberfranken
Ant. Sektoren (%), Gesamtbesch. (10000)

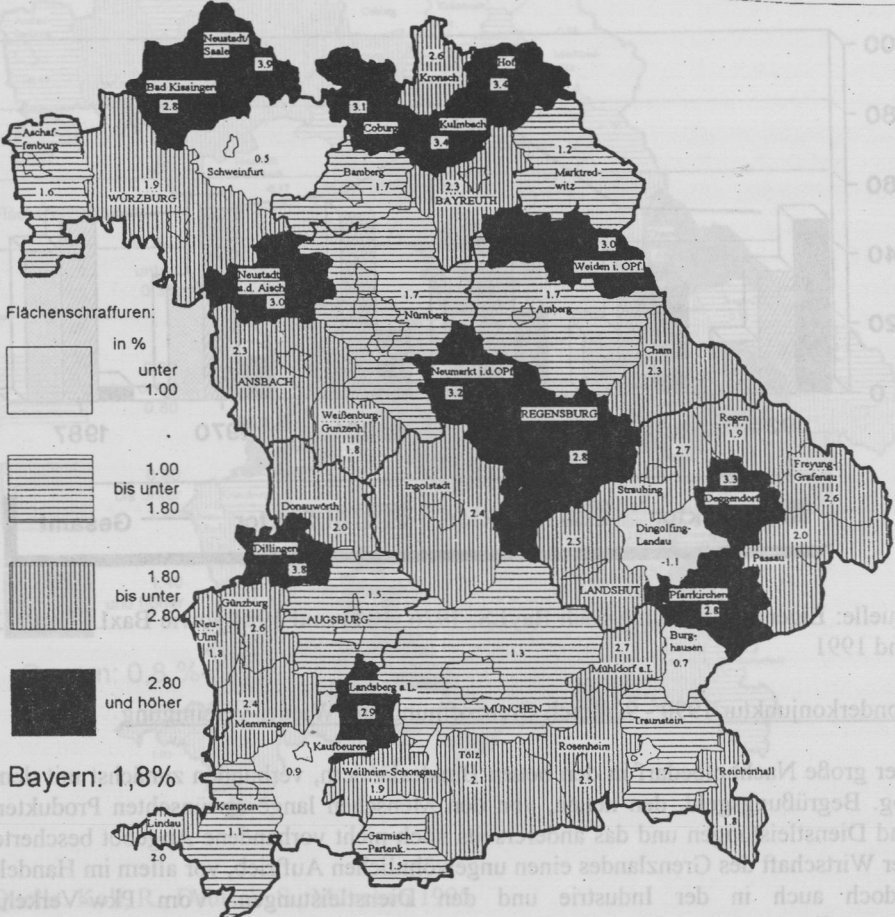
Quelle: Eigene Darstellung nach BayLS, 1926, 1944 und 1951 sowie BaxLSD, 1973 und 1991

Sonderkonjunktur 1990 - 92 durch Grenzöffnung und Wieder-vereinigung

Der große Nachholbedarf in den neuen Bundesländern, verbunden zunächst mit dem sog. Begrüßungsgeld, den neuen, von den Menschen lange erwünschten Produkten und Dienstleistungen und das andererseits noch nicht vorhandene Angebot bescherte der Wirtschaft des Grenzlandes einen ungewöhnlichen Auftrieb, vor allem im Handel, jedoch auch in der Industrie und den Dienstleistungen. Vom Pkw-Verkehr überquellende Innenstädte bis hin zu regionalen Einzugsbereichen in großen Distanzen, bis Jena, Gera und Zwickau bzw. bis Karlovy Vary, selbst Prag, waren die Regel.

So grundsätzlich diese politische Entwicklung wohl für die Bevölkerung im Grenzland war, die damit verbundene wirtschaftliche Aufschwungphase, die im bayerischen Vergleich zu überdurchschnittlichen Wachstumsraten führte (vgl. Karte 2), ist zeitlich bis Mitte bzw. Ende 1992 zu begrenzen. Die Bemühungen um ein entsprechendes Angebot in den neuen Bundesländern, forciert durch die großen Discounter und Handelsketten aus dem Westen, das Nachlassen des Neuigkeitseffektes

Karte 2 Beschäftigtenentwicklung in bayerischen Arbeitsmarktreionen 1989-1993

Quelle: Koll, R., Deutsch, S., München 1995

bei der Bevölkerung in den neuen Bundesländern bzw. der nur bescheidenen Einkommenssteigerungen in Böhmen sowie die nicht unbeträchtlichen Verlagerungen von Produkten in Gestalt einer überwiegenden Lohnfertigung der Industrie aus dem Grenzland (durchschnittlich 30 - 40 % der Betriebe engagierten sich dabei), reduzierten die außergewöhnliche Entwicklung.

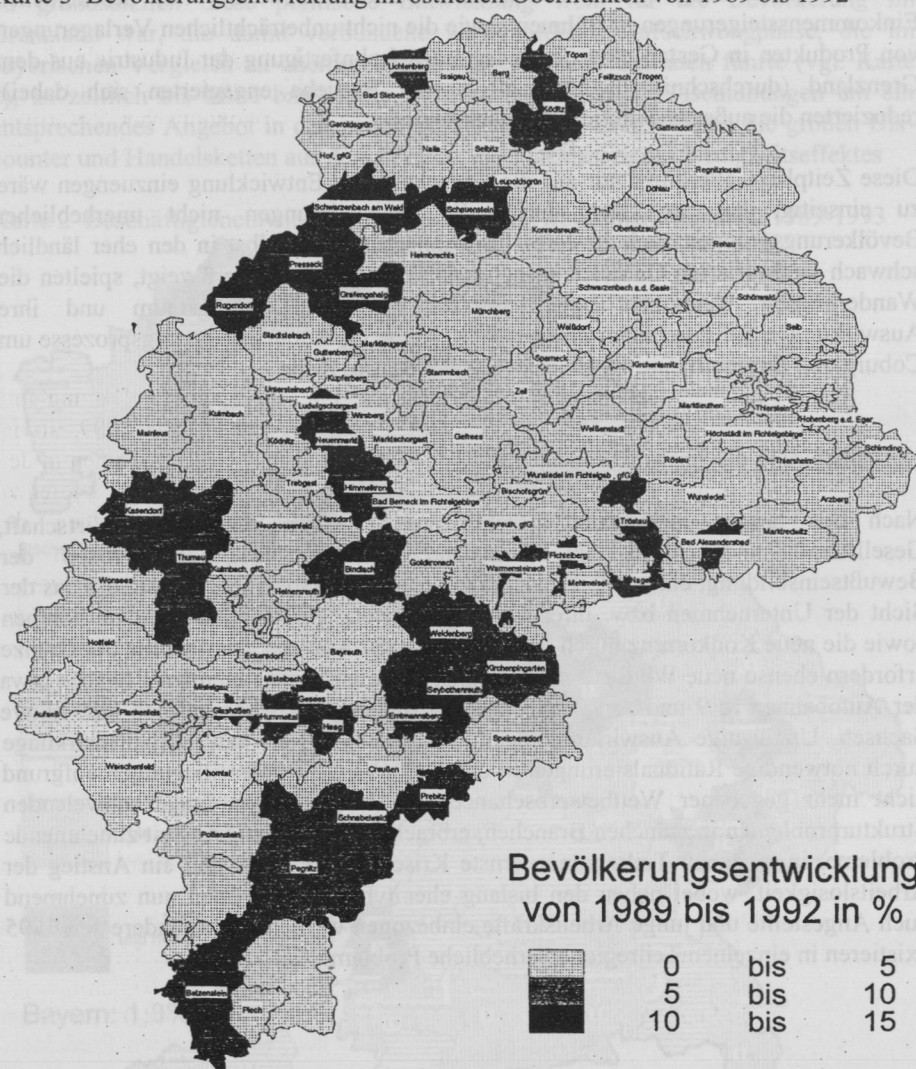
Diese Zeitphase allerdings nur auf die wirtschaftliche Entwicklung einzuengen wäre zu einseitig, hat sie doch durch die Zuwanderungen nicht unerheblicher Bevölkerungsgruppen auch zu einer Einwohnerzunahme selbst in den eher ländlich schwach strukturierten Gebieten beigetragen. Wie jedoch Karte 3 zeigt, spielten die Wanderungsbewegungen im mittelfränkischen Verdichtungsraum und ihre Auswirkungen auf Forchheim und Bamberg sowie die Suburbanisierungsprozesse um Coburg und Bayreuth eine vergleichsweise wichtigere Rolle.

Normalisierung der Entwicklung nach 1993

Nach den langen Jahrzehnten geschlossener Grenzen ist es für Wirtschaft, Gesellschaft und Politik im Grenzland nun ein wichtiger Prozeß der Bewußtseinsbildung, eine neue Einstellung zur offenen Grenze zu finden, die aus der Sicht der Unternehmen bzw. ihrer Existenz notwendige Aktivität etwa in Böhmen sowie die neue Konkurrenz durch die lohngünstigen Anbieter von jenseits der Grenze erfordern ebenso neue Wettbewerbsstrategien wie die sich anbietenden Chancen etwa der Autobahnen A 9 und A 93 und ihrer Verbindung ins wirtschaftlich sehr aktive Sachsen. Ungünstige Auswirkungen auf die Beschäftigten- bzw. Arbeitsmarktlage durch notwendige Rationalisierungen in den Betrieben, Betriebsstillegungen aufgrund nicht mehr gegebener Wettbewerbschancen bis hin zu schon lange schwelenden Strukturproblemen in manchen Branchen, erbrachten für die jüngste Zeit zunehmende Probleme, in manchen Teilregionen ernste Krisen. Die Folgen sind ein Anstieg der Arbeitslosigkeit, wobei neben den bislang eher typischen Gruppen nun zunehmend auch Angestellte und junge Arbeitskräfte einbezogen werden. Insbesondere seit 1995 existieren in einzelnen Teilregionen erhebliche Probleme.

² Hruza J., Anderle a., Die Besiedlung der Tschechischen Republik, in: Raumforschung und Raumordnung, H. 2-3, 1993, S. 144

Karte 3 Bevölkerungsentwicklung im östlichen Oberfranken von 1989 bis 1992

Quelle: Bayerisches Landesamt für Statistik und Datenverarbeitung Gemeindedaten, München 1990 und 1994

Entwurf: Chr. Sprünken

Lehrstuhl Wirtschaftsgeographie und Regionalplanung der Universität Bayreuth 1996

Strukturbruch im westböhmischem Grenzraum

Sozioökonomische Entwicklungsprozesse im Zuge der Transformation nach 1989 In Westböhmen wie insgesamt in der Tschechischen Republik verfolgte die Politik nach der sog. "samtenen Revolution" 1989 den Kurs radikaler ökonomischer Reformen, deren entscheidende Schritte waren:

- Die Preisfreigabe,
- eine stabilitätsorientierte Fiskal- und Geldpolitik,
- die Privatisierung der Staatsbetriebe,
- ein Wandel in der Strukturpolitik, und
- die Liberalisierung der Außenwirtschaft.

Greift man nun zwei Elemente der Raumstruktur, zunächst die Bevölkerung und später dann die Wirtschaft heraus und prüft ihre Entwicklung seit 1989, so ist festzuhalten, daß die Probleme der Bevölkerungsstabilisierung in Westböhmen in den 50-er und 60-er Jahre als Folge der historischen Ereignisse in diesen Grenzgebieten zu sehen sind und nur langsam behoben werden konnten. So betrug der Bevölkerungsanstieg zwischen den Jahren 1950 und 1985 im Bereich der tschechischen Seite der heutigen EUREGIO EGRENSIS (Bezirke Cheb, Sokolov, Karlovy Vary und Tachov) rd. 25 %. Jedoch vollzog sich dieser Anstieg insbesondere in den 60-er Jahren, während in den 70-er Jahren nur noch ein mäßiger Anstieg zu verzeichnen war. In den 80-er Jahren kam es dann erstmalig zu einer Stagnation bzw. zu einer Abnahme der Einwohnerzahlen. Lediglich der strukturschwache Bezirk Tachow konnte noch bescheidene Bevölkerungszuwächse verzeichnen. Nichtsdestotrotz kam es aber auch zu starken Wanderungsprozessen innerhalb der einzelnen Bezirke. Während die Gemeinden bis 3.000 Einwohner, insbesondere aber die Kleinstgemeinden mit weniger als 500 Einwohner Bevölkerungsrückgänge bis zu 50 % hinnehmen mußten, stabilisierte bzw. erhöhte sich die Bevölkerungszahl in den Städten mit mehr als 10.000 Einwohnern, etwa in Cheb, Chodov oder Mariánské Lázně. Dieser Urbanisierungsprozeß stellte jedoch kein westböhmisches Spezifikum dar, sondern verlief in den übrigen Kreisen in entsprechender Weise. HRUZA und ANDERLE konstatieren, daß dieser Prozeß nicht zuletzt auch daraus ersichtlich ist, daß der Anteil der Stadtbevölkerung in den Jahren 1961 bis 1991 von 47,0 % auf 56,2 % angestiegen ist (vgl. Karte 4).²)

Betrachtet man die Bevölkerungsentwicklung nach 1990, so sind es insbesondere die grenznahen Bezirke Cheb und Tachov, die weitere Bevölkerungsgewinne aufweisen (vgl. Karte 5). Im Zuge der Grenzöffnung kam es insbesondere im Bereich der Grenzübergänge zu Bayern, etwa im Raum As oder im Gebiet um Tachov, zu

² Hruza J., Anderle a., Die Besiedlung der Tschechischen Republik, in: Raumforschung und Raumordnung, H. 2-3, 1993, S. 144

einereubelebung der Handels- und Dienstleistungstätigkeit, die Zuzüge nach sich zogen. Wenngleich Westböhmen in der Zeit nach 1990 wieder insgesamt an Bevölkerung wachsen konnte, so sind es doch heute die ehemaligen Wachstumspole, Städte mit mehr als 5.000 Einwohnern, die Wanderungsverluste größeren Ausmaßes aufweisen. Als Beispiele hierfür können die Städte Mariánské Lázně oder aber Stribro mit Bevölkerungsverlusten von über 5 % angeführt werden.

Entwicklungstendenzen der Wirtschaft nach 1989

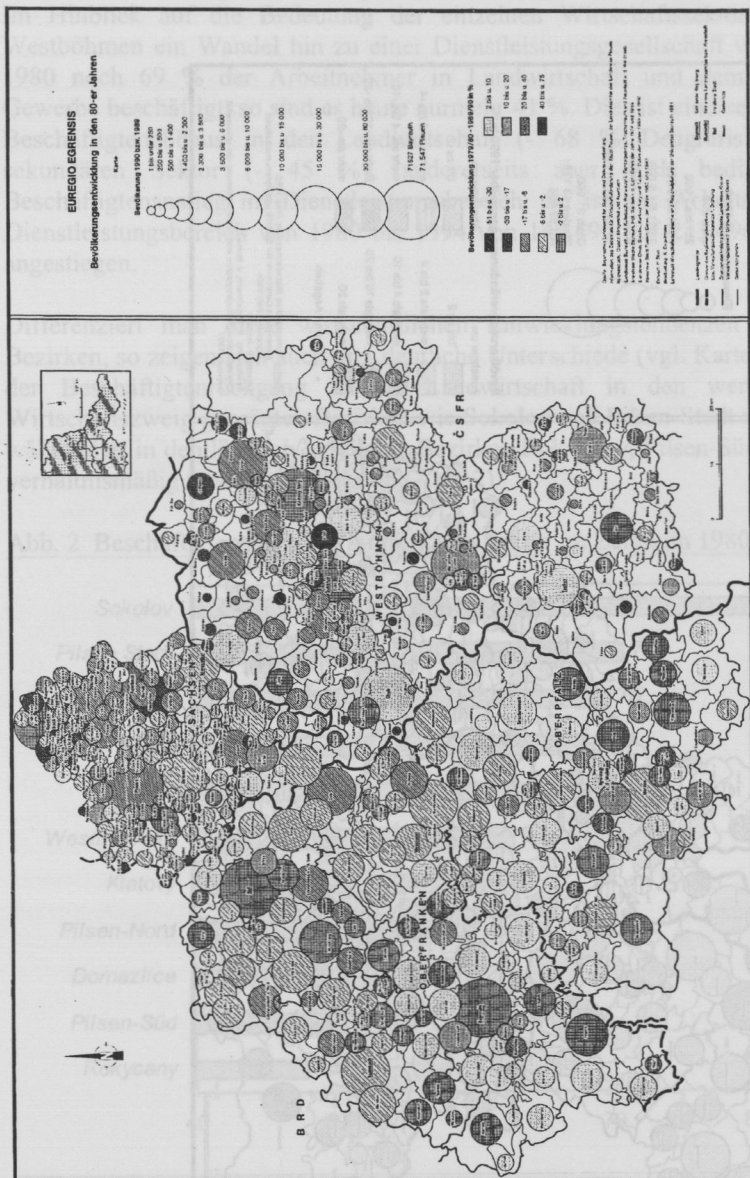
Betrachtet man die aktuelle Wirtschaftsstruktur in Westböhmen und zieht einen Vergleich zu der Situation im Jahr 1980, so läßt sich ein tiefgreifender Strukturwandel feststellen. Waren 1980 noch 466.000 Personen beschäftigt, so waren es am 31.12.1994 nunmehr 395.000 Personen. Dies bedeutet einen Rückgang um 15 %, der jedoch nicht nur Folge eines Arbeitsplatzabbaus, sondern zugleich Ausdruck des Wechsels ehemals beschäftigter Arbeitnehmer in die Selbständigkeit ist. Differenziert man den Rückgang in den einzelnen Bezirken, so reicht der Rückgang von 12 % in Tachov bis 39 % in Pilsen-Süd. Lediglich die Stadt Pilsen konnte einen Zuwachs an Arbeitsplätzen verzeichnen.

Tab. 1 Beschäftigtenentwicklung in den westböhmisches Bezirken

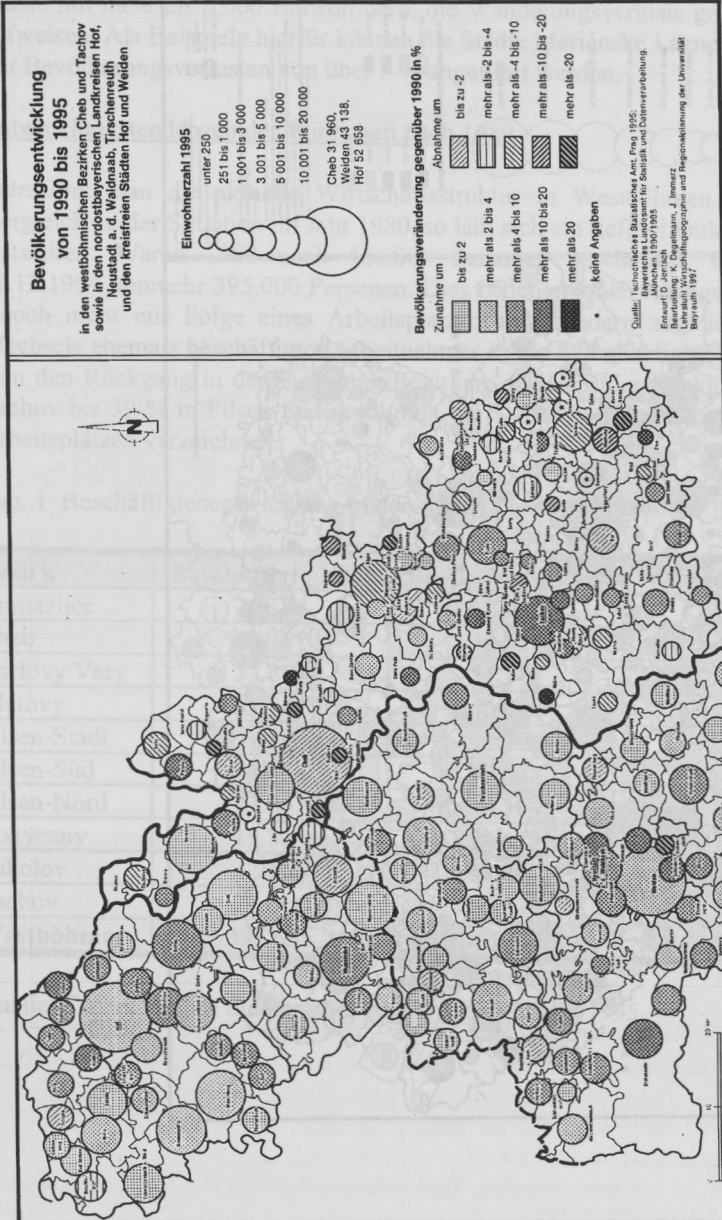
Bezirk	Beschäftigte 1994	Beschäftigte 1980	Veränderung
Domazlice	25.174	30.959	- 19 %
Cheb	41.351	48.021	- 14 %
Karlovy Vary	54.294	71.111	- 24 %
Klatovy	37.961	46.968	- 19 %
Pilsen-Stadt	105.038	91.308	+ 15 %
Pilsen-Süd	22.454	37.048	- 39 %
Pilsen-Nord	24.661	38.304	- 36 %
Rokycany	19.366	24.622	- 21 %
Sokolov	42.690	51.660	- 17 %
Tachov	22.666	25.875	- 12 %
Westböhmen	395.655	465.876	- 15 %

Quelle: Tschechisches Statistisches Amt, Prag 1982 und 1995

Karte 4 Bevölkerungsentwicklung in der EUREGIOEGRENSIS 1980-1989

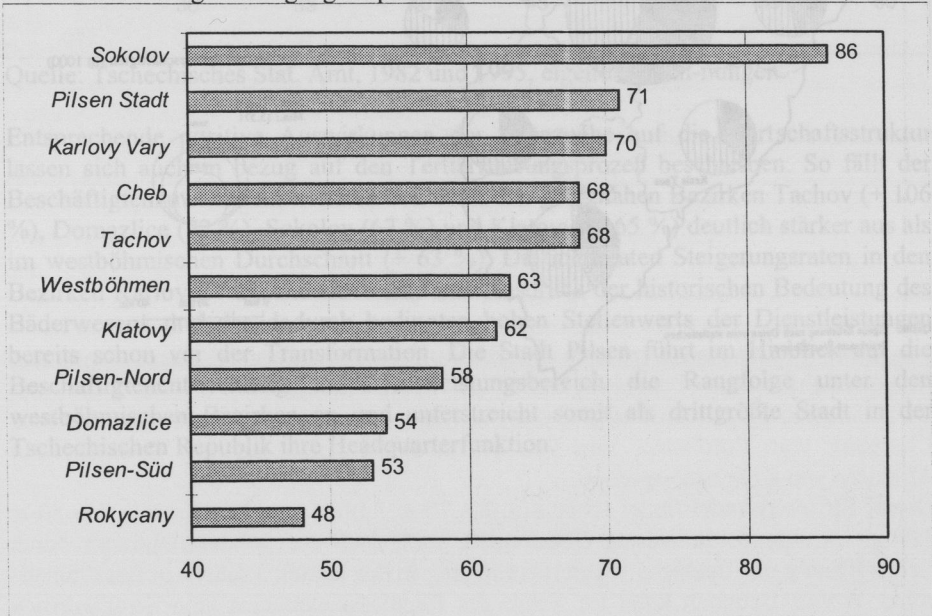
Karte 5 Bevölkerungsentwicklung im Grenzraum Oberfranken-Westböhmen 1990-1995

Im Hinblick auf die Bedeutung der einzelnen Wirtschaftssektoren hat sich im Westböhmen ein Wandel hin zu einer Dienstleistungsgesellschaft vollzogen: Waren 1980 noch 69 % der Arbeitnehmer in Landwirtschaft und dem Produzierenden Gewerbe beschäftigt, so sind es heute nurmehr 41 %. Dies ist einerseits Ausdruck des Beschäftigtenabbaus in der Landwirtschaft (- 68 % Deagrarisierung) und im sekundären Sektor (- 45 %), andererseits aber auch bedingt durch den Beschäftigtenanstieg im Dienstleistungsbereich. So ist das Arbeitsplatzangebot im Dienstleistungsbereich von 1980 bis 1994 von 143.490 auf 233.496 oder um 58 % angestiegen.

Differenziert man diese wirtschaftlichen Entwicklungstendenzen nach einzelnen Bezirken, so zeigen sich auch hier deutliche Unterschiede (vgl. Karte 6). So war etwa der Beschäftigtenrückgang in der Landwirtschaft in den wenig von diesem Wirtschaftszweig geprägten Bezirken wie Sokolov und Pilsen-Stadt am markantesten, während er in den ländlich geprägten Bezirken Rokycany, Pilsen-Süd und Domazlice verhältnismäßig moderat ausfiel (vgl. Abb. 2).

Abb. 2 Beschäftigtenrückgang im primären Sektor im Zeitraum 1980 -1994, in%

Quelle: Tschechisches Stat. Amt, Prag 1982 und 1995, eigene Berechnungen

Betrachtet man die Arbeitsplatzentwicklung im produzierenden Bereich, so scheint sich die Grenznähe stabilisierend auf das Arbeitsplatzangebot in diesen Bezirken ausgewirkt zu haben, liegt doch der Beschäftigtenrückgang in Bezirken wie Tachov mit 34 %, Sokolov und Klatovy mit 40 % sowie Domazlice mit 41 % deutlich unter "grenzfernen" Bezirken wie Rokycany (- 48 %) oder Pilsen-Süd (- 60 %) und auch unterhalb des entsprechenden westböhmisches Mittels (- 45 %).

Karte 6 Regionale Verteilung der Beschäftigten in Westböhmen 1993

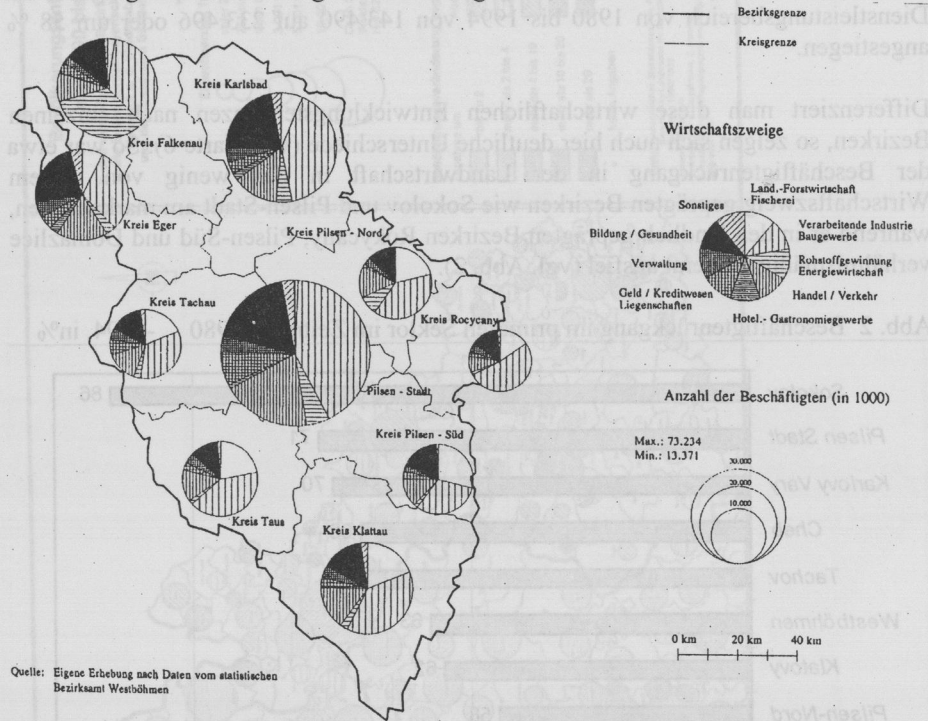
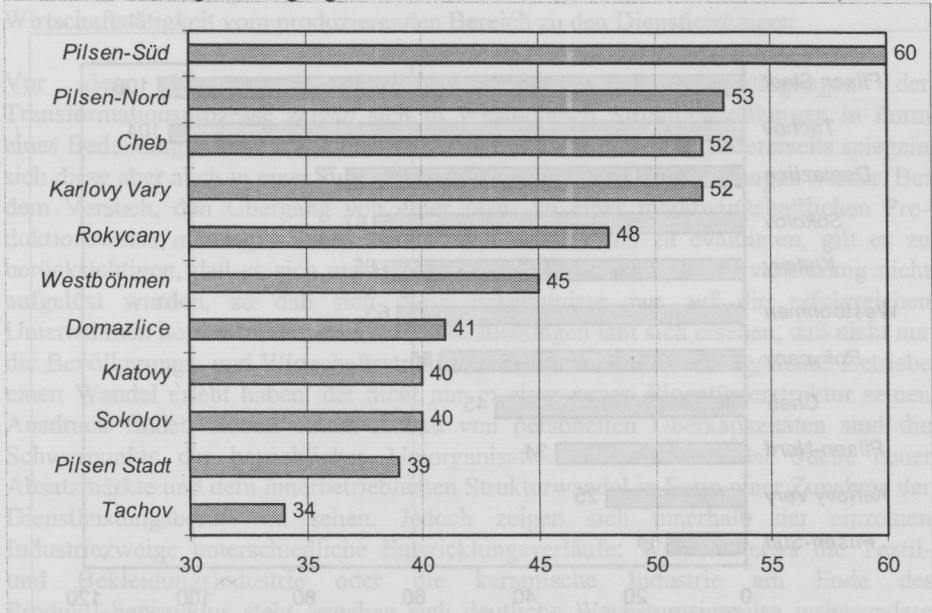

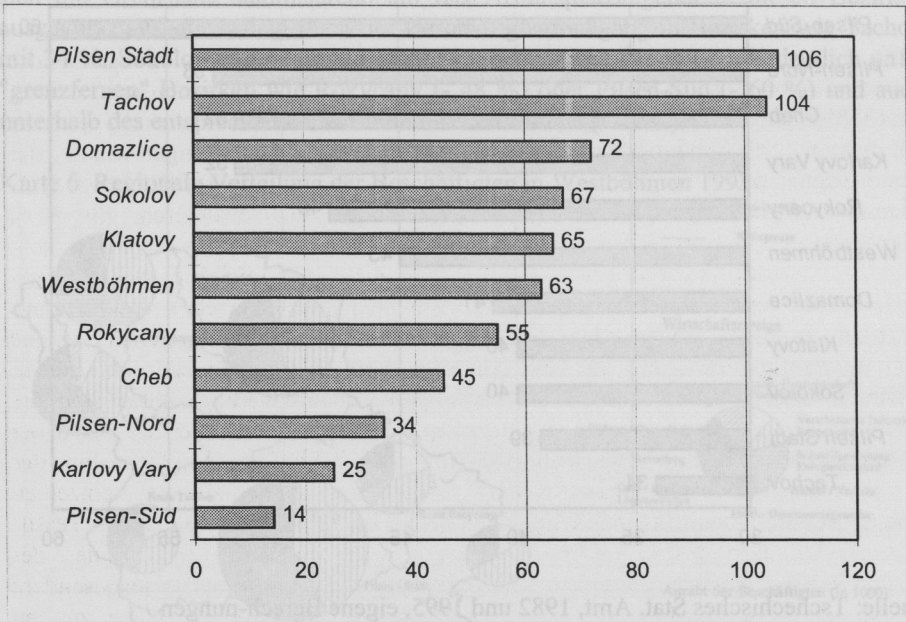
Abb. 3 Beschäftigtenrückgang im sekundären Sektor im Zeitraum 1980-1994, in %

Quelle: Tschechisches Stat. Amt, 1982 und 1995, eigene Berechnungen

Entsprechende positive Auswirkungen der Grenznahe auf die Wirtschaftsstruktur lassen sich auch in bezug auf den Tertiärisierungsprozeß beschreiben. So fällt der Beschäftigtenzuwachs im tertiären Sektor in den grenznahen Bezirken Tachov (+ 106 %), Domazlice (72 %), Sokolov (67 %) und Klatovy (+ 65 %) deutlich stärker aus als im westböhmisches Durchschnitt (+ 63 %). Die moderaten Steigerungsraten in den Bezirken Karlovy Vary und Cheb sind u.a. Ausdruck der historischen Bedeutung des Bäderwesens und des dadurch bedingten hohen Stellenwerts der Dienstleistungen bereits schon vor der Transformation. Die Stadt Pilsen führt im Hinblick auf die Beschäftigtenentwicklung im Dienstleistungsbereich die Rangfolge unter den westböhmisches Bezirken an und unterstreicht somit als drittgrößte Stadt in der Tschechischen Republik ihre Headquarterfunktion.

Abb. 4 Beschäftigtenzuwachs im tertiären Sektor im Zeitraum 1980 bis 1994 in %

Quelle: Tschechisches Stat. Amt, 1982 und 1995, eigene Berechnungen

ZUSAMMENFASSUNG

Moderne Industriegesellschaften sind durch einen Wandel der Strukturen gekennzeichnet, von Fourastié und Clark als Übergang von der Industrie- zur Dienstleistungsgesellschaft beschrieben, von den Vertretern der Regulationstheorie als Übergang vom Fordismus zum Postfordismus zur Erklärung von Ursachen und Abläufen von Krisen interpretiert.

Dieser Strukturwandel findet schon seit den 70-er Jahren, verstärkt dann in den 80-er Jahren im altindustrialisierten Oberfranken statt, nach der Sonderkonjunktur durch Grenzöffnung und deutsche Wiedervereinigung in den letzten 3 Jahren in fast dramatischer Weise. Dennoch kann im Sinne des Regulationsansatzes kein Strukturbruch festgestellt werden, vielmehr zeigen sich schubhafte Entwicklungen, besonders in den dominanten altindustrialisierten Branchen. In wenigen Jahren stieg etwa die Arbeitslosenrate von rd. 7 % auf über 10 % an und verharrt seither auf diesem hohen

Niveau. Zudem zeigt sich eine verstärkte Verlagerung des Schwergewichts der Wirtschaftstätigkeit vom produzierenden Bereich zu den Dienstleistungen.

Vor dem Hintergrund gänzlich veränderter Rahmenbedingungen der Transformationsprozesse zeigen sich in Westböhmen Strukturwandlungen in Form eines Bedeutungsverlustes der Landwirtschaft und der Industrie, andererseits spiegeln sich diese aber auch in einer zunehmenden Relevanz der Dienstleistungen wieder. Bei dem Versuch, den Übergang von einer plan- zu einer marktwirtschaftlichen Produktionsweise in ausgewählten Bereichen Westböhmens zu evaluieren, gilt es zu berücksichtigen, daß es sich um Betriebe handelt, die nach der Privatisierung nicht aufgelöst wurden, so daß sich diese Erkenntnisse nur auf die erfolgreichen Unternehmen konzentrieren. Aus den Untersuchungen läßt sich ersehen, daß nicht nur die Bevölkerungs- und Wirtschaftsstruktur, sondern auch diese erfolgreichen Betriebe einen Wandel erlebt haben, der nicht nur in einer neuen Eigentümerstruktur seinen Ausdruck findet. Neben einem Abbau von personellen Überkapazitäten sind die Schwerpunkte der betrieblichen Umorganisation sicherlich in der Suche neuer Absatzmärkte und dem innerbetrieblichen Strukturwandel in Form einer Zunahme der Dienstleistungsberufe zu sehen. Jedoch zeigen sich innerhalb der einzelnen Industriezweige unterschiedliche Entwicklungsverläufe: Während etwa die Textil- und Bekleidungsindustrie oder die keramische Industrie am Ende des Produktlebenszyklus steht, ergeben sich deutliche Wachstumsimpulse insbesondere im Bereich Maschinenbau und der Elektroindustrie, die von der Nähe zu den westeuropäischen Märkten profitieren konnten.

Alles deutet jedoch darauf hin, daß sich der Übergang zur Marktwirtschaft in der westböhmenischen Wirtschaft als langsamer und komplexer Prozeß vollzieht, der noch Jahrzehnte andauern wird. Grund des bisherigen moderaten Wandels ist sicherlich in den relativ niedrigen Löhnen zu sehen, während sich die Annahme eines langsamen Transformationsprozesses aus dem noch enormen Investitionsbedarf in der westböhmenischen Industrie ableitet. Hierbei handelt es sich um Investitionsbedarfe, die von den Untersuchungsbetrieben nur in wenigen Ausnahmefällen bereits in Angriff genommen wurden, während sich der Großteil der einbezogenen Betriebe auf ein notwendiges Maß an Erhaltungsinvestitionen beschränkt bzw. beschränken muß.

AUSGEWÄHLTE LITERATUR

- Collegium Carolinum, Tschechoslowakei, in: Länderberichte Osteuropa III, München 1977.
- Hruza J., Anderle A., 1993: Die Besiedlung der Tschechischen Republik. In: Raumforschung und Raumordnung, Heft 2-3, S. 142-150.
- Koll R., Deutsch, S., 1995: Wachstumszentren in Bayern: Rückkehr zu räumlichen Entwicklungsmustern früherer Jahre. In: IFO Schnelldienst, Heft 22-23/95, S. 25-35.
- Maier J., Arnal B., Birk F. et al., 1992: EUREGIO EGRENSIS - Binationaler Verflechtungsraum der Zukunft. Heft 100 der Arbeitsmaterialien zur Raumordnung und Raumplanung, Bayreuth.
- Ders., Stettberger M., 1995: Räumliche Wirkungen der Privatisierung in der Tschechischen Republik - das Beispiel des Einzelhandels in Pilsen. 1995, in: Dokoupil J., Matusková A. (Hrsg.): Geografie Mest (Stadtgeographie). Jubiläumsschrift zur Gründung der Stadt Pilsen, Bd. 4 der Reihe Miscellanea Geographica Universitatis Bohemiae Occidentalis, Plzen S. 40-53.
- Paraskewopoulos S., 1991: Erklärungsansätze der Systemtransformation. In: Transformationsprozesse in sozialistischen Wirtschaftssystemen. Hartwig, K.-H., H. J. Thieme (Hrsg.), Heidelberg.
- Teichova A., 1988: Wirtschaftsgeschichte der Tschechoslowakei 1918-1980. Wien.

SOCIALNOGEOGRAFSKA PREOBRAZBA OZIROMA DRUŽBENOGOSPODARSKI PRELOM V BAVARSKO-ČEŠKI OBMEJNI REGIJI

Povzetek*

Družbeni in gospodarski napredek pogojujejo posamezne socialne skupine, njihove zamisli o napredku, ki ga pogojujejo razvojne možnosti okolja in nenazadnje tudi pogoji, ki jih razvoju zastavlja družbena/državna ureditev. Češko-bavarska obmejna regija se sooča s priložnostmi in riziki ter soslednimi prostorsko-strukturnimi spremembami, ki sta jih sem zanesla odprta meja in procesi združevanja dveh nemških

* Pripravi in prevedel dr. Anton Gosar

držav po letu 1989. Izziv nove geopolitične ureditve omogoča geografom raziskati preobrazbo v obmejnem prostoru in oblikovati ustrezno pokrajinsko oziroma občinsko strategijo razvoja.

Proces tranzicije v Vzhodni Evropi je postal element vsesplošnega strokovnega zanimanja. Posebno pozornost vzbuja tamkajšnja hitra družbena in gospodarska preobrazba. Za sodobne države in njih gospodarstva je značilno preslajanje tamkajšnje industrijske družbe v družbo storitvenih dejavnosti oziroma je zanje značilno postopno prehajanje od fordizma k postfordizmu. Ob upoštevanju FOURASTIE - jevih oziroma CLARK - ovih teoretičnih izhodišč se zdi, da gre v primeru zahodnočeškega obmejnega prostora bolj za prelom v ekonomskem in socialnem smislu, kot za klasično družbenogospodarsko preobrazbo regije. Bolj umirjene trende razvoja oziroma socialnogeografskega preslajanja izkazuje sosednja Zgornja Frankovska na Bavarskem, katere preobrazbo je po letu 1989 izrazilo usmerjal razvoj v sosednji državi.

Pospešeno preobrazbo je na Bavarskem zaznati že od sedemdesetih let tega stoletja dalje. Toda tako dramatičnih sprememb, kot smo jim bili v priča v staroindustrijskem območju Zgornje Frankovske po padcu Berlinskega zidu, ni poprej doživljala nobena deželna regija. V treh letih po padcu "železne zavese" in združitvi obeh Nemčij je delež nezaposlenosti porasel s 7% na preko 10%. Gospodarsko se je iz pretežno proizvodnih preusmerilo v pretežno storitvene dejavnosti. Izjemno gospodarsko konjunktorno obdobje je bilo obdobje med letoma 1990 - 1992, normalizacijo razmer pa doživlja regija po letu 1993. Deželna regionalna politika je razmeram sledila in udejanjala ukrepe, ki blažijo učinke preobrazbe. Zaradi teh ukrepov se je kmetijstvo obdržalo in v gospodarskem pomenu krepilo, industrija pa se zlagoma usmerja v nove proizvodne programe oziroma se preslaja v storitvene dejavnosti.

Preobrazba gospodarstva in družbe v zahodno-češkem obmejnem prostoru poteka še bolj intenzivno in ponekod izrazilo anarhično. Kmetijstvo in industrija izgubljata na pomenu, storitvene dejavnosti dajejo vedno intenzivnejši pečat tukajšnji kulturni pokrajini. Prehod iz planskega v tržno gospodarstvo je dodatno zapletlo vprašanje reprivatizacije. Vsesplošnih družbenogospodarskih sprememb marsikatera gospodarska veja v tem območju ni preživela. Preobrazba v tranzicijskem obdobju po letu 1989 je bila tako intenzivna, da lahko govorimo o prelomu socialnih in ekonomskih struktur. Ukinjanju delovnih mest je sledilo iskanje novih tržišč izven in dopolnjevanje dotlej izrazilo slabo razvite mreže terciarnih dejavnosti v navedenem območju. Tradicionalna tekstilna, obutvena in keramična podjetja so tik pred propadom. Strojegradnja in industrija elektrotehničnih naprav beležita uspehe in plasma proizvodov na zahodnih tržiščih. Pomanjkanje investicij, nizka raven osebnih dohodkov, nezaključen reprivatizacijski proces in druga nekladja dajo slutiti, da bo tranzicijsko obdobje v zahodnočeškem prostoru dolgotrajen proces.

HRVAŠKA ZEMLJIŠKA POSEST V OBČINI LENDAVA KOT SESTAVINA MEJNE PROBLEMATIKE

Belec Borut*

Izvleček

UDK 911.3:347.235=863(497.4 Lendava)

Predstavljena je narava hrvaške zemljiške posesti v občini Lendava s poudarkom na zemljiščih ob Muri. Odmik reke od katastrskih meja, po katerih od leta 1991 poteka državna meja s Hrvaško, je povzročil težave pri njenem določanju in sožitju obmejnega prebivalstva. Enakovredna zamenjava dvolastniških zemljišč omogoča ustrežnejši potek mejne črte po rečnem toku.

Ključne besede: Državna meja, zemljiško dvolastništvo, Slovenija.

CROATIAN REAL ESTATES IN LENDAVA MUNICIPALITY AS A CONSTITUENT OF THE BORDER PROBLEMS

Abstract

Presented is the nature of Croatian real estates in Lendava municipality, with the emphasis laid on the estates along the Mura. Since the Mura has shifted from cadastral borders which formed a basis for establishing the state border with Croatia in 1991, troubles have begun in determining this border and consequently, in the coexistence of the people living in these border areas. An equivalent exchange of the lands stretching beyond the state border provides for the more practicable borderline which follows the river course.

Key words: State border; Real estates stretching beyond the border; Slovenia.

* Dr., prof., Oddelek za geografijo, Pedagoška fakulteta Univerza v Mariboru, Koroška c. 160, SI 2000 Maribor, Slovenija

UVOD

Med obmejnimi občinami severovzhodne Slovenije je hrvaška zemljiška posest v občini Lendava najizrazitejša. To velja zlasti za vasi neposredno ob hrvaški meji. Izstopata dve območji dokaj strnjene posesti - vinogradov v Lendavskih goricah ter njiv, travnikov in gozdov v mejnem pasu s Hrvaško ob Muri. Potek sedanje državne meje po upravnih mejah, tj. mejah katastrskih občin, je zaradi premikov struge postal neživiljenjski, povzroča mnoge lokalne obmejne probleme ter zahteva ustrezne korekture. Spremeniti ga je mogoče z recipročno zamenjavo zemljišč in določitvijo nove meje po sedanjem živem ali reguliranem toku reke in to bi gotovo pripomoglo k oblikovanju ustrežnejšega mejnega režima in odpravilo težave v povezovanju obmejnega prebivalstva. Avstrijsko-ogrska meja tu ni potekala po Muri kot med Radgono in Ljutomerom, zato so bili stiki prebivalstva med Lendavskim Dolinskim in Hrvaškim Medjimurjem ob dolgoletni zgodovinski pripadnosti Ogrski zelo tesni. Zemljiška posest se je pomešala ne le v naseljih, ki leže neposredno ob Muri, temveč prav tako v vinorodnih Lendavskih goricah.

Prispevek prikazuje hrvaško zemljiško posest po letu 1991 v občini Lendava ter posebej v k.o. Petišovci, Pince, Hotiza in Dolina, ki se v pogledu dvolastništva znatno razlikujejo. Hkrati iz njega razberemo tip čezmejne zemljiške posesti v primerjavi z drugimi mejnimi območji severovzhodne Slovenije.

1. SPREMEMBE TOKA IN REGULACIJA MURE

Slovensko-hrvaška meja poteka v občini Lendava po reguliranem toku in mrtvih meandrih Mure od slovensko-madžarsko-hrvaške tromeje ob izlivu Ledave v Krko do mejnega naselja Gibina v občini Ljutomer, nedaleč od izliva Ščavnice. Naravni premiki reke in posegi v njen tok so znani že iz srednjega veka, zaradi katerih so na Murskem polju v 16. stol. izginile vasi Poljana, Pirovci, Pipovci in del sedanje Stare vasi, ki jih v 15. stol. še omenjajo (Kovačič, 1926). Tudi ogrski zakon iz leta 1655 je določal nadaljevanje gradnje nasipov za preprečitev poplav. Kasneje so regulacijska dela opravljali na temelju posnetka struge iz leta 1753, ki ga je dala predvsem zaradi plovbe izdelati Marija Terezija. Leta 1810 so presekali meander pri Razkrižju. Znano je, da je leta 1822 reka pri Murskem Središču zapustila staro strugo in si na levem bregu izdelala novo. Tamkajšnji most je ostal na suhem, vendar so Muro naslednje leto vrnili v prvotno korito. Pomembna je bila tudi gradnja razbremenilnega kanala Ledava - Krka in prestavitev izliva Ledave v Krko okrog leta 1850.

V obdobju 1847-91 so Muro regulirali do Veržerja, naprej pa so dela le počasi napredovala in niso mogla preprečiti vsakoletnih poplav. Leta 1935 je pri Dolnji Bistrici in Hotizi spremenila tok in obstajala je nevarnost, da se bo vrnila v staro

strugo. Posebno visoka voda je nastopila maja 1938, ko je Mura poplavlila zemljišča številnih muropoljskih vasi.

Leta 1958 je pričel delovati razbremenilni kanal Ledava - Mura, postopoma pa so regulirali in zajezili tudi pritoke Mure. Zgradili so visokovodne obrambne nasipe pri Dolnji Bistrici, Razkrižju in na odseku Lakoš-Kot ter rekonstruirali nasip med Petišovci in Benico. Muro na odseku Hotiza - Kot - Gaberje so regulirali leta 1974, med Gaberjem in Lakošem pa v obdobju 1975-80. Takrat so uredili tudi izlivni odsek Ščavnice pri Razkrižju (Podlesek, 1985).

Zaradi odmika Mure od katastrskih meja so bili obrambni nasipi na levem bregu reke zgrajeni tudi na ozemlju hrvaških katastrskih občin, npr. pri Hotizi in Petišovcih. Do leta 1991 je namreč veljalo načelo, da obe državi urejujeta brežine vsaka na svojem bregu ne glede na potek občinske oziroma republiške meje. Ker Hrvaška obrambnih nasipov ne vzdržuje grozi nevarnost poplav.

2. POTEK SLOVENSKO HRVAŠKE MEJE NA MURI

Pri določanju državnih meja se v mednarodni praksi uporabljajo različni kriteriji in merila, med njimi upravne in naravne meje, kot so meje katastrskih občin in vodotoki. Večkrat se upoštevajo tudi zgodovinski, geografski, gospodarski, prometni, ekološki in podobni kriteriji, tik ob mejni črti tudi želje in potrebe prebivalstva. Izhodišče za določitev meje med Slovenijo in Hrvaško je upoštevanje njihovega stanja na dan 25. junija 1991. Najpomembnejši kriterij pri tem so po dogovoru ekspertnih skupin obeh držav leta 1992 na Otočcu občinske oz. katastrske meje, vendar je Slovenija kot dopolnilni kriterij predlagala tudi smiselno upoštevanje naravnih meja po vodotokih. Ob geodetski primerjavi katastrskih meja pa so bila zaradi dvojne lastniške evidence in geodetsko izpuščenih območij ugotovljena neskladja, ki zahtevajo predhodno usklajitev, novo določitev mejne črte na reki in zamenjavo zemljišč (Graj, 1997).

Zaradi odmika rečnega toka od katastrskih meja kot posledici meandriranja in regulacij danes državna meja večkrat prestopi reko. Na območju tromeje preide na levi breg in v ozkem pasu celo seka k.o. Pince, pri Podturnu, kjer je blizu 7 ha slovenskega ozemlja, pa se globoko zaje na hrvaško stran. Manjše površine so še med Ferketincem in Križevcem, Petišovci in Murskim Središčem ter Gaberjem in Hlapičino. Ob tem ugotavljamo, da je potek meje na Pregledni karti občine Čakovec in karti Županija Medjimurska v primerjavi s Pregledno karto občine Lendava in Atlasom Slovenije občutno generaliziran na račun slovenskega ozemlja.

Med Murskim Središčem in Hotizo se meja močno zaje na slovensko stran. Pri Hotizi in Kapci sega do prvih vaških hiš in magistralne ceste Murska Sobota - Lendava, na odseku od Hlapičine do Murskega Središča, kjer poteka po sredi mostu čez Muro, pa trikrat prestopi levi breg (sl.1).

Slika1: Meja na starem meandru pri Petišovcih

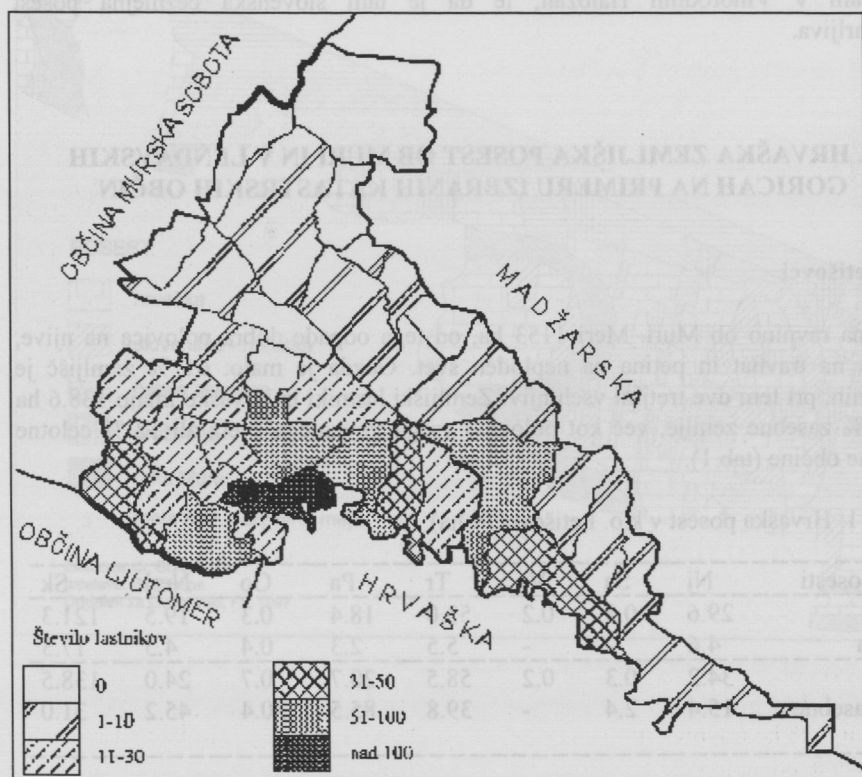
3. ZEMLJIŠKO DVOLASTNIŠTVO V OBČINI LENDAVA

V lendavski občini je leta 1992 imelo 2963 zemljiških lastnikov iz Hrvaške 805 ha zemlje ali 3.1 % površine. Pri tem so zavzemale 360 ha njive, 5 ha sadovnjaki, 104 ha vinogradi, 228 ha travniki, 46 ha pašniki, 18 ha gozdovi in 44 ha nerodovit svet. Na posestnika je odpadlo 0.27 ha zemlje. Od 34 k.o. je bila hrvaška posest razširjena v 23 občinah. V dveh k.o. je njen delež presegel 10 % površine, v dveh je znašal od 2 do 5 %, v štirih od 1 do 2 %, v dveh od 0.5 do 1 % in v trinajstih manj kot 0.5 % (Belec, 1993). Izstopale so zlasti k.o. Pince, Petišovci, Dolina, Dolnja Lendava, Gaberje in Čentiba. Pri kasnejših analizah, ki so zajele tudi mešano slovensko-hrvaško posest, se je izkazalo, da je teh zemljišč več. V k.o. Pince, Petišovci in Dolina merijo 866 ha, od tega je 414 ha njiv, 4 ha sadovnjakov, 55 ha vinogradov, 229 ha travnikov, 104 ha pašnikov, 15 ha gozda in 45 ha nerodovitnega sveta. Njihov delež je zelo visok, saj dosega 27 % njiv, 9 % sadovnjakov, 51 % vinogradov, 43 % travnikov, 44 %

pašnikov, 8 % gozda in 10 % nerodovitnega sveta ali četrtno skupne površine teh občin.

Podatki o obsegu slovenske posesti na Hrvaškem niso bili dostopni, znano je le število lastnikov. Iz 24 k.o. je imelo na Hrvaškem zemljo okoli 800 lastnikov, med njimi več kot 600 z Dobrovniškega in Osrednjega Dolinskega, zvečine iz Hotize, Velike in Male Polane, Kapce, Dolnje in Gornje Bistrice ter Odrancev (karta 1).

Karta 1. Zemljiški lastniki iz občine Lendava na Hrvaškem

Pomen čezmejne hrvaške posesti v občini Lendava je razviden iz njenega nadpovprečnega deleža v primerjavi z drugimi mejnimi občinami v severovzhodni Sloveniji. Njena osredotočenost v Lendavskih gorica^h oz. na Lendavskem Dolinskem predstavlja po metodologiji dvolastništva (Belec, 1996) tip močne, tj. stoodstotne razširjenosti in visokega deleža hrvaške posesti, saj je zastopana v vseh devetih k.o. tega območja. V štirih k.o. je njen delež nizek (do 2 %), v treh zmeren (2 do 5 %) in v dveh visok (nad 10 %). Na Dobrovniškem in Osrednjem Dolinskem hrvaške posesti ni veliko. Med 25 k.o. tega območja zavzema v širina^jstjih manj kot 0.5 % površine, s šestinpetdesetno odstotno razširjenostjo pa ga uvrščamo v tip zmerne razširjenosti z

nizkim deležem hrvaških zemljišč. Lendavsko Dolinsko lahko primerjamo z razmerami na območju Razkrižja v Slovenskem Medmurju, le da tam ni občin z nizkim deležem, Dobrovniško in Osrednje Dolinsko pa s tistimi na Murskem polju, v Spodnji Ščavniški dolini in Zahodnih Ljutomersko-ormoških goricah. Lendavsko občino kot celoto lahko tako prištevamo k tipu zmerne razširjenosti hrvaške posesti s prevlado njenega nizkega deleža ter z manjšo zastopanostjo zmerne in visokega deleža. Hrvaško posest ima 23 ali 68 % k.o., 18 k.o. je z nizkim, tri so z zmernim in dve z visokim deležem. Kot dvolastniški zemljiški tip je občina Lendava še najbližje razmeram v Vinorodnih Halozah, le da je tam slovenska čezmejna posest zanemarljiva.

4. HRVAŠKA ZEMLJIŠKA POSEST OB MURI IN V LENDAVSKIH GORICAH NA PRIMERU IZBRANIH KATASTRSKIH OBČIN

K.o. Petišovci

Zavzema ravnino ob Muri. Meri 1153 ha, od tega odpade dobra polovica na njive, četrtnina na travnat in petina na neploden svet. Gozda je malo. 61 % zemljišč je družbenih, pri tem dve tretjini vseh njiv. Zemljiški lastniki iz Hrvaške imajo 138.6 ha ali 31 % zasebne zemlje, več kot polovico vsega travnatega sveta ali 12 % celotne površine občine (tab.1).

Tabela 1: Hrvaška posest v k.o. Petišovci (v ha)

Vrsta posesti	Nj	Sa	Vi	Tr	Pa	Go	Nerl	Sk
Čista	29.6	0.3	0.2	53.0	18.4	0.3	19.5	121.3
Mešana	4.6	-	-	5.5	2.3	0.4	4.5	17.3
Skupaj	34.2	0.3	0.2	58.5	20.7	0.7	24.0	138.5
% od zasebne posesti	15.4	2.4	-	39.8	85.5	30.4	45.2	31.0

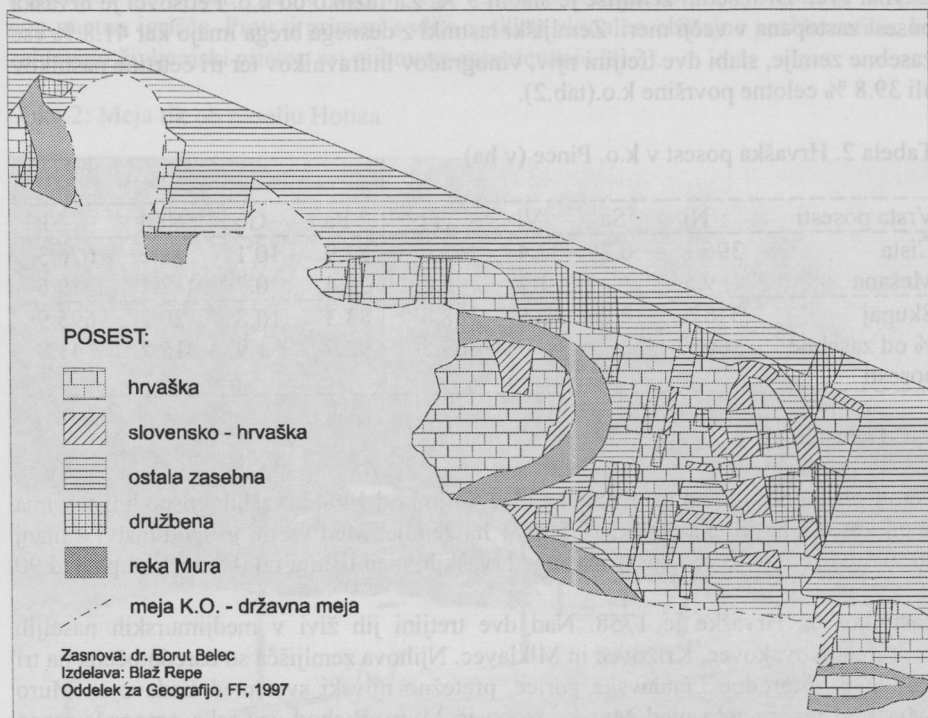
Vir: Cafnik, 1995.

Lastnikov iz Hrvaške je 722, pretežno iz medjimurskih naselij Križovca (311), Čakovca (133), Murskega Središča (132), Peklenice 97, Vratišinca (35) in Miklavca (32). Tri četrtine gospodinjstev ima manj kot 0.5 ha zemlje. Zemljišča leže zvečine ob Muri, kjer katastrska meja med k.o. Petišovci in Križovec večkrat prestopi rečni tok. Najbolj sklenjena so v neposredni bližini Križovca in Peklenice, odkoder je skupaj 408 ali več kot polovica lastnikov. Dostop do zemljišč omogoča križovski brod. Zemljo na Hrvaškem ima 46 prebivalcev Petišovec (karta 2).

Karta 2: Hrvaška posest med Petišovci in Križovcem.

Primer zapletenega poteka državne meje ob Muri, kjer katastrske meje v zračni razdalji 5 km petkrat preidejo na levi in trikrat na desni breg reke.

K.o. Petišovci.

K.o. Pince

Občina s površino 1746 ha, stisnjena med slovensko- hrvaško mejo na Muri in slovensko-madžarsko mejo na Ledavi, je pretežno ravninska, sega pa tudi še v skrajni konec Lendavske gorice. Okoli tretjino površine zavzemajo njive in gozdovi, petino travnat svet. Družbenih zemljišč je slabih 5 %. Za razliko od k.o. Petišovci je hrvaška posest zastopana v večji meri. Zemljiški lastniki z desnega brega imajo kar 41.8 % vse zasebne zemlje, slabi dve tretjini njiv, vinogradov in travnikov ter tri četrtine pašnikov ali 39.8 % celotne površine k.o.(tab.2).

Tabela 2. Hrvaška posest v k.o. Pince (v ha)

Vrsta posesti	Nj	Sa	Vi	Tr	Pa	Go	Nerl	Sk
Čista	396.1	0.2	32.4	163.0	82.9	10.1	18.6	676.3
Mešana	9.5	-	1.1	5.8	0.4	0.7	2.1	19.6
Skupaj	378.6	0.2	33.5	168.8	83.3	10.8	20.7	695.9
% od zasebne posesti	66.7	2.7	60.0	63.5	92.9	1.9	15.2	41.8

Vir: Deutsch, 1996.

Zemljišča so ekstremno razdrobljena, dve tretjini od 1494 hrvaških gospodinjstev ima manj kot 0.5 ha in ena četrtina 0.5 do 1 ha zemlje. Med vsemi gospodinjstvi z manj kot 0.5 ha zemlje je več kot tri četrtine hrvaških, med tistimi od 0.5 do 1 ha pa nad 90 %.

Lastnikov iz Hrvaške je 1758. Nad dve tretjini jih živi v medjimurskih naseljih Podturen, Novakovec, Križovec in Miklavec. Njihova zemljišča so osredotočena na tri območja: vinorodne Lendavske gorice, pretežno njivski svet med Ledavo in Muro (Murišča) ter travišča med Mursko šumo in Muro. Prehod čez reko omogoča razen tistega pri Križovcu brod pri Podturnu. Čezmejno posest ima le pet vaščanov Pinc.

K.o. Hotiza

Podobno kot Pince in Petišovci je tudi Hotiza mejno naselje ob Muri. Njen tok se je tod prestavil proti jugu, državna meja pa poteka po starem rečnem rokavu v neposredni bližini naselja in cestnih povezav. Po njem je bila načrtovana katastrska meja že v preteklem stoletju, kar med drugim dokazuje katastrski načrt iz leta 1864. Ker mrtvi meander ni predstavljal posebne naravne ovire, se je vaško zemljišče kot nekakšna eksklava razširilo čezenj, tj. v hrvaško k.o. Martin na Muri, skupna administrativna pripadnost obeh bregov Mure Ogrski pa je takšen razvoj še pospeševala.

Zemljo na Hrvaškem ima 225 lastnikov, med njimi nekateri vinograde v Medjimurskih goricah, hrvaških lastnikov v k.o. Hotiza pa je komaj 7 s skupaj 0.8 ha zemlje (Prendl, 1993). Muro so na tem odseku regulirali in zemljišča z obrambnimi nasipi zaščitili pred poplavami. Na njem leži pet hišnih številk Hotize (zaselek Brezovec) s slovenskim življem, čez pa vodi dostop do broda, ki povezuje naselje z Martinom na Muri. Tu je razen tega locirana betonarna in v sosednji Kapci nogometno igrišče. Prav ti primeri sodijo v sklop aktualne obmejne problematike, ki zahtevajo življenjski pristop pri njihovem razreševanju (sl.2).

Slika 2: Meja tik ob naselju Hotiza

K.o. Dolina

Zavzema del Dolinskega in Lendavskih gor. Od 668 ha je skoraj polovica v njivah, desetino zavzemajo vinogradi. Družbena je več kot polovica površin. Hrvaškim lastnikom pripada 21 ha ali tretjina vseh vinogradov, ki predstavljajo dve tretjini njihovih tukajšnjih zemljišč. Ta so zelo razdrobljena, za razliko od k.o. Pince pa tudi bolj lastniško pomešana. Zavzemajo 10 % zasebnih zemljišč v katastrski občini. Med 1029 lastniki jih je 405 ali 39 % iz Hrvaške, pretežno iz Križovca (66), Miklavca (52), Peklenice (47), Gornjega Kraljevca (44), Podturna (40), Murskega Središča (30),

Ferketinca (28), Vratišinca (21), Čakovca (18) in Sivice (18). Razen treh imajo vsi manj kot 0.5 ha zemlje. Zemljo na Hrvaškem imata le dva lastnika (Prendl, 1993).

VIRI IN LITERATURA

- Belec B., 1993: Prekomejna zemljiškoposestna pomešanost in zaposlovanje - primer obmejnih občin SV Slovenije s Hrvaško. Dela 10, Ljubljana, str. 75-77.
- Belec B., 1996: Tipi obmejnih območij ob slovensko-hrvaški meji v Spodnjem Podravju s Prlekijo. Spodnje Podravje s Prlekijo. Ljubljana, str. 318-319.
- Diplomске naloge oddelka za geografijo PEF : Cafnik, N. 1995, Deutsch, S. 1996 in Prendl, S. 1993.
- Graj R., 1997: Vidiki meje, pravne osnove, kriteriji, problematika in stališča pri določanju slovensko-hrvaške meje. Seminarska naloga. FAGG Ljubljana.
- Kovačič, F. 1926: Ljutomer. Zgodovina trga in sreza. Maribor, str.22, 252.
- Podatki o površini in lastništvu zemljišč za leto 1991. Geodetska izpostava Lendava.
- Podlesek K., 1985: Urejanje Mure, Lendave in Ščavnice. Razvoj vodnega gospodarstva Pomurja in Podravja.
- Vodnogospodarsko podjetje Maribor, str. 51-56.

CROATIAN REAL ESTATES IN LENDAVA MUNICIPALITY AS A CONSTITUENT OF THE BORDER PROBLEMS

Summary

Lendava municipality ranks among those border municipalities where the real estates stretching beyond the state border are quite numerous. Especially outstanding are the estates in the area along the border with Croatia, located by the Mura and in the Lendavske gorice vinegrowing hills. Their great number is due to historical reasons; namely within the Austro-Hungarian monarchy, this territory was in Hungary, in Zala district, where the river was not delineating the Austrian and the Hungarian parts of the state. Thus, the lifes of the people on both banks of the Mura were closely connected from time immemorial. Also within the frame of Yugoslavia, all until the gaining of independence of Slovenia, the inner border between the provinces and later on, the border between Slovenia and Croatia on the Mura did not impede the contacts between the people living on the opposite banks.

There are about 3000 Croatian land owners in Lendava municipality, with 900 ha of lands; their estates extend in two thirds of cadastral communes and in some of them, they occupy 2 to 10 percent of the area. Slovenian land owners in Croatia are fewer, about 800, and their estates extend along the Mura and in the Medjimurske gorice vinegrowing hills.

That the real estates of the owners from the settlements along the Mura stretch beyond the state border is not only due to the proximity of these settlements, but also due to the Mura which shifted from the cadastral borders because of meandering and regulations. Parallel with the shifting of the river course, Slovenian and Croatian real estates have gradually grew larger at the cost of the respective cadastral communes located on the opposite bank of the Mura. The existing cadastral borders which originated in the past century on the living Mura river course have thus become impracticable after the gaining of independence of Slovenia and they affect the coexistence of the border population, and among other things, also agricultural activities on the real estates stretching beyond the border. Therefore, a solution should be searched for in establishing more practicable course of the border line. In Pince and Petišovci cadastral communes which lie by the bordering Mura, there are 834 ha of lands owned by the people from the nearby Croatian settlements, while in Hotiza cadastral commune and in some other ones, a considerable percentage of Slovenian lands lies on Croatian territory. Therefore, based on equivalent exchange of lands, corrections of the state border would be sensible, particularly in those sections of the river where its natural or regulated course cuts through the bordering dead meanders and the real estates which stretch beyond the state border. A new borderline could thus be drawn on the living Mura course in certain narrower areas, without any significant changes of its existing configuration. Major changes in the ownership of estates stretching beyond the state border could start with a sale or exchange of lands, which would be triggered by an impracticable border regime. Thus, the strivings for the formation of the so-called open borders are even more important, because it would provide for the more favourable economic and cultural coexistence of the border population.

Key words: GDP, Slovenia, Activity structure of towns.

DRUŽBENI PROIZVOD SLOVENSКИH MEST

Igor Vrišer*

Izvleček

UDK 911.375:330.54=863(497.4)

Na podlagi podatkov o družbenem proizvodu ustvarjenem v slovenskih mestih l. 1990, ki jih je zbral Zavod Republike Slovenije za statistiko, je prikazan: 1. pomen in delež v mestih ustvarjenega družbenega proizvoda v Sloveniji, 2. koliko družbenega proizvoda je prišlo na mestnega oziroma podeželskega prebivalca, 3. katere dejavnosti so največ prispevale k ustvarjenemu družbenemu proizvodu, 4. izvedena je bila funkcijska opredelitev mest glede na dejavnostno strukturo v mestih ustvarjenega družbenega proizvoda in 5. primerjava s podobno analizo iz leta 1966 je pokazala spremembe v pomenu mest, ki so nastale pod vplivom povojnega družbenoekonomskega razvoja.

Ključne besede: Družbeni proizvod, Slovenija, dejavnostna sestava mest.

GROSS DOMESTIC PRODUCT OF SLOVENIAN TOWNS

Abstract

On the basis of data on the GDP produced in Slovenian towns in 1990, gathered by the Statistical Office of the Republic of Slovenia, the following topics are presented: (1) the importance and percentage of Slovenian GDP produced in towns; (2) the percentage of GDP per an urban or rural inhabitant; (3) the activities which have contributed the most to the produced GDP; (4) a functional definition of towns was made according to the activity structure (primary, secondary, tertiary, quaternary) of the GDP produced in towns; (5) a comparison with a similar analysis of 1966 showed changes in the significance of towns, which was due to the influence of the post-War socio-economic development.

Key words: GDP; Slovenia, Activity structure of towns.

* Dr., prof., v pokoju, akademik, Oddelek za geografijo, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, Aškerčeva 2, SI 1000 Ljubljana, Slovenija

Z letom 1991 se je v Republiki Sloveniji končalo obdobje socialistične družbene ureditve. Restitucija kapitalističnega sistema in izvedena osamosvojitev Slovenije pomenita izjemen družbeni prelom, ki ga bomo v zgodovini, geografiji, družboslovju, ekonomiji itd. podobno vrednotili kot npr. l. 1918, ko se je Slovenija izločila iz Avstroogrske, ali pa l. 1945, ko je pričela socialistična era. S tem letom se je pričelo uvajati nove gospodarske in statistične instrumente, ki ustrezajo tržnemu gospodarjenju in slede metodam razvitega kapitalističnega sveta, še posebej Evropski Uniji, žal pa niso vedno primerljivi s prejšnjimi.

Navedeno leto je glede na to zelo primerno bodisi za različne analize družbenih in gospodarskih razmer v preteklem petinštiridesetletnem obdobju ali pa kot izhodišče za ocenjevanje razvoja osamosvojene Slovenije. V pričujoči študiji smo poskušali na podlagi gradiva o ustvarjenem družbenem proizvodu napraviti krajše ovrednotenje vloge oziroma pomena slovenskih mest ob koncu socialističnega obdobja. V njem smo prikazali, kolikšen delež ustvarjenega družbenega proizvoda je nastajal v mestih in koliko na podeželju, katere dejavnostne skupine so največ prispevale in kakšna je bila njegova dejavnostna sestava po slovenskih mestih. Izsledki naj bi podali oceno, kako globoko je segla povojna urbanizacija in industrializacija in kakšno težo ji lahko pripišemo; hkrati pa bi bili uporabno izhodišče za morebitne kasnejše primerjave, ki bodo analizirale slovenski družbeni razvoj po l. 1990.

Gradivo. Podatke o družbenem proizvodu ustvarjenem v mestih Republike Slovenije za l. 1990 je zbral Zavod RS za statistiko po tedaj veljavni metodologiji po naročilu avtorja. Gradivo je obsegalo naslednje podatke: 1. družbeni proizvod po občinah in 2. družbeni proizvod po področjih dejavnosti ustvarjen v mestih in drugih mestnih naseljih Republike Slovenije (Zavod RS za statistiko, 1994). Za vsako teritorialno enoto so bili podatki razčlenjeni na 14 panog: 01 industrija in rudarstvo, 02 kmetijstvo in ribištvo, 03 gozdarstvo, 04 vodno gospodarstvo, 05 gradbeništvo, 06 promet in zveze, 07 trgovina, 08 gostinstvo in turizem, 09 obrt in osebne storitve, 10 stanovanjska in komunalna dejavnost, 11 finance in druge poslovne storitve, 12. izobraževanje in kultura, 13 zdravstvo in socialno varstvo in 14 družbene organizacije in skupnosti. Vrednost ustvarjenega družbenega proizvoda je bila podana v tisočih dinarjev.

Z metodološkega stališča je zbrano gradivo v več pogledih vprašljivo. Pomisleke vzbujajo predvsem izpisi družbenega proizvoda po majhnih teritorialnih enotah, ne le po mestih, ampak še posebej po obmestnih naseljih. Odprto je ostalo vprašanje, kako razdeliti in komu dodeliti družbeni proizvod združenih podjetij, kot so npr. pošta ali železnica. Takratna metodologija zajemanja družbenega proizvoda je vrednotila predvsem proizvodnjo, le deloma pa je zajela tudi različne storitve, kar še posebej velja za storitve kvartarnega sektorja. Glede na to je bilo mogoče gradivo členiti le na tri skupine: na primarne, sekundarne in terciarne dejavnosti; v zadnjo so bile vključene tudi kvartarne dejavnosti. Nekatere pomisleke je npr. vzbujala lokacijska

opredelitev primarnih dejavnosti: v mnogih primerih so jo pripisali mestom, kjer so bili sedeži velikih kmetijskih posestev in agroživilskih kombinatov. Zaradi tega se je v nekaterih slovenskih mestih pojavil primarni sektor z zelo visokim odstotkom (Ptuj, Murska Sobota, Radlje, Kočevje), kar ni smiselno, saj kmetijstvo in gozdarstvo nista urbani dejavnosti. Končno, ne kaže spregledati, da je bilo l. 1990 glede na gospodarsko in politično krizo takratne Jugoslavije dokaj nenormalno in da so tudi izračunani podatki bržkone spačeni, saj je bila takrat vrsta podjetij v težkih razmerah. Te pomanjkljivosti in metodološke napake moramo upoštevati pri vrednotenju rezultatov. Zato cenimo izsledke razprave le kot verjetne, nikakor pa ne kot dokončno ovrednotenje gospodarskih razmer.

Prostorske enote. Poseben problem je bila opredelitev mest. Do l. 1994 Slovenija uradno ni imela mest, saj so ta pravni pojem opustili v šestdesetih letih po uvedbi komunalnega sistema. Ker je vendarle obstajala potreba po določitvi mest, je takšno opredelitev izdelal republiški zavod za statistiko pod pojmom "mestna naselja" (Zavod za statistiko, 1991, 1994). V spisek so vključili vsa večja naselja, ki so bila v preteklosti že priznana kot mesta, njim so dodali še občinska središča in nekatera mestom bližnja urbanizirana naselja ter večje turistične kraje. Spisek so občasno spreminjali glede na upravne spremembe ali večanje urbanizacije v obmestjih. Opredelitev mest pa so dodatno zapletle nekatere upravne vključitve obmestnih naselij, ki so jih izvedle občinske oblasti. Tako so npr. v osemdesetih letih inkorporirali v mesta okoliška urbanizirana naselja v Ljubljani, Celju, Kopru, Novem mestu, ne pa npr. v Mariboru, Kranju, Novi Gorici ali Ptuj. Posledice se v naši analizi občutijo predvsem pri velikostni kategorizaciji mest ter v nuji, da smo tudi drugim mestom prišteli bližnja mestna naselja ter jih tako vsaj deloma izenačili (Vrišer, 1994). Zaradi teh razlik smo podatke podali na dva načina: seznam A obsega zgolj mesta brez okoliških naselij (v ilustracijo: v primeru Nove Gorice niso vključeni Kromberk, Pristava, Rožna Dolina in Solkan), seznam B. pa v mestni obseg vključuje tudi okoliška mestna naselja, ki jih navaja statistični seznam. Iz strokovnih vidikov je B seznam nedvomno pravilnejši in daje bolj smiselne podatke. Vendar pa kaže upoštevati, da je opredelitev mest tudi v varianti B kompromis. Praviloma bi morali preveriti vsa mestom bližnja mestna naselja in ne le tista, ki jih je izločila statistična služba.

Seznam "mestnih naselij" smo spremenili še v enem pogledu: iz njega smo izpustili osem krajev, ki so šteli ob zadnjem popisu manj kot 2000 prebivalcev (Čatež, Vipava, Kranjska Gora, Brestanica), pa čeprav so bila občinska središča (Mozirje, Pesnica, Šmarje pri Jelšah), ali so jih občasno smatrali za mesta (Bovec). Glede na kriterij 2000 prebivalcev pa smo v seznam uvrstili Črno, Muto, Radeče in Radence. Na ta način je seznam obsegal 73 krajev, med njimi 58 pravih mest in 15 mestnih (urbaniziranih) naselij.

Obdelava podatkov. Zbrane podatke o družbenem proizvodu smo obdelali na tri načine. Najpreje smo jih razdelali glede na velikostne kategorije mest. Ločili smo pet skupin: v prvo smo uvrstili Ljubljano in Maribor, v drugo srednje velika mesta, ki so imela l. 1991 ob popisu prebivalstva med 20.000 in 100.000 prebivalcev, skupino malih mest pa smo razdelili na tista z 10.000-20.000 prebivalci, s 5.000-10.000 in z 2.000-5.000 prebivalci.

Zaradi sprememb, ki jih je povzročila "priključitev" obmestnih urbaniziranih naselij k nekaterim mestom, so nastale razlike v velikostni kategorizaciji mest. Tako sta se po B seznamu uvrstili v kategorijo 20.000 do 100.000 prebivalcev poleg Celja, Kopra, Kranja, Novega mesta in Velenja tudi Jesenice in Nova Gorica. V kategorijo 10.000-20.000 prebivalcev pa se je poleg Domžal, Izole, Murske Sobote, Ptuja, Škofje Loke in Trbovelj vključil še Kamnik. V kategorijo s 5.000-10.000 prebivalci pa sta z navedenimi inkorporacijami prišla tudi Tržič in Medvode.

Pri obdelavi smo proučili tudi odnos med ustvarjenim družbenim proizvodom in mestnim prebivalstvom. Uporabili smo končne podatke popisa prebivalstva l. 1991 in takratno upravno ureditev po naseljih (Zavod za statistiko, 1994).

Zbrano gradivo je omogočalo razčlenitev družbenega proizvoda po skupinah dejavnosti. V skupino primarnih dejavnosti smo uvrstili družbeni proizvod, ki je bil ustvarjen v kmetijstvu, gozdarstvu in vodnem gospodarstvu. V skupino sekundarnih dejavnosti smo šteli družbeni proizvod ustvarjen v industriji z rudarstvom, gradbeništvu ter obrti in osebnih storitvah. Poslednje sicer niso sodile med proizvodne panoge, vendar jih ni bilo moč izločiti iz obrti. Ker je v tej panogi vendarle proizvodna obrt največ ustvarila, smo jo uvrstili med sekundarne dejavnosti. Vse ostale panoge so tvorile terciarne dejavnosti, med njimi tudi kvartarne dejavnosti, ki pa niso veliko prispevale k družbenemu proizvodu.

Izsledki. Iz podatkov je razvidno, da so l. 1990 v **mestih ustvarili 77.07%** (varianta A) **oziroma 80.3%** (varianta B) vsega **družbenega proizvoda Republike Slovenije** v letu 1990 (glej tabelo 1). Na preostale kraje na podeželju je prišlo le 22.92% oziroma 19.68% družbenega proizvoda. Ta razporeditev je bila v znatnem razhajanju z razmestitvijo prebivalstva. Le-tega je bilo v mestih in mestnih naseljih 46.41% (varianta A) oziroma 50.37% (varianta B). Očitno je bila urbanizacijska stopnja v gospodarstvu znatno večja kot pa pri prebivalstvu. Koncentracija družbenega proizvoda v mestih je potrjevala že večkrat izraženo misel, da je Slovenija glede na svojo stopnjo razvitosti populacijsko premalo urbanizirana in da izkazuje nekakšno hipourbaniziranost, ki jo drugod, v podobnih družbenoekonomskih razmerah, ne poznajo. Rezultati celo kažejo, da se stopnja urbanizacije, ki jo večidel merimo z deležem mestnega prebivalstva, v zadnjih desetletjih ne povečuje in da v poselitvi še vedno prevladujejo suburbanizacijske težnje, ko veliko slovenskega prebivalstva daje

večjo prednost bivanju v obmestju ali v predmestjih kot pa nastanitvi v mestnih središčih.

Druga temeljna ugotovitev se nanaša na **razporeditev ustvarjenega družbenega proizvoda po velikostnih kategorijah mest**. Na obe veliki mesti je prišlo okoli 30% družbenega proizvoda, na srednje velika mesta (20.000-100.000 prebivalcev) 15-18%, na številčno veliko skupino malih mest (2000-20.000 prebivalcev) pa okoli 31%. Tudi tu je bilo razhajanje glede na razporeditev prebivalstva znatno, vendar večje v primeru velikih mest, kjer je bilo razmerje 30% DP napram 18,86% (varianta A) oziroma 20.10% (varianta B) prebivalstva, nekoliko manjše pri srednje velikih

Tabela 1. Prebivalstvo (l. 1991) in družbeni proizvod v slovenskih mestih (l. 1990)
Population (1991) and gross domestic product (1990) in Slovenian towns and cities

Mesta - Town & cities	Mesta brez bližnjih mestnih naselij Town & Cities only Varianta A			Mesta z bližnjimi mestnimi naselji Town & cities with peri-urban settlements - Varianta B		
	Štev. mest - No. of towns	Število prebivalcev - Number of inhabitants	Družbeni proizvod - Gross dome- -stic product	Štev. mest - No. of towns	Število prebivalcev Number of inhabitants	Družbeni proizvod - Gross dome- stic product
Ljubljana -	2	370 969	45 635 918	2	395.122	46 106 023
Maribor		18.86	30.27		20.10	30.58
% od RS	5	151 540	22 879 807	7	199 517	27 531 573
20000-		7.70	15.17		10.15	18.26
100000	8	109 703	12 773 669	7	106 921 5.44	12 722 08
% RS		5.58	8.47			38.44
10000-	23	156 531	19 349 538	23	171 907 8.74	19 161 995
20000		7.96	12.83			12.71
% od RS	35	123 697	15 536 953	34	116 903 5.94	15 513 897
5000-		6.29	10.30			10.29
10000 %	73	912 440	116 175	73	990 370	121 057 180
2000-5000		46.41	885 77.07		50.37	80.30
% od RS		1 53 546	34 554 536		975 616	29 673 241
		53.58	22.92		49.62	19.68
Podeželje		1 965 986	150 730		1 965 986	150 730 421
% od RS		100.00	421 100.00		100.00	100.00
R.						
Slovenija						

mestih (15-18% DP napram 7.70% oziroma 10.15%) in občutno pri malih mestih (31% DP napram 19.8% oziroma 20.1% prebivalstva). Iz tega bi lahko sklepali, da sta: 1.) oba pojava, prebivalstvo in družbeni proizvod, v določeni medsebojni odvisnosti in 2.) da obstajajo pri ustvarjanju družbenega proizvoda v Sloveniji ne le regionalne razlike, ampak tudi razlike med mesti in podeželjem ter med samimi mesti. Opisano dihotomijo bi lahko pripisali dvema razlogoma: prvemu, da je delitev dela v večjih mestih na višji ravni in da se z njo ustvari več družbenega proizvoda. Bolj verjetna pa je druga razlaga, da v večjih mestnih naselbinah dela zelo veliko zaposlenih iz okolice, njihov delovni učinek pa gre v korist mest. V Sloveniji, kjer je te delovne migracije zelo veliko, je bržkone treba predvsem tu iskati razlog za te razlike.

Glede odnosa med ustvarjenim družbenim proizvodom in prebivalstvom je iz podatkov razvidno, da je obstajala dokaj tesna soodvisnost. Izračunana linearna regresija med obema pojavoma potrjuje to domnevo, saj je znašal determinacijski koeficient med družbenim proizvodom in številom prebivalstva za 73 mest $r^2_{xy}=0.984$, kar je izredno visoka stopnja. Za podeželje smo dobili znatno nižjo korelacijsko odvisnost: 0.530.

Leta 1990 je znašal v R Sloveniji **družbeni proizvod na prebivalca** 76.669 tisoč din. V mestih je bil znatno višji: dosegal je po varianti A 128.500 tisoč, po varianti pa B 120.200 tisoč din, kar pomeni, da je bil za okoli 67 oziroma 54 indeksnih točk višji od slovenskega poprečja. V dokaj svojski luči pa se pokažejo ti podatki, če jih obravnavamo po teritorialni razporeditvi. Med občinami je bil najvišji v Ljubljani (112,4), Celju (110,2), Velenju (108,9), Krškem (101,3), Novi Gorici (100,3), Mariboru (92,4), Kranju (91,9), Kopru (91,1) in Trbovljah (93,0 tisoč din na prebivalca). V primeru mest pa so pri izračunanih koeficientih družbenega proizvoda per capita prišle do izraza nekatere posebnosti, kot so pri nekaterih mestih majhno število mestnega prebivalstva ob veliki koncentraciji proizvodnje, prisotnost dejavnosti, ki so gospodarsko uspešne, ali pa nasprotno, majhna osredotočenost proizvodnje v mestih, zastarela in usihajoča proizvodnja, prevlada dohodkovno manj donosnih panog itd. Posledica so dokaj različni rezultati. Tako so nadpovprečen družbeni proizvod per capita izkazovala mesta Ribnica, Ormož, Lendava, Ajdovščina, Medvode, Sežana, Zreče in še nekatera, za katera prav gotovo ni mogoče trditi, da so nadpovprečno razvita ali da izkazujejo izjemno proizvodno strukturo. Nasprotno temu sta obe veliki mesti Ljubljana in Maribor, pa tudi srednje velika mesta, izkazovala vrednosti družbenega proizvoda na prebivalca, ki so bile blizu povprečja za mesta, čeprav bi pričakovali, da bodo dosegla višje koeficiente. Te navidezne nesmisle si lahko razložimo edinole z mislijo, da so številna majhna mesta uspela v preteklosti osredotočiti relativno velike proizvodne zmogljivosti ob šibkem večanju števila prebivalstva in so obenem gradila svojo prosperiteto na račun dnevnih migrantov, ki so hodili v te centre na delo (Ribnica, Ajdovščina, Ormož, Medvode, Lendava). V nekaterih primerih se je ta uspešnost opirala na trgovino (Sežana), na izjemni in

uspešni položaj določene dejavnosti (Krško, Zreče, Šoštanj), ali pa na monopolni položaj v pretežno agrarni okolici brez konkurenčnih centrov (Murska Sobota, Ptuj, Lendava). Nižje številke beležimo prav v primeru mest, kjer se je z urbanizacijo izvršila tudi decentralizacija proizvodnih kapacitet (Domžale, Radovljica, Dravograd). Pri mnogih mestih je bil nizek družbeni proizvod na prebivalca posledica usihajoče ali vsaj stagnantne industrije oziroma rudarstva (Trbovlje, Jesenice, Hrastnik, Izola, Mežica, Idrija).

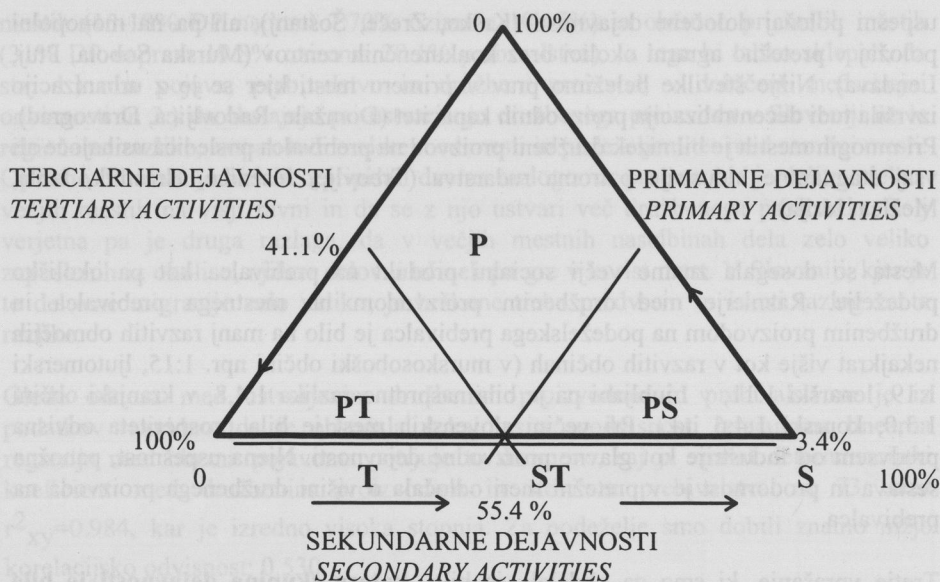
Mesta so dosegala znatno večji socialni produkt na prebivalca kot pa okoliško podeželje. Razmerje med družbenim proizvodom na mestnega prebivalca in družbenim proizvodom na podeželskega prebivalca je bilo na manj razvitih območjih nekajkrat višje kot v razvitih občinah (v murskosoboški občini npr. 1:15, ljutomerski 1:19, lenarški 1:11; v Ljubljani pa je bila nasprotno razlika 1:4,8, v kranjski občini 1:3,0, koprski 1:4,6 itd.). Pri večini slovenskih mest je bila prosperiteta odvisna predvsem od industrije kot glavne proizvodne dejavnosti. Njena uspešnost, panožna sestava in prodornost je v pretežni meri odločala o višini družbenega proizvoda na prebivalca.

Tretje vprašanje, ki smo ga obdelali, je bilo, **katera skupina dejavnosti je bila najpomembnejša pri ustvarjanju družbenega proizvoda v mestih**. Glede na metodo zbiranja podatkov o družbenem proizvodu smo lahko določili le tri skupine: primarne, sekundarne in terciarne dejavnosti. Kot razmejitvene vrednosti med njimi smo uporabili kar odstotne deleže za celo državo. Razlika med deleži za mesta in za celotno državo je bila majhna in zato ni imelo smisla uporabiti mestno dejavnostno strukturo, kot je sicer primer v tovrstnih študijah:

Tabela 2.: Odstotni deleži dejavnostnih skupin za R Slovenijo in za slovenska mesta
Percents of Slovenian GDP per group of activities

Dejavnosti - Activities	R Slovenija	Mesta - Towns
primarne dejavnosti - Primary activities	3.46%	2.79%
sekundarne dejavnosti - Secondary activities	55.43%	54.15%
terciarne dejavnosti - Tertiary activities	41.10%	43.05%

Členitev na tri dejavnostne skupine in uporaba povprečnih procentualnih deležev dopušča, da pri opredelitvi mest ugotovimo ali so usmerjena zgolj v eno dejavnostno skupino ali pa so hkrati usmerjena v dve skupini. Ta razmerja najlepše izkazuje grafikon v obliki trikotnika.

P= primarne dejavnosti - *primary activities*

S= sekundarne dejavnosti - *secondary activities*

T= terciarne dejavnosti - *tertiary activities*

PS= primarno-sekundarne dejavnosti - *primary-secondary activities*

PT= primarno-terciarne dejavnosti - *primary-tertiary activities*

ST= sekundarno-terciarne dejavnosti - *secondary-tertiary activities*

Za slovenska mesta lahko rečemo, da so glede na ustvarjeni družbeni proizvod, izrazito sekundarno usmerjena. Kot nekakšna posebnost nastopa pa tudi nekaj mest s primarno orientacijo. Razmeroma slabo so zastopana terciarno usmerjena mesta. To je nedvomno anomalija, saj so mesta v tržnih gospodarstvih prvenstveno usmerjena v storitvene dejavnosti. Pripisemo jo lahko omejenemu pomenu trga v socialistični družbeni ureditvi in pretirani industrializaciji, ki se je izvajala vso povojno dobo. Sestava slovenskih mest je bila glede na strukturo ustvarjenega družbenega proizvoda naslednja:

Tabela 3. Dejavnostna usmeritev slovenskih mest glede na ustvarjeni družbeni proizvod

Activity orientation of Slovenian towns as to the produced GDP

Dejavnostna usmeritev- <i>Activity orientation</i>	Mesta brez bližnjih mestnih naselij - <i>Towns & cities only</i> A v a r i a n t a		Mesta z bližnjimi mestnimi naselji - <i>Towns with peri-urban settlements</i> B v a r i a n t a	
	Število - <i>No.</i>	% <i>Percent</i>	Število - <i>No</i>	% - <i>Percent</i>
primarna usmeritev <i>-primary orientation</i>	4	5.5	4	5.47
primarno-sekundarna usmeritev <i>-primary-secondary orientation</i>	22	30.1	23	31.50
primarno-terciarna usmeritev <i>-primary-tertiary orientation</i>	9	12.3	8	10.95
sekundarna usmeritev <i>-secondary orientation</i>	28	38.4	30	41.09
sekundarno-terciarna usmeritev -- <i>secondary-tertiary orientation</i>	-	-	-	-
terciarna usmeritev - <i>-tertiary orientation</i>	10	13.6	8	10.95
skupaj	73	100.0	73	100.0

Primarno usmerjena so bila mesta: Črna, Kočevje, Ptuj in Radlje. To usmerjenost je treba verjetno pripisati dejstvu, da so tu bili sedeži večjih kmetijskih podjetij.

V sekundarne dejavnosti so bila usmerjena mesta: Ajdovščina, Domžale, Grosuplje, Hrastnik, Jesenice, Kamnik, Kranj, Lenart, Lendava, Litija, Ljutomer, Medvode, Mengeš, Metlika, Mežica, Muta, Radeče, Radenci, Radovljica, Ravne, Rogaška Slatina, Slovenske Konjice, Tržič, Škofja Loka, Trbovlje, Velenje, Vrhnika, Zagorje, Zreče, Železniki. Tudi pri tej uvrstitvi je več pomislekov. Taki primeri so Rogaška Slatina, Grosuplje, Lenart, Ljutomer, Radenci, Radovljica ali Domžale, za katere bi pričakovali ali pretežno terciarno ali vsaj sekundarno-terciarno usmeritev.

Dokaj številna je bila primarno-sekundarna usmeritev; v njo so sodila mesta: Cerknica, Črnomelj, Gornja Radgona, Idrija, Krško, Laško, Logatec, Novo mesto, Ormož, Pivka, Prevalje, Ribnica, Ruše, Senovo, Sevnica, Slovenj Gradec, Slovenska Bistrica, Šempeter, Šentjur, Šoštanj, Trebnje, Žalec, Žiri. V skupini so bila mesta, ki

bi jim ne pripisali večjega pomena na področju primarnih dejavnosti (npr. Slovenj Gradec, Idrija, Laško, Senovo itd.)

Med terciarno usmerjena mesta so se uvrstila: Celje, Ilirska Bistrica, Koper, Ljubljana, Lucija-Portorož, Maribor, Nova Gorica in Piran. Očitno so v to skupino prišla vsa večja mesta, na kamijonski promet navezana Ilirska Bistrica ter dve povsem turistično orientirani mesti (Piran, Lucija-Portorož)

Posebno skupino so tvorila v primarno-terciarne dejavnosti usmerjena mesta: Bled, Brežice, Dravograd, Izola, Murska Sobota, Postojna, Sežana in Tolmin. Vsi navedeni kraji so bili nedvomno terciarno usmerjeni, vendar so imeli tudi določeno vlogo v kmetijstvu kot središča agrarnih ali gozdarskih okolišev.

Če bi vzeli kot merilo za razmejitev med dejavnostmi povprečja za 73 obravnavanih mest in mestnih naselij, to je 2.79% za primarne, 54.15% za sekundarne in 43.0% za terciarne dejavnosti, se slika ne bi bistveno spremenila. Med primarno usmerjene bi se uvrstila 4 mesta, primarno-sekundarno 26, primarno-terciarno 10, sekundarno 26 in terciarno 7.

Uporabljeno dejavnostno opredelitev mest bi lahko poenostavili, če bi zanemarili primarno usmeritev, saj z dobrimi 3 odstotki res ne pomeni veliko. Ob tako poenostavljenih merilih bi se uvrstilo med sekundarno usmerjena mesta po varianti A (mesta brez bližnjih mestnih naselij) 52 in med terciarno usmerjena 21 mest oziroma mestnih naselij, po varianti B (mesta z bližnjimi mestnimi naselji) pa 55 oziroma 18 mest, upoštevajoč razmerje med sekundarnimi in terciarnimi dejavnostmi, ki je veljalo za celotno Slovenijo: 57.42% - 42.57% (brez upoštevanja družbenega proizvoda primarnih dejavnosti).

Kakšna je bila **koncentracija dejavnosti v mestih**? Primerjava med družbenim proizvodom ustvarjenim v državi in tistim, ki je bil proizveden v mestih po posameznih panogah, pokaže, da so bile najbolj urbane dejavnosti: stanovanjsko-komunalna dejavnost, izobraževanje in kultura, finance in druge poslovne dejavnosti ter gradbeništvo, saj je znašal mestni delež preko 90%. Nekaj manj, 80-90% od celotnega državnega družbenega proizvoda, sta ustvarili v mestih trgovina in obrt. Industrija v mestih je proizvedla 76.8% od celotnega industrijskega družbenega proizvoda, kar potrjuje tezo, da industrija vendarle ni prava urbana panoga.

Glede na velikostne kategorije mest so bile v obeh mestih z več kot 100.000 prebivalci osredotočene naslednje dejavnosti: gradbeništvo, trgovina, gostinstvo, obrt, stanovanjsko in komunalno gospodarstvo ter še posebej finance in izobraževanje ter kultura. Njihov delež je znatno presegal 30.81%, kolikor je od celotnega v državi ustvarjenega družbenega proizvoda odpadlo na ti dve mesti. Kategorija mest z 20.000-100.000 prebivalci, ki je bila udeležena z 18.25% pri ustvarjenem družbenem

proizvodu v državi, je imela nadpovprečen delež v stanovanjskem in komunalnem gospodarstvu ter poslovnem življenju; navedeni povprečni delež pa so presegale tudi dejavnosti: gradbeništvo, promet ter zdravstvo. Iz tega lahko razberemo, da so bila slovenska srednje velika mesta dokaj mešane sestave in da so bile nekatere tipične mestne dejavnosti dokaj slabo razvite (npr. trgovina, obrt). Podobno ugotovitev lahko navedemo tudi za velikostno kategorijo 10.000-20.000 prebivalcev. Njen delež je bil v celotnem državnem družbenem proizvodu 8.44%; presegle so ga dejavnosti kmetijstvo (!), gradbeništvo, trgovina in zdravstvo. Bolj zanimiva je bila kategorija malih mest (2000-10.000) prebivalcev. Njen delež v državnem družbenem proizvodu je znašal 23.09%, presežen je bil pri industriji, kmetijstvu, gozdarstvu in gostinstvu. Iz tega lahko povzamemo, da so bila mala mesta prvenstveno industrijske naselbine ter agrarna središča. Za primerjavo navedimo še podatke o podeželju, to je o ustvarjenem družbenem proizvodu v nemestnih naseljih. Njihov delež je znašal 19.41%; znatno so ga presegli v industriji, kmetijstvu in gozdarstvu.

Iz opisanih razmer je mogoče sklepati, da sta bili zares pravi urbani središči edinole obe veliki mesti. Srednje velika mesta so bila slabše razvita in brez izrazito poudarjenih urbanih dejavnosti. Manjša mesta pa lahko opredelimo v prvi vrsti kot industrijska središča, saj so bila večidel brez nadpoprečno razvitih urbanih funkcij v trgovini, obrti, financah in poslovnem življenju, izobraževanju in zdravstvu.

Primerjava z letom 1966. Podatki o družbenem proizvodu ustvarjenem v slovenskih mestih v l. 1966, ki jih je zbral republiški zavod za statistiko in jih je obdelal avtor v posebni razpravi (Vrišer, 1974) omogočajo, glede na podobno metodološko zasnovo in podoben izbor mestnih naselij, primerjavo dveh razdobj: ob višku industrializacije, ki jo je doživljala Slovenija sredi šestdesetih let, ter ob koncu socialističnega obdobja. Primerjava pokaže, da se je delež urbanih središč v ustvarjenem družbenem proizvodu v teh petindvajsetih letih še povečal in sicer od 76.0% na 80.3%. Obenem je prišlo do preporeditve deležev med velikostnimi kategorijami mest. Obe veliki mesti, Ljubljana in Maribor, sta zadržali svoj 30% delež. Znatno se je povečal delež srednje velikih mest, od 7.3% na 18.26%, kar je mogoče pripisati rasti, pa tudi določeni krepitvi njihovega pomena. Nasprotno temu se je delež malih mest znižal od 37.8% na 31.43%. Upad je zlasti očiten v kategoriji mest z 2000-5000 prebivalcev, na katero je sprva odpadlo 18.5%, sedaj pa le še 10.29%.

Tabela 4.: Delež mest v ustvarjenem družbenem proizvodu države po dejavnosti l. 1990 v 000 din

Percentages of Slovenian GDP produced in towns by individual activities in 1990 (in 000 of dinars)

Dejavnosti <i>Activities</i>	Družbeni proizvod Slovenije - <i>GDP of Slovenia</i>	Družbeni proizvod 73 mest z bližnjimi naselji <i>GDP of 73 towns</i>	% DP ustvarjenega v mestih - <i>Perce-</i> <i>ntages of GDP</i> <i>produced in towns</i>
Skupaj - <i>Total</i>	150 730 421	121 479 101	80.59
Industrija- <i>Manufacturing</i>	72 685 088	55 851 552	76.84
Kmetijstvo- <i>Agriculture</i>	3 353 957	2 024 818	60.37
Gozdarstvo- <i>Forestry</i>	1 556 149	1 052 602	67.64
Vodno gospodarstvo- <i>Water management</i>	302 974	302 974	100.00
Gradbeništvo- <i>Construction</i>	6 926 181	6 535 785	94.36
Promet in zveze- <i>Transport</i>	10 288 299	8 143 873	79.16
Trgovina - <i>Trade</i>	33 629 135	27 814 445	82.70
Gostinstvo-turizem - <i>Catering & tourism</i>	4 718 753	3 718 660	78.80
Obrt-osebne storitve - <i>Craft & private services</i>	3 951 388	3 433 162	86.88
Stanovanjs.komunalne dejavnosti <i>Housing & public utilities</i>	2 838 333	2 737 958	96.46
Finance-poslovne dejavnosti - <i>Finacial & business activities</i>	7 971 995	7 594 299	95.50
Izobraževanje-kultura - <i>education & culture</i>	1 631 489	1 569 537	95.96
Zdravstvo-socialno varstvo - <i>Medical care & social security</i>	876 680	699 436	79.78

Glede na velikostne kategorije mest so bile v obeh mestih z več kot 100.000 prebivalci osredotočene naslednje dejavnosti: gradbeništvo, trgovina, gostinstvo, obrt, stanovanjsko in komunalno gospodarstvo ter še posebej finance in izobraževanje ter kultura. Njihov delež je znatno presegal 30.81%, kolikor je od celotnega v državi ustvarjenega družbenega proizvoda odpadlo na ti dve mesti. Kategorija mest z 20.000-100.000 prebivalci, ki je bila udeležena z 18.25% pri ustvarjenem družbenem

Tabela 5.: Primerjava ustvarjenega družbenega proizvoda v slovenskih mestih 1966 in 1990 v 000 din

The comparison between the GDPs produced in Slovenian towns in 1966 and 1990 in 000 din

Mesta Towns & cities	Družbeni proizvod 1966 - GDP y. 1966	Družbeni proizvod l. 1990 - GDP y. 1990	% družbene- ga proizvoda l. 1966 - Percent of GDP in year 1966	% družbenega proizvoda l. 1990 - Percent of GDP in year 1990	% mestnega prebivalstva l. 1966 -Percent of urban population 1966	% mestnega prebivalstva l. 1990 -Percent of urban population 1990
Slovenija	14 350 437	150 730 421	100.0	100.0	100.0	100.0
Mesta- Towns	10 906 869	121 057 180	76.0	80.3	42.8	50.4
> 100.000	4 428 948	46 106 023	30.8	30.6	19.0	20.1
20000- 100000	1 045 535	27 521 573	7.3	18.3	3.6	10.1
10000- 19999	1 483 155	12 722 083	10.4	8.4	5.3	5.4
5.000- 9.999	1 936 698	19 161 995	13.5	12.7	7.5	8.7
< 5.000	2 003 533	15 513 897	13.8	10.3	7.0	5.9

Opisani razvoj dovoljuje sklep, da se je urbanizacija v Sloveniji v tem petindvajsetletnem obdobju nekoliko povečala in je potekala v korist večjih urbanih naselij. K temu je nekaj prispevala obča prerazmestitev prebivalstva: nadaljevanje migracij s podeželja v mesta, populacijska rast večjih mest, še posebej tistih z več kot 20.000 prebivalci, ter uvedba komunalnega sistema, ki je dajal prednost občinskim središčem napram ruralnemu podeželju. Vendar je na preporazdelitev družbenega proizvoda nedvomno vplivala tudi rast proizvodnih zmogljivosti in storilnosti, ki je bila izrazitejša in uspešnejša v večjih mestih.

Do določenih sprememb je prišlo tudi glede osredotočenosti nekaterih dejavnosti v mestih. L. 1966 so bile najbolj "mestne" stanovanjske in komunalne dejavnosti (100%), promet (97.1%), trgovina (94.1%) in gradbeništvo (90.1%), l. 1990 so to bile stanovanjsko-komunalne dejavnosti (96.5%), finance in poslovne dejavnosti (95.3%), gradbeništvo (94.4%) ter obrt in storitve (86.9%). Zmanjšala pa se je koncentracija prometa (na 79.2%), trgovine (na 82.7%) in industrije (od 85.5% na 76.8%) v mestih. K zmanjševanju osredotočenosti dejavnosti v mestih je verjetno veliko prispeval obči dvig življenjskega standarda na podeželju, postopna decentralizacija, ki je spodbujala razvoj manjših podeželskih središč, ter politika skladnejšega regionalnega razvoja, ki je blažila pretirane razlike med bolj in manj razvitimi.

Mediana	1038.1	46.2	12.6	4004	207.5	1.1	5
Menga	520.1	5186	100.3	520.1	5186	100.3	P8
Merika	550.5	3309168	166.3	548.1	3633	178.3	13
Medice	160.7	3747	42.8	160.7	3747	42.8	89
Mer. Schola	2668.4	15857	192.3	2821.3	15098	186.9	11

VIRI IN LITERATURA

- Vrišer I.; 1974: Mesta in urbano omrežje v SR Sloveniji, Značilnosti njihovega razvoja in družbeno gospodarskega pomena s posebnim ozirom na mala mesta. Geografski zbornik, XIV/3, Ljubljana.
- Vrišer I., 1994: Opredelitev mest in mestnih občin v Republiki Sloveniji. Državni zbor Republike Slovenije. Ljubljana. (Razmnoženo).
- Zavod Republike Slovenije za statistiko, 1991: Pregled naselij po občinah Republike Slovenije in pregled občin SFRJ. Metodološko gradivo, št. 3/91. Ljubljana.
- Zavod Republike Slovenije za statistiko: Družbeni proizvod po mestnih naseljih in področjih dejavnosti za leto 1990 v tisoč din. Ljubljana, 1994
- Zavod Republike Slovenije za statistiko: Družbeni proizvod po področjih dejavnosti za leto 1990 v tisoč din (po občinah). Ljubljana, 1994.
- Zavod Republike Slovenije za statistiko, 1994: 32. Pregled mestnih naselij., 32.1
- Prebivalstvo, gospodinjstva in stanovanja v mestnih naseljih ob popisu 1991. Statistični letopis Republike Slovenije. Ljubljana.
- Zavod Republike Slovenije za statistiko, 1994: Pregled po občinah, 33-3 Prebivalstvo ob popisih. Statistični letopis Republike Slovenije. Ljubljana.

Priloga: Družbeni proizvod ustvarjen v mestih (l. 1990), mestno prebivalstvo (l. 1991), družbeni proizvod na prebivalca, delež v mestih ustvarjenega družbenega proizvoda od skupnega družbenega proizvoda občine in dejavnostna opredelitev mest glede na ustvarjeni družbeni proizvod

Mesta	Mesta brez bližnjih mestnih naselij				Mesta z bližnjimi mestnimi naselji				% v mestu ustvarjene-ga DP od DP v občini	Dejav-nostna oprede-litev
	DP v 1000000 din	Število prebi-valcev	DP na prebi-valca	Rang	DP v 1000000 din	Število prebi-valcev	DP na prebi-valca	Rang		
Ajdovščina	1412.5	6116	230.9	5	1413.2	6523	216.6	4	87.9	S
Bled	630.5	5664	111.3	43	630.5	5665	111.3	38	32.2	PT
Brežice	650.9	6856	94.9	54	650.9	6856	94.9	53	63.6	PT
Celje	6319.8	40710	155.2	20	6319.8	40710	155.2	19	88.5	T
Cerknica	418.4	3445	121.4	35	418.4	3445	121.4	33	44.4	PS
Črna	48.2	2535	19	73	48.2	2535	19	73	2.4	P
Črnomelj	435.7	5462	79.7	61	458.9	5817	78.9	62	58.5	PS
Domžale	626.6	11023	56.8	65	1297.4	16011	81	60	47.9	T
Dravograd	178.8	3502	51	67	178.8	3502	51	67	33.4	PT
Gor. Radgona	744.5	3778	197	10	744.5	3778	197	9	55.6	PS
Grosuplje	496	5522	89.8	57	568.8	5602	101.5	48	51.6	S
Hrastnik	667.7	6673	100	51	667.7	6673	100	50	91.6	S
Idrija	582.3	6171	94.3	55	582.3	6171	94.3	54	43.2	PS
Il. Bistrica	635.9	4880	130.3	31	635.9	4880	130.3	26	69.4	T
Izola	860.8	10284	83.7	59	877.2	12119	72.3	63	80.1	PT
Jesenice	1309.9	18807	69.6	62	1372.2	21702	63.2	65	82.7	S
Kamnik	1718.3	9695	177.2	15	2030.2	12988	156.3	18	85.4	S
Kočevje	1098.9	9265	118.6	38	1102.9	9958	110.7	39	96.6	P
Koper	3503.5	24704	141.8	25	3503.5	24704	141.8	24	84.7	S
Kranj	5280.3	36456	144.8	24	5375.2	41978	128	27	80.7	S
Krško	1267.1	7085	178.8	14	1273.3	8033	158.5	17	43.7	PS
Laško	489.5	3641	134.4	28	391.5	3641	107.5	42	43.3	PS
Lenart	304.9	2531	120.4	36	304.9	2531	120.4	34	66.4	S
Lendava	944.5	3807	248.1	3	954	4571	208.7	7	71.3	S
Litija	326	6510	50	68	550.2	7900	69.6	64	69.6	T
Ljubljana	33622.5	267008	125.9	33	33767.3	270513	124.8	30	93.3	T
Ljutomer	557.9	3651	152.8	21	557.9	3651	152.8	21	82.5	S
Logatec	536.9	6411	83.7	59	536.9	6411	83.7	59	95.8	PS
Maribor	12013.4	10961	115.5	40	12338.6	124609	99	51	90.7	T
Medvode	1038.1	4655	223	6	1246	6004	207.5	8	3.4	S
Mengeš	520.1	5186	100.3	50	5201	5186	100.3	49	19.2	PS
Metlika	550.5	3309166	166.3	18	648.8	3633	178.3	13	91.6	S
Mežica	160.7	3747	42.9	69	160.7	3747	42.9	69	8.1	S
Mur. Sobota	2668.4	13857	192.5	11	2821.8	15098	186.9	11	82.6	PT

Muta	249.7	2419	103.2	47	249.7	2419	103.2	45	29.6	S
Nova Gorica	1975	14638	134.9	27	3184.5	20753	153.4	20	53.6	T
Novo mesto	3801	22333	170.2	16	3801	22333	170.2	14	79.3	PS
Ormož	533.5	2298	232.1	4	533.5	2451	217.6	3	75.9	PS
Piran	179.4	4788	37.4	72	179.4	4788	37.4	72	13.2	T
Pivka	277.7	2105	131.9	29	281.4	2396	117.4	36	17.9	S
Portorož-Lucija	869.6	8499	102.3	49	869.6	8499	102.3	47	64.1	T
Postojna	904.6	8238	109.8	45	904.6	8238	109.8	41	57.8	PT
Prevalje	532.4	4352	122.3	34	532.4	4352	122.3	32	27	PS
Ptuj	2259.7	11269	200.5	9	2352.9	19019	123.7	31	59.9	P
Radenci	324.6	2215	146.5	22	324.6	2215	146.5	22	24.2	S
Radeče	93.2	2452	38	71	93.2	2452	38	71	10.3	S
Radlje ob D.	299.9	2640	113.6	41	299.9	2890	103.7	44	35.6	P
Radovljica	353.7	6117	57.8	64	718.5	9065	79.2	61	36.7	T
Ravne na K.	1034.8	8863	116.7	39	1080.8	9587	112.7	37	54.9	S
Ribnica	840.6	3302	254.5	2	840.6	3302	254.5	2	78.6	PS
Rog. Slatina	538.9	4904	109.9	44	538.9	4904	109.9	40	56.5	S
Ruše	755.2	4705	160.5	19	755.2	4705	160.5	16	73.8	S
Senovo	106.7	2531	41.1	70	106.7	2531	42.1	70	3.6	PS
Sevnica	636.7	5040	126.3	32	636.7	5040	126.3	28	65.5	PS
Sežana	1037.6	4866	213.2	8	1037.6	4866	213.2	6	55.3	PT
Slov. Gradec	699.8	6714	104.2	46	1046.7	8317	125.8	29	78.8	PT
Slov. Bistrica	1129.4	6683	169	17	1129.4	6683	169	15	72.9	PS
Slov. Konjice	680.5	4882	139.4	26	680	4983	136.5	25	44.4	S
Šempeter p.G.	1064.7	3910	272.3	1	1064.7	3910	272.3	1	17.9	PS
Šentjur p. C.	464.8	4518	102.8	48	464.8	4518	102.8	46	85.3	PS
Šoštanj	562.3	2950	190.6	12	562.3	2950	190.6	10	12	PS
Škofja Loka	1387.4	12340	112.4	42	1656.6	15442	107.2	43	57.4	S
Tolmin	196.8	3851	51.1	66	197.1	4035	48.8	68	16	PT
Trbovlje	1685.5	17485	96.4	53	1685.5	17485	96.4	52	93.7	S
Trebnje	262.8	2804	93.7	56	262.8	2804	93.7	55	36.3	PS
Tržič	554.4	4206	131.8	30	692.8	8250	83.9	58	87.3	S
Velenje	3975	27337	145.4	23	3975	27337	145.4	23	85.4	S
Vrhnika	100.7	7019	99.8	52	7966	8689	91.6	56	78.1	S
Zagorje	445	7428	59.9	63	445	7428	59.9	66	56	S
Zreče	630.3	2952	213.5	7	630.3	2952	213.5	5	41.1	S
Žalec	638.5	5314	120.1	37	638.5	5314	120.1	35	28.9	PS
Železniki	569.4	3129	181.9	13	569.4	3129	181.9	12	19.7	S
Žiri	300.4	3437	87.4	58	300.4	3437	87.4	57	10.4	PS
Skupaj	116176	912440	127.3		121072	991611	122		80.3	T

GROSS DOMESTIC PRODUCT OF SLOVENIAN TOWNS

Summary

With the year 1991, the period was terminated in Slovenia of the socialist administration and economy. Thus, the year 1991 is very convenient, so for various analyses of social and economic conditions in the past, 45 years' post-War period, as for a starting point for evaluating the development of independent Slovenia. Our attempt in the current study was to evaluate, on the basis of the data on the gross domestic product, the role and importance of Slovenian towns at the end of the socialist era. Presented are the shares of GDP that were contributed by towns and agricultural rural areas, respectively, as well as the groups of activities that were the most important. The findings should offer the evaluation of how deep the post-War urbanization and industrialization reached, and what weight can be ascribed to them.

Materials: The data on the gross domestic product made in Slovenian towns in 1990 were collected by the Statistical Office of Slovenia in accordance with the then applicable methodology. The materials included the following data: (1) GDP per commune, and (2) GDP per activity, produced in towns and other urban settlements in Slovenia. The data for each territorial unit (i.e. settlement) were divided into 14 branches. The value of GDP was stated in thousands of dinars of the then value. From the methodological point of view, several aspects of the collected materials are questionable. Above all, the data on GDP per small territorial unit raise doubts. According to the then methodology of calculating GDP, it included production in the first place, and partly only also various services, which particularly refers to the services of quaternary sector.

Territorial units. The specification of towns was a special problem. Between 1966 and 1994, Slovenia officially had no "towns", since this legal term was abandoned in the 60's, after the introduction of the "communal" system. Because the need to specify towns still existed, such specification was made by the Republic's Statistical Office and occurred under the name of "urban settlements" (Zavod Republike Slovenije za statistiko, 1991, 1994). The list included all bigger settlements that had already been recognised as towns in the past, and some intensely urbanized settlements that were close to the towns. In this way, the list comprised 73 settlements, 58 of which were true towns and 15 were urbanized settlements.

Data analysis. The collected data on GDP were analysed according to the size categories of towns. Three groups were discerned: the first one comprised the two major towns, i.e. Ljubljana and Maribor, the second one medium-sized towns, and the third one smaller towns. Gross domestic product was divided into three groups of activities. The group of the primary activities includes the GDP produced in

agriculture, forestry and water management. The group of the secondary activities includes the GDP produced in the manufacturing and mining industries, building industry, crafts, and private services. All other branches are comprised in the tertiary activities, and the quaternary ones as well (graph).

Results. It is evident from the data that the towns produced 80.3% of the total Slovenian GDP in 1990, which is a rather high percentage. Other settlements and agricultural areas produced the remaining 19.7% of GDP. This distribution of GDP did not correspond with the distribution of the population at all. Namely, the percentage of the population in towns and urban settlements amounted to 50.37%. Obviously, the level of urbanization in economy was substantially higher than that in the population.

The second basic finding refers to the distribution of the GDP by town-size categories. The two major towns produced about 30% of GDP, medium-sized towns (20,000-100,000 inhabitants) 18%, and small towns (2,000-20,000 inhabitants), whose number was very great, about 31%. Also in this case the disproportion to the population distribution was considerable; it was greater in the two major towns where the ratio was 30% of the GDP to 20.1% of the population, slightly lower in medium-sized towns (18% to 10.15%), and considerable in small towns (31% to 20.1%). The above described dichotomy could be ascribed to two reasons: 1) the division of labour is at a higher level in bigger towns, and consequently, a greater GDP is produced. 2) a lot of people from surrounding areas are employed in bigger urban settlements and their work is registered to the benefit of the towns. There is abundant labour migration in Slovenia, and most probably, the cause for these differences should be searched for in this, above all.

In 1990, the average GDP per capita in Slovenia amounted to 76,669,000 dinars; it was substantially higher in towns (120,200,000 dinars), which was by 54 index points higher than the Slovenian average.

Regional differences between the developed and less developed areas can be illustrated by another piece of information. Towns achieved a substantially greater GDP per capita than the surrounding rural areas. The ratio between the GDP per urban inhabitant and the GDP per rural inhabitant was by several times greater in the less developed areas (1:10-15) than in the developed communes (1:3-5).

The third issue we have dealt with was: Which group of activities was the most important in producing the GDP in towns? With regard to the method of collecting the data on GDP, only three groups were relevant: the primary, the secondary and the tertiary activities. They are expressed in percents of the entire Slovenian GDP: primary activities 3.46%, secondary activities 55.43%, tertiary activities 41.10%. By division into three groups of activities and the use of the average percents it became

possible to include numerous towns not only into one but into two groups at the same time (graph).

We can say that Slovenian towns were explicitly oriented into secondary activities, as to the GDP they produced. As a kind of peculiarity, a few towns occur which were oriented into the primary activities. Towns oriented into the tertiary activities were relatively poorly represented. As to the activity of GDP, the situation in Slovenian towns was as follows: primary 4 (5.4%), primary-secondary 23 (31.5%), primary-tertiary 8 (10.9%), secondary 30 (41.1%), tertiary 8 (10.9%).

The comparison between the total Slovenian GDP and the GDP produced in towns by individual branches shows that the following activities were the most urban (over 90%): housing and public utilities, education and culture, financial and other business activities, and construction. Slightly less, 80-90% of the entire Slovenian GDP in relating fields was produced in towns by trade and crafts, while manufacturing industry in towns produced 76.8% of Slovenian industrial GDP. It can be concluded from the above stated facts that the two major towns were the only true urban centers. Medium-sized towns were less developed and they lacked explicit urban activities. Smaller towns can, in the first place, be defined as industrial centers, because they mostly lacked typical urban functions, developed above the average in trade, crafts, financial and business activities, education and medical care.

Comparison with the year 1966. Thanks to a similar methodologic approach and a similar selection of urban settlements, the data on the GDP produced in Slovenian towns in 1966 (Vrišer, 1974) render possible to compare the two periods: the peak of industrialization that Slovenia was undergoing in the mid-60's, and the end of the socialist era. The comparison reveals that the share in Slovenian GDP, produced by urban centers, increased in these 25 years from 76% (in 1966) to 80.3% (in 1990). The two major towns, Ljubljana and Maribor, kept to their share of 30%, while the share of medium-sized towns considerably increased, from 7.3% to 18.26%. As a contrast, the share of smaller towns decreased from 37.8% to 31.43%.

- It is integrated in the socio-cultural structure of the town.
- It has influenced the concentration of research capacities and institutions with its scientific and research activities.

Keywords: University, Town, Urban planning, Ljubljana.

Dr. prof., Oddelek za geografijo, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, Aškerčeva 2, SI 1000 Ljubljana, Slovenija

VPLIV UNIVERZE NA RAZVOJ LJUBLJANE

Mirko Pak*

Izvleček

UDK 911.375=863(497.4 Ljubljana)

Univerza v Ljubljani, ustanovljena leta 1919, vključuje 27 fakultet in visokih šol ter nekaj umetniških akademij s skupno 33000 študentov. Po drugi svetovni vojni je edina slovenska univerza vplivala na razvoj Ljubljane:

- njene ustanove zavzemajo precejšen del mestnih površin in so poseben element mestnega razvoja (prostorsko in funkcijsko), kar je razvidno iz njihove lokacije;
- z zaposlenimi in študenti je pomembno zaznamovala gospodarsko strukturo mesta;
- vključena je v družbeno-kulturno strukturo mesta;
- vplivala je na zgostitev raziskovalnih kapacitet in ustanov z njihovimi znanstvenimi in raziskovalnimi dejavnostmi.

Ključne besede: Univerza, mesto, urbanistično planiranje, Ljubljana.

THE INFLUENCE OF UNIVERSITY ON THE DEVELOPMENT OF LJUBLJANA

Abstract

The University of Ljubljana, founded in 1919, includes 27 faculties and higher schools, as well as some academies of art, with 33,000 students altogether. After the 2nd World War, the only Slovenian University influenced the development of Ljubljana for many years:

- its institutions occupy a significant part of town areas and represent some specific elements of town development (spatial and functional), which is evident from their locations;
- it has significantly influenced with its employees and students the economic structure of the town;
- it is integrated in the socio-cultural structure of the town;
- it has influenced the concentration of research capacities and institutions with its scientific and research activities.

Key words: University; Town; Urban planning; Ljubljana.

* Dr., prof., Oddelek za geografijo, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, Aškerčeva 2, SI 1000 Ljubljana, Slovenija

UVOD

Univerza je stara institucija, ki je v vsem svojem razvoju na pomenu in pojavnosti le pridobivala. Čeprav najpogosteje mislimo na njeno intelektualno in izobraževalno funkcijo, pomeni v vseh porah socialnega, ekonomskega, kulturnega, znanstvenega, regionalnega življenja in razvoja pomemben, v številnih sredinah pa temeljni funkcionalni in razvojni dejavnik. Po svetu so univerzitetna središča vodilni razvojni poli, ustanavljanje novih univerz po Evropi v šestdesetih in sedemdesetih letih pa je bilo največkrat namenjeno podpiranju regionalnega razvoja. Poučen primer tega je prestrukturiranje Porurja. Končno se mesta ponašajo s svojimi univerzami in pridevnik "univerzitetno" mesto nekaj pomeni ne le v kulturi, znanosti, intelektualni sredini in imidžu mesta, temveč tudi v poslovnem svetu globalnih razsežnosti.

Univerza niso le študentje in učitelji ter drugo osebje, univerza pomeni tudi številne druge vzporedne institucije, obsežno infrastrukturo, prostor, promet, potrošnjo in v srži obsežno ekonomijo. Še posebej novejši čas prinaša univerzi izzive in probleme, ki zahtevajo njeno neposredno vključevanje v gospodarske tokove oziroma tržno gospodarstvo. To zahteva njeno drugačno organizacijo ter vključevanje v mesto, regijo in državo. To so bili razlogi, da je Univerza v Amsterdamu organizirala marca 1966. leta zelo širok mednarodni simpozij z naslovom Urban Universities and their Cities. Ob tej priložnosti je nastala tudi osnova pričujočemu prispevku o Univerzi v Ljubljani in mestu. (Pak, 1966)

Tudi v Ljubljani je Univerza znatno vplivala na družbeni, gospodarski in prostorski razvoj mesta. Razvoj Ljubljane je temeljil v prvi vrsti na upravnih, trgovskih, prometnih in drugih terciarnih funkcijah, med katerimi je bila visokošolska ena od pomembnejših vse od ustanovitve Univerze 1919 leta. Ker je bila vse do leta 1961, ko je bil visokošolski študij uveden tudi v Mariboru, to edina visokošolska ustanova v Sloveniji, je k njej gravitirala vsa slovenska študentska populacija. Zaradi boljših zaposlitvenih, eksistenčnih in drugih možnosti so številni diplomanti ostajali v Ljubljani. S tem je bil povezan hitrejši in kvalitetnejši razvoj Ljubljane in razvojni razkorak med Ljubljano in drugimi slovenskimi mesti se je večal. Univerza je tudi pogojila nastanek številnih samostojnih znanstveno-raziskovalnih institutov, ki formalno še danes niso povezani z Univerzo, funkcionalno pa zelo tesno s pretokom znanja in kadrov ter raznimi posrednimi in neposrednimi oblikami izobraževanja na dodiplomskem ter podiplomskem študiju.

Pomen ljubljanske Univerze je zato seveda mnogo večji v funkcionalnem kot v formalnem pogledu, neposredno in posredno pa je na njene delovne, pedagoške in raziskovalne dejavnosti vezanih še veliko več kadrov, infrastrukture, administracije in tudi prostora. Splošni pomen Univerze v mestu se zato v posameznih elementih ujema

z Braunovimi navedbami o Free University v Berlinu, realno pa gre kar za precejšnje relativne razlike v prid funkcije in pomena ljubljanske univerze (Braun, 1995).

Neposredno se vloga ljubljanske univerze manifestira v rasti števila študentov, s tem povezanim razvojem zaposlenosti na univerzi, v razvoju pedagoško-raziskovalne infrastrukture, v prostorski ekspanziji univerzitetnih ustanov ter v ekonomski zgradbi in razvoju mesta. Veliko sprememb je prinesel že razvoj v drugi polovici osemdesetih let, še hitreje pa osamosvojitve Slovenije 1991. leta.

NAGEL PORAST ŠTUDENTOV

Čeprav je evropska orientacija študija ter s tem povezano soočenje s problemi kvalitete, mobilnosti, kompatibilnosti, intenzivnosti in drugega v visokošolskem izobraževanju prisotno že od srede osemdesetih let, pa je rast števila študentov dodiplomskega in še posebej podiplomskega študija v okviru specialističnega, magistrskega in doktorskega študija najmanj tako izrazit in pomemben proces. Od leta 1975 do 1996 se je število študentov podvojilo od 15.254 na 35.634, še močneje pa število programov podiplomskega študija. Temu ustrezno se je povečalo tudi število diplomantov dodiplomskega študija za 70,9%, magistrskega in doktorskega pa celo za več kot štirikrat. Visoke raste nista omilila niti povečanje študentov na mariborski univerzi in številnejši odhodi na študije v tujino.

Vzrokov za tolikšno povečanje je več, prednjačijo pa potreba prakse po visokošolsko izobraženih kadrih, povečan splošni interes za študij, pa tudi težave z delovnimi mesti. Pred letom 1990 mnogo močneje limitirano število študijskih mest v dodiplomskem študiju, ki pa je bil mnogo bolj kot danes podprt s štipendijami, se je močno povečalo. Povečano število študentov podiplomskega študija pa gre v veliki meri na račun akcije "2000 mladih raziskovalcev", s čemer bi obogatili slovenski znanstveno-raziskovalni potencial. To je močno povečalo tudi število zaposlenih na univerzi in na številnih raziskovalnih inštitucijah. Samo število učiteljev se je povečalo od 847 leta 1980. leta na 1585 leta 1994, kar pomeni skupaj z mladimi raziskovalci na drugih inštitucijah veliko v razvoju mesta (Rezultati, 1995).

Neposredno se je to manifestiralo v hitrem ustanavljanju inštitutov in rasti števila zaposlenih v njih, v širjenju infrastrukture in v pritisku na stanovanja v mestu in okolici. Mladi pedagoški in raziskovalni delavci so številni med kandidati za neprofitna stanovanja, pa tudi pri adaptacijah podstrešij v mestnem središču.

Po letu 1990 se je samo v šestih letih število študentov povečalo za 42,5% oziroma za 7,7% letno, od teh rednih le za 31%, izrednih pa kar za 137%. Porast slednjih gre v

veliki meri poleg splošnih gospodarskih trendov pripisati spremenjeni šolski zakonodaji, kar je med drugim v zadnjih šestih letih za okrog 60% povečalo število študentov družboslovnih in naravoslovnih študijev.

Zaradi manjših omejitev vpisnih mest, prevladujoče ženske populacije in zaradi večanja študijskih smeri, se je število študentov najbolj povečalo na družboslovnih fakultetah. Poleg za nekdanje nepopularne študije (bibliotekarstvo, obramboslovje, itd.), za katere so se odprla nova delovna mesta, se je močno povečal interes za študij jezikov, geografije, novinarstva, ekonomije in drugega. Močno povečana državna uprava, pa tudi vrsta drugih državnih in zasebnih iniciativ, povezanih z odpiranjem delovnih mest, so močno povečale povpraševanje po tovrstnih strokovnjakih. Velik del diplomantov se zaposli prav v Ljubljani, kjer potrebe hitro naraščajo, tudi v številnih tujih upravnih in gospodarskih predstavništvih.

Po rasti števila študentov so na drugem mestu zelo razvejani naravoslovni študiji. Skupaj z družboslovnimi se je kazalo tudi za naravoslovje manjše zanimanje v času večje gospodarske recesije koncem osemdesetih let. Povpraševanje po teh kadrih je bilo takrat majhno, brezposelnost znatna in zato za študij ni bilo večjega zanimanja. Obratno velja za kadre tehnične stroke, za katere je bilo v času gospodarske recesije večje zanimanje in zato je bil vpis na bolj perspektivne tehnične študije večji, še posebej računalništva, elektrotehnike. Po osamosvojitvi Slovenije se je stanje obrnilo, saj je tehniške stroke prizadela deindustrializacija z viškom koncem osemdesetih let, kar se je takoj poznalo pri vpisu na posamezne študijske smeri. Že v obdobju 1970-95 je povečanje števila študentov na tehniških fakultetah zaostajalo za drugimi področji, v zadnjih letih pa je celo nazadovalo.

Še najbolj enakomerno rast števila študentov so doživele medicinske študije. Poprejš umirjeno povpraševanje po tovrstnih kadrih se je v zadnjih letih povečalo. Močna privatizacija zdravstva sama zahteva številne kadre, ki zato manjkajo v družbenih zdravstvenih ustanovah. To je zanimanje za študij medicine in število vpisnih mest povečalo.

V Ljubljani pride en študent na 10 prebivalcev, kar opozarja na pomembno funkcijo Univerze v življenju, razvoju in zgradbi mesta. Ker je le 35 - 40% študentov Ljubljančanov, je velik tudi neposredni vpliv univerze na širšo regijo in na celotni državni teritorij. Pomen Univerze še posebej povečuje okoli 1100 mladih raziskovalcev, ki iz vse Slovenije, pretežno pa iz Ljubljane študirajo magistrski ali doktorski študij na ljubljanski univerzi. Kar 60% teh je na univerzitetnih ustanovah tudi zaposlenih, preostali pa pretežno na inštitutih. Ob intelektualnem je pomemben tudi ekonomski potencial okrog 1700 učiteljev, sodelavcev in raziskovalcev, h katerim je treba prišteti še okrog 800 pogodbenih sodelavcev.

Zaradi rasti števila študentov in sodelavcev, novih, posodobljenih ter vedno bolj aplikativno naravnanih študijskih programov, rasti števila diplomantov, dviga njihove kvalitete in še posebej že v osemdesetih letih začetega načrtnega razvoja mladega znanstvenega naraščaja, se funkcija in pomen univerze nedvomno krepi. S tem sovpadajo njena prizadevanja za večjo avtonomijo, njenega formalnega pomena v slovenski družbi in za porast mednarodnega povezovanja, kar daje dodaten pomenski in kvaliteten prispevek k razvoju Ljubljane.

PROSTORSKI RAZVOJ UNIVERZE

Za Ljubljano je značilna disperzna razmestitev univerzitetnih ustanov od središča do obrobja mesta, prvenstveno v smeri sever - jug. V glavnem se ujema s časovno rastjo Univerze in predstavlja kompromis med podedovanim stanjem, možnostmi, potrebami in zelo raznolikimi pogledi na prostorski razvoj Univerze. Sicer so na njen prostorski razvoj najbolj vplivali država kot investitor, mesto kot planer razvoja mesta ter Univerza in visokošolski zavodi sami s svojimi heterogenimi pogledi. Materialne posledice tolikšne heterogenosti so tudi štiri temeljne lokacije :

- na južnem robu mestnega središča so različne fakultete, od družboslovnih do tehniških;
- južni rob mesta zasedajo tehnične in naravoslovne fakultete;
- družboslovno središče je na severnem robu mesta;
- na vzhodnem robu mestnega središča pa izstopata Medicinska fakulteta s Kliničnim središčem ter Fakulteta za šport.

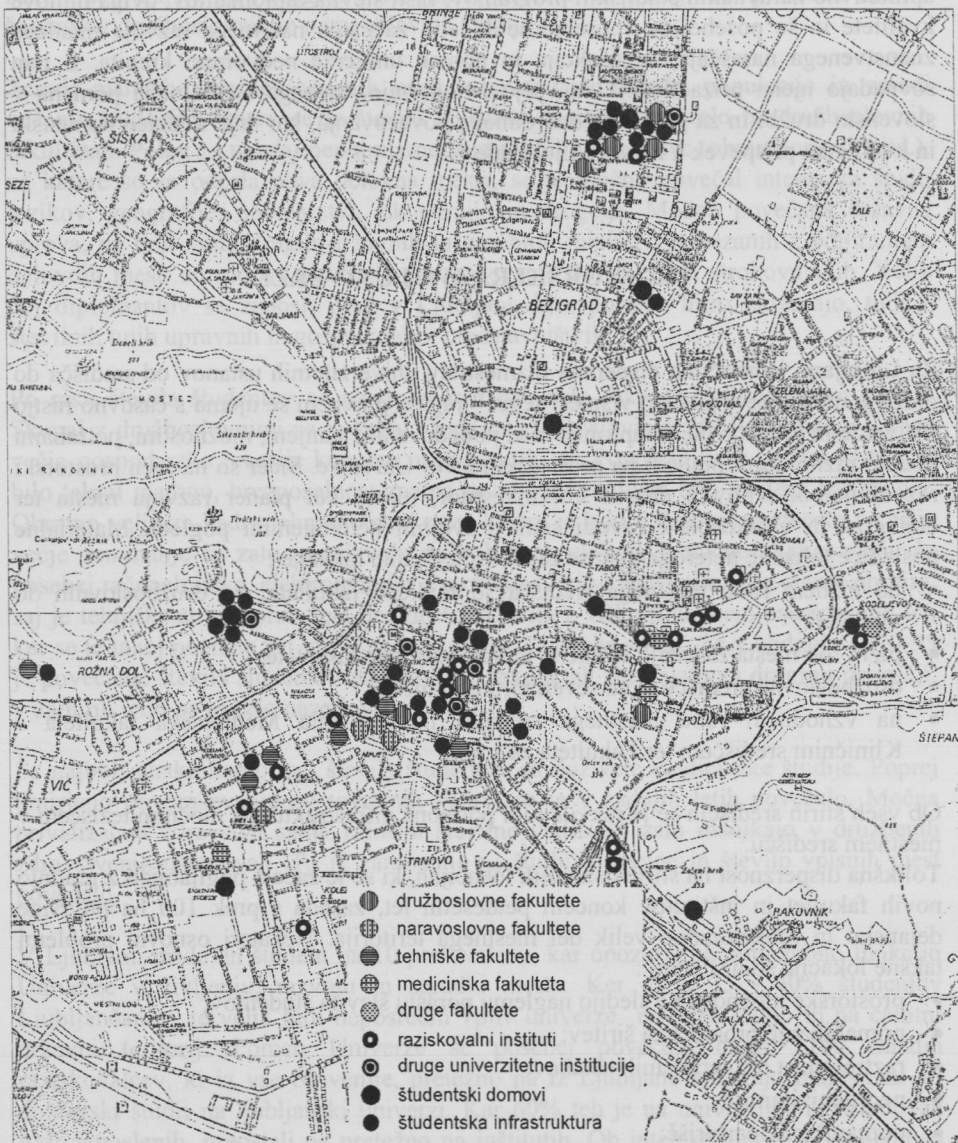
Ob vseh štirih središčih se je razvila tudi potrebna infrastruktura z močnim težiščem v mestnem središču.

Tolikšna disperznost na štirih osnovnih lokacijah, ki se je začela poglobljati z gradnjo novih fakultet in inštitutov koncem petdesetih let, zaseda s prek 100 ha površine dejansko in funkcionalno velik del mestnega teritorija. Nekateri osnovni problemi takšne lokacije so naslednji :

- prostorske možnosti ne sledijo naglemu porastu števila študentov;
- pomanjkanje prostora za širitev;
- raztresenost univerzitetnih ustanov;
- neorganiziranost;
- pomanjkanje parkirišč;
- premajhna kapaciteta in razpršenost študentskih domov in s tem povezani problemi racionalnega pedagoškega in učinkovitega raziskovalnega dela.

Ljubljanska Univerza združuje 27 fakultet, visokih strokovnih šol in umetniških akademij, med njimi Fakulteto za pomorstvo in promet v Portorožu.

Karta 1: Univerzitetne institucije v Ljubljani

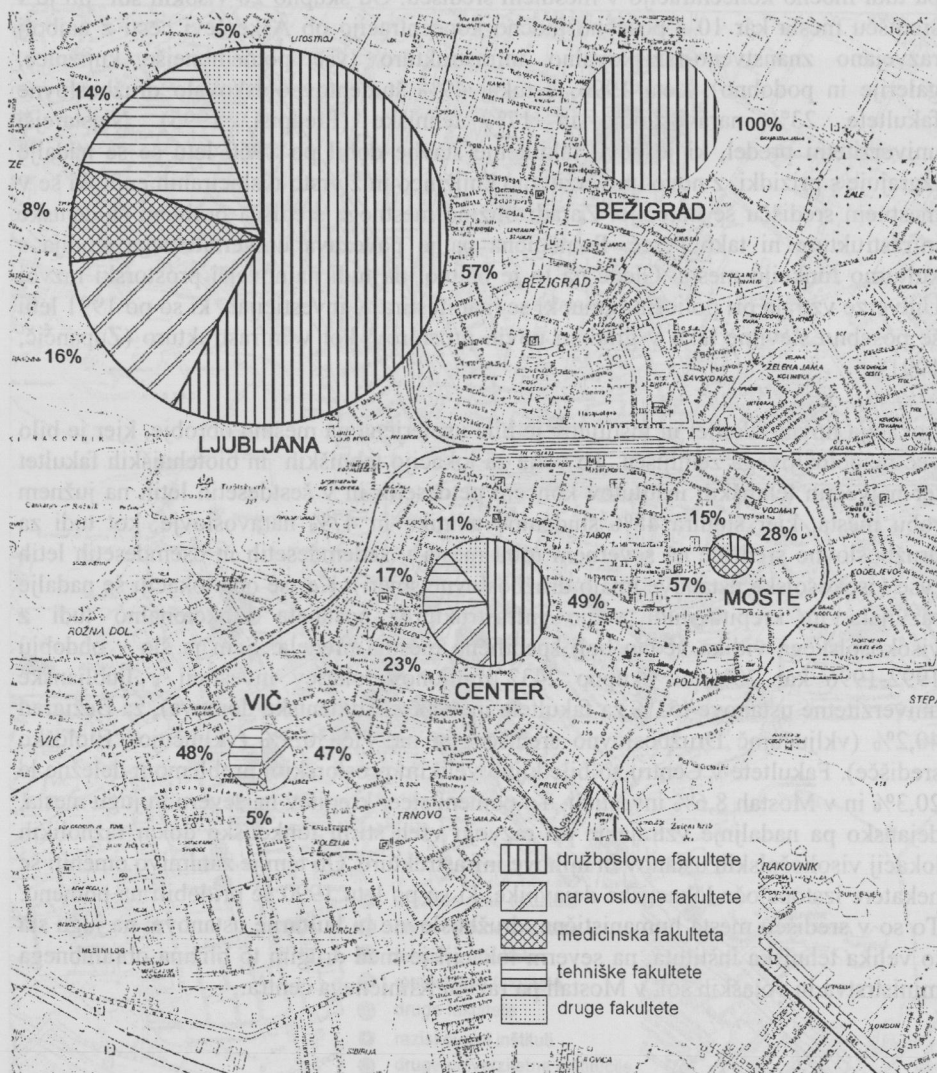

Karta 1 pokaže veliko gostoto univerzitetnih ustanov v Ljubljani, močno razpršenost, pa tudi močno koncentracijo v mestnem središču. Od skupno 26 visokih šol¹ jih je v središču mesta kar 10 s posebno močno koncentracijo ob Aškerčevi cesti z najbolj razvejano znanstveno-raziskovalno infrastrukturo (vse pomembnejše knjižnice, galerije in podobno). Leta 1996 je tukaj 49% študentov obiskovalo družboslovne fakultete, 23% naravoslovne in 17% tehniške (Predpisi, 1995). Najstarejši univerzitetni predel, ki je nove fakultetne stavbe dobil po 1960 letu se še nadalje izgrajuje s prizidki, z novo univerzitetno knjižnico in z vrsto dislociranih enot, ki se v mestnem središču še množijo. Zaradi bližine mestnega središča problem študentske infrastrukture ni tako pereč. Pomembna pa je povezava univerzitetnega študija s kulturno funkcijo mesta. Glede na to je očitno, da tudi najnovejši prostorski razvoj Univerze vztraja pri policentrizmu, ki se manifestira v investicijah, ki so po 1991 letu še posebno številne tako v gradnjo novih prostorov, kot v infrastrukturo (Zupančič, 1991).

Lokacija novih fakultet in inštitutov je bila usmerjena na mestno obrobje, kjer je bilo več razpoložljivega zemljišča. To velja za lokacijo tehniških in biotehniških fakultet ter največjih tehniških inštitutov koncem petdesetih in v šestdesetih letih na južnem robu mesta, kjer študira 48% študentov tehniko in 47% naravoslovje, kot tudi za družboslovno središče na severnem robu mesta v sedemdesetih in osemdesetih letih (vse visokošolske ustanove imajo družboslovne smeri). Ker se obe lokaciji še nadalje razvijata in krepita tudi svojo infrastrukturo, postajata funkcionalno tudi z visokošolskega vidika vedno bolj specifična mestna predela. Sem je šlo v obdobju 1992-1996 kar 70% od skupno 2432 milijonov tolarjev investicij v ljubljanske univerzitetne ustanove (51% za fakultete in 49% za študentske domove), za Bežigrad 40,2% (vključujoč Družboslovno središče) in na Vič 30,9% (vključujoč Biološko središče). Fakultete v Centru so bile kljub velikim prostorskim problemom deležne le 20,3% in v Mostah 8,6% investicij. To pomeni sicer krepitev na severu in jugu mesta, dejansko pa nadaljnje vztrajanje pri razvoju vseh štirih funkcijsko dokaj raznolikih lokacij visokošolskih ustanov in njihove infrastrukture. Ob tem je zanimivo omeniti še nekatere izstopajoče lokacijske dejavnike, ki so po letu 1990 še pridobili na pomenu. To so v središču mesta humanistične, družboslovne in kulturne ustanove, na jugu sta to velika tehniška inštituta, na severni lokaciji je med drugim to bližina obrambnega ministrstva in vojaških šol, v Mostah pa razvoj Kliničnega centra.

¹ Ljubljanska Univerza združuje 27 fakultet, visokih strokovnih šol in umetniških akademij, med njimi Fakulteto za pomorstvo in promet v Portorožu.

Karta 2: Struktura študijskih mest Univerze v Ljubljani 1996

Štiripolarnost univerzitetnih ustanov daje močan funkcionalni, prostorski, ekonomski in socialni pečat vsem štirim lokacijam z rastjo vsakovrstne infrastrukture (od oskrbne do kulturne), s koncentracijo študentske populacije, obremenitvijo prometnih tokov in s samim načinom življenja v teh specifičnih mestnih predelih, kjer je leta 1996 študiral naslednje število študentov: za Bežigradom 12500 (37,4%), v Centru 11274 (33,7%), na Viču 5751 (17,2%) in v Mostah 3926 (11,7%).

Policentrični razvoj spremljajo ob številnih, po mestu razpršenih inštitutih in študentski infrastrukturi, tudi študentski domovi. Njihove kapacitete močno zaostajajo za potrebami, čeprav se je število postelj od 1980 do 1996 leta skoraj podvojilo na 6569. Njihova lokacija pa kaže smeri ekspanzije fakultet. Stara lokacija na Viču premore skoraj polovico postelj, novejša na severu skoraj tretjino, ostalo pa lokaciji na jugu in v središču mesta. Velik del študentske populacije je v mestu zelo disperzno nastanjen.

Lokacija nastanitvenih kapacitet v študentskih domovih, skupaj z disperzno lokacijo preostalih zasebnih študentskih bivališč, in zgoraj navedena lokacija študijskih mest močno vplivajo tudi na mestne prometne tokove in na prometno obremenjenost mesta, skupaj z dnevno migracijo študirajočih in univerzitetnega osebja iz obmestja pa tudi na širše regionalne prometne tokove in na prometno infrastrukturo.

VLOGA UNIVERZE V RAZVOJU LJUBLJANE

Univerza v Ljubljani je vse od svoje ustanovitve znaten dejavnik v razvoju mesta, tako z ekonomskega, socialnega in prostorskega vidika. Njen pomen celo narašča, kar kaže vse tesnejše povezovanje Univerze z gospodarstvom, znanstveno-raziskovalnimi institucijami, kulturo in drugim. Vprašanje pa je, ali je mesto samo to ustanovo dovolj upoštevalo in jo tudi dejansko podpiralo, kot enega temeljnih dejavnikov njenega razvoja. Da temu ni tako kaže dejstvo, da Ljubljana še vedno ni proglašena za univerzitetno mesto, da do zadnjega časa mesto Univerzi ni posvečalo zadosti pozornosti in z njo sodelovalo na partnerski ravni, kot je to v navadi pri univerzitetnih mestih sicer. Univerza kot institucija v mestnih predstavništvih praktično ni bila prisotna.

V ekonomskem pogledu ustvarja okrog 4000 zaposlenih in 31 000 študentov, ter še nekaj tisoč posredno sodelujočih z Univerzo mestu znaten dohodek, povečuje zaposlitev v mestni infrastrukturi in mu prinaša kvalitetnejši razvoj. Poudariti je ob tem treba, da učiteljski kader predstavlja sloj z višjo kupno močjo, ki veliko sredstev nameni tudi v univerzitetnih središčih še posebej poudarjeni kulturni infrastrukturi. Dohodek se sicer ne more primerjati z deležem tovrstnega dohodka v znanih evropskih univerzitetnih središčih, vsekakor pa je eden pomembnih dejavnikov

mestnega razvoja. J. Leib navaja, da mesečno porabijo študenti marburške Univerze le nekoliko višji znesek kot porabi ljubljanski študent (Leib, 1994). Delež porabe univerzitetnih delavcev v Ljubljani pa je zaradi njihove ugodnejše socio-ekonomske sestave tudi višji od zaposlenih v večini drugih dejavnosti. Posreden ekonomski učinek je vsekakor kohezija vrste gospodarskih in negospodarskih dejavnosti, ki služijo prvenstveno ali v veliki meri Univerzi.

SKLEP

Razumljivo je, da so osamosvojitve, ter s tem povezana demokratizacija in tržno gospodarstvo prinesli precejšnje spremembe Univerzi sami in s tem tudi njenemu položaju v družbi in vplivu na razvoj Ljubljane. Glavne spremembe in tendence organizacijskega, vsebinskega in materialnega položaja Univerze so naslednje :

- centralizacija in s tem povečan pomen "Univerze", "večja avtonomija" Univerze, preoblikovanje univerzitetnih organov, formiranje novih visokošolskih zavodov - tudi visokih strokovnih šol ;
- porast števila študentov in diplomantov, drastično zmanjšanje štipendiranja, oblikovanje raznih fundacij in prizadevanje za dvig kvalitete študija ;
- zaostrena kadrovska politika - poostreni pogoji za izvolitev profesorjev, mednarodna primerljivost;
- povečanje investicij v Univerzo, več sredstev predvsem za infrastrukturo, nove lokacije, ki naj bi privedle vsaj do prepoznavnega univerzitetnega središča na ravni mesta;
- povečana nuja po dodatnem pridobivanju dohodkov, trženju, menedžmentu visokošolskih ustanov Univerze po vzorcu uspešnih zahodnoevropskih univerz
- krepitev vsesplošnega pomena Univerze v državni prestolnici Ljubljani kot enega pomembnih nosilcev njenega razvoja

LITERATURA

- Leib J., 1994: Marburg als Universitätsstadt. Marburg - Maribor, Marburger Geographische Schriften, Heft 126, Marburg / Lahn, s. 114 - 132.
- Dietz K., Braun G. O., 1994: Reflections between urban and University structure and planning. Managing and Marketing of urban development and urban life. Berlin, p. 1 - 7.
- Pak M., 1996: The influence of the University on development of Ljubljana. Urban Universities and their Cities. Book of abstracts. Amsterdam, p. 46.
- Predpisi v visokem šolstvu. Ljubljana 1990, s. 46 - 47.
- Rezultati raziskovanj, Diplomanti 1970 - 94. Zavod RS za statistiko, Ljubljana 1994.
- Zupančič T., 1991: Ublikacijske možnosti razvoja Univerze v Ljubljani. Ljubljana /Diplomska naloga na Fakulteti za arhitekturo./.

THE INFLUENCE OF UNIVERSITY ON THE DEVELOPMENT OF LJUBLJANA

Summary

Like in other university centers, the University in Ljubljana has also had a strong influence on the town's social, economic and spatial development. The development of Ljubljana (320,000 residents), which became the capital only in 1991 when the state gained independence, was based on the administrative, commercial, transport and other tertiary functions, among which higher education has been one of the most important ever since the establishment of the University in 1919. Because all until 1961, when higher education was also established in Maribor, the University of Ljubljana was the only academic institution in Slovenia and the total population of Slovenian students gravitated to this town. Due to better employment, existential and other possibilities, numerous graduates have remained in Ljubljana to live there. This subsequently resulted in a faster and qualitative development of Ljubljana and the gap between this and other Slovenian towns grew deeper. The University also conditioned the establishment of a number of independent scientific-research institutes which are still not related to the University formally, but functionally, they have been collaborating quite intensely all the time, through the exchange of knowledge and experts, as well as through various direct and indirect forms of education on the level of undergraduate and postgraduate studies.

European orientation of study and its related confrontation with the problems of quality, mobility, compatibility, intensity and alike, have already been present in

higher education since the mid-eighties; however, the increase in the number of students, especially of post-graduate students (specialization, master's and doctoral studies) has become at least as explicit and important process. The number of undergraduate students doubled between 1970 and 1995, from 15,254 to 31,266, and the number of the above mentioned post-graduate students grew even more intensely. Concurrently, the number of graduates adequately increased, by 70.9%, and the number of those who earned their master's or doctor's degrees, increased more than by four times. Neither the increase in the number of students at the University of Maribor nor the students who went to study abroad have mitigated this intense growth in the number of students at the University of Ljubljana.

After 1990, the number of students has increased by 42.5% within six years only, which is by 7.7% per year, of which full-time students only by 31%, and part-time students as much as by 137%. The increase in the number of the latter is particularly due to the changes of education legislation, which has also caused that in the past six years, among other things, the number of students of social sciences increased by 75%, and of natural sciences, by 62%.

There comes one student per 10 residents of Ljubljana, which points to an important function of the University in the life, development and structure of the town. Since only 35-40% of students come from Ljubljana, the direct influence of the University on the wider region and the entire state territory is also great.

The dispersed locations of the University institutions are typical of Ljubljana, running from its center towards the outskirts of the town. They mainly coincide with the growth of the University through the time and represent a compromise between the inherited situation, the possibilities, the needs, and very diverse attitudes to the spatial development of the University. However, this development has been most strongly influenced by the state as the investor, the town as the planning authority of urban development, and the University and its institutions with their heterogeneous needs. The following four basic locations are the materialized result of such heterogeneity:

- the southern edge of the inner city with various faculties, such as of humanities, social sciences and technical sciences;
- the southern outskirts with the faculties of technical sciences and natural sciences;
- the northern outskirts with the center of social sciences;
- the eastern edge of the inner city with the Faculty of Medicine together with the University Medical Center, and the Faculty of Sport.
- The necessary infrastructure, too, has been developed near all four centers.

Along with the numerous institutes and student infrastructure, dispersed throughout the town, students' dormitories, too, are part of the polycentric development. Their capacities lag heavily behind the needs, although the number of beds was almost doubled between 1980 and 1996, i.e. up to 6,569 beds.

MODEL MORFOLOŠKE IN SOCIALNOGEOGRAFSKE

Ever since its establishment, the University of Ljubljana has been an important factor in the development of the town, so from the viewpoint of economy, as from the social and spatial viewpoints. Its significance is further increasing, which is manifested by the ever closer connectedness of the University with economy, scientific-research institutions, culture and other institutes of civil society. Nevertheless, the question emerges, whether or not the town itself has paid enough attention to this institution and has actually supported it. It is questionable why Ljubljana has not been declared a University City, so far.

V prispevku je predstavljen poskus oblikovanja modela mestne zgradbe na primeru treh srednje velikih slovenskih mest. Model je izdelan na osnovi analize morfološke in socialnogeografske zgradbe mest ter prevladujoče rabe tal.

Ključne besede: Model mestne zgradbe, morfološka in socialnogeografska zgradba mesta, Celje, Koper, Ptuj.

A MODEL OF MORPHOLOGICAL AND SOCIOGEOGRAPHICAL STRUCTURE OF URBAN SPACE STUDIED AT CELJE, KOPER AND PTUJ

Abstract

An attempt is presented, of making a model of town structure, studied in three medium-sized Slovenian towns. This model has been made on the basis of analysing morphological and sociogeographical structure of town as well as the prevailing land use.

Key words: Town structure model; Morphological and sociogeographical structure of town; Celje; Koper; Ptuj.

MODEL MORFOLOŠKE IN SOCIALNOGEOGRAFSKE ZGRADBE URBANEGA PROSTORA NA PRIMERU CELJA, KOPRA IN PTUJA

Dejan Rebernik*

Izveleček

UDK 911.375.6=863(497.4)

V prispevku je prikazan poskus oblikovanja modela mestne zgradbe na primeru treh srednje velikih slovenskih mest. Model je izdelan na osnovi analize morfološke in socialnogeografske zgradbe mesta ter prevladujoče rabe tal.

Ključne besede : Model mestne zgradbe, morfološka in socialnogeografska zgradba mesta, Celje, Koper, Ptuj.

A MODEL OF MORPHOLOGICAL AND SOCIOGEOGRAPHICAL STRUCTURE OF URBAN SPACE STUDIED AT CELJE, KOPER AND PTUJ

Abstract

An attempt is presented, of making a model of town structure, studied in three medium-sized Slovenian towns. This model has been made on the basis of analysing morphological and sociogeographical structure of town as well as the prevailing land use.

Key words: Town structure model; Morphological and sociogeographical structure of town; Celje; Koper; Ptuj.

* Mag., asistent, Oddelek za geografijo, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, Aškerčeva 2, SI 1000 Ljubljana, Slovenija

UVOD

V znanosti lahko **model** definiramo kot miselno ali matematična konstrukcijo, ki nadomešča oziroma predstavlja dejanski pojav. Osnovni cilj izdelave modelov je poenostavitev kompleksnosti proučevanega pojava, ob ohranitvi vseh osnovnih značilnosti in posebnosti le-tega. To nam omogoča, da pojave pojasnjujemo in napovedujemo. Izdelava modelov oziroma modeliranje je tako ena izmed osnovnih znanstvenih metod raziskovanja. Pri interpretaciji oziroma razlagi modela se moramo zavedati, da le-ta le relativno ustrezno ponazarja dejanski pojav in da so vse ugotovitve, do katerih pridemo s pomočjo znanstvenega modela le bolj ali manj ustrezne ocene dejanskega stanja.

Za čimbolj nazorno in splošno predstavitev kompleksne prostorske organizacije mest se v urbani geografiji pogosto uporablja takoimenovane **modele mestne strukture**. V njih so različni avtorji poskušali vključiti vse osnovne elemente notranje zgradbe mestnega prostora in odnose, ki te elemente povezujejo v mestni organizem. Takšen model mora po eni strani vsebovati vse bistvene poteze organizacije prostora v mestu, pri tem pa mora biti čim bolj enostaven in splošen.

Modele prostorske organizacije mesta bi lahko razdelili v tri osnovne skupine (Bailly, 1975) :

- opisni ali morfološki modeli, s katerimi ponazorimo vzorec prostorske organizacije mesta. V to skupino spadajo klasični modeli mestne strukture (Burgess, Hoyt...)
- eksplikativni modeli, s katerimi razložimo zakonitosti prostorske organizacije mesta. V ta namen se uporablja različne matematične in statistične modele (analitični, verjetnostni, simulacijski modeli...)
- normativni ali futuristični modeli, s katerimi predstavimo idealno oziroma optimalno prostorsko organizacijo mesta (npr. modeli vrtnih mest..)

Pri tem je potrebno opozoriti, da vsi modeli izhajajo iz predhodne analize opazovanega pojava in sinteze rezultatov v splošne ugotovitve. Ker pri analizi, ne glede na metode, ki jih pri tem uporabljamo, zajamemo oziroma opazujemo le določene vidike opazovanega pojava, je tudi model vedno le parcialna, delna predstavitev dejanskega stanja. To velja tudi v primeru modelov mestne strukture, ki lahko temeljijo na proučevanju rabe tal oziroma funkcijske zgradbe mesta, gostote prebivalstva, intenzivnosti rabe mestnega prostora in s tem povezanimi cenami zemljišč, morfološke ali socialnogeografske zgradbe mesta in podobno. Pogosto poskušajo avtorji v model vključiti več vidikov organizacije mestnega prostora in s tem doseči, da bi bil le-ta čimbolj celovit.

V primeru naše raziskave smo poskušali izdelati model, ki naj vključuje in pojasnjuje izbrane značilnosti morfološke in socialnogeografske zgradbe mesta, v manjši meri pa tudi obliko in intenzivnost rabe tal v mestu. Gre torej za parcialni model mestne zgradbe, zato smo ga poimenovali model morfološke in socialnogeografske zgradbe urbanega prostora.

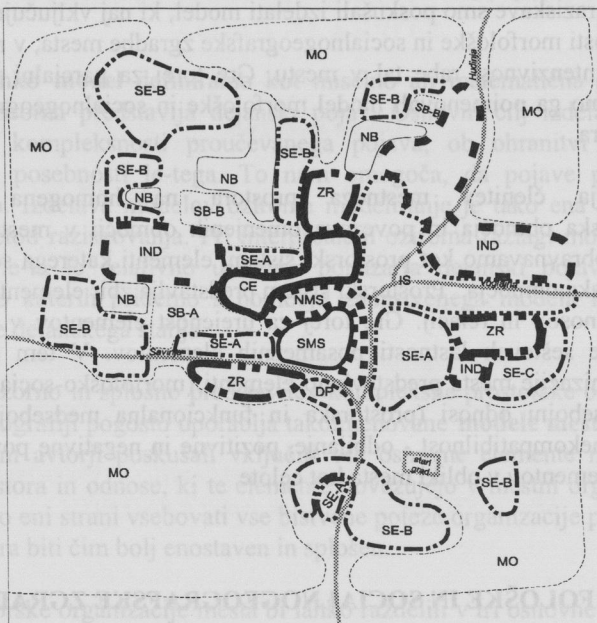
Model sestavlja členitev mestnega prostora na homogena morfološko-socialnogeografska območja in povezava omenjenih območji v mestni organizem. Mesto pri tem obravnavamo kot prostorski sistem, elementi katerega so morfološko-socialnogeografska območja. Prostorski sistem predstavlja zbir elementov in njihovih medsebojnih odnosov in relacij. Gre torej za urejenost elementov v celoto, katere lastnosti niso le seštevek lastnosti posameznih elementov. V tem smislu sistem prostorske organizacije mesta predstavljajo elementi (morfološko-socialnogeografska območja), medsebojni odnosi (prostorska in funkcionalna medsebojna odvisnost, povezave, tudi nekompatibilnost - odbijanje, pozitivne in negativne povratne veze...) in povezanost elementov v obliki mesta kot celote.

MODEL MORFOLOŠKE IN SOCIALNOGEOGRAFSKE ZGRADBE MESTA

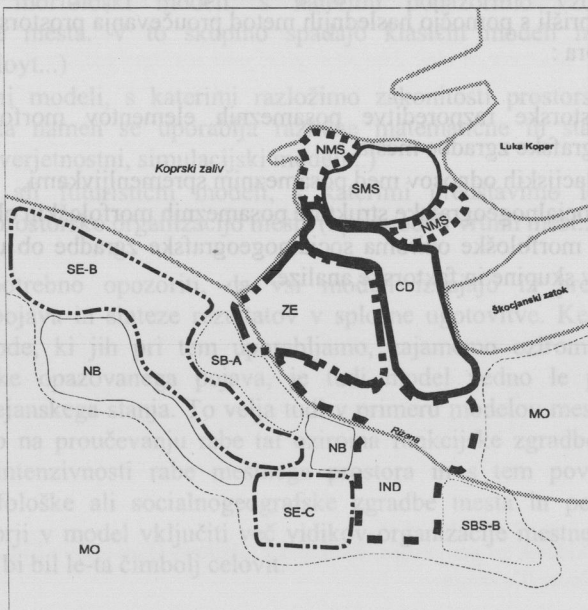
Izdelava modela morfološke in socialnogeografske zgradbe temelji na sintezi rezultatov do katerih smo prišli s pomočjo naslednjih metod proučevanja prostorske organizacije mestnega prostora :

- analize prostorske razporeditve posameznih elementov morfološke oziroma socialnogeografske zgradbe mesta,
- analize korelacijskih odnosov med posameznim spremenljivkami,
- primerjave socialnogeografske strukture posameznih morfoloških območij,
- proučevanja morfološke oziroma socialnogeografske zgradbe ob uporabi metode razvrščanja v skupine in faktorske analize.

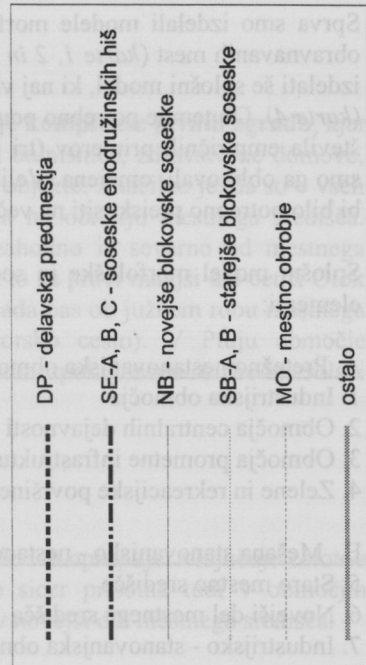
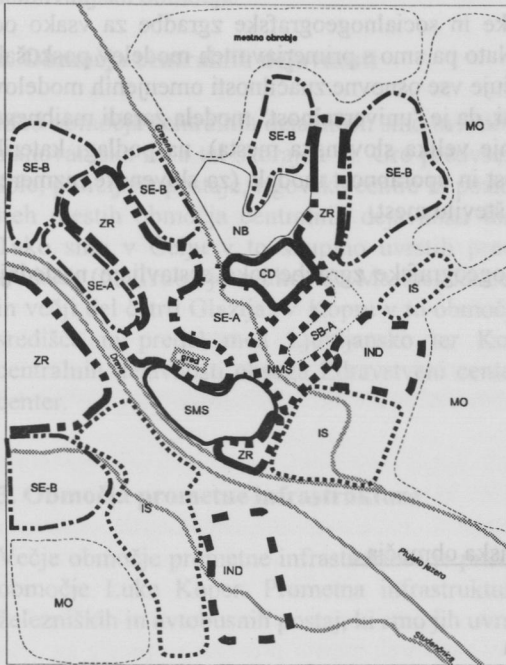
Karta 1: Celje - Model morfološke in socialnogeografske zgradbe

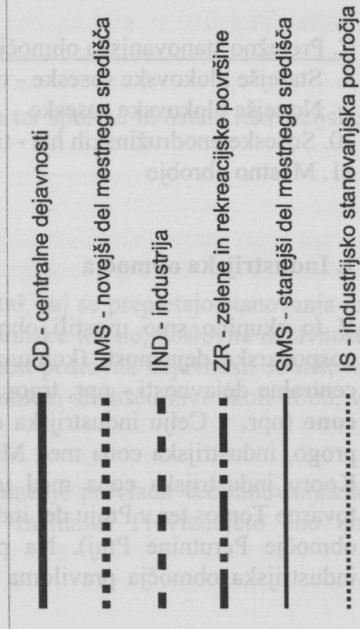
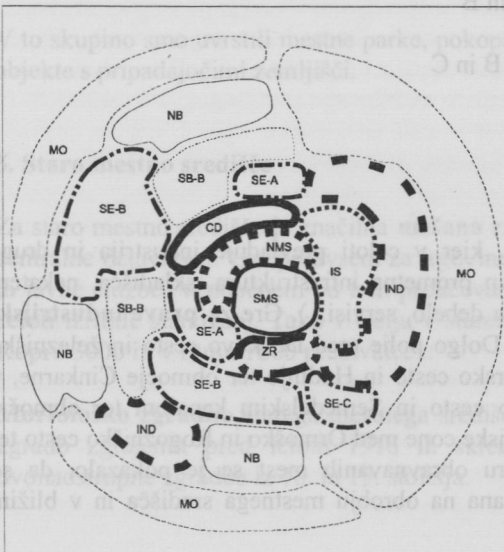
Karta 2: Koper - Model morfološke in socialnogeografske zgradbe

Karta 3: Ptuj - Model morfološke in socialnogeografske zgradbe

Karta 4: Splošni model morfološke in socialnogeografske zgradbe

Sprva smo izdelali modele morfološke in socialnogeografske zgradbe za vsako od obravnavanih mest (*karte 1, 2 in 3*). Nato pa smo s primerjavo teh modelov poskušali izdelati še splošni model, ki naj vključuje vse osnovne značilnosti omenjenih modelov (*karta 4*). Ob tem je potrebno poudariti, da je "univerzalnost" modela zaradi majhnega števila empiričnih primerov (tri srednje velika slovenska mesta), na podlagi katerih smo ga oblikovali, omejena. Veljavnost in uporabnost modela (za slovenske razmere) bi bilo potrebno preiskusiti na večjem številu mest.

Splošni model morfološke in socialnogeografske zgradbe tako sestavljajo naslednji elementi:

A. Pretežno nestanovanjska območja :

1. Industrijska območja
2. Območja centralnih dejavnosti
3. Območja prometne infrastrukture
4. Zelene in rekreacijske površine

B. Mešana stanovanjsko - nestanovanjska območja :

5. Staro mestno središče
6. Novejši del mestnega središča
7. Industrijsko - stanovanjska območja

C. Pretežno stanovanjska območja :

8. Starejše blokovske soseske - tip A in B
9. Novejše blokovske soseske
10. Soseske enodružinskih hiš - tip A, B in C
11. Mestno obrobje

1. Industrijska območja

V to skupino smo uvrstili območja, kjer v celoti prevladuje industrija in druge gospodarske dejavnosti (komunalna in prometna infrastruktura, skladišča, nekatere centralne dejavnosti - npr. trgovina na debelo, servisi...). Gre za **prave industrijske cone** (npr. v Celju industrijska cona Dolgo polje med Dečkovo cesto in železniško progo, industrijska cona med Mariborsko cesto in Hudinjo ter območje Cinkarne, v Kopru industrijska cona med Istrsko cesto in Semedelskim kanalom ter območje tovarne Tomos ter v Ptujju del industrijske cone med Ormoško in Rogozniško cesto ter območje Perutnine Ptuj). Na primeru obravnavanih mest se je pokazalo, da so industrijska območja praviloma locirana na obrobju mestnega središča in v bližini

železniške proge. Značilno je, da so v neposredni bližini industrijskih con stanovanjska območja.

2. Območja centralnih dejavnosti

Med območja centralnih dejavnosti smo uvrstili **večje komplekse javnih zgradb**, kjer stanovanjska raba tal skorajda ni. Gre predvsem za bolnišnice, zdravstvene domove, šole, policijske postaje, trgovske centre in poslovne objekte. Značilno je, da so v vseh treh mestih območja centralnih dejavnosti locirana na obrobju mestnega središča. Tako smo v Celju v to skupino uvrstili predel zahodno in severno od mestnega središča (od Trubarjeve ulice do Mariborske ceste), to se pravi manjši del četrti Otok in večji del četrti Glazija. V Kopru v to območje spada pas ob južnem robu mestnega središča in predel med Ljubljansko ter Kolodvorsko cesto). V Ptujju območje centralnih dejavnosti obsega Zdravstveni center, Dom upokoencev in Srednješolski center.

3. Območja prometne infrastrukture

Večje območje prometne infrastrukture je prisotno le v Kopru, kjer vključuje celotno območje Luke Koper. Prometna infrastruktura je sicer prisotna tudi v območjih železniških in avtobusnih postaj, ki smo jih uvrstili v novejši del mestnega središča.

4. Zelene in rekreacijske površine

V to skupino smo uvrstili mestne parke, pokopališča ter športne in ostale rekreacijske objekte s pripadajočimi zemljišči.

5. Staro mestno središče

Za staro mestno središče je značilna **mešana raba tal**, saj se prepletajo stanovanja in centralne dejavnosti. Gre predvsem za trgovine, gostinske lokale, poslovne dejavnost in javne službe. V nobenem od treh proučevanih mest poslovne dejavnosti še niso v celoti izrinile stanovanj. Tako v Celju v starem mestnem središču živi okoli 2000, v Kopru 3000 in v Ptujju 1600 prebivalcev.

Morfološko zgradbo starega mestnega središča označuje prevlada večstanovanjskih zgradb zgrajenih pred letom 1918 in sklenjene zazidave. Prevladujejo eno do dvonadstropne zgradbe iz 18. in 19. stoletja.

Socialnogeografsko zgradbo starega mestnega središča označuje predvsem slab socioekonomski položaj in specifična starostna struktura prebivalstva ter struktura gospodinjstev. **Slab socioekonomski položaj** se kaže v slabi izobrazbeni strukturi (prevlada nižje izobraženih skupin prebivalstva), slabi poklicni strukturi (prevlada slabše plačanih skupin prebivalstva, predvsem storitvenih in industrijskih delavcev), slabi premoženjski strukturi, ki se kaže v nizkih dohodkih, visokem deležu nezaposlenih in tudi v zelo slabem stanovanjskem standardu (značilen je zelo visok delež stanovanj brez centralnega ogrevanja in stanovanj brez kopalnice). Za stara mestna središča je značilen tudi visok delež neslovenskega prebivalstva. Posebno slab socioekonomski položaj ima staro mestno središče v Ptuj, v nekoliko manjši meri pa v Celju. V Kopru so znotraj starega mestnega jedra opazne precejšnje razlike. V manjšem delu starega mestnega središča je socioekonomski položaj prebivalstva precej ugodnejši (boljša izobrazbena struktura, višji dohodki, višji delež strokovnjakov...). Po vsej verjetnosti gre za tiste dele mestnega središča, ki so bili v zadnjem času obnovljeni in kot taki nudijo bistveno boljše bivanjske pogoje (predel okoli Trga Revolucije).

Drugi vidik socialnogeografske zgradbe, ki označuje staro mestno središče, pa je specifična starostna struktura prebivalstva in struktura gospodinjstev oziroma **družinski status**. Posebno močno izstopa visok delež samskih gospodinjstev in majhna povprečna velikost gospodinjstev, v nekoliko manjši meri pa tudi nadpovprečno visok delež starejšega prebivalstva. Ob tem je zanimivo, da je tudi delež mlajšega prebivalstva relativno visok, v vseh treh mestih presega povprečje za celo mesto. To lahko pripišemo dejstvu, da so se v tem delu mesta zaradi nižje cene stanovanj oziroma najemnin naselile mlade družine z otroci. Z visokim deležem starejšega in pogosto samskega prebivalstva (predvsem vdove), pa je povezana tudi relativno velika stanovanjska površina na osebo. To si lahko pojasnimo s tem, da starejši prebivalci živijo v relativno velikih družinskih stanovanjih, ki so jih zapustili odrasli otroci, kar lahko pojasnimo z majhno mobilnostjo starejšega prebivalstva.

6. Novejši del mestnega središča

Kot posebno morfološko - socialnogeografsko območje smo izločili tisti del mestnega središča, za katerega je značilna **heterogena morfološka zgradba**. Tako je za ta del mesta značilno prepletanje starejših zgradb zgrajenih do leta 1918 z novjšimi stanovanjskimi bloki in stolpci ter poslovnimi in drugimi javnimi zgradbami. Gre za nekdanje obrobje mestnega središča, ki je bilo pogosto pozidano z manjšimi in manj kvalitetnimi stanovanjskimi zgradbami. Tak morfološki tip je prisoten predvsem v Celju in v Kopru, v manjši meri pa tudi v Ptuj. Tudi za ta del mesta je značilno prepletanje centralnih dejavnosti (predvsem javne zgradbe, hoteli, trgovski in poslovni

prostori) in stanovanj. V Celju živi v novejšem delu mestnega središča okoli 1500, v Kopru 2300 in v Ptuj 600 prebivalcev.

Socialnogeografsko zgradbo tako omejenega območja označuje, za razliko od starega mestnega središča, relativno dober socioekonomski položaj prebivalstva, poleg tega pa še bolj izrazito kot v starem mestnem središču tudi prevlada starejšega prebivalstva in majhnih oziroma samskih gospodinjstev. **Relativno ugoden socioekonomski položaj** prebivalstva se kaže predvsem v dobri izobrazbeni strukturi (značilen je visok delež prebivalstva s srednjo oziroma višjo izobrazbo). Poklicna struktura prebivalstva ne odstopa bistveno od povprečja za celo mesto, nekoliko nadpovprečen je le delež strokovnjakov in upravnih delavcev. Tudi dohodki prebivalcev so nekoliko nadpovprečni. Iz tega lahko sklepamo, da v novejšem delu mestnega središča živi "srednji sloj". Visok delež višje izobraženih skupin prebivalstva pa kaže na koncentracijo intelektualcev v tistem delu mestnega središča, ki nudi boljše bivalne pogoje, kar se ujema z ugotovitvami večine sorodnih raziskav za zahodnoevropska mesta. **Družinski status prebivalstva** označuje majhna povprečna velikost gospodinjstev in visok delež samskih gospodinjstev ter nadpovprečen delež starejšega prebivalstva. Za ta del mesta so torej značilna majhna, pogosto samska in ostarela gospodinjstva. Tudi to dejstvo se ujema z ugotovitvami socialno - ekoloških raziskav.

7. Industrijsko - stanovanjska območja

Tretji morfološko - socialnogeografski tip, za katerega je značilno **prepletanje stanovanjske in nestanovanjske rabe** tal so industrijsko - stanovanjska območja. Povečini gre za starejše industrijske predele, kjer je poleg industrijskih objektov, skladišč in prometne infrastrukture tudi nekaj stanovanjskih zgradb. V Celju lahko govorimo o pravem delavskem predmestju (Gaberje), saj so bile stanovanjske zgradbe za delavce ob koncu 19. in v začetku 20. stoletja zgrajene skupaj z industrijskimi objekti, na kar kažejo tudi imena ulic v tem delu mesta (Tovarniška, Delavska, Kovinarska, Cinkarniška). Povečini gre za manjše večstanovanjske zgradbe v sklenjeni zazidavi. V industrijsko - stanovanjskih predmestjih Zavodna in Čret pa prevladujejo eno do dvostanovanjske hiše slabše kvalitete. V to skupino smo uvrstili tudi staro celjsko predmestje Breg. V Kopru takšnega morfološko - socialnogeografskega območja zaradi specifičnega urbanističnega in gospodarskega razvoja mesta ni. V Ptuj je tipično delavsko predmestje z zgoraj naštetimi značilnostmi Breg na desnem bregu Drave ter novejši predel ob Rogozniški in Ormoški cesti.

Za industrijsko - stanovanjska območja so značilne **zelo slabe ekološke in bivalne razmere** (na kar kaže tudi zelo slab stanovanjski standard - delež stanovanj brez kopalnice dosega 30 %, brez centralnega ogrevanja pa 70 %), splošna zanemarjenost

Za industrijsko - stanovanjska območja so značilne **zelo slabe ekološke in bivalne razmere** (na kar kaže tudi zelo slab stanovanjski standard - delež stanovanj brez kopalnice dosega 30 %, brez centralnega ogrevanja pa 70 %), splošna zanemarjenost in slaba kvaliteta zgradb. Vse to skupaj, z izrazito neugodno socialnogeografsko zgradbo, kaže na začetek socialne "getoizacije". V tako omejenih območjih živi v Celju okoli 1700, v Ptujju pa 900 prebivalcev.

Izrazito neugodna socialnogeografska zgradba je razvidna iz zelo slabe izobrazbene strukture prebivalstva (delež prebivalcev z nižjo izobrazbo praviloma presega 50 %), neugodne poklicne strukture (prevlada industrijskih in storitvenih delavcev), nizkih dohodkov prebivalstva (dohodnina na prebivalca dosega le okoli 75 % vrednosti za celo mesto) in visokega deleža nezaposlenih. **Družinski status prebivalstva** pa označuje prevlada majhnih oziroma samskih gospodinjstev. V povezavi z visokim deležem neslovenskega prebivalstva (v Celju skoraj 30 % in na Bregu v Ptujju okoli 20 %) lahko sklepamo, da je za ta del mesta značilen visok delež priseljencev iz bivših republik Jugoslavije. Prevladujejo moški, ostali del družine je ostal "doma". Značilen je tudi posebno visok delež Albancev in Muslimanov ter relativno nižji delež Hrvatov in Srbov. Gre za specifično socialno skupino, za katero je značilen izrazito slab socioekonomski položaj, še posebno izstopa visoka nezaposlenost.

8. Starejše blokovske soseske - tip A in B

Med starejše blokovske soseske smo uvrstili območja, kjer prevladujejo stanovanjski bloki zgrajeni med leti 1946 in 1970. Povečini gre za štirinadstropne, prostostoječe bloke, v manjši meri tudi za posamezne višje stanovanjske stolpiče. V večini primerov ne moremo govoriti o pravih blokovskih soseskah z vso pripadajočo družbeno infrastrukturo (šola, oskrba, rekreacijske površine itd.), temveč bolj o skupinah večstanovanjskih zgradb. V starejših blokovskih soseskah živi v Celju okoli 9000, v Kopru 4000 in v Ptujju 1500 prebivalcev.

Tako določen morfološki tip pa smo na podlagi razlik v socialnogeografski zgradbi ločili na dve morfološko - socialnogeografski območji. Za **tip A** je značilen **ugodnejši socioekonomski položaj prebivalstva**. Ta se kaže v relativno ugodni izobrazbeni strukturi, predvsem v visokem deležu prebivalcev s srednjo izobrazbo. Za poklicno strukturo je značilen nadpovprečen delež strokovnjakov in upravnih delavcev.

Družinski status prebivalstva označuje predvsem nizek delež mlajšega prebivalstva, relativno majhna gospodinjstva, v manjši meri pa tudi nadpovprečen delež starejšega prebivalstva. Iz tega lahko sklepamo, da v tem delu mesta prevladujejo gospodinjstva srednje generacije. To lahko pojasnimo z dejstvom, da so ob izgradnji stanovanja kupile mlade družine, ki pa so se medtem postarale. Tudi ta proces je povezan tudi z majhno mobilnostjo prebivalcev v Sloveniji. Na splošno lahko rečemo, da po svoji socialnogeografski zgradbi starejše blokovske soseske tipa A v mnogočem spominjajo na novejši del mestnega središča, kar je prav gotovo povezano tudi z dejstvom, da so locirane v neposredni bližini mestnega središča.

Tip B starejših blokovskih sosesk se od tipa A loči po svoji socialnogeografski zgradbi, predvsem po **socioekonomskem položaju prebivalstva**, ki je nekoliko manj ugoden. Na splošno lahko rečemo, da socialnogeografska zgradba tega dela mesta ne odstopa od mestnega povprečja.

9. Novejše blokovske soseske

V to morfološko - socialnogeografsko območje smo uvrstili blokovske soseske zgrajene po letu 1971. Večinoma gre za večje soseske s spremljajočo družbeno infrastrukturo (šola, vrtec, oskrba, rekreacija...). Primer takšnih sosesk so npr. deli sosesk Zgornja Hudinja, Nova vas in Lava v Celju, soseska Podmarkovec v Kopru in del soseske Rabelčja vas v Ptuj. V novejših blokovskih soseskah živi v Celju okoli 15000, v Kopru 9000 in v Ptuj 5000 prebivalcev.

Socialnogeografsko zgradbo novejših blokovskih sosesk označuje predvsem **specifična starostna struktura prebivalstva in struktura gospodinjstev**. Tako ti deli mesta izstopajo po zelo visokem deležu mladega prebivalstva, nizkem deležu starejšega prebivalstva in velikih gospodinjstvih. Vse to kaže na prevlado mladih družin z otroci. Značilno je, da le-te žive v relativno majhnih stanovanjih, na kar kaže majhna stanovanjska površina na osebo (pod 15 m², v soseski Lava v Celju celo pod 10 m²). Za **socioekonomski položaj prebivalstva** tega morfološko - socialnogeografskega območja je značilno, da je relativno neugoden, čeprav precej boljši kot v starem mestnem središču ali stanovanjsko - industrijskih območjih. Izobrazbeno strukturo prebivalstva označuje nekoliko nadpovprečen delež prebivalcev z nižjo izobrazbo, poklicno strukturo pa visok delež industrijskih delavcev. Tudi dohodki prebivalcev so nekoliko podpovprečni (dohodnina na prebivalca dosega približno 95 % vrednosti za celo mesto). Pri tem pa je potrebno opozoriti, da so med posameznimi soseskami in tudi znotraj sosesk glede socioekonomskega položaja prebivalstva precejšnje razlike. Naslednja značilnost tega območja je **nadpovprečen delež neslovenskega prebivalstva**, ki v Celju dosega med 20 in 25 %, v Kopru med 30 in 35 % ter v Ptuj okoli 10 % prebivalstva. Predvidevamo, da gre ta tisti del

neslovenskega prebivalstva, ki se je v Sloveniji "ustalil" in ustvaril družine. Ob tem je potrebno poudariti, da kljub nekoliko nižjemu deležu kot v starem mestnem središču oziroma industrijsko - stanovanjskih območjih, v novejših blokovskih soseskah živi večji del neslovenskega prebivalstva (v Celju približno 3500 od skupaj 7500 in v Kopru 3000 od skupaj 7000).

10. Soseske enodružinskih hiš - tip A, B in C

Soseske enodružinskih hiš, za katere je značilna strnjena nesklenjena zazidava in prevlada eno oziroma dvostanovanjskih hiš, smo glede na razlike v socialnogeografski zgradbi razdelili v tri tipe.

Tip A vključuje predvsem **starejše soseske enodružinskih hiš**, ki so praviloma locirane blizu mestnega središča. Značino je, da so te soseske začeli graditi že ob začetku stoletja. Glede na starost stanovanj so zato precej heterogene (stanovanja so deloma iz obdobja pred letom 1918, deloma iz časa med obema vojnama in deloma iz prvega poveljnega obdobja). V večini primerov gre za območja z meščanskimi vilami, v katerih je pred drugo svetovno vojno živel višji in srednji sloj prebivalstva. Opraviti imamo torej z tradicionalnimi elitnimi deli mesta. Med soseske enodružinskih hiš tipa A smo v Celju uvrstili del četrta Otok, sosesko Aljažev hrib, območje med Oblakovo ulico in železniško progo in osrednji del soseske Polule. V Ptuj v to skupino spadajo soseska Vičava in območje enodružinskih hiš med Maistrovo in Raičevo ulico ter Volkmerjevo cesto). V Kopru takšnega morfološke - socialnogeografskega tipa nismo določili.

Socialnogeografsko zgradbo tega dela mesta označujeta dve potezi : dober socioekonomski položaj prebivalstva in prevlada starejših ter manjših gospodinjstev. **Dober socioekonomski položaj** je razviden predvsem iz dobre izobrazbene strukture (delež prebivalcev z višjo izobrazbo praviloma presega 10 %). Pri poklicni strukturi izstopa visok delež strokovnjakov in vodilnih delavcev. Tudi dohodki prebivalcev so nadpovprečno visoki. Za **družinski status** pa je značilna prevlada starejših gospodinjstev in gospodinjstev srednje generacije. Razmeroma visok je tudi delež samskih gospodinjstev. Etnično strukturo zaznamuje nizek delež neslovenskega prebivalstva.

V **tip B** smo uvrstili večino preostalih sosesk enodružinskih hiš, za katere je značilno, da so bile zgrajene v poveljnem obdobju. V času med leti 1946 in 1970 so bile zgrajene soseske enodružinskih hiš Zgornja Hudinja, Medlog in deloma Polule ter Zagrad v Celju, Semedela in deloma Žusterna ter Olmo v Kopru in soseska Štuki v Ptuj, po letu 1971 pa soseske enodružinskih hiš Lava, Ostrožno in Nova vas v Celju, Žusterna v Kopru in Nova vas, Orešje ter Rabelčja vas v Ptuj. Za zgoraj našete

novejše soseske enodružinskih hiš je značilno, da imajo **najugodnejšo socioekonomsko sestavo prebivalstva** od vseh območij. Ta se kaže v dobri izobrazbeni strukturi, visokem deležu strokovnjakov in vodilnih delavcev, visokih dohodkih prebivalcev (dohodnina na prebivalca dosega v Celju 130, v Kopru 140 in v Ptuj 120 % vrednosti za celo mesto). Poleg tega je za novejše soseske enodružinskih hiš značilen nizek delež nezaposlenih in neslovenskega prebivalstva, prav tako pa tudi najugodnejši stanovanjski standard (stanovanjska površina na prebivalca dosega okoli 30 m², delež stanovanj brez centralnega ogrevanja in stanovanj brez kopalnice pa je nizek). Podrobnejši pregled socioekonomskega položaja prebivalstva po posameznih soseskah pokaže, da je le-ta najugodnejši v soseskah zgrajenih po letu 1971 (npr. Lava in Ostrožno in Nova vas v Celju, del Semele v Kopru in deli sosesk Orešje in Nova vas v Ptuj). **Družinski status** tega morfološko - socialnogeografskega območja ne odstopa bistveno od mestnega povprečja. Značilna je prevlada gospodinjestev srednje generacije in nizek delež samskih gospodinjestev. Iz podpovprečnega deleža prebivalstva do 18 leta starosti lahko sklepamo, da je delež mladih družin z otroci nizek. To pomeni, da si večina mladih družin ne more privoščiti "hiše z vrtom".

V **tip C** soseske enodružinskih hiš smo uvrstili sosesko Podgorje v Celju in sosesko Olmo v Kopru, ki odstopata po **slabem socioekonomskem položaju prebivalstva**. Pri tem je potrebno poudariti, da se ti dve soseski precej razlikujeta.

Soseska Podgorje v Celju je primer soseske črnih gradenj. Gre za enodružinske hiše slabše kvalitete. Soseska se nahaja v delu mesta s slabimi ekološkimi razmerami (nad Celjsko Cinkarno) in močno degradiranim okoljem. V celoti daje ta del mesta vtis precejšnje neurejenosti. **Socialnogeografsko zgradbo** te soseske označuje **izrazito slab socioekonomski položaj prebivalcev**, visok delež neslovenskega prebivalstva in prevlada velikih in mlajših gospodinjestev. Slab socioekonomski položaj se kaže v zelo slabi izobrazbeni strukturi prebivalstva (delež prebivalcev z nižjo izobrazbo dosega 60 %), prevladi industrijskih delavcev (nad 50 %), nizkih dohodkih prebivalstva (dohodnina na prebivalca dosega le 65 % vrednosti za celo mesto) in visokem deležu nezaposlenih. Delež neslovenskega prebivalstva dosega 40 %. Zelo slab je tudi stanovanjski standard, ki se kaže v majhni stanovanjski površini na osebo (pod 20 m²) in visokem deležu stanovanj brez centralnega ogrevanja ter stanovanj brez kopalnice. Za **družinski status** je značilna prevlada velikih ter mlajših gospodinjestev oziroma gospodinjestev srednje generacije. Gre torej za socialno zelo problematični del mesta, pri katerem bi lahko govorili o začetku "getoizacije".

Večji del **soseske Olmo** obsega manjše vrstne enodružinske hiše v neposredni bližini tovarne Tomos. Po socialnogeografski zgradbi, za katero je značilen podpovprečen, vendar ne izrazito slab socioekonomskega položaj prebivalcev, ta soseska spominja na starejši blokovski soseske tipa B (npr. Nova Šalara v Kopru). Predvsem izstopa slaba izobrazbena struktura in visok delež industrijskih delavcev, dočim dohodki

prebivalcev niso dosti nižji od mestnega povprečja. Za stanovanjski standard je značilna predvsem nizka stanovanjska površina na osebo (pod 20 m²). Družinski status pa označuje prevlada nadpovprečno velikih gospodinjstev mlajše in srednje generacije.

11. Mestno obrobje

V morfološko - socialnogeografski tip mestno obrobje smo uvrstili območja na robu mesta, za katera je značilna redkejša oziroma nestrnjena zazidava. V celoti prevladujejo prostostoječe enodružinske hiše. Poleg stanovanjskih območij velik del ozemlja obsegajo agrarne površine in gozd. Zato je tudi gostota prebivalstva v tem delu mesta za urbana območja zelo nizka, saj praviloma ne presega 2 preb./ha.

V mestno obrobje so vključena predvsem nekoč samostojna ruralna naselja, ki pa so bila s širjenjem mesta vključena v urbano območje. V središču teh naselij so stara vaška jedra z značilno vaško fiziognomijo (kmečke hiše in gospodarska poslopja, nepravilen tloris prometnic). Na obrobju, pa tudi med starejšimi zgradbami, je prišlo tudi do novejše gradnje enodružinskih hiš. To je razvidno iz podatkov o strukturi stanovanj po obdobju gradnje (približno ena četrtnina do leta 1918, četrtnina med leti 1946 in 1970 in tretjina po letu 1971). Značilno je, da so ta naselja med seboj ločena z vmesnimi nepozidanimi površinami (agrarne površine ali gozd). V to skupino lahko v Celju uvrstimo obmestna naselja Spodnja Hudinja, Trnovlje, starejši del Zgornje Hudinje, Lopata, Babno in Ložnica, v Kopru Škocjan in v Ptujju obmestna naselja Spuhlja, Budina, Brstje, Rogoznica, del Spodnje Hajdine in Turnišče. Kot poseben tip mestnega obrobja pa bi lahko izločili območja z razloženo oziroma nesklenjeno zazidavo in zelo nizko gostoto prebivalstva (okoli 1 preb./ha). Gre predvsem za gričevnato oziroma hribovito obrobje mesta, kjer večji del površin zavzema gozd. V to skupino smo uvrstili Lisce, Miklavžev hrib, Stari grad in Zavodno v Celju, Markovec v Kopru in Mestni vrh v Ptujju.

Mestno obrobje ima zelo **specifično socialnogeografsko zgradbo**. Socioekonomski položaj prebivalstva, ki je relativno slab, označuje predvsem visok delež kmetijskih delavcev (v Celju 12, v Kopru 8 in v Ptujju 16 % aktivnega prebivalstva), ki je v ostalih delih mesta zelo nizek (pod 1 %). To kaže na polruralni značaj tega dela mesta. Najvišji delež sicer odpade na industrijske delavce (med 40 in 50 %). Značilna je tudi zelo slaba izobrazbena struktura (delež prebivalcev z nižjo izobrazbo presega 50 %) in podpovprečni dohodki prebivalcev (vendar ne izrazito nizki, dohodnina na prebivalca dosega okoli 90 % mestnega povprečja). V primeru Celja in Ptujja močno izstopa tudi nizek delež neslovenskega prebivalstva (7 oziroma 6 %) in nizek delež nezaposlenih. **Družinski status** tega območja označuje prevlada velikih gospodinjstev. Starostna

struktura pa kaže na enakomerno zastopanost vseh starostnih skupin prebivalstva. Iz tega lahko sklepamo, da so v tem delu mesta pogosta takomenovana generacijska gospodinjstva, ki jih sestavljajo stari starši, starši in otroci.

ZAKLJUČEK

Osnovno izhodišče našega raziskovanja je bilo, da je tudi v slovenskih mestih prisotna diferenciacija mestnega prostora glede na morfološko in socialnogeografsko zgradbo.. Nadalje smo predvidevali, da obstaja med morfološko in socialnogeografsko zgradbo mesta določena povezanost in soodvisnost.

Obe zastavljeni delovni hipotezi lahko na podlagi opravljenih analiz in sintezi le-teh v model morfološke in socialnogeografske zgradbe potrdimo. Iz opisanega modela je namreč razvidno, da je prostorska socialna diferenciacija mestega prebivalstva prisotna tudi v slovenskih mestih. Primerjava s sorodnimi študijami pokaže, da je stopnja te diferenciacije primerljiva z razmerami v manjših in srednjevelikih zahodnoevropskih mestih.

Potrdimo lahko tudi obstoj povezave med morfološko in socialnogeografsko zgradbo mesta. Tako je za določen morfološki tip mesta praviloma značilna specifična socialnogeografska zgradba. Ob tem je potrebno opozoriti, da "ujemanje" med obema vidikoma notranje zgradbe mesta, nikakor ni popolno. Tako so znotraj podobnih morfoloških območij (npr. soseske enodružinskih hiš ali blokofske soseske) precejšnje razlike v socialni sestavi prebivalstva, po drugi strani pa imajo nekatera povsem različna morfološka območja (npr. novejši del mestnega središča in blokofske soseske) določene skupne poteze.

Iz rezultatov naše raziskave lahko zaključimo, da socialnogeografsko zgradbo slovenskih mest sestavljata dva osnovna elementa : socioekonomska in družinska diferenciacija prebivalstva. Pri tem socioekonomsko diferenciacijo določajo predvsem izobrazbena, poklicna in premoženjska struktura, družinsko pa struktura gospodinjstev in starostna struktura prebivalstva. Etnična sestava prebivalstva se sicer po posameznih delih mesta pomembno razlikuje, vendar ne v takšni meri, da bi samostojno določala oziroma označevala posamezne dele mesta. Ena izmed osnovnih ugotovitev faktorske ekologije je tudi dejstvo, da prostorska razporeditev posameznih skupnih faktorjev (socioekonomski, družinski in etnični status), sledi določenim zakonitostim. Tako je socioekonomski faktor razporejen sektorsko, družinski koncentrično in etnični večjedno. To velja tudi v primeru Celja in Ptuja, v manjši meri pa v primeru Kopra. Območja z dobrim socioekonomski položajem so v Celju in Ptuj razporejena v obliki krakov oziroma sektorjev (npr. Otok-Medlog, Dolgo polje-

Nova vas, Lava-Ostrožno, Aljažev hrib-Polule-Zagrad, Rabeljčja vas-Nova vas, Vičava--Orešje). Med njimi so območja s slabim oziroma povprečnim socioekonomskim položajem. Družinski status pa je razporejen v obliki koncentričnih krogov, ki se od mestnega središča širijo proti obrobju mesta. Tako je za notranja območja bližje mestnemu središču značilna prevlada majhnih in samskih gospodinjstev, starejšega prebivalstva in stanovanj v večstanovanjskih hišah. Proti obrobju mesta pa se povečuje povprečna velikost gospodinjstev, delež mladega prebivalstva in delež stanovanj v enodružinskih hišah. Etnični status, ki je deloma prisoten le v Celju, ima dejansko več "središč" z visokimi vrednostmi (mestno središče, Gaberje, novejša blokovske soseske), tako da bi lahko govorili o večjedrni prostorski razporeditvi. Kot je bilo rečeno, so v primeru Kopra opisani vzorci prostorske razporeditve manj očitni, kar je po vsej verjetnosti predvsem posledica specifičnih reliefnih razmer in urbanističnega razvoja mesta.

LITERATURA

- Bašić K., 1994 : Socijalno-prostorna segregacija stanovništva Zagreba. Geografski Horizont, broj 2, Godina XL, Zagreb.
- Bailly A., Beaudry M., 1976 : Analyse typologiques en milieu urbain : Les aires homogenes d'Edmonton (Canada). L'Espace géographique, no.4, str. 267-275, Paris.
- Beaujeu-Garnier J., 1980 : Géographie urbaine. Armand Collin, Paris.
- Berger M., Debol-Kritter A., 1989 : Das Ortsbild von Augsburg. Angewandte Socialgeographie Beitrage, no. 19, Universität Augsburg.
- Drozg V., 1995 : Morfologija vaških naselij v Sloveniji. Geographica Slovenica 27, Ljubljana.
- Drozg V., 1990 : Členitev mestnega območja Izole, 15. Zborovanje slovenskih geografov. Portorož. Zveza geografskih društev Slovenije, Ljubljana.
- Geographia Polonica - The Urban Population at a Microscale, 1993. Polish Academy of Sciences, Institute of Geography and Spatial Organization, Warszawa.
- Hamm B., 1984 : Aktuelle Probleme sozialekologischer Analyse. Koelner Zeitschrift für Sociologie und Socialpsychologie, 36, 2.
- Klemenčič M. M., 1993 : Narodnostna in starostna sestava prebivalcev Trziča, Geografski vestnik, 65, str. 79-90, Ljubljana.
- Klinar P., 1986 : Problematika medetničnih odnosov. RI FSPN. Ljubljana.
- Loboda J., 1989 : Ausgewählte Probleme der räumlichen Gliederung Wroclaws. Geographische Zeitschrift, 77. Jahrgang, Heft 4.

- Lentz S., 1991 : Strukturaanalyse und Stadtmodelle. Überlegungen zu neuen Arbeitsansätzen am Beispiel der Stadt Mannheim. Studien zur Bevölkerungs- und Sozialgeographie, Mannheimer Geographischer Arbeiten, Mannheim.
- Maribor - Marburg, 1994 : Prispevek h geografiji prijateljskih mest. Maribor.
- Pak M., 1987 : Problematika izrabe mestnega prostora v Mariboru. Zbornik žII. kongresa geografa Jugoslavije u Vojvodini - 1985, Novi Sad.
- Pak M., 1991 : Elementi demografskega razvoja v zgradbi Maribora. Dela 8, Ljubljana.
- Rebernik D., 1996 : Morfološka in socialnogeografska zgradba slovenskih mest (na izbranih primerih). Magistrska naloga, Oddelek za geografijo Filozofske fakultete v Ljubljani
- Schaffer F., Guttler H., 1982 : Sozialtopographie der Altstadt. Angewandete Sozialgeographie Beiträge, no. 4, Universität Augsburg.
- Seger M., Wastl-Walter D., 1991 : Die Socialistische Stadt in Mitteleuropa. Der Modellfall Halle a.d. Salle. Zustand und Struktur am Ende einer Epoche. Geographische Rundschau.
- Seger M., 1988 : Die Stadtstruktur von Villach - Eine statistische Analyse nach Zahlbezirken. Stadt und Umwelt - Arbeiten zum Grünraumsituation in Villach. Villach.
- Toš N., 1986 : Socialna struktura sodobne slovenske družbe. RI FSPN, Ljubljana.

A MODEL OF MORPHOLOGICAL AND SOCIOGEOGRAPHICAL STRUCTURE OF URBAN SPACE STUDIED AT CELJE, KOPER AND PTUJ

Summary

A basic premise of our investigation is that differentiation of urban space as to the morphological and sociogeographical structures is also present in Slovenian towns. Next, we assume that certain connectedness and interdependence exist between the morphological and sociogeographical structures of town.

Both working hypotheses can be confirmed on the basis of performed analyses and their synthesis into a model of morphological and sociogeographical structures. Namely, it is evident from the described model that the spatial social differentiation of urban population is present in Slovenian towns, too. A comparison with similar studies shows that the level of this differentiation is comparable to the conditions in minor and medium-sized western-European towns.

The existence of links between morphological and sociogeographical structures of town can also be confirmed. Thus, typical of a certain morphological type of town, as a rule, is the specific sociogeographical structure. On this point, attention should be called to the fact that the parallelism of both aspects of the inner structure of town is not perfect at all. Thus, within similar morphological areas (e.g. detached house districts or apartment house districts) rather great differences are evident in the social structure of the population, while on the other hand, certain areas which are morphologically totally different (e.g. newer parts of inner city and apartment house districts) have the common features.

We can conclude from the results of our investigation that the sociogeographical structure of Slovenian towns consists of two basic elements: the socioeconomic differentiation and the family differentiation of the population. Socioeconomic differentiation is determined especially by the educational, vocational and wealth-related structures, while the family differentiation is determined by the structure of households and the age structure of the population. Although ethnic composition of the population significantly differs in the individual parts of town, yet, this differentiation is not so typical that it could determine or mark the individual parts of town.

Among the basic findings of factors' ecology is undoubtedly ranked the fact that the spatial distribution of individual common factors (socioeconomic, ethnic and the family status) is subject to certain laws. Thus, the socioeconomic factor is distributed

in sectors, the family factor is distributed concentrically, and the ethnic factor occurs as the multicore distribution. This also applies to Celje and Ptuj, and in a smaller extent, to Koper. The areas of favourable socioeconomic position in Celje and Ptuj are distributed in the form of branches or sectors (e.g. Otok-Medlog, Dolgo polje-Nova vas, Lava-Ostrožno, Aljažev hrib-Polule-Zagrad, Rabeljčja vas-Nova vas, Vičava-Orešje). In between them are the areas of poor or average socioeconomic position.

The family status is distributed in the form of concentric circles, which spread outwards from the town core to the suburbs. Thus, the inner areas which are closer to the town core, are typical of prevailing small or single households, elderly population and the apartment house housing. Towards the suburbs, the following factors increase: the average size of households, the percentage of young population, and the percentage of detached house housing. Ethnic status which is partly present only at Celje, has several "centers", in fact, with high values (the inner city, Gaberje, newer apartment house districts) so that it could be defined as the multicore spatial distribution. As mentioned above, the described examples of spatial distribution are less evident in Koper, which is most probably the result of specific conditions as to the landforms, and the town planning of Koper.

A CASE STUDY OF AGRICULTURAL POLLUTION IN SLOVENIAN ALPINE WORLD

Abstract

The paper discusses the energy intensity of agriculture in the valley location of Ratoce (860 m above sea level) as a basis for assessing pollution in the Alpine environment. Owing to the transformation of a rural settlement into a suburban settlement, the agrarian pollution continues to be tolerable, while the nonagrarian pollution has increased. The hitherto total environmental pollution has not been excessive, and most of it resulted from the deficient utility infrastructure of the settlement.

Key words: Agrarian environmental pollution, Energy intensity of agriculture, Alpine settlements, the Upper Sava valley.

* Dr., prof., v pokojih, Oddelak za geografijo, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, Alžbetova 2, SI 1000 Ljubljana, Slovenija

KMETIJSKO OBREMENJEVANJE SLOVENSKEGA ALPSKEGA SVETA NA IZBRANEM PRIMERU

Darko Radinja*

Izvleček

UDK 911.3:504.05=863(497.4-924.43)

Poročilo obravnava energijsko intenzivnost kmetijstva v dolinskih Ratečah (860 m) kot osnovo za presojo obremenjevanja alpskega okolja. Zaradi (sub)urbane preobrazbe kmečkega naselja je agrarno obremenjevanje ostalo sicer zelo zmerno, povečalo pa se je neagrarno. Skupno obremenjevanje okolja še ni pretirano, še največ pa ga je zaradi pomanjkljive komunalne infrastrukture naselja.

Ključne besede: Agrarno obremenjevanje pokrajine, energijska intenzivnost kmetijstva, alpsko naselje, Zgornja Savska dolina.

A CASE STUDY OF AGRICULTURAL POLLUTION IN SLOVENIAN ALPINE WORLD

Abstract

The paper discusses the energy intensity of agriculture in the valley location of Rateče (860 m above sea level) as a basis for assessing pollution in the Alpine environment. Owing to the transformation of a rural settlement into a (sub)urban settlement, the agrarian pollution continues to be tolerable, while the nonagrarian pollution has increased. The hitherto total environmental pollution has not been excessive, and most of it resulted from the deficient utility infrastructure of the settlement.

Key words: Agrarian environmental pollution; Energy intensity of agriculture; Alpine settlements; the Upper Sava valley.

* Dr., prof., v pokoju, Oddelek za geografijo, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, Aškerčeva 2, SI 1000 Ljubljana, Slovenija

I. IZHODIŠČE

V okviru katedre za pokrajinsko ekologijo in varstvo geografskega okolja potekajo v zadnjih letih raziskave, ki skušajo kmetijsko obremenjevanje okolja opredeliti s prikazom energijske intenzivnosti našega kmetijstva (Radinja, 1990, 1991, 1992, 1993, 1994, 1995, 1996; Rejec Brancelj, 1994; Lampič 1995; Smrekar, 1995; Urbanc, 1996; Sitar, 1996). Dosedanje ugotovitve kažejo, da tovrstnega obremenjevanja ruralnih pokrajin ne kaže več zanemarjati. Da bi prišli do določnejšega pregleda glede njegovih stopenj in značilnosti ter do pokrajinskih razlik, se raziskovanja usmerjajo v posamezne pokrajinske tipe. Doslej so bile v ospredju prodne ravnine, zlasti subpanonske, ki postajajo zaradi intenzivnejšega kmetijstva in občutljivih naravnih osnov že preobremenjene, bržkone najbolj med slovenskimi pokrajinami.

Tokrat je raziskovanje seglo v alpski dolinski svet, v Zgornjo Savsko dolino, in sicer v Rateče, ki so v njej najvišje in tudi najbolj alpske. Tu naj bi šlo za drugačen tip obremenjevanja okolja, ki pa ni posledica intenzivnosti kmetijstva, kakor na subpanonskih ravninah, temveč značilne deagrarizacije, predvsem pa večje občutljivosti alpske pokrajine. Raziskava se hkrati dopolnjuje z drugim projektom (Pokrajinska struktura in problematika severozahodnega alpskega sveta Slovenije), ki na Oddelku za geografijo FF poteka v okviru katedre za fizično geografijo. Pri raziskavi so leta 1993 na terenskih vajah sodelovali tudi študenti geografije. Iz takrat nastalega poročila (Radinja, 1994) so tokrat povzete pglavitne ugotovitve.

2. METODOLOŠKE OSNOVE

Agrarno obremenjevanje okolja je mogoče ugotavljati na različne načine. Najbolj znane, a hkrati najzahtevnejše in najzamudnejše so meritve dejanske onesnaženosti posameznih členov agrarnega okolja (analize voda, prsti, kulturnih rastlin itd.), kar pa je domena različnih strok, medtem ko je v ospredju geografskega preučevanja njihovo pokrajinsko součinkovanje.

Načelno povsem drugačne metodologije so se oprijeli nekateri drugi avtorji, med njimi najbolj celovito in določno Slessor (1975), ki na agrarno onesnaževanje okolja sklepa po energijski intenzivnosti samega kmetijstva, kar opredeljuje z energijskimi ekvivalenti. To omogoča, da različne snovi in oblike energije, vložene v kmetijstvo, izrazimo enotno, navadno v giga joulih na hektar obdelovalne zemlje (GJ/ha). S tem je v razmeroma enostavni obliki mogoče izraziti ne le intenzivnost posameznih kmetij, temveč kmetijstva sploh ter ga med seboj tudi primerjati. Po energijski intenzivnosti je Slessor razvrstil kmetijstvo na več stopenj ter postavil, da kmetije, ki porabijo letno

manj kot 15 GJ energije na hektar kulturne površine, okolja še ne onesnažujejo oziroma, kakor pravi avtor, onesnaževanje se izven kmetije še ne širi. Po tej metodi sicer ni mogoče neposredno ugotavljati dejanske onesnaženosti okolja, pač pa potencialno (obremenjenost), kajti prva je odvisna tudi od občutljivosti samega okolja (njegove samočistilne sposobnosti). Manj ugodna stran metode je ta, da je podatke o energijski intenzivnosti kmetij mogoče dobiti le s terenskimi raziskavami (anketiranjem). Metoda je sicer konceptijsko bližja geografskemu načinu raziskovanja, vsekakor bolj kakor kemijske in druge analize posameznih členov onesnaženega okolja, saj izhaja pravzaprav iz agrarnogeografskih študij (Pimental, 1973; Leach, 1973). Vsekakor pa dosedanje metode koristno dopolnjuje. Za enoličnejše naravnogeografske razmere je Slesserjeva metoda ustreznejša, kakor za pokrajinsko pestre, kakršne so v Sloveniji. Zato je omenjeni prag še dopustnega obremenjevanja agrarnega okolja za slovenske razmere slej ko prej orientacijski in ga je za posamezne pokrajine mogoče potrditi šele s primerjavo njihove stvarne onesnaženosti, vsaj glede voda. To povezavo naše raziskave povečini tudi že ugotavljajo. Ker se hkrati kritično dotikajo metodološke problematike tovrstnega raziskovanja, je Slesserjeva metoda za pestro pokrajinsko strukturo Slovenije ustrezno prirejena.

3. ZNAČILNOSTI RATEŠKE POKRAJINE

3.1. Reliefne osnove

Med naravnimi osnovami, pomembnimi za gospodarsko, zlasti kmetijsko rabo, je odločilna trojna sestava Rateške pokrajine, kakor se je na stiku Julijskih Alp in Karavank izoblikovala v vmesni Zgornji Savski dolini. Pokrajina se pravzaprav ujema z obsegom precej velike katastrske občine (50,8 km²), ki pa je bila po prvi svetovni vojni razpolovljena z državno mejo. Najpomembnejši je seveda njen osrednji, najnižji, dolinski del, čeprav je najmanjši. Drugi po velikosti je na severni strani karavanški del, medtem ko tretji, daleč najobsežnejši, pripada Julijskim Alpam. Medtem ko dolinski svet (dno glavne doline) ne obsega niti desetine celotne pokrajine (6%), zavzema karavanški približno četrtno (24 %), julijski pa več kot dve tretjini (70 %).

Potemtakem pripada Rateški pokrajini približno pet kilometrov dolg odsek Zgornje Savske doline s pripadajočimim pobočji Karavank in Julijskih Alp. Medtem ko so prva pobočja (karavanška) krajša in sklenjena, so druga (julijska) obsežnejša in močno razčlenjena, saj sta se v njih izoblikovali dve globoki, stranski dolini, Planiška in Jezerska (Mangrtska), z vmesnim grebenom visokogorskih Ponc. Tako se prečno na glavno dolino razteza Rateška pokrajina vse do razvodnega slemenca Karavank na eni strani in razvodnega grebena Julijskih Alp na drugi, razmaknjena približno deset

kilometrov. Od drugih odsekov Zgornje Savske doline, ki pripadajo posameznim naseljem v njej, se Rateška pokrajina razlikuje še po tretji razvodnici, ki pa jo ne omejuje, temveč prečka in sicer v meridianski smeri po pobočju Karavank in grebenu Ponc ter jo razdeli na dva hidrološka oziroma povirna dela. Na vzhodni del, ki pripada Savi in njeni Dolini ter zahodni, ki je sestavni del Belopeške doline, odmak pa jo nasprotno usmerjena Jezernica z Belim potokom, odtekajočim v Ziljico in Ziljo, pritok Drave. Kljub razvodni legi je Rateška pokrajina zaokrožena, kajti dolinski del razvodnice je komaj opazen in prometne povezave Rateč z obema stranskima dolinama sploh ne ovira. Pač pa se je na to razvodnico po prvi svetovni vojni naslonila državna meja med Italijo in takrat nastalo Jugoslavijo, ki je katastrsko občino kratkoma prepolovila ter s tem prizadela gospodarsko življenje takrat še povsem agrarnih Rateč. Tudi to je pripomoglo, da je agrarna raba zamejskega dela katastrske občine manj intenzivna kakor tostran meje, kljub dvolastniškemu statusu, ki ga imajo Ratečani.

Za pokrajinske razlike je pomembna že nadmorska višina vseh treh delov pokrajine. Dno glavne doline je v absolutni višini 850-860 m, kar je sicer najnižji in najpoložnejši del pokrajine, vendar pa precej višji od 600 m, kjer se v naših razmerah začenja hribovsko kmetijstvo. Vseeno pa je najugodnejši, zato je v njem tudi nastalo naselbinsko in drugo jedro pokrajine. Tu so edina obdelovalna tla, ki so agrarni razvoj Rateč sploh omogočila.

Drugi del, ki ga sestavljajo karavanška pobočja, komaj presega 1500 m, zato ostaja precej pod zgornjo gozdno mejo. Rateške Karavanke niso le nižje od drugih Karavank, temveč tudi položnejše, so takorekoč le hribovje. Zato je Ratečanom tudi dostopnejše. Zaradi lege tik nad vasjo so pobočja zanj posebej pomembna. Med drugim tudi zaradi prisojne lege, gladkega površja in tekočih voda, ki jih omogočajo prepustni paleozojski skrilavci in peščenci, pokriti s sklenjeno preperelinsko odejo. Na njih so zato precej gozda izkrčili (Trebiže), vendar le za pašnike in senožeti, deloma tudi za planine, ne pa za samotne kmetije (kisla tla!). Prav karavanška pobočja so k živinorejski usmejenosti Rateč največ pripomogla.

Tretji, julijski del pokrajine je sicer najobsežnejši, vendar kmetijsko najmanj pomemben. Tak ni le zaradi severne, osojne lege tega dela Julijskih Alp, temveč tudi zaradi visokogorske razsežnosti, ki se nad zgornjo gozdno mejo, ta je okoli 1900 m visoko (Lovrenčak 1986), dviga več sto metrov višje, ponekod skoraj tisoč. Golemu, skalnatemu svetu pripada tako več kot petina vsega površja. Razgaljene strmine so marsikje tudi v nižji legi, segajoči do vznožij, obloženimi z melišči. Vse to je hkrati posledica alpske klime in karbonatne sestave Julijskih Alp. Odtod njihova pleistocenska priostrenost v zgornjih delih ter obilica kvartarnih nanosov v spodnjih.

Kako malo je rateški del Julijskih Alp kmetijski, kaže že dno obeh stranskih dolin, skratka najnižji svet, ki je celo za pašo le malokje uporaben, sploh pa ne za travnike

in še manj za orno zemljo, ki je predvsem zaradi pretanke pedološke odeje ni tudi v najnižji, okoli 900 m visoki legi. Sploh je v obeh dolinah že zaradi nakopičenih morenskih, meliščnih in hudourniških nanosov premalo gladkih tal (Gams 1992). Še manj jih je seveda višje na pobočjih sicer še gozdnega pasu. Tam pa, kjer naj bi planine v prvi vrsti bile, namreč ob zgornji gozdni meji, jih domala ni. Tako so si mogli Ratečani na julijski strani urediti le dve ali tri planine, ki pa so vse dolinske. Pri tem je Jezerska dolina ugodnejša od Planiške. V njej je pravzaprav edina rateška planina (Za jezerom), ki je za govedo še danes pomembna, čeprav je onstran meje.

3.2. Klimatske osnove

Skope osnove za kmetijstvo niso v Rateški pokrajini le posledica njene goratosti, temveč tudi manj ugodnih klimatskih lastnosti, ki pa so z njo, kakor kažejo orografske padavine in temperaturni pasovi, tudi neposredno povezane. Rateška pokrajina, čeprav ni velika, dobiva zelo različno količino padavin, od dobrih 1600 mm do več kot 2800 (HMZ 1931-1990). Ne kaže pa prezreti, da je meteorološka postaja v Ratečah reprezentativna zgolj za dno glavne doline. To pa je s 1600 do 1700 mm padavin najmanj namočeno. Toliko so jih deležna tudi obdelovalna tla, ki so v celoti omejena na dno Doline. Senožeti na višjih karavanških pobočjih dobivajo že 1800 do 1900 mm padavin, medtem ko jih je Sovška planina na slemenu deležna že okoli 2000 mm. Nasprotno pa jih planine na julijski strani prejmejo letno že več kot 2200 mm, čeprav so v Jezerski dolini v precej nižji legi (900 do 1100 m). Sploh se na julijski strani padavine z višino naglo stopnjujejo, saj znašajo horizontalni gradienti okoli 100 mm/km in vertikalni tudi do 200 mm/100 m, če namreč sklepamo po izohietah, ki so rekonstruirane glede na orografijo in ustrezne gradiente (Pristov s sod., 1984).

Rateška pokrajina je znana po dolgih, mrzlih in tudi snežnih zimah. Srednja letna temperatura zraka je v Ratečah razmeroma zelo nizka, komaj $5,7^{\circ}\text{C}$, medtem ko je povprečna julijska temperatura $15,7^{\circ}$ in januarska $-4,7^{\circ}$ (HMZ 1961-1990). Nekaj nad polovico leta, od sredine aprila do druge deкаде oktobra, se temperature drže nad 5°C , kar je za rast travinja in za živinorejsko usmerjeno kmetijstvo osnovnega pomena. Za njivske kulture pa je pomembno, da trajajo temperature nad 10° že dober mesec manj, nad 15° pa le dobra dva meseca, kar opozarja zlasti na težave, ki jih ima kmetijstvo z drugim posevkom.

Mrzle zime in kratka, sveža poletja niso le posledica višje nadmorske lege Rateč, temveč tudi lege znotraj alpskega sveta, obdanega od visokogorskega obrobja. Nekdaj ekstenzivno in avtarkično kmetijstvo je sicer gojilo različne kulture, vendar s precej skromnimi donosi. Gojili so vse vrste žit, razen ajde, največ pa rži. Le v prikladnih legah je dozorela tudi koruza in v ugodnih letih fižol za zrnje. Najbolj pa sta uspevala krompir in zelje. Posebno značilno je, da se je kot drugi posevek obnesla samo repa.

Razumljivo je, da je bila živinoreja pglavitna kmetijska panoga in tudi edina, ki se je do danes še obdržala, čeprav v precej manjšem obsegu.

3.3. Raba tal

Za obravnavano alpsko pokrajino je značilna sestava zemljiških kategorij. Po franciscejskem katastru, ki vključuje celotno katastrsko občino (50,8 km²), z zamejskim delom vred, je pripadala nerodovitnemu, skalnatemu svetu dobra petina vse površine (21,5 %), gozdu pa slaba četrtna (24,3 %). Za kmetijsko rabo je ustrezala sicer dobra polovica preostale površine, vendar so zavzemali več kot tretjino pašniki (37 %) in približno sedmino travniki (13,7 %). Travnna odeja je obsegala potemtakem dobro polovico celotne občine, njiv pa je bilo komaj 2,5 %, vsega 129 ha. Na prebivalca, računano za leto 1880, je prišlo komaj 0,17 ha njivske površine, zato pa več travniške (0,91 ha) in zlasti pašniške (2,48 ha). Skromne osnove za poljedelstvo in zelo ugodne za živinorejo so več kot očitne.

Če se omejimo na vzhodni del katastrske občine, ki je tostran državne meje, je po podatkih geodetske uprave na Jesenicah njena struktura za leto 1991 naslednja. Dobro polovico vse površine pokriva nerodovitni svet (50,6 %), gozda pa je manj kot tretjina (30,6 %). Precej manj je pašnikov (8,5 %) in še manj travnikov (6,6 %), medtem ko je njiv manj kot dva odstotka (1,9 %). Vse obdelovalne zemlje ni niti desetina (8,5 %). Dejansko je niti toliko ni, kajti katastrski podatki niso ažurirani, med travnike pa je štetih tudi del senožeti. Primerjava franciscejskega in sedanjega katastra ne opozarja le na različno pojmovanje posameznih zemljiških kategorij, zlasti nerodovitnega sveta in senožeti, temveč tudi na ogozdovanje in ozelenjevanje kot zelo značilna procesa zadnjih desetletij.

3.4. Socialna sestava prebivalstva

Zelo značilna je prebivalstvena preobrazba Rateč. Med 648 prebivalci je bilo leta 1991 aktivnih kmečkih le še desetina (11 %) in med 206 gospodinjstvi so kmečka le še tri (1,5 %), pač pa je mešanih kar 47 (22,7 %), medtem ko je nekmečkih gospodinjstev daleč največ (157 ali 75,8 %). To kaže, kako izrazito se je v zadnjih desetletjih uveljavila deagrarizacija Rateč. Značilna je tudi posestna struktura gospodinjstev. Skoraj vso kmetijsko zemljo posedujejo mešana in nekmečka gospodinjstva (s kmečkim gospodarstvom) in na njih sloni celotno kmetijstvo, kajti čista kmečka jo imajo le nekaj odstotkov.

Kljub izraziti deagrarizaciji se število rateških prebivalcev ni bistveno zmanjšalo. V povojnem obdobju je nazadovalo približno za desetino. Vzrok za takšno stanje je iskati v dobri prometni legi naselja oziroma bližini delovnih mest, čeprav so Rateče

med vsemi dolinskimi naselji najbolj oddaljene od Jesenic, ki so glavno zposlitveno središče celotne Doline. Tja in v Mojstrano se dnevno vozi skoraj sto ljudi, v Kranjsko Goro več kot petdeset in približno prav toliko preko meje v Belo Peč, in tudi v Avstrijo odhaja nekaj ljudi. Vseh dnevnih migrantov je kar 240, v samih Ratečah pa je izven kmetijstva zaposlenih še 38 ljudi, 130 pa je upokojencev. V naselju je tudi nekaj nad 50 turističnih sob z več kot 120 ležišči (KS Rateče 1992). Z gosti povezano delo pa sloni predvsem na gospodinjah, kar pa poklicna statistika ne zajema.

Zaposlitvena struktura Rateč je nasploh pestra. Zaposlitev v industriji je sicer še vedno prevladujoča, čeprav nekoliko nazaduje, vendar sta pomembna tudi terciarni in kvartarni sektor, ki sta v rahlem porastu, medtem ko se je zaposlitev v kmetijstvu bistveno zmanjšala, čeprav ne v tolikšni meri, kakor kaže poklicna statistika. Namesto "zaposlitev v kmetijstvu" bi bil ustrežnejši izraz "ukvarjanje s kmetijstvom". To seveda ni zgolj le poklicno delo, temveč predvsem dodatno oziroma vzporedno. In prav na tovrstnem delu sedanje kmetijstvo pravzaprav sloni. Ekonomsko vzeto je današnje rateško kmetijstvo le še dopolnilna gospodarska panoga, poklicno pa niti to skoraj ni več. Čeprav slabi, pa je objektivno še vedno pomembna njegova vloga ohranjanja alpske kulturne pokrajine, kajti zaradi skromne intenzivnosti je kmetijstvo okoljsko še neproblematično, kar je osvetlila tudi raziskava o njegovi energijski intenzivnosti. Pri tem gre v bistvu pravzaprav za živinorejo, ki pa ni specializirana, je hkrati mlečna in mesna.

Tudi zanjo je značilno, čeprav se je še najbolj ohranila, bistveno manjše število živine. Leta 1991 je bilo v Ratečah le še 217 govedi, od tega 140 odrasle živine, medtem ko je prašičereja skoraj zamrla (še 15 prašičev). Več je sicer ovac (406 glav), a glede na nekdanjo čredo je njihovo število še veliko bolj nazadovalo kakor pri govedu. Kako malo je živine, kaže primerjava s kmetijsko površino. Na gospodinjstvo s kmečkim gospodarstvom pridejo povprečno po štiri glave govedi in osem ovac, na hektar kmetijske zemlje pa manj kot dve govedi in manj kot štiri ovce. Nizka živinorejska gostota ne kaže le na zmerno živinorejo, temveč tudi na njeno okoljsko ustreznost. Po zbranih podatkih (anketiranju) naj bi se v primerjavi s predvojnimi stanjem število živine več kot prepolovilo. Zgovoren je podatek, da oddajajo Rateče dnevno le okoli 450 l mleka in letno le okoli 16 000 kg mesa (KS 1992). Četrtna gospodinjstev s kmečkim gospodarstvom pridela zase le dovolj krompirja in del zelenjave, medtem ko vse drugo, razen seveda mleka in mesa, kupujejo.

4. ENERGIJSKA INTENZIVNOST KMETIJSTVA

4.1. Značilnosti, pomembne za razumevanje energijske gostote

Vpogled v intenzivnost in strukturo rateškega kmetijstva za leto 1993 sloni na popisu 12 gospodinjstev s kmečkim gospodarstvom, kar je četrтина vseh tovrstnih. Med njimi je tretjina večjih, tretjina srednjih in tretjina manjših. Izbrane kmetije kažejo podobno sestavo zemljiških kategorij, kakršna velja za celotno katastrsko občino. Imeti jih moremo zato za reprezentativne. Zanje je značilno, da so za slovenske razmere nadpovprečno velike. Obsegajo namreč po 28,5 ha, z razponom od 4,5 do 50 ha. Po kmetijski površini pa so precej manjše, velike povprečno po 8,8 ha, vključno s senožetni. Toda njiv kot najintenzivnejše zemljiške kategorije skoraj ni več. Imajo jih povprečno po komaj 0,36 ha, domala izključno le za lastno pridelavo krompirja.

Pri zemljiških kategorijah so senožeti poleg pašnikov za računanje energijske intenzivnosti kmetij glavna problematika. Uradna statistika jih ne pozna več, anketirane kmetije pa jih imajo povprečno po 3,71 ha, z razponom od 2,5 do 15 ha. Dejansko uporabljana površina kmetij je tako večja od obdelovalne površine za okoli 13 %. Z upoštevanjem skupnih pašnikov pa se ta poveča še za približno 2,6 %, skupno torej za več kot 15 %. V tem primeru je ustrežnejše, da govorimo o kmetijski površini in ne obdelovalni. Del naravnega gnoja in tudi mineralnih gnojil porabijo namreč tudi na senožetih in vaških pašnikih. S tem se seveda zmanjša energijska gostota, ker porabo energije razporedimo na večjo površino. Energijska gostota je zato izračunana na dva načina. Najprej po porabi energije na obdelovalno površino, kakor smo jo računali drugod po Sloveniji (upoštevajoč njive in dvokosne travnike), nato še porabo na kmetijsko površino (še z upoštevanjem senožeti pa tudi vaških pašnikov in planin, in sicer glede na število živine, ki jo posamezne kmetije tam pasejo). Vprašanje pa je, kolikšen del senožetnega sveta dejansko še kosijo, ker se čedalje bolj zarašča. O tem pa ni zanesljivih podatkov.

Kljub izraziti deagrarizaciji se število rateških prichivalcev ni bistveno zmanjšalo. V povojnem obdobju je naraslo približno za desetino. Vzrok za takšno stanje je iskati v dobri prometni legi, naseleja oziroma bližini delovnih mest, čeprav so Rateče

4.2. Stopnja in razpon energijske intenzivnosti kmetij

Poglavitna značilnost je, da se je rateško kmetijstvo v zadnjih desetletjih strukturno bistveno spremenilo. Iz mešanega živinorejsko-poljedelskega je postalo domala čisto živinorejsko. Hkrati se je intenziviralo, vendar ne pretirano, prej bi rekli, da je zmerno intenzivno. Takšno ni le znotraj alpskega sveta, temveč tudi v primerjavi z drugimi deli Slovenije. Zaradi njihove obmejne lege in dvolastniške sestave pa je razvoj Rateč nekoliko drugačen od razvoja v drugih delih Zgornje Savske doline.

Tabela: Energijska intenzivnost kmetij* v Ratečah leta 1993

Oznaka kmetije	Skupno vsi vnosi v GJ	V GJ/ha obdel. površine	V GJ/ha kmet. površine **	Brez električne v GJ	energije obd. površine v GJ/ha
1	79,28	19,82	5,92	23,67	5,92
2	101,84	14,55	6,08	42,54	6,08
3	73,05	16,23	3,90	17,44	3,90
4	113,15	32,33	11,97	53,85	15,38
5	89,09	17,84	4,46	44,57	8,91
6	111,42	46,42	22,32	55,81	22,32
7	79,66	18,97	2,41	24,05	5,73
8	133,37	13,75	3,61	57,77	5,96
9	56,28	12,51	2,27	22,68	5,04
10	87,40	33,61	5,38	48,42	18,62
11	223,36	13,54	5,88	117,52	7,12
12	203,25	11,96	4,87	97,41	5,73
Povprečno	112,60	16,88	5,16	44,83	7,48

*Gospodinjstva s kmečkim gospodarstvom (čista kmečka, mešana, nekmečka)

**Upoštevana je vsa površina, ne glede na delež opuščenih senožeti

Glede na vso energijo, vloženo v obdelovalno zemljo, dosega energijska gostota preučenih kmetij povprečno 16,9 GJ/ha in glede na energijo, vloženo v kmetijsko zemljo, pa 5,2 GJ/ha (glej tabelo). Prvo uvršča rateško kmetijstvo komaj še med intenzivne oziroma med "sodobne nižinske kmetije" tudi po načinih kmetovanja v svetu, kakor ga je razvrstil Slesser. Z ekološkega vidika, ki nas predvsem zanima, pa intenzivnost rateškega kmetijstva komaj presega Slesserjev prag. Glede na večjo občutljivost alpskega okolja, ki ta prag znižuje, ga presega seveda za več. Tako pa je le na prvi pogled, če namreč ne upoštevamo strukture vložene energije. Predno pa jo razčlenimo, si oglejmo, kakšen je energijski obseg obravnavanih kmetij. Skoraj polovica namreč obravnavanega praga ne dosega, kajti njihov energijski razpon je zelo velik. Sega od komaj 11,96 GJ/ha do 46,42 GJ/ha. Razlike med kmetijami so

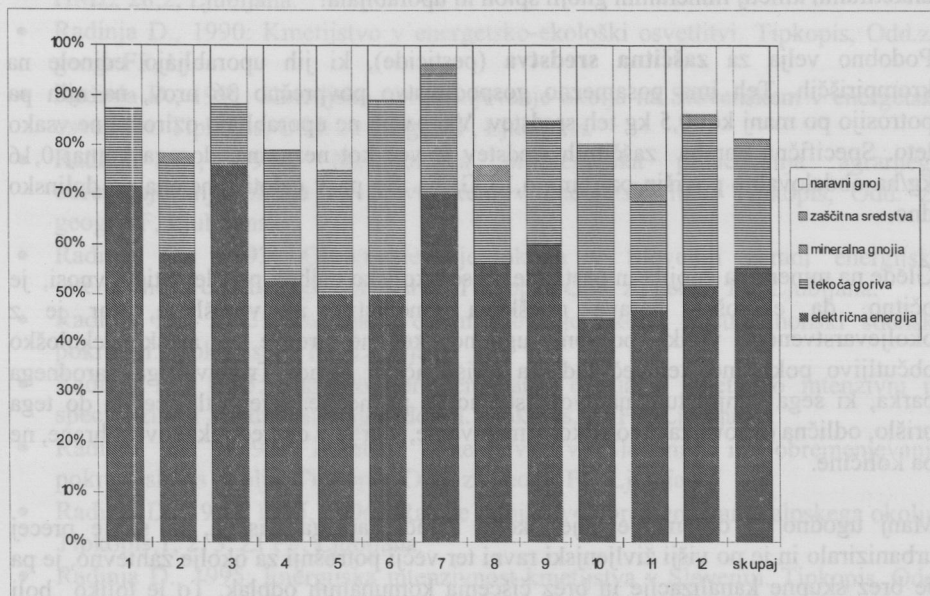
torej zelo očitne, skoraj v razmerju 1:4 (brez upoštevanja električne energije skoraj 1:7). Tolikšno neizenačenost tolmačimo predsem kot odraz povojnega razvoja našega kmetijstva, ki se je v socialističnih razmerah razvijalo na poseben način. Tehnološko se je sicer izpopolnjevalo in se tudi po socialni strukturi spreminjalo, vendar ob praktično nespremenjeni posestni sestavi, kar pa je bistveno. Ta je na splošno sicer drobna, vseeno pa različna. Uveljavljeni razvoj se je namreč izognil socialnim pretresom, namreč propadu manjših kmetij in nastanku večjih, kajti v povojnih družbenih razmerah kmetijstvo še zdaleč ni bilo izpostavljeno tržnim oziroma ekonomskim zakonitostim tako, kakor npr v zahodni Evropi. Tej preobrazbi se je naše kmetijstvo domala v celoti izognilo, proces pa je očitno le odrinjen. Odtod je značilna ne le posestna, temveč tudi socialna in ekonomska struktura naših kmetij, ki je zelo različna že po posameznih vaseh. Medtem ko je po porabi skupne energije (brez upoštevanja električne) nekatere kmetije mogoče uvrstiti med primitivne (do 2 GJ/ha), so druge marginalne (2 do 5 GJ/ha), tretje razvite (5 do 20 GJ/ha) in četrte zelo intenzivne (nad 20 GJ/ha), če namreč uporabimo klasifikacijo, ki jo je postavil Slesser, ko je prikazal različno intenzivne načine kmetovanja po svetu. Pri tem je značilno, da se razpon, kakršen je v svetovnem obsegu, kaže v slovenskem kmetijstvu že po posameznih vaseh.

4.3 Energijska struktura kmetij

Alpski tip kmetijstva, kakršnega predstavljajo Rateče, se tudi energijsko v marsičem razlikuje od tipov, kakršne smo doslej spoznali v drugih delih Slovenije.

Med štirimi skupinami energijskih vnosov (naravni gnoj, mineralna gnojila z zaščitnimi sredstvi, tekoče gorivo, električna energija) je značilno, da odpade v Ratečah na **električno energijo** več kot polovica vseh vnosov. Ta delež je nesorazmerno velik, kakršen v drugih delih Slovenije ni pogost. Očitno ga ne gre povezati le z alpsko klimo, temveč veliko bolj s tem, da je poraba drugih oblik energije skromnejša, zlasti mineralnih gnojil in zaščitnih sredstev, kar delež električne energije poveča. Če pa delež električne energije, kot ekološko neproblematične, odštejemo, se skupni vnosi bistveno zmanjšajo, s tem pa tudi energijska gostota, ki se zniža pod že omenjeni prag. Zniža se namreč na 7,48 GJ/ha obdelovalne zemlje oziroma na 5,16 GJ/ha kmetijske. To pa je za dvakrat oziroma trikrat manj od Slesserjevega praga, kar pomeni, da rateško kmetijstvo tudi po tej metodologiji okoljsko nikakor ni sporno. Tako je tudi v primeru, da odštejemo vsaj tretjino senožeti, ki so po približni oceni že opuščene. A to dvigne energijsko gostoto kvečjemu za tretjino, na približno 11 GJ/ha za obdelovalno zemljo in 7 GJ/ha za kmetijsko.

Graf: Energijska struktura kmetij v Ratečah 1993 v %

Naslednje, kar je pri strukturi vložene energije pomembno, je delež, ki odpade na **naravni gnoj**. Povprečno znaša dobro petino vse vložene energije (18,8 %). Že zaradi razmeroma nizke živinorejske gostote je očitno, da poraba naravnega gnojla okolja ne preobremenjuje in ne more biti vprašljiva. To potrjujejo tudi analize tekoče in talne vode. V njej so nitrati precej nižji od dopustne koncentracije za pitno vodo, saj praviloma ne presegajo tretjine MDK ($< 15 \text{ mg NO}_3^-/\text{l}$).

Nadalje je značilno, da tudi poraba **tekočih goriv** na hektar obdelovalne površine ni posebno velika. Povprečno dosega četrtno (25,1 %) vse porabljene energije. Manjšo porabo povezujemo z manj intenzivnimi travniki in senošetmi, kajti njiv kot najintenzivnejše zemljiške kategorije domala ni več.

Med posebnostmi rateškega kmetijstva je izredno nizka poraba **mineralnih gnojil**. Če bi sklepali le po tem, bi rekli, da je docela ekstenzivno. Vzroka za manjšo porabo sta predvsem dva. Njive, ki jih terjajo največ, so domala v celoti opustili, na travnikih pa mineralna gnojila praviloma nadomeščajo z naravnim gnojem, ki ga je v živinorejsko usmerjenem kmetijstvu razmeroma veliko. Preučene kmetije so jih porabile le 1500 kg, kar je povprečno po 125 kg mineralnih gnojil, torej komaj 18,5 kg na hektar obdelovalne površine oziroma 3,1 GJ/ha, kar ni niti odstotek vse porabljene energije! Specifična poraba je tako nizka, da jo lahko zanemarimo. Nekaj mineralnih gnojil so

sicer porabili tudi na vaških pašnikih, ki pa tu niso všteta, vendar pa polovica anketiranih kmetij mineralnih gnojil sploh ni uporabljala!

Podobno velja za **zaščitna sredstva** (pesticide), ki jih uporabljajo edinole na krompiriščih. Teh ima posamezno gospodinjstvo povprečno 36 arov, na njih pa potrosijo po manj kot 0,5 kg teh sredstev. Vsi pa jih ne uporabljajo oziroma ne vsako leto. Specifična poraba zaščitnih sredstev je več kot neznatna, dosega komaj 0,16 kg/ha obdelovalne površin oziroma 0,15 GJ/ha. So pa v celoti omejena na dolinsko dno.

Glede na mineralna gnojila in pesticide, ki so okoljsko najbolj problematični vnosi, je očitno, da ekološka narava rateškega kmetijstva ni vprašljiva, kar je z okoljevarstvenega vidika posebno ugodno, ker ne gre le za alpsko, ekološko občutljivo pokrajino, temveč tudi za turistično in zaradi Triglavskega narodnega parka, ki sega vanjo, tudi naravovarstveno. So pa neonesnažena tla, če bo do tega prišlo, odlična osnova za "biološko" kmetovanje, kjer je v ospredju kakovost hrane, ne pa količine.

Manj ugodno je obremenjevanje okolja zaradi samega naselja, ki se je precej urbaniziralo in je po višji življenjski ravni ter večji potrošnji za okolje zahtevno, je pa še brez skupne kanalizacije in brez čiščenja komunalnih odpadkov. To je toliko bolj neugodno, ker gre za povirni svet in bližnje zaledje Zelencev, izvira Save Dolinke.

LITERATURA IN VIRI

- Althaus D., 1984: Die Oekologie des Dorfes. Berlin.
- Bohinec V., 1935: K morfologiji in glaciologiji Rateške pokrajine. Geogr. vest. 11, Ljubljana.
- Gams I., 1992: Prispevek k mladokvartarni geomorfologiji v Zgornjesavski dolini. Geogr. zb., 31, GI SAZU, Ljubljana.
- Lampič B., 1995: Kmetijsko obremenjevanje okolja na Kranjskem polju v energetski osvetlitvi na primeru naselja in katastrske občine Spodnji Brnik. Dipl. nal., Odd. za geogr. FF, Ljubljana.
- Leach G., Slessor M., 1973: Energy Equivalents of Network Inputs to Agriculture, Statclyde University.
- Lovrenčak F., 1986: Zgornja gozdna meja v Julijskih Alpah, Geogr. zb. 25, GI SAZU, Ljubljana.
- Melik A., 1954: Slovenski alpski svet, Slov. mat., Ljubljana.
- Petrič M., 1990: Rateče, zgodovina vasi, Kult. in nar. spomeniki Slovenije, Ljubljana.

- Pristov I., s sod., 1984: Prikaz izdelave vodne bilance na Savi Dolinki, Razprave HMZ, 28,2, Ljubljana.
- Radinja D., 1990: Kmetijstvo v energetske-ekološki osvetlitvi. Tipkopis, Odd.za geogr.FF, Lj.
- Radinja D., 1991: Kmetijsko obremenjevanje okolja na Slovenskem v energetske osvetlitvi. Tipkopis, Odd. za geogr. FF, Ljubljana.
- Radinja D., 1992: Metodološka problematika preučevanja agrarnega obremenjevanja okolja na Slovenskem v energetske luči. Tipkopis, Odd. za geogr.FF, Ljubljana.
- Radinja D., 1993: Obremenjevanje okolja v Sloveniji zaradi energijske intenzivnosti družbenega kmetijstva. Tipkopis, Odd. za geogr. FF, Ljubljana.
- Radinja D., 1993: Kmetijsko obremenjevanje okolja v subpanonski sotelski pokrajini. Tipkopis, ZI FF, Ljubljana.
- Radinja D., 1993: Agrarno obremenjevanje okolja v kmetijsko intenzivni in specializirani Spodnji Savinjski dolini. Tipkopis, ZI FF, Ljubljana.
- Radinja D., 1994: Zasebno kmetijstvo v Sloveniji in obremenjevanje pokrajinskega okolja. Tipkopis, Odd. za geogr. FF, Ljubljana.
- Radinja D., 1994, 1995, 1996:, Rateče in njihovo obremenjevanje alpskega okolja. Tipkopis, 1, 2, 3, ZI FF, Ljubljana.
- Radinja D., 1995: Energijska intenzivnost kmetijstva v Sloveniji. Tipkopis, Odd. za geogr. FF, Ljubljana.
- Radinja D., 1996: Kmetijsko obremenjevanje okolja v Spodnjem Podravju s Prlekijo v energijski in nitratni osvetlitvi. Zbornik Sp. Podravje s Prlekijo, 17. zbor.slov. geogr., Ptuj 23. - 26. okt. 1996, Ljubljana.
- Rejec Brancelj I., 1994: Agrarnogeografska problematika Koprškega primorja z vidika varstva okolja. Geographica Slovenica, 26, Ljubljana.
- Sitar M., 1996:, Agrarno obremenjevanje okolja v Deželi v energijski luči na primeru Poljč, Hraš in farne v Poljčah. Dipl. nal., Odd. z geogr. FF, Ljubljana.
- Slessor M., 1975: Energy Requirements of Agriculture; Food, Agriculture and the Environment and Man, 2, Glasgow-London.
- Smrekar A., 1995: Okoljevarstvena problematika agrarne rabe tal na Ljubljanskem barju v energetske osvetlitvi na primeru Črne vasi. Dipl. nal., Odd.za geogr. FF, Ljubljana.
- KS, 1992, Občina Rateče - Planica da ali ne? Krajevna skupnost Rateče.

A CASE STUDY OF AGRICULTURAL POLLUTION IN SLOVENIAN ALPINE WORLD

Summary

A rural settlement, Rateče, with approximately 600 residents, which is located on the bottom of an Alpine valley at the altitude of 860 m, has been typical of intense abandoning of agrarian activities and urbanization in the past few decades. Three quarters of the total 207 households are non-agricultural already now, almost one quarter are mixed, and less than two percent are pure agricultural households. Most of the active population are employed in the nearby settlements, above all in the manufacturing industry, and partly also in the tertiary and quaternary activities, including tourism. Rateče lies in the northwesternmost corner of Slovenia, almost on the meeting point of the three state borders and, thus, about fifty residents daily commute to their jobs to the neighbouring Italy and Austria. Thanks to the favourable transport position and the proximity of jobs, the number of inhabitants has declined by less than a tenth in the post-War period. Thus, the agriculture has become a supplementary economic activity only, and such is also tourism. Due to only moderate natural bases (cooler climate and mountainous landscape), the pure agrarian activity (land cultivation) has been almost completely abandoned, while the animal husbandry has continued in a limited extent.

Since there is only a tenth of active agrarian population, the majority of agriculture is based on mixed households or on the afternoon work in agriculture of those who are regularly employed elsewhere. Besides on the valley bottoms, cultivated lands (meadows) occur only on such locations where machine mowing is feasible, while on more remote and also higher and steeper locations, overgrowing with trees and greening have begun. Besides the mixed households (worker-peasants), it is the mechanization which is the decisive factor granting the continuity of agriculture. Moreover, it is interesting that in the post-War abandoning of agrarian activities accompanied with depopulation and urbanization, the land-ownership structure did not change but remained fragmented. Namely, in the socialist social conditions, farms did not grow larger at the cost of smaller ones. The next characteristic is that the agriculture in this area has become only moderately intensive. Namely, it uses extremely small quantities, also for Slovenian conditions, of mineral fertilizers (30 kg/ha) and pesticides (0.16 kg/ha), and larger quantities of manure and liquid fuels; but it consumes electric energy the most of all.

In the study where the intensity of agriculture was determined on the basis of energy inputs calculated by means of Slessor's (1975) equivalents, it has been established that the total inputs amount to approximately 17 GJ/ha of agrarian land, but it has been electric energy that has accounted for more than a half of the total consumed energy. Were it deduced from the total sum because it is ecologically non-problematic, the

energy intensity of agriculture amounts only to 7,5 GJ/ha. This is less than the threshold (15 GJ/ha) above which the environmental pollution of individual farms is presumed to spread around. Viewed from this standpoint, the current level of cattle rearing is completely non-problematic, which is also supported by the low level of animal density (2 cows and 4 sheep per one hectare of farming land). That the agriculture has not polluted the environment so far is also shown by the analyses of water. Nitrate concentrations in it are considerably lower than the permitted concentrations for drinking water, since they do not, as a rule, exceed one third of the maximum permitted concentration ($<15\text{mg NO}_3/\text{l}$). The existing agriculture is not questionable ecologically but economically. Owing to the hitherto unpolluted environment, there are good competitive possibilities for the biological farming.

Much less favourable is environmental pollution due to the settlement which has already become rather urbanized. By the higher standard of living and greater consumption it is already quite demanding of the environment; besides, it still lacks the common sewage system and sewer treatment. This is, moreover, quite a problem because this is the headwaters' area and the closer catchment area of the Sava source, the central Slovenian river.

SOIL CHARACTERISTICS ON THE SLOPE OF TIČNICA AT RAKEK

Abstract

Soil depths change in short distances on the karstic surface. This has been also confirmed by an investigation performed on Tičnica hill at Rakek in the Notranjska valley system where the soil depths vary between 20 and 110 cm. This is due to the tectonically broken and corroded dolomite. On the locations where deeper fissures occurred in dolomite parent material, the soil is deeper. In such deeper profiles, reddish clay Brz horizons occur. From profile morphology, the position of horizon, and gentle slopes a conclusion has been derived, that clay particles are the insoluble residue of parent material weathering, that have remained in the place of origin.

Key words: Soil depth; Parent material; Red clay Brz horizon; Rakek; Notranjska valley system.

ZNAČILNOSTI PRSTI NA POBOČJU TIČNICE NA RAKEKU

Franc Lovrenčak*

Izvleček

UDK 911.2:631.47=863(497.4 Rakek)

Globina prsti se na kraškem površju spreminja na kratke razdalje. To so potrdila tudi proučevanja na vzpetini Tičnica na Rakeku v Notranjskem podolju. Tu se globina prsti spreminja od 20 do 110 cm. Vzrok je v tektonski pretrtosti in korozijski razjedenosti. Tam, kjer so nastali globji žepi v dolomitni matični podlagi, je prst globlja. V globjih profilih se nahaja rdečkast in glinast Brz horizont. Zgradba profila, lega horizonta in položna pobočja navajajo na sklep, da so glinasti delci netopen ostanek preperavnja matične podlage, ki so ostali na mestu nastanka.

Ključne besede: Globina prsti, matična podlaga, rdeči glinasti Brz horizont, Rakek, Notranjsko podolje.

SOIL CHARACTERISTICS ON THE SLOPE OF TIČNICA AT RAKEK

Abstract

Soil depths change in short distances on the karstic surface. This has been also confirmed by an investigation performed on Tičnica hill at Rakek in the Notranjsko valley system where the soil depths vary between 20 and 110 cm. This is due to the tectonically broken and corroded dolomite. On the locations where deeper fissures occurred in dolomite parent material, the soil is deeper. In such deeper profiles, reddish clay Brz horizons occur. From profile morphology, the position of horizon, and gentle slopes a conclusion has been derived, that clay particles are the insoluble residue of parent material weathering, that have remained in the place of origin.

Key words: Soil depth; Parent material; Red clay Brz horizon; Rakek; Notranjsko valley system.

* Dr., izr. prof., Oddelek za geografijo, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, Aškerčeva 2, SI 1000 Ljubljana, Slovenija

1. UVOD

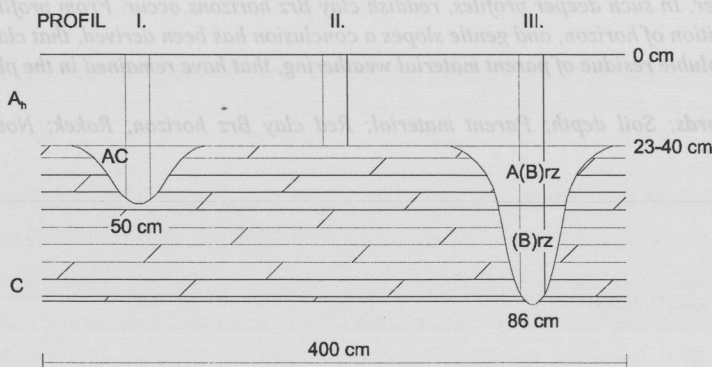
Kraško pokrajino ločujejo od nekraške zlasti reliefne in vodne razmere, saj sta površinska izoblikovanost in voda na zunaj zelo vidna pokrajinska dejavnika. Podrobno proučevanje pa pokaže, da med ločevalne dejavnike poleg reliefa in vode sodi tudi na zunaj manj vidna prst.

Da bi bolje spoznali značilnosti prsti kot sestavnega dela kraške pokrajine, smo jih vzorčno prouevali na pobočju Tičnice na Rakeku. V ospredju je bilo dvojje vprašanj; prvo se je nanašalo na spreminjanje globine prsti na kraškem površju in drugo na avtohtonost ali alohtonost rdečkastega glinastega horizonta v spodnjem delu profila globokih prsti. Ali je glina v tem horizontu ostala na mestu nastanka, kot ostanek preperevanja matične osnove, ali je bila vanj prinešena?

2. METODE DELA

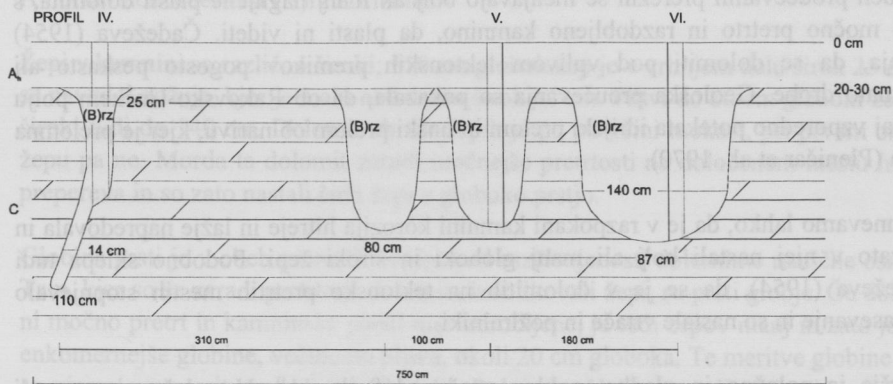
Na terenu smo podrobno proučili šest profilov prsti na dveh prerezih skozi odejo prsti. Prvi je bil za staro Osnovno šolo na jugozahodni strani Tičnice v nadmorski višini 470 m in drugi v novi rakovski soseski na jugovzhodnem pobočju Tičnice v višini okoli 580 m. V prvem prerezu so bili podrobno proučeni trije profili na razdalji štirih metrov in v drugem tudi trije profili na razdalji sedmih metrov in pol (sliki 1 in 2).

Slika 1: Prerez skozi odejo prsti na Tičnici (1.prerez)

Osnutek: dr. Franc Lovrenčak
Izdela: Veronika Leskovšek
FF, Oddelek za geografijo, 1995

Slika 2: Prerez skozi odejo prsti na Tičnici (2.prerez)

Pri terenskem delu smo izmerili globino prsti, opisali morfologijo profila in iz vseh horizontov vzeli vzorce za laboratorijsko analizo. Barvo smo določili na ovlaženem vzorcu po Munselovem atlasu. Mehanska analiza prsti: vzorci so bili pripravljene z 0,4n raztopino natrijevega pirofosfata ($\text{Na}_2\text{H}_2\text{P}_2\text{O}_7$), posamezne frakcije so bile določene s pipetno metodo, teksturni razredi pa po mednarodnem teksturnem trikotniku. Reakcija prsti je bila izmerjena z digitalnim pH metrom (v KCl). Delež prostega CaCO_3 smo določili s Scheiblerjevim kalcimetrom. Delež organske snovi pa je bil določen po metodi Walkley-Blacka (Lovrenčak, 1979).

3. PEDOGENETSKI DEJAVNIKI

Tičnica je 664 m visoka vzpetina, ki se dviga na vzhodni strani Rakovsko-Unškega polja, nad (90-110 m), suhi dolini podobno reliefno vrzeljo, po kateri je speljana cesta med Rakekom in Cerknico. Nahaja se v nizu vzpetin, ki se dvigajo severno od Rakovsko-Unškega polja (vanj spadata še npr. Orlek in Srnjak). Niz se nadaljuje proti Cerkniskemu polju. Podobne vzpetine se dvigajo tudi vzhodno od Rakovsko-Unškega polja: Kilovec, Lisec, Blaževac in južno od njega: Peščenik, Rakovski grič in Čukov grič.

Tako, kot je ves predel Rakovsko-Unškega polja iz zgornje triasnega dolomita, je tudi Tičnica iz te kamnine. Prevladuje fino kristalasti, sivi, svetlosivi do skoraj beli dolomit (Čadež, 1954).

V obeh proučevanih prerezih se menjavajo bolj ali manj nagnjene plasti dolomita, s tako močno pretrto in razdobljeno kamnino, da plasti ni videti. Čadeževa (1954) navaja, da se dolomiti pod vplivom tektonskih premikov pogosto peskasto ali moknato drobe. Geološka proučevanja so pokazala, da ob Rakovsko-Unškem polju skoraj vzporedno potekata idrijski prelom in unški prelom ob narivu, kjer je prelomna cona (Pleničar et al., 1970).

Domnevamo lahko, da je v razpokani kamnini korozija hitreje in lažje napredovala in so zato v njej nastali bolj ali manj globoki in široki žepi. Podobno sklepa tudi Čadeževa (1954), da se je v dolomitih na tektonsko pretrtih mestih stopnjevalo zakrasevanje in so nastale vrtače in požiralniki.

Površje je položno in gladko, naklon znaša od 9 do 11°. Vsa deževnica zaradi prepustnosti kamnine pronikne v tla tako, da ni površinsko tekoče vode.

Podnebje Rakovsko-Unškega polja, na obrobju katerega se nahaja Tičnica je zmerno celinsko, na kar kažejo podatki o temperaturah in padavinah iz najbližje meteorološke postaje, ki je v Planini. Srednja letna temperatura znaša 9,0°C. Srednja januarska temperatura je -1,1°C in srednja temperatura najtoplejšega meseca (julij) 18,9°C. Letna količina padavin znaša 1821 mm (Pučnik, 1980).

Temperature, ki jih navaja Habič (1980) za Cerkniško dolino, so nekoliko nižje, saj znaša srednja letna temperatura okrog 8°C, januarska okrog -2°C in julijska okrog 17°C. Na leto pa pade povprečno od 1500 do 1700 mm padavin. Na Rakovsko-Unškem polju bodo zaradi vmesne nadmorske višine, temperature in padavine verjetno vmes med Planino in Cerkniško dolino.

4. ZNAČILNOSTI PRSTI

Na delih Tičnice, kjer smo merili globino prsti se ta zelo spreminja. V prvem proučevanem prerezu na razdalji štirih metrov sega prst najmanj 33 in največ 86 cm globoko (slika 1). Profil prsti sestavlja temen A horizont, ki se večinoma nahaja na dolomitni matični osnovi. Tam, kjer so se v dolomitni matični osnovi izoblikovali žepi pa se nahaja pod njim v plitvem žepu prehodni AC horizont in v globokem žepu prehodni A(B)rz in pod njim (B)rz horizont.

Podobno je tudi v drugem prerezu. Tu je na razdalji sedmih metrov in pol prst globoka 20-110 cm (slika 2). Zgradba profila je večinoma enostavna. Svetlo rjavi A horizont

se nahaja na C horizontu dolomitne matične osnove. Le v žepih, tukaj so štirje, je pod A horizontom rdečkast (B)rz horizont.

Žepi v kamnini so različno široki; 110 cm globok žep je v vrhnjem delu širok 25 cm in se navzdol zožuje, kjer je malo nad dnom širok 14 cm. Plitvi do 86 cm globoki žepi so široki tudi do 140 cm. Dolomit ob teh žepih je po površini mokast, pri prvem ozkem žepu pa ne. Morda ta dolomit zaradi močnejše pretrtosti na določenem mestu hitreje prepereva in so zato nastali širši žepi z globoko prstjo.

Globina prsti je v obeh prerezih odvisna od razčlenjenosti dolomitne matične osnove. Tam, kjer so se zaradi pretrtosti dolomita izoblikovali žepi, so prsti globlje. Če dolomit ni močno pretrt in kamninske plasti niso zdrobljene, je tudi žepov manj in zato je prst enkomernejše globine, večinoma plitva, okoli 20 cm globoka. Te meritve globine prsti se ujemajo z meritvami na robnih delih Rakovsko-Unškega polja, kjer je v žepih v dolomitu prst globoka do 110 cm (Lovrenčak, 1989).

V obeh proučevanih prerezih se v žepih, kjer je globoka prst, nahaja v spodnjem delu profila, rdečkast, glinast horizont.

V prvem prerezu se ta horizont pojavi v globini 45 cm in sega do 86 cm. Po teksturi je glinast (45,7% gline in 39,3% melja), reakcija je nevtralna in vsebuje le malo prostega kalcijevega karbonata in organske snovi (tabela 1, profil III, (B)rz horizont).

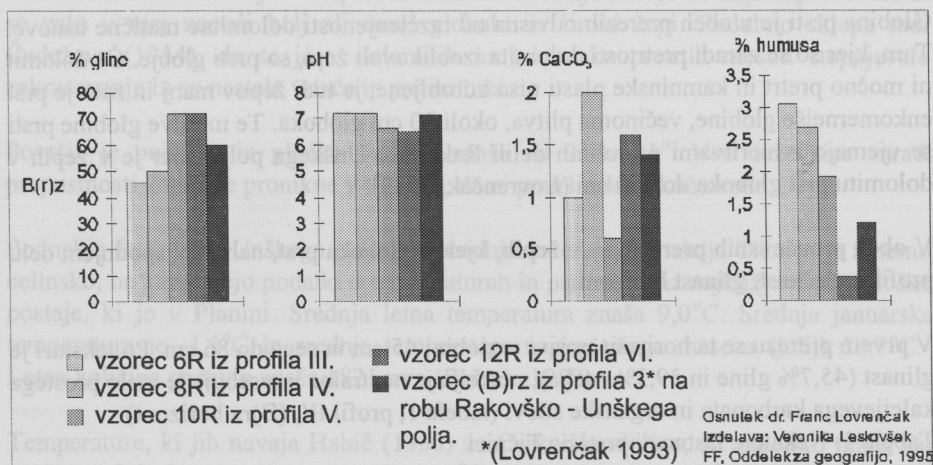
Tabela 1: Nekatere lastnosti prsti na Tičnici

štev. prof.	štev. vzor.	hori- zont	globina v cm	grobi pesek %	drobni pesek %	melj %	gli- na %	teks- tura	pH v KCl	% CaCO ₃	% hu- musa
I	1R A		0-23	21,5	17,9	38,5	22,1	GI	7,38	27,4	8,04
	2R A/C		23-50	29,0	20,6	35,3	15,1	GI	7,43	29,0	7,66
II	3R A		0-40	20,3	15,7	43,4	20,6	GI	7,39	21,6	8,8
III	4R A		0-33	29,0	2,4	46,6	22,0	MGI	7,41	13,8	5,74
	5R A(B)rz		33-45	4,4	24,0	45,3	26,3	MG	7,21	2,4	4,98
	6R (B)rz		45-86	1,9	13,1	39,3	45,7	G	7,23	1,0	3,06
IV	7R A		0-20	8,7	15,4	44,0	31,9	IG	7,18	4,4	5,74
	8R (B)rz		20-110	1,3	13,6	34,9	50,2	G	7,23	2,0	2,68
V	9R A		0-20	16,0	18,1	37,8	28,1	IG	7,66	22,2	6,13
	10R (B)rz		20-80	1,2	6,7	19,6	72,5	G	6,62	0,6	1,91
VI	11R A		0-30	5,0	17,6	41,9	35,5	IG	6,20	0,4	4,21
	12R (B)rz		30-87	0,6	2,1	25,4	72,5	G	6,53	1,6	0,38

Teksturni razredi: GI-glinasta ilovica, MGI-meljasto glinasta ilovica, MG-meljasta glina, G-glina, IG-ilovnata glina.

Po reakciji, deležu prostega kalcijevega karbonata in deležu organske snovi (slika 3) so mu podobni glinasti horizonti v drugem prerezu skozi odejo prsti (tabela 1, profili IV,V,VI, (B)rz horizonti). Opaznejša razlika je le v deležu glinastih delcev, ki je tu precej večji (50-72% gline in 19,6-34,9% melja). Tu se glinast horizont začne v globini 20-30 cm in sega do 80-110 cm.

Slika 3: Primerjava med nekaterimi lastnostmi prsti na Tičnici in robu Rakovško-Unškega polja

Rdečkast, glinast horizont se nahaja tudi v globokih prsteh na robnih delih in na dnu Rakovsko-Unškega polja. S proučevanimi horizonti bomo primerjali le horizonte na robu tega polja, ker morfologija profila prsti na dnu polja kaže, da gre zelo verjetno pri njih za drugačno genezo.

V horizontih na robu Rakovsko-Unškega polja je podobno visok delež glinastih delcev (55-65%) kot v prsteh na Tičnici (Lovrenčak, 1989, 1993).

Rdečkast, glinast horizont se nahaja v prsteh na dolomitu tudi drugod v Sloveniji (Gregorič, 1969; Stepančič, 1975). Primerjava pokaže, da vsebujejo ti horizonti na Tičnici in robnih delih Rakovsko-Unškega polja podobno visok delež glinastih delcev kot horizonti v prsteh na dolomitu na Dolenjskem (tabela 2). To kaže na podobno genezo prsti na dolomitu v obeh delih Slovenije.

Tabela 2: Delež glinastih in meljnatih delcev v spodnjih horizontih prsti

	% gline	% melja
Rdečerjava glina na Tičnici	45 - 72%	19 - 30%
Rdečerjava glina na robu Rakovsko-Unškega polja	55 - 65%	17 - 29%
Rdečerjava glinana dolomitu na Dolenjskem (Stepančič, 1975)	50 - 90%	manj kot 30%

Postavlja se vprašanje nastanka takih prsti in nastanka tega glinastega horizonta. Stepančič (1975) navaja, da so Racz et al. ugotavljali, da sta glina in meljasto glinasta ilovica v prsteh na celinskem krasu Hrvaške istega porekla, in da je slojevitost v prsti posledica postopne sedimentacije in sortiranja ter različne stopnje procesov izpiranja gline.

Proučevanja prsti na triasnem dolomitu pri Grosupljem, ki jih je opravila Gregoričeva (1969) so pokazala, da so rdečkasto rjavi glinasti horizonti avtohtoni in alohtoni. Avtohtoni se nahajajo v prsteh na platojih gričev. Alohtoni pa v prsteh na dnu podolja od Šmarja čez Grosuplje proti Novemu mestu, kamor je bila erozijsko iz višjih leg prenešena rdeče rjava glina.

Proučevanja prsti na robu Rakovsko-Unškega polja (Lovrenčak, 1989) so pokazala, da je tudi tu rdečkast, glinast horizont avtohton. Tudi lastnosti prsti na Tičnici kažejo na tak zaključek.

Že sama morfologija profila prsti, ko se rdečkast, glinast horizont nahaja v bolj ali manj širokih žepih, kaže na to. Ob razpokanem in zdrobljenem dolomitu je korozija hitreje napredovala in zato se je tu bolj kopičil preobražen, netopen ostanek preperevanja dolomita, kot na bolj čvrsti skali.

Prsti se nahajajo tudi na položnem pobočju tako, da je malo verjetno, da bi erozija nanesla glinaste delce v ponekod ozke in okoli 100 cm globoke žepe. V profilu prsti tudi ni videti znakov izpiranja gline od zgoraj navzdol.

Na osnovi vsega tega sklepamo, da je tudi v prsti na Tičnici, spodnji rdečkasto rjav, glinast horizont avtohton, da predstavlja netopni ostanek razpadanja dolomita in, da ga lahko označimo kot horizont rezidija - (B)rz.

LITERATURA

- Čadež N., 1954: Geologija ozemlja med Planinskim in Cerknjskim poljem. Elaborat: Vodnogospodarske osnove porečja Ljubljane. Prirodne osnove. Geologija. Ljubljana.
- Gregorič V., 1969: Nastanek tal na triadnih dolomitih. Geologija 12. Ljubljana.
- Habič P., 1981: Geografska podoba Cerknjske doline in njene okolice. Notranjski listi II. Cerknica.
- Lovrenčak F., 1979: Laboratorijske analize prsti. Ljubljana.
- Lovrenčak F., 1989: Pedogeografske razmere na krasu (na dveh primerih). Dela 6, Ljubljana.
- Lovrenčak F., 1995: Pedogeographic characteristics of the Rakovsko-Unsko polje. Acta carsologica XXIV, Ljubljana.
- Munsell soil color chart, 1992. New York.
- Pleničar et al. 1970: Tolmač za list Postojna L 33-77. Beograd.
- Pučnik J., 1980: Velika knjiga o vremenu. Ljubljana.
- Stepančič D., 1975: Pokarbonatna tla na dolenskem dolomitnem področju. Zbornik Biotehnične fakultete 25, Ljubljana.

SOIL CHARACTERISTICS ON THE SLOPE OF TIČNICA AT RAKEK

Summary

Besides the surface forms and hydrological characteristics, soils are those that also rank among the distinctive karstic factors. To become better acquainted with the characteristics of soil as a natural factor of the karstic landscape, a sample study has been performed, of the soil on the slopes of Tičnica at Rakek, northeast of Postojna. Two questions were of special interest: the first one referred to the variation of soil depths, and the other one, to the origin – autochthon or allochthon – of the reddish clay horizon in the bottom section of soil profiles.

On the terrain, six profiles on two cross-sections of the soil cover were thoroughly investigated. The first one was on the southwestern slope, at the altitude of 470 m above sea level, and the other one on the southeastern slope, at the altitude of about 580 m. During the field work, soil depths were measured, profile morphologies described, and samples for the lab analyses were taken from all horizons. In the laboratory, the following items were specified: mechanical composition, reaction, the

percentage of free Calcium and the percentage of organic matter. The colour of a moistened sample was determined according to the Munsel atlas.

Tičnica is a 664 m high elevation rising on the eastern side of the Rakovško-Unško polje. It is one in a series of elevations which rise above the polje and continue towards the Cerknjško polje. It consists of the upper Triassic dolomite with the prevailing grey to nearly white dolomite which forms the parent material of soil. The bedrock is well fissured and broken owing to tectonic shifts. Our anticipation has been that corrosion is more aggressive in the fissured and broken rocks, which results in more or less deep and wide fissures. The surface is gently sloping and smooth, and the inclination amounts to 9-11°.

The climate is moderate continental which is supported by the data from a nearby meteorological station at Planica. The mean annual temperature amounts to 9°C, the mean January temperature is -1.1°C, and the mean temperature of the warmest month, July, is 18.9°C. Annual precipitations amount to 1821 mm.

On both slopes where soil depths were measured, the latter vary a lot. On the first slope, within a distance of four meters, the shallowest soil is 33 cm deep, and the deepest 86 cm. A profile consists of a dark A horizon which mostly occurs on the dolomite parent material. On the spots where fissures occur in the dolomite bedrock, the following situations were found: in shallow fissures, a transitional AC horizon occurs under the A horizon, while in deep fissures, under the A horizon, a transitional A(B)rz horizon occurs, and under the latter, even a (B)rz horizon. Similar situations were found on the other slope where, within a distance of seven meters, the soil is 20-110 cm deep. Soil profiles consist of a clear brown A horizon atop of a C horizon of the parent material. Only in the fissures, a reddish (B)rz horizon occurs under the A horizon.

Soil depths on both slopes depend on the dissection intensity of the dolomite parent material. Soils are deeper in the fissures of the broken dolomite. Where the dolomite is not so intensely broken, fissures are also fewer and, therefore, the soil depths are more even, about 20 cm.

In the fissures of both investigated slopes, the reddish clay horizon occurs in the bottom section of a profile, with 45-72% of clay particles. On the basis of profile morphology, the position of this horizon in the fissures, and the gentle landforms, a conclusion has been derived that this is an autochthonous horizon. The particles forming this horizon have remained on the place of origin and they represent the changed insoluble residue of the dolomite parent material weathering.

BIBLIOGRAFIJA PROF. DR. VLADIMIRJA KLEMENČIČA ZA OBDOBJE 1952-1996

Mojca Dolgan-Petrič, Ida Knez-Račič, Janja Turk

Uredništvo geografske publikacije Dela Oddelka za geografijo na Filozofski fakulteti v Ljubljani je ob 70-letnici prof. dr. Vladimirja Klemenčiča želelo predstaviti bogato publicistično dejavnost jubilanta. V knjižnici smo v ta namen pripravili bibliografijo prof. dr. Vladimirja Klemenčiča od prvih objav leta 1952 do konca leta 1996.

Bibliografija, ki je pred vami, ni popoln prerez znanstvenega, mentorskega, uredniškega in drugega strokovnega dela prof. Vladimirja Klemenčiča, vendar se že iz predstavljenega opusa objavljenih znanstvenih in strokovnih del kaže njegov bogat prispevek k razvoju slovenske geografije in uveljavitvi stroke doma in po svetu.

Bibliografijo smo sestavili s pomočjo dveh osnovnih virov: listkovnega kataloga in računalniškega kataloga (bibliografske baze GEOFF) Knjižnice Oddelka za geografijo na Filozofski fakulteti v Ljubljani. Gradivo smo dopolnili s podatki iz publikacije Biografije in bibliografije univerzitetnih učiteljev in sodelavcev Univerze v Ljubljani, knjige 1-4, ter vzajemnega kataloga slovenskih knjižnic COBIB.

Bibliografija obsega 283 tiskanih, doma in v tujini objavljenih bibliografskih enot. Upoštevani so znanstveni in strokovni članki iz strokovnih revij, sestavki iz zbornikov posvetovanj in kongresov ter samostojne publikacije (monografije).

Bibliografija ne vključuje raziskovalnih nalog, elaboratov in ekspertiz. Iz bibliografije smo izločili članke iz časnikov ter recenzije, ocene in poročila. V bibliografiji ni zabeleženo uredniško delo ter bogato mentorsko delo pri diplomah, magistrskih nalogah in doktorskih disertacijah.

Bibliografija je urejena kronološko, znotraj posameznih let pa so prispevki urejeni po abecednem vrstnem redu.

1952

Agrarna geografija Tuhinjske doline. - Geografski zbornik 1 (1952), str. 75-120.

Rast prebivalstva na Slovenskem Koroškem v obdobju 1934-1951. - Geografski vestnik 24 (1952), str. 115-134.

1953

Urbanizacija okolice Kamnika. - Geografski vestnik 25 (1953), str. 73-92.

1954

Pomen popisov prebivalstva leta 1948 in 1953 za geografijo prebivalstva Slovenije. - Geografski vestnik 26 (1954), str. 187-190.

Razvoj Mengša v zadnjem stoletju. - V: Mengeški zbornik. Mengeš 1954, str. 92-98.

1959

Migracije prebivalstva na Koroškem med 1934 do 1951. - V: Zbornik Koroške. Ljubljana 1959, str. 92-112.

Pokrajina med Snežnikom in Slavnikom : gospodarska geografija. - Ljubljana 1959, 197 str. (Dela / Slovenska akademija znanosti in umetnosti. Razred za prirodoslovne in medicinske vede ; 8).

Poskus gospodarsko-geografske klasifikacije naselij Slovenije. - V: Zbornik radova 5. kongresa geografa FNR Jugoslavije održanog u NR Crnoj gori od 8 - 16 septembra 1958. Cetinje 1959, str. 485-487.

1960

Kritični pretres avstrijskega popisa 1951 z ozirom na jezikovno strukturo na Koroškem. - Razprave in gradivo 1960, št. 2, str. 101-182.

Problemi gospodarsko-geografske klasifikacije slovenskih naselij. - Geografski vestnik 32 (1960), str. 111-130.

1962

Geografski problemi i metode proučevanja svakodnevnog putovanja radne snage od mesta stanovanja na rad i obratno. - V: Zbornik 6. kongresa geografov FLRJ. Ljubljana 1962, str. 291-296.

Kmetijska proizvodnja in izraba tal v vasi Podgorje pri Kamniku. - Geografski vestnik 34 (1962), str. 26-81.

Rast prebivalstva novomeške pokrajine po letu 1869. - V: Dolenjska zemlja in ljudje. Novo mesto 1962, str. 162-174. (soavtorji M. Dobovšek [et al.]

1963

Dnevni priliv delovne sile v industrijska podjetja Ljubljane v letih 1951 in 1961. - Geografski vestnik 35 (1963), str. 3-13.

1964

Die geographischen Probleme der Almwirtschaft in Jugoslawien. - V: Almgeographie. Wiesbaden 1964, str. 43-55. (Forschungsberichte ; 4).

Predhodni rezultati proučevanja najnovejših geografskih procesov slovenske pokrajine. - Geografski obzornik 11 (1964), št. 2, str. 55-56.

Transformacija prigradske zone. - V: Zbornik 7. kongresa geografa SFRJ. Zagreb 1964, str. 189-209.

Zakaj nazaduje interes za obdelavo zemlje? - Socialistično kmetijstvo in gozdarstvo 15 (1964), št. 17, str. 426.

1965

Mednarodna konferenca za metode proučevanja izrabe tal v Budimpešti in mednarodna konferenca v Halle-u v letu 1964. - Geografski vestnik 37 (1965), str. 178-179.

Nekateri elementi sodobnega socialno-geografskega procesa v Sloveniji. - Socialistično kmetijstvo in gozdarstvo 16 (1965), št. 7, str. 181-182 in št. 8, str. 207.

Razvoj in rezultati agrarne geografije v Jugoslaviji. - Geografski obzornik 12 (1965), št. 1, str. 15-22. (soavtor I. Crkvenčič)

Regionalni procesi in kmetijstvo Slovenije. - Teorija in praksa 2 (1965), št. 4, str. 604-614.

The village of Podgorje in the Slovenian Sub-Alpine region. - Geographia Polonica 1965, št. 5, str. 195-214.

Za objektivno in konstruktivno kritiko. - Geografski obzornik 12 (1965), št. 1, str. 26-30. (soavtorji M. Jeršič ...[et al.])

1966

Agrogeografičeskie issledovanija v Jugoslavii. - Vestnik Moskovskogo universiteta 1966, št. 4, str. 34-39. (soavtor I. Crkvenčič)

Some elements of urbanization and regional development of Slovenia. - V: Aspects of the study of regional geographical structure. Bratislava 1966, str.145-174. (Acta geologica et geographica Universitatis Comenianae. Geographica ; 6).

1967

Arbeitsrichtungen und -ergebnisse der Agrargeographie in Jugoslawien. - Wissenschaftliche Zeitschrift der Universität Halle 16 (1967), str. 201-211. (soavtor I. Crkvenčič)

Elementi transformacije Bistriške ravnine. - V: Kamniški zbornik. Kamnik 1967, str. 3-46. (soavtor M. Jeršič)

The mapping of land utilization in Yugoslavia. - V: Land utilization in Eastern Europe. Budapest 1967, str. 67-73 . (Studies in geography in Hungary ; 4). (soavtor I. Crkvenčič)

Razvoj i rezultati agrarne geografije u Jugoslaviji. - V: Zbornik radova prvog jugoslavenskog simpozija o agrarnoj geografiji u Mariboru od 3. do 5. decembra 1964. Ljubljana 1967, str. 27-45. (soavtor I. Crkvenčič)

Rezultati agrarno geografskih proučavanja Instituta za geografiju Univerze u Ljubljani u godinama 1962-1964. - V: Zbornik radova prvog jugoslavenskog simpozija o agrarnoj geografiji u Mariboru od 3. do 5. decembra 1964. Ljubljana 1967, str. 73-83.

1968

Mešovita struktura domaćinstava poljoprivrednih gazdinstava kao elemenat socijalno geografskih procesa i transformacije pokrajine. - V: Zbornik na 8.

kongres na geografite od SFRJ vo Makedonija od 9. 9. do 14. 9. 1968. Skopje 1968, str. 297-310.

Migracije stanovništva u Sloveniji. - V: Cvijićev zbornik. Beograd 1968, str. 199-206.

Probleme und Versuche von kartographischen Analysen der Bodennutzung in Slowenien. - V: Internationale Beratung über Bodennutzungskarten. Budapest 1968, str. 211-218.

Problemi mešane strukture gospodinjstev in kmečkih gospodarstev v Sloveniji : prispevek k študiju urbanizacije. - Geografski vestnik 40 (1968), str. 19-49.

Slovenija in Slovenci v mreži interdisciplinarno organiziranega raziskovalnega dela znanstvenih inštitucij v tujini. - V: Dokumentacija univerzitetne konference ZKS. Ljubljana 1968, str. 25-31.

Sozialgeographische Probleme der Arbeiter-Bauern-Strukturen unter besonderer Berücksichtigung der Situation in Jugoslawien. - V: Zum Standort der Sozialgeographie. München 1968, str. 75-82. (Münchener Studien zur Sozial- und Wirtschaftsgeographie ; 4).

Transformacija na selskoto stopanstvo i iskoristuvanje na zemljišteto vo Golozinci. - Geografski razgledi 6 (1968), str. 38-54. (soavtorja M. Panov, M. Pak)

1969

Ekskurzija v Podjuno. - V: Povzetki referatov v sekcijah in vodnik po poti ekskurzij. 8. zborovanje slovenskih geografov na Ravnah na Koroškem, 12. - 14. septembra 1969. Ljubljana 1969, str. 41-45.

Elements of the transformation of the Bistrica plain. - V: Exursion guide and some studies of land utilization in Slovenia. 3. Conference of Sub-Committee of Land Utilization in the East-European Countries at Maribor from 7th - 11th October 1969. Ljubljana 1969, str. 59-62. (soavtor M. Jeršič)

Izseljevanje, problem Slovenije in Slovencev. - V: Draga 1968. Predavanja študijskih dni v Dragi pri Trstu. Trst 1969, str. 51-59.

The land utilization and the agrarian economic systems of the cadastrarian parish of Sečovelje. - V: Exursion guide and some studies of land utilization in Slovenia. 3.

Conference of Sub-Committee of Land Utilization in the East-European Countries at Maribor from 7th - 11th October 1969. Ljubljana 1969, str. 73-77.

Nekateri elementi gospodarsko-geografskega razvoja Rakitne. - Geografski vestnik 41 (1969), str. 39-57. (soavtor M. Pak)

Pomen hitre ceste za razvoj dnevne migracije. - V: Narodnogospodarski vidiki izgradnje hitre ceste Šentilj-Gorica. Ljubljana 1969, str. 91-93.

Temeljna vprašanja slovenske univerze ob njeni petdesetletnici. - Sodobnost 17 (1969), št. 12, str. 1195-1197.

1970

Ein am Beispiel von Slowenien vorgenommener Versuch einer Klassifikation von Gemeinden, von räumlicher Differenzierung nach der Bevölkerungsmobilität. - Geographical papers 1 (1970), str. 129-143.

Inventarizacija procesa u prostoru za potrebe regionalnog planiranja industrijskog društva. - V: Geodetska delatnost u oblasti inventarizacije prostora. Bled 1970, str. 173-178.

The migration of population and the industrialization of Slovenia. - V: Recent population movements in the East-European countries. Budapest 1970, str. 21-27. (Studies in geography in Hungary ; 7).

Problemi socialne in prostorske mobilnosti Slovencev. - V: 6. seminar slovenskega jezika, literature in kulture, 29. 6. - 11. 7. 1970. Ljubljana 1970, str. 17-26.

Selitveni tokovi prebivalstva v Sloveniji. - V: Slovenski izseljenski koledar 17 (1970), str. 49-52.

Sodobni problemi regionalnega razvoja Krasa in perspektive njenega nadaljnega razvoja = Problemi sullo stato attuale del Carso e prospettive per il suo futuro sviluppo. - V: Akti študijskega srečanja o Krasu, Veliki Repen (Trst), 7. septembra 1970 = Atti del Convegno di studio sul patrimonio Carsico, Rupingrande (Trieste), 7 settembre 1970. Trst 1970, str. 9-13.

Zur historischen Geographie Istriens. - Österreichische Osthefte 12 (1970), št. 4, str. 278-279.

1971

Industrializacija in socialni razvoj Slovenije po drugi svetovni vojni. - V: Slovenski izseljenski koledar 18 (1971), str.70-73.

Prostorska diferenciacija Slovenije po selitveni mobilnosti prebivalstva. - Geografski zbornik 12 (1971), str. 135-220.

Sodobni problemi regionalnega razvoja Krasa in perspektive njenega nadaljnjega razvoja. - V: Jadranski koledar 1971. Trst 1971, str. 205-208.

Spreminjanje gospodarske in socialne strukture in narodnostni problemi Slovencev na Južnem Koroškem. - V: Koroška in koroški Slovenci. Maribor 1971, str. 60-69.

Types of the areas of the emptying or concentrating population in Slovenia - Yugoslavia. - Geografisk Tijdschrift 5 (1971), št. 4, str. 496-500.

1972

Geografija prebivalstva Slovenije. - Geografski vestnik 44 (1972), str. 133-142.

Geografsko opredeljevanje i problemi socialno ogroženih področja na primeru Slovenije. -

V: Zbornik na jugoslovenskiot simpozium za problemite na selskite naselbi i zemljodelskoto proizvodstvo. Ohrid 1972, str. 33-40.

Izkoriščanje zemlje. - V: Zelena knjiga o ogroženosti okolja v Sloveniji. Ljubljana 1972, str. 15-17.

Koroška : karta in imenik slovenskih in nemških krajevnih imen = Landkarte und Ortschaftsverzeichnis mit slowenischen und deutschen Ortsnamen. - Maribor 1972, 59 str.

Obmejna regija Slovenija in njeni regionalno prostorski problemi. - V: Mednarodni simpozij o regionalnem prostorskem planiranju, Ljubljana, 18. in 19. maj 1972. Ljubljana 1972, str. 70-74.

Razgovor uredništva Zdravstvenega vestnika z dr. Vladimirjem Klemenčičem. - Zdravstveni vestnik 41 (1972), str. 35-38.

The social-geographical factors in forming the types of land utilization. - V: Agricultural typology and land utilization. Verona 1972, str. 53-61. (soavtor I. Crkvenčič)

1973

Deset let Inštituta za geografijo Univerze v Ljubljani 1962-1972. - Raziskovalec 3 (1973), št. 3, str. 71-74.

Einige sozialgeographische Probleme der Grenzlage Sloweniens im Jugoslawien. - V: Probleme grenznaher Räume. Innsbruck 1973, str. 13-23. (Schriftenreihe des Institutes für Städtebau und Raumordnung ; 1).

Raumdifferenzierung und Zerfall der alten klassischen Agrarstruktur der Bevölkerung in Slowenien / Jugoslawien. - V: Sozialgeographische Probleme Südeuropas. München 1973, str. 53-61. (Münchner Studien zur Sozial- und Wirtschaftsgeographie ; 7).

Savremeni problemi na Koruškite Slovenci kao narodnost vo Avstrija. - Geografski vidik 4 (1973), str. 55-66.

Socialno-geografsko proučevanje Prekmurja na primeru k. o. Cankova in k. o. Skakovci. -

V: Mednarodni mladinski raziskovalni tabori 1971-1972. Ljubljana 1973, str. 228-247.

Socijalno geografski aspekti izučavanja turizma u Sloveniji. - V: Geografija i turistička praksa. Referati sa 1. jugoslovenskog simpozijuma iz turističke geografije, održan 28. i 29. oktobra 1971. godine u Bukovičkoj banji. Beograd 1973, str. 135-138. (Posebna izdanja / Prirodno-matematički fakultet Univerziteta u Beogradu, Odsek za geografske nauke, Institut za turizam i prostorno planiranje ; 2).

Sodobni socialnogeografski problemi Slovencev na Koroškem. - Geografski obzornik 20 (1973), št. 3-4, str. 2-14.

Tendence socialnega razvoja Severovzhodne Slovenije v primerjavi s celotno SR Slovenijo. - V: Geografski simpozij o Severovzhodni Sloveniji, Maribor, 13. do 15. oktobra 1972. Ljubljana 1973, str. 183-193. (Geographica Slovenica ; 2).

Topical problems of open boundaries Slovenia. - V: Confini e regioni. Trieste 1973, str. 123-133. (soavtor M. Jeršič)

Zur Raumrelevanz der Grundfunktionen im wirtschaftsgeographischen Strukturmuster Sloweniens. - V: Sozialgeographische Probleme Südeuropas. München 1973, str. 63-73. (Münchner Studien zur Sozial- und Wirtschaftsgeographie ; 7). (soavtor K. Ruppert)

1974

Deset let Inštituta za geografijo Univerze v Ljubljani. - V: Socialnogeografski aspekti socialnega razlikovanja med slovenskimi pokrajinami. Ljubljana 1974, str. 7-19. (Geographica Slovenica ; 3).

Gli appartenenti alla nazionalità italiana nella R. S. di Slovenia nei censimenti della popolazione del 1961 e del 1971. - V: Atti. 4. incontro geografico italo-sloveno, Pordenone, 28 - 29 ottobre 1973. Parte 1. Le minoranze etnico-linguistiche della frontiera italo-jugoslava. Udine 1974, str. 119-140. (Pubblicazioni dell'Istituto di geografia della Facoltà di lingue e letterature straniere dell'Università di Trieste ; 1).

Kritični pretres avstrijskega popisa 1951 z ozirom na jezikovno strukturo na Koroškem. -

V: Komunikacije. 1. slovenski demografski simpozij. Ljubljana 1974, 7 str.

Odprta meja med Jugoslavijo in Italijo in vloga manjšin. - Teorija in praksa 11 (1974), št. 9-10, str. 928-936.

Problemi mešane strukture gospodinjstev in kmečkih gospodinjstev v Sloveniji. - V: Komunikacije. 1. slovenski demografski simpozij. Ljubljana 1974, 52 str.

Regionalne razlike in problemi demografske in poselitvene strukture Slovenije. - V: Komunikacije. 1. slovenski demografski simpozij. Ljubljana 1974, 20 str.

Regionalni in demografski razvoj na območju občin Šentjur pri Celju in Šmarje pri Jelšah. - V: Voglajnsko-Sotelska Slovenija. 9. zborovanje slovenskih geografov, Rogaška Slatina 1973. Ljubljana 1974, str. 125-141.

Sodobni problemi narodnih manjšin v luči prostorske urbanizacije. - Razprave in gradivo 1974, št. 6, str. 136-140.

Sodobni problemi narodnih manjšin v luči prostorske urbanizacije. - Sodobnost 22 (1974), št. 8-9-10, str. 774-778.

Sovremenite geografski problemi na Slovenija i Slovencite. - Zbornik na naučniot sobir po povod na 25. god GDM. Skopje 1974, str. 51-60. (Posebno izdanje / Geografsko društvo na SR Makedonija ; 1).

1975

Agrarian-geographical research work in Yugoslavia since the conference in Budapest in 1964. - V: Izraba tal v Vzhodno-srednje evropskih deželah. 3. konferenca podkomisije za izrabo tal v Vzhodno-srednje evropskih deželah, Maribor, 7. - 11. oktober 1969. Ljubljana 1975, str. 9-23. (Geographica Slovenica ; 4). (soavtor I. Crkvenčič)

Elements of the transformation of the Bistrica plain. - V: Izraba tal v Vzhodno-srednje evropskih deželah. 3. konferenca podkomisije za izrabo tal v Vzhodno-srednje evropskih deželah, Maribor, 7. - 11. oktober 1969. Ljubljana 1975, str. 112-114. (Geographica Slovenica ; 4). (soavtor M. Jeršič)

Indicators of the urbanization of agrarian settlements in Slovenia, Yugoslavia. - V: Urbanization in Europe. Budapest 1975, str. 271-278.

Italijansko prebivalstvo na narodnostno mešanem ozemlju na Koprskem v SR Sloveniji. - V: Slovenci v Italiji po drugi svetovni vojni. Ljubljana 1975, str. 304-311.

Kétnyelvűség a Szlovén Szocialista Köztársaságban (a szlovének és magyarok által lakott, nemzetiségileg vegyes területeken). - V: Naptár '76. A szlovéniai magyarok szemléje. Murska Sobota 1975, str. 48-63.

The land utilization and the agrarian economic systems of the cadastran parish of Sečovelje. - V: Izraba tal v Vzhodno-srednje evropskih deželah. 3. konferenca podkomisije za izrabo tal v Vzhodno-srednje evropskih deželah, Maribor, 7. - 11. oktober 1969. Ljubljana 1975, str. 122-124. (Geographica Slovenica ; 4).

O delu Inštituta za geografijo Univerze v Ljubljani v letu 1974. - Geografski vestnik 47 (1975), str. 226-227.

Vzgojna in raziskovalna dejavnost ljubljanske univerze v luči potreb zamejskih Slovencev ter italijanske in madžarske narodnosti v SR Sloveniji. - V: Univerza v Ljubljani ob tridesetletnici osvoboditve 1945-1975. Ljubljana 1975, str. 47 - 49.

Zur sozioökonomischen Entwicklung in den slowenischen Alpen. - V: Die Zukunft der Alpen I. Bevölkerung, Wirtschaft, Umwelt. München 1975, str. 63-69. (Schriftenreihe ; 4).

1976

Amtliche österreichische Volkszählungen nach dem zweiten Weltkrieg mit Bezug auf die slowenische Minderheit und Slowenisch als Umgangssprache im Lichte des Gesetzes über die Volkszählung besonderer Art. - V: Aktuelle Fragen der slowenischen und der kroatischen Minderheit in Österreich. Ljubljana, Zagreb 1976, str. 49-60.

Drugačna dvojezičnost : o jezikovnih pravicah madžarske narodnostne skupnosti v Sloveniji. - Dan 6 (1976), št. 52, str. 24-26. (soavtor F. Hajós)

Dvojezičnost v SR Sloveniji (na narodnostno mešanem ozemlju v Prekmurju). - Teorija in praksa 13 (1976), št. 1-2, str. 66-76. (soavtor F. Hajós)

Geografičeskoe izučenie izmenii socialno-ekonomičeskogo prostranstva i urbanizacii u Jugoslavii (posle 1965 g.). - V: Teritorialnaja struktura narodnogo hozjajstva u socialističeskikh stranah. 23. meždunarodnij geografičeskij kongress. Moskva 1976, str. 160-171.

Kétnyelvűség a Szlovén Szocialista Köztársaságban : a szlovének és magyarok által lakott, nemzetiségileg vegyes területeken. - Nemzetközi néprajzi nemzetiségkutató konferencia, Békéscsaba, 1975. október 28 - 31. Békéscsaba 1976, str.195-211. (soavtor F. Hajós)

Kritika uradnih avstrijskih popisov prebivalstva v letih 1951, 1961 in 1971 glede na slovensko manjšino in slovenščino kot občevalni jezik. - Razprave in gradivo 1976, št. 7-8, str. 101-124.

Die Lage der Geographie in Slowenien. - V: Sozialgeographische Fragestellungen. Frankfurt am Main 1976, str. 179-181. (Materialien / Geographisches Institut der Universität Frankfurt ; 5).

O položaju slovenske geografije. - Geografski vestnik 48 (1976), str. 3-7.

The official Austrian censuses in 1951, 1961 and 1971 concerning the Slovene minority and the Slovene language as the language of communication. - V: Twenty years overdue. Slovene and Croat minorities in Austria. Ljubljana 1976, str. 19-23.

Official Austrian post-war population censuses concerning the Slovene minority and the Slovene language as the language of communication in the light of the

act on the census of a special kind. - V: Actual questions of the Slovene and Croat minorities in Austria. Ljubljana 1976, str. 45-55.

The open border and border regions as a new regional-geographic phenomenon. - V: Regional geography. 23. International Geographical Congress, Section 8. Moskva 1976, str. 146-150.

Slovenska in italijanska narodna manjšina v luči urbanizacije in odprte jugoslovansko-italijanske državne meje. - Geografski obzornik 23 (1976), št. 3-4, str. 3-11.

Slovenska manjšina v Avstriji : ob popisu prebivalstva posebne vrste leta 1976. - Teorija in praksa 13 (1976), št. 11, str. 915-924.

Uradni avstrijski popisi prebivalstva po drugi svetovni vojni glede na slovensko manjšino in slovenščino kot občevalni jezik v luči zakona o popisu prebivalstva posebne vrste. - V: Sodobna vprašanja slovenske in hrvaške manjšine v Avstriji = Sovremena pitanja slovenske i hrvatske manjine u Austriji. Ljubljana 1976, str. 41-50.

1977

Inštitut za geografijo Univerze v Ljubljani v jubilejnem petnajstem letu dela (1976). - Geografski vestnik 49 (1977), str. 233-238.

Manipulacije s statističnimi podatki v škodo manjšin v Avstriji. - V: Problem manjšin v jugoslovansko avstrijskih odnosih. Beograd 1977, str. 117-133.

Manipulacije sa statističkim podacima na štetu manjina u Austriji. - V: Problem manjina u jugoslavensko austrijskim odnosima. Beograd 1977, str. 106-122.

Manipulation mit statistischen Daten zum Nachteil der Minderheiten in Österreich. - V: Das Minderheitsproblem in den jugoslawisch-österreichischen Beziehungen. Beograd 1977, str. 143-162.

Manipulation of statistical data to the damage of minorities in Austria. - V: Minority problems in Yugoslav Austrian relations. Beograd 1977, str. 123-140.

Neki aspekti teoretskog razvitka i društvene funkcije geografije u Sloveniji. - V: Zbornik 10. jubilarnog kongresa geografa Jugoslavije, održanog u Srbiji od 15. do 20. 9. 1976. Beograd 1977, str. 43-47.

Položaj slovenačke manjine u austrijskoj Koruškoj u svetlu istorijskih i socialno-geografskih procesa. - Globus 12 (1977), str. 56-88. (soavtor M. Klemenčič)

Regionalna preobrazba s Slovenci poseljenega območja ob italijansko-jugoslovanski meji v Italiji. - Geografski vestnik 49 (1977), str. 149-156.

Službeniot avstriski popis na naselenieto po vtorata svetska vojna vo pogled na slovenačkoto malcinstvo i slovenečkiot jazik kako govoren jazik vo svetlinata na zakonot za popis na naselenieto od poseben vid. - V: Prisilna asimilacija na slovenečkoto i hrvatskoto malcinstvo vo Avstriji. Skopje 1977, str. 74-89.

1978

Aktualni socialnogeografski problemi Zgornjega Posočja. - V: Zgornje Posočje. Zbornik 10. zborovanja slovenskih geografov, Tolmin - Bovec, 26. - 28. 9. 1975. Ljubljana 1978, str. 127-135. (soavtorji M. Pak ...[et al.])

Considerazioni per la valutazione dei problemi socio-economici ed ambientali degli Sloveni in Italia. - V: Atti del Simposio sui problemi socioeconomici e ambientali degli Sloveni in Italia. Vol. 1. Trieste 1978, str. 5-21. (soavtor K. Šiško) (vič)

Geografski problemi življenjskega okolja : jugoslovanski simpozij z mednarodno udeležbo. - Naše okolje 3 (1978), št. 5-6, str. 179.

Grenzregionen und nationale Minderheiten. - V: Socialnogeografski problemi obmestnih in obmejnih območij. Ljubljana 1978, str. 7-20. (Geographica Slovenica ; 8).

Karakter, uzroci i posledice iseljavanja iz Jugoslavije. - V: Iseljništvo naroda i narodnosti Jugoslavije. - Zagreb 1978, str. 105-110.

Migracije kao faktor populacionih i prostornih promena na primeru Slovenije. - Migracije 7 (1978), št. 11, str. 23-38. (soavtor A. Gosar)

Le migrazioni quale fattore di cambiamento delle strutture demografiche e spaziali : l'esempio della Slovenia. - V: Italiani in movimento. Pordenone 1978, str. 141-151. (soavtor A. Gosar)

Ob 15-letnici Inštituta za geografijo Univerze v Ljubljani. - Raziskovalec 8 (1978), št. 2-4, str. 138-148.

Ob petnajstletnici ustanovitve Inštituta za geografijo Univerze v Ljubljani = Fifteen years of the Institute of geography at the University of Ljubljana. - V: Socialnogeografski aspekti obmejnih območij Slovenije. Ljubljana 1978, str. 5-15. (Geographica Slovenica ; 6).

Razvoj prebivalstva v Zgornjem Posočju v primerjavi s celotno Slovenijo. - V: Zgornje Posočje. Zbornik 10. zborovanja slovenskih geografov, Tolmin - Bovec, 26. - 28. 9. 1975. Ljubljana 1978, str. 137-142.

1979

Delo Inštituta za geografijo Univerze Edvarda Kardelja v letih 1977 - 1978. - Geografski vestnik 51 (1979), str. 171-177.

Die Lage und die Bedeutung Sloweniens im Rahmen der grenzüberschreitenden Fremdenverkehrsströme. - V: Tourism and borders. Proceedings of the Meeting of the IGU Working Group Geography of Tourism and Recreation, Ljubljana / Trieste, 15. - 19. 9. 1978. Frankfurt am Main 1979, str. 15-19.

O problemu organiziranosti na medjurepubličkoj osnovi za istraživački rad o problematici povratka radnika sa privremenog rada u inostranstvu. - V: Suvremeno stanje vanjskih migracija iz Jugoslavije i njihovo naučno istraživanje. Zagreb 1979, str. 132-133. (Rasprave o migracijama ; 60).

Problemi prebivalstva v socialnogeografskem razvoju mariborske regije v primerjavi s celotno Slovenijo. - V: Mariborsko Podravje. Zbornik 11. zborovanja slovenskih geografov, Maribor, 28. - 30. 6. 1978. Maribor 1979, str. 127-140.

Urbanizzazione spaziale e minoranze etniche nel Centro Europa. - V: Conferenza internazionale sulle minoranze, 10-14 luglio 1974. Trieste 1979, str. 59-69.

1980

Neki socijalni uzroci i posledice prostornih uticaja industrializacije Slovenije. - V: Urbana in industrijska geografija. Jugoslovanski geografski simpozij, Ljubljana, 8. - 10. 11. 1979. Ljubljana 1980, str. 275-284.

Obmejna regija. - V: Vodnik po ekskurziji. 5. jugoslovanski simpozij o pouku geografije. Ljubljana 1980, str. 1-10.

The problems of the semi-agrarian structure in the semi-urban zones of Slovenia = Problemi polkmečke strukture v obmestjih Slovenije. - V: Geografski problemi obmestij. 2. poljsko - jugoslovanski seminar, Varšava, 29. 5. - 3. 6.1978. Ljubljana 1980, str. 9-21. (Geographica Slovenica ; 11).

Sodobni pomen geografije v vzgojnoizobraževalnem procesu. - Geografski obzornik 27 (1980), št. 1-2, str. 9-11.

Stališča Mihajla Idvorskega Pupina do znanosti, njene organizacije in povezovanja le-te s pedagoškim procesom na univerzi ter prakso od konca 19. do prve četrtine 20. stoletja. V: Mihajlo I. Pupin - znanstvenik, politik, gospodarstvenik. Ljubljana 1980, str. 36-40.

Strukturveränderung und innergemeindliche Differenzierung in den Gemeinden Ohrid, Struga und Resen. - V: Räumliche Struktur- und Prozessmuster in der SR Makedonien. Kallmünz/Regensburg 1980, str. 59-64. (Münchener Studien zur Sozial- und Wirtschaftsgeographie ; 20).

1981

Adamič v procesu množičnega izseljevanja s slovenskega etničnega ozemlja. - V: Louis Adamič. Simpozij, Ljubljana, 16. - 18. september 1981. Ljubljana 1981, str. 23-30. (soavtor R. Genorio)

Industrialisierung und raumwirksame Urbanisierung in Slowenien - Jugoslawien. - V: Industrialisierung und Urbanisierung in sozialistischen Staaten Südosteuropas. Kallmünz / Regensburg 1981, str. 27-35. (Münchener Studien zur Sozial- und Wirtschaftsgeographie ; 21).

Die Kulturlandschaft im nordwestlichem Grenzgebiet Jugoslawiens (SR Slowenien). - Regio basiliensis 22 (1981), št. 2-3, str. 217-231.

Poselitev in razvoj prebivalstva na Gorenjskem v zadnjih treh desetletjih. - V: Gorenjska. Zbornik 12. zborovanja slovenskih geografov, Kranj - Bled, 15. - 17. 10. 1981. Ljubljana 1981, str. 55-63.

Razprava o geografiji. - Geografski vestnik 53 (1981), str. 85-92. (soavtorji I. Vrišer ...[et al.])

1982

Dvajset let dela Inštituta za geografijo v luči prispevka k razvoju slovenske geografije. - V: 20 let socialne geografije v Sloveniji. Ljubljana 1982, str. 7-15. (Geographica Slovenica ; 13).

The elements of regional integration in border areas. - V: Cooperations and conflict in border areas. Milano 1982, str. 61-71. (soavtor I. Piry)

Geografia : [libro di testo sperimentale]. - Ljubljana 1982, 113 str. (Istruzione media fondo comune di contenuti educativi e istruttivi base). (soavtorji S. Brinovec ...[et al.])

Geografija : [poskusni učbenik]. - Ljubljana, 1982, 113 str. (Srednje izobraževanje - skupna vzgojnoizobrazbena osnova). (soavtorji S. Brinovec ...[et al.]

Gravitacijsko zaledje dijakov Zvezne gimnazije za Slovence v Celovcu. - V: Jubilejni zbornik. 25 let Zvezne gimnazije za Slovence v Celovcu. Celovec 1982, str. 110-115.

Urbanizacija in deagrarizacija ter izraba zemlje za proizvodnjo hrane. - V: Geografske značilnosti preobrazbe slovenskega podeželja. Ljubljana 1982, str. 41-48.

1983

Nekatere značilnosti regionalnega razvoja alpskega sveta v Sloveniji : poselitev in struktura prebivalstva. - V: Usmerjanje regionalnega razvoja Slovenije. Slovenske Alpe, Severovzhodna Slovenija, Bela krajina. Ljubljana 1983, str. 12-19. (Geographica Slovenica ; 14).

Population growth in the Slovene Alpine area : with the special reference to western Upper Carniola. - Geographica Iugoslavica 5 (1983), str. 91-97.

Regionalno in socialno poreklo dijakov Zvezne gimnazije za Slovence v Celovcu v šolskem letu 1982/1983. - Letno poročilo Zvezne gimnazije za Slovence v Celovcu 26 (1982/83), str. 66-73.

Tri strokovno-znanstvena srečanja geografov iz Slovenije in iz ZR Nemčije : (od 2. do 9. 10. 1983). - Raziskovalec 13 (1983), št. 12, str. 517-518. (soavtor A. Gosar)

Vprašanja okrog interpretacije rezultatov jugoslovanskega popisa prebivalstva po narodnosti leta 1981. - Razprave in gradivo 1983, št. 16, str. 147-156. (soavtorja R. Genorio, A. Stergar)

1984

Funkcija in položaj jezika Slovencev v zamejstvu ter narodnosti v SR Sloveniji. - V: Dvojezičnost - individualne in družbene razsežnosti. Ljubljana 1984, str. 27-31.

Geographische Probleme der Grenzümgebungen Sloweniens. - Österreich in Geschichte und Literatur mit Geographie 28 (1984), št. 6, str. 387-400.

Ob 25-letnici Zvezne gimnazije za Slovence v Celovcu. - V: Koroški Slovenci v Avstriji včeraj in danes. Ljubljana, Celovec 1984, str. 92-94.

Položaj slovenske manjšine na avstrijskem Koroškem v luči historičnih in socialnogeografskih procesov. - V: Koroški Slovenci v Avstriji včeraj in danes. Ljubljana, Celovec 1984, str. 95-111. (soavtor M. Klemenčič)

Poselitev in regionalna struktura prebivalstva vzhodne Dolenjske z Belo krajino. - V: Dolenjska in Bela krajina. Prispevki za 13. zborovanje slovenskih geografov v Dolenjskih toplicah od 12. - 14. oktobra 1984. Ljubljana 1984, str. 193-208. (soavtorja D. Perko, D. Počkaj)

Probleme der regionalen Bevölkerungsentwicklung in der Alpenwelt Jugoslawiens. - V: Raumstrukturen der randalpinen Bereiche Bayerns und Sloweniens. Kallmünz/Regensburg 1984, str. 19-27. (Münchner Studien zur Sozial- und Wirtschaftsgeographie ; 27).

Les problèmes du développement et de la répartition de la population dans les Alpes yougoslaves. - V: Les Alpes. Paris 1984, str. 110-114.

1985

Položaj italijanske in madžarske narodnosti in narodnostno mešana območja v slovenski Istri in Prekmurju v luči socialne geografije. - V: Narodnostno mešana območja v SR Sloveniji. Prekmurje, Slovenska Istra. Ljubljana 1985, str. 7-11. (Geographica Slovenica ; 16).

Slovenci smo svetovni narod. - Vestnik koroških partizanov 19 (1985), št. 3-4, str. 5-16.

Slovenci smo svetovni narod : pogovor s prof. dr. Vladimirjem Klemenčičem o vprašanih zamejskih, posebej koroških Slovencev. - Slovenski vestnik 40 (1985), št. 31-32, str. 6.

Slovenci smo svetovni narod : pogovor uredništva Zdravstvenega vestnika s prof. dr. Vladimirjem Klemenčičem. - Zdravstveni vestnik 54 (1985), št. 6, str. 282-285.

Uloga M. I. Pupina u borbi za jugoslovenske granice posle prvog svetskog rata. - V: Život i delo Mihajla Idvorskog Pupina. Zbornik radova naučnog skupa, Novi Sad - Idvor, 4 - 7 oktobar 1979. Novi Sad 1985, str. 391-397. (soavtor M. Klemenčič)

1986

Dvojezičnost v SR Sloveniji (na narodnostno mešanem ozemlju v Prekmurju). - Geografski obzornik 33 (1986), št. 2-3, str. 86-95. (soavtor F. Hajós)

Funkcija položaja jezika Slovencev v zamejstvu in narodnosti v SR Sloveniji. - Geografski obzornik 33 (1986), št. 2-3, str. 101-104.

Geografija 1. - Ljubljana, 1986, 123 str. (Srednje izobraževanje. Skupna vzgojnoizobrazbena osnova). (soavtorji S. Brinovec ...[et al.])

Die Industrialisierung im Karstgebiet von Slowenien. - V: Angewandte Sozialgeographie. Augsburg 1986, str. 117-128. (Beiträge zur angewandten Sozialgeographie. Sonderband).

Italijansko prebivalstvo na narodnostno mešanem ozemlju na Koprskem v SR Sloveniji. - Geografski obzornik 33 (1986), št. 2-3, str. 96-100.

Izhodiščna načela za vrednotenje sociogospodarskih in prostorskih problemov Slovencev v Italiji. - Geografski obzornik 33 (1986), št. 2-3, str. 9-20. (soavtor K. Šiškovič)

Koroški Slovenci danes. - Geografski obzornik 33 (1986), št. 2-3, str. 51-57.

Koroški Slovenci danes. - Obzornik. Mesečna revija Prešernove družbe 34 (1986), št. 5, str. 342-350.

Kulturna pokrajina v obmejnih območjih severozahodne Jugoslavije na območju Slovenije. - Geografski obzornik 33 (1986), št. 2-3, str. 105-116.

Nemci v statistiki v jugoslovanski Sloveniji med obema vojnama. - Zgodovinski časopis 40 (1986), št. 4, str. 465-470.

Položaj slovenske manjšine na avstrijskem Koroškem v luči historičnih in socialno-geografskih procesov. - Geografski obzornik 33 (1986), št. 2-3, str. 30-50. (soavtor M. Klemenčič)

Popis prebivalstva 1981 ne daje objektivne podobe o Koroški. - Slovenski vestnik 41 (1986), št. 1, str. 2.

Problem narodnosti in narodnih manjšin v procesu urbanizacije z vidika geografije in etnologije. - V: O razmerju med geografijo in etnologijo. Ljubljana 1986, str. 45-53. (Dela / Oddelek za geografijo Filozofske fakultete ; 3).

Prostorski dejavniki za lokacijo proizvodnih celic na območju KS Črne na Koroškem. - V: Geografsko proučevanje uvajanja celične proizvodnje na Koroškem. Ljubljana 1986, str. 1-27. (Dela / Oddelek za geografijo Filozofske fakultete ; 2).

Slovenska in italijanska narodna manjšina v luči urbanizacije in odprte jugoslovansko-italijanske državne meje. - Geografski obzornik 33 (1986), št. 2-3, str. 21-29.

Statistični prikaz dvojezičnega šolstva, mreže in strukture šol za pripadnike slovenske narodne skupnosti na Koroškem. - Geografski obzornik 33 (1986), št. 2-3, str. 58-71. (soavtor T. Domej)

1987

Dileme o vsebini in položaju regionalne geografije v sistemu znanosti. - Teorija in metodologija regionalne geografije. Ljubljana 1987, str. 14-22. (Dela / Oddelek za geografijo Filozofske fakultete ; 4).

Dorferneuerung in Jugoslawien. - V: Leben und Wirtschaften im Dorf . 1. Europäischer Dorferneuerungskongress im Rahmen der Europäischen Kampagne für den ländlichen Raum, vom 16. bis 18. November 1987, Weinkolleg Kloster und Krems-Stein, Niederösterreich. Wien 1987, str. 96-101.

Državna granica kao geografski fenomen. - V: Geografski problemi pograničnih regija naše zemlje, Vranje, 28. - 30. maj 1987. Vranje 1987, [23 str.].

Državna meja na območju SR Slovenije in obmejna območja kot geografski fenomen. - Razprave in gradivo 1987, št. 20, str. 57-79.

Geografija 1. - Ljubljana, 1987, 123 str. (Srednje izobraževanje. Skupna vzgojnoizobrazbena osnova). (soavtorji S. Brinovec ...[et al.])

Grenzüberschreitende raumwirksame Leitbilder dargestellt an Beispielen der Grenzüräume Sloweniens in Jugoslawien. - Revue géographique de l'Est 27 (1987), št. 1-2, str. 27-38. (soavtor A. Gosar)

A magyar nemzetiség által lakott vegyes nemzetiségű terület bemutatása a szlovén szék társadalmi gazdasági fejlesztési politikájának és a regionális feltételeknek a tükrében. - V: Magyarok és szlovének. Budapest 1987, str. 43-115. (soavtorja N. Vilhar, S. Devetak)

Najnovije tendencije promene kulturnog pejzaža Slovenije. - V: Zbornik 12. kongresa geografa Jugoslavije. Novi Sad 1987, str. 216-220.

Nekaj pogledov na učinkovitost geografije za družbeno prakso. - Geografski glasnik 49 (1987), str. 24-28.

Neki problemi razvitka i funkcije geografije u Jugoslaviji (u svetlu geografskih problema pograničnih delova naše zemlje). - V: Idejne i društvene vrednosti geografske nauke. Beograd 1987, str. 238-243.

Paradoks sodobne Evrope : koroški pedagoški model dvojezičnega šolstva. - Vestnik koroških partizanov 21 (1987), št. 1-4, str. 3-10.

Prikaz narodnostno mešanega ozemlja, kjer živi madžarska narodnost, v luči politike družbeno-gospodarskega razvoja SR Slovenije in regionalnih okoliščin. - V: Madžari in Slovenci - sodelovanje in sožitje v obmejnem območju ob jugoslovansko-madžarski meji. Ljubljana 1987, str. 47-129. (soavtorji N. Vilhar, S. Devetak)

Socialnoekonomske in prostorske funkcije narodnostne pomešanosti Slovencev kot manjšine v sosednjih državah ter Madžarov in Italijanov v SR Sloveniji. - Geografski obzornik 34 (1987), št. 2, str. 81-84.

Spreminjanje načina poselitve in strukture prebivalstva na Notranjskem v zadnjih dveh desetletjih (1961-1981). - V: Notranjska. Zbornik 14. zborovanja slovenskih geografov, Postojna, 15. - 17. oktobra 1987. Postojna 1987, str. 315-330.

SR Slovenija v luči socialno-prostorske preobrazbe. - V: Zbornik. 10. Derčevi pediatrični dnevi, Ljubljana 11. - 13. 6. 1987. Ljubljana 1987, str., 63-72.

1988

Causes of social-geographic changes and valuation of urbanization in rural-urban migrational processes in Slovenia. - V: Development and redistribution of population and labour force in agrarian regions of European socialist and capitalist countries. Greifswald 1988, str. 43-54. (Greifswalder geographische Arbeiten ; 6).

Die Deutschen in der Statistik des jugoslawischen Slowenien zwischen den beiden Weltkriegen. - V: Geschichte der Deutschen im Bereich des heutigen Slowenien 1848-1941. Wien 1988, str. 241-247. (Schriftenreihe des Österreichischen Ost- und Südosteuropainstituts ; 13).

Družbeno-gospodarska preobrazba slovenskega prostora. - Vestnik koroških partizanov 22 (1988), št. 3-4, str. 40-54.

Družbeno-gospodarska preobrazba slovenskega prostora. - V: Zbornik predavanj. 14. seminar slovenskega jezika, literature in kulture. Ljubljana 1988, str. 179-190.

1989

The function of borders and the development of border regions within Yugoslavia. - Geographica Iugoslavica 10 (1989), str. 323-337.

Geografija 1. - Ljubljana, 1989, 123 str. (Srednje izobraževanje. Skupna vzgojnoizobrazbena osnova). (soavtorji S. Brinovec ...[et al.])

Granična i centralna područja Jugoslavije u svetlu geopolitičkog istraživanja. - V: Jugoslovenski geoprostor. Beograd 1989, str. 93-104.

Ländliche Räume Jugoslawiens im Spannungsfeld zwischen Abwanderung und Verdichtungsprozessen. - V: Landesentwicklung und Umweltschutz im Donauraum. München 1989, str. 46-58. (Südosteuropa aktuell ; 6).

Med antropogeografijo in socialno geografijo na ljubljanski univerzi. - V: Geografija in aktualna vprašanja prostorskega razvoja. Ljubljana 1989, str. 22-29. (Dela / Oddelek za geografijo Filozofske fakultete ; 6).

Oddelek za geografijo. - V: Zbornik Filozofske fakultete v Ljubljani 1919-1989. Ljubljana 1989, str. 113-117.

Razprava o geografiji. - V: Družboslovje na Slovenskem. Ljubljana 1989, str. 768-771.

Slovenes in Australia. - V: Slovenski koledar '90. Ljubljana 1989, str. 193-198. (soavtor M. Račič)

1990

Družbeno-gospodarska preobrazba skupnega slovenskega prostora. - V: Slovenski koledar '91. Ljubljana 1990, str. 85-91.

Geografija 1. - Ljubljana, 1990, 119 str. (Srednje izobraževanje). (soavtorji S. Brinovec ...[et al.]

Die Grenzregion entlag der jugoslawisch-italienischen Grenze : ein Beispiel einer Grenze, die unterschiedliche gesellschaftlich-politische Systeme trennt. - V: Regionalpolitik in Europa. Das Beispiel der peripheren, grenznahen Gebiete. Bayreuth 1990, str. 67-84. (Arbeitsmaterialien zur Raumordnung und Raumplanung ; 86).

Koprsko kot obmejno, narodnostno mešano in terciarizirano območje. - V: Primorje. Zbornik 15. zborovanja slovenskih geografov, Portorož, 24. - 27. oktobra 1990. Ljubljana 1990, str. 99-105.

Der ländliche Raum und die neuen Wirtschaftsstrategien in Slowenien. - V: Verstärkte internationale Zusammenarbeit der EG-Länder mit Südosteuropa. Bayreuth 1990, str. 55-68. (Arbeitsmaterialien zur Raumordnung und Raumplanung ; 84). (soavtor A. Gosar)

Metodologija uradnih popisov prebivalstva pripadnikov slovenske manjšine v Italiji, Avstriji in na Madžarskem. - V: Narodne manjšine. Zbornik referatov in razprav na znanstvenem srečanju 30. in 31. marca 1989. Ljubljana 1990, str. 31-45.

O prostornoj relevantnosti migracija stanovništva na primeru Slovenije. - V: Pogledi na migracije stanovništva Jugoslavije. Beograd 1990, str. 167-173.

Raziskovalno delo na področju nacionalnega vprašanja, manjšinskih problemov in mednacionalnih odnosov. - Razprave in gradivo 1990, št. 23, str. 94-100.

Sodobni regionalni problemi madžarske in italijanske narodnosti v procesih družbeno-ekonomske preobrazbe. - Razprave in gradivo 1990, št. 23, str. 52-61.

Tromeja - obmejna regija Jugoslavije, Avstrije in Italije : mednarodni meduniverzitetni geografski raziskovalni projekt = Das Dreiländereck - eine Grenzregion Österreichs, Italiens und Jugoslawiens = Le Tre regioni di confine - un'area transconfinaria tra Italia, Jugoslavia ed Austria. - Ljubljana 1990, 184 str. (Dela / Oddelek za geografijo Filozofske fakultete ; 7). (soavtorji A. Gosar ... [et al.])

Vodila za razvoj Inštituta za narodnostna vprašanja in teze za povezovanje štirih inštitutov. - Razprave in gradivo 1990, št. 23, str. 15-18.

1991

Confine politico ed aree di confine: il caso della Repubblica di Slovenia. - V: Colloque International L' effet frontiere dans les Alpes, St.Vincent / Val d'Aoste, 1988. [Aoste] 1991, str. 174-180.

Geografija 1. - Ljubljana, 1991, 119 str. (Srednje izobraževanje). (soavtorji S. Brinovec ...[et al.])

Geographic problems of frontier regions : the case of the Italo-Yugoslav border landscape. - V: The geography of border landscapes. London, New York 1991, str. 86-103. (soavtor M. Bufon)

Prekmurje als unterentwickeltes Grenzgebiet Sloweniens. - V: Regionalforschung von grenzüberschreitender Bedeutung. Kärnten-Slowenien / Kroatien. Wien 1991, str. 33-50. (Mitteilungen des Arbeitskreises für neue Methoden in der Regionalforschung ; 22).

Prekmurje kot nerazvito obmejno območje v Sloveniji. - V: Geografska problematika Severovzhodne Slovenije. Ljubljana 1991, str. 108-124 (Dela / Oddelek za geografijo Filozofske fakultete ; 8)

Sodobni regionalni problemi madžarske narodnosti v procesih družbeno-ekonomske preobrazbe. - V: Vzporednice slovenske in hrvaške etnologije 7. Ljubljana 1991, str. 61-69. (Knjižnica Glasnika slovenskega etnološkega društva ; 21).

Spreminjanje nacionalne strukture prebivalstva Jugoslavije v novejšem razdobju. - Geografija v šoli 1 (1991), št. 1, str. 7-22.

Tendence spreminjanja slovenskega podeželja. - Geografski vestnik 63 (1991), str. 25-40.

Državna meja na območju R Slovenije in mejna območja kot nov geografski fenomen. - V: Seminar za študije geopolitičnega položaja Slovenije. Ljubljana 1992, str. 81-105.

Gegenwärtige politische, sozial- und wirtschaftsgeographische Probleme als Ausgangsbasis für die Integration Sloweniens in Europa. - V: Slowenien auf dem Weg in die Marktwirtschaft. Bayreuth 1992, str. 4-18. (Arbeitsmaterialien zur Raumordnung und Raumplanung ; 108).

Geografija 1. - Ljubljana, 1992, 119 str. (Srednje izobraževanje). (soavtorji S. Brinovec ...[et al.])

Geopolitični položaj Slovenije in njena odprtost v Evropo. - Geografija v šoli 2 (1992), št. 2, str. 15-24.

Geopolitični položaj Slovenije in njena odprtost v Evropo. - V: Zbornik kongresnih gradiv in referatov. 1. slovenski kongres o cestah in prometu, Bled, 21. in 22. oktobra 1992. Bled 1992, str. 93-100. (soavtor R. Genorio)

Die geopolitische Lage Sloweniens und seine Offenheit nach Europa. - V: Staatliche Einheit und Teilung - Deutschland und Jugoslawien. München 1992, str. 99-114. (Südosteuropa aktuell ; 14).

Nova država Slovenija in njena funkcija v združeni Evropi. - V: Okrogla miza o vplivu geopolitičnega položaja Slovenije na strategijo razvoja Slovenije. Ljubljana 1992, str. 43-63. (soavtor R. Genorio)

Settling pattern and demographic structure of Slovenia. - V: Slovenia. Geographic aspects of a new independent European nation. Ljubljana 1992, str. 41-49

Slovenija in obmejna območja. - Geografski obzornik 39 (1992), št. 1, str. 17-19.

Slovenija in Slovenci danes ter jutri v luči socialne geografije. - V: Socialna geografija v teoriji in praksi. Ljubljana 1992, str. 37-56. (Geographica Slovenica ; 23).

Regionalizem - nov izziv za geografijo : primer slovenskega etničnega ozemlja. - Geografski vestnik 64 (1992), str. 157-167. (soavtor J. Zupančič)

Wandlungstendenzen im ländlichen Raum Sloweniens. - V: Ländliche Räume im Umbruch - Chancen des Strukturwandels. - München 1992, str. 99-110. (Münchner Universitäts-Schriften. Münchner Studien zur Sozial und Wirtschaftsgeographie ; 37).

1993

Current problems of regional development of Slovenia. - V: Development strategies in the Alps-Adriatic region. Pecs 1993, str. 143-163. (soavtor M. Ravbar)

Geografija 1. - Ljubljana, 1993, 110 str. (Srednje izobraževanje). (soavtorji S. Brinovec ...[et al.])

Geopolitični položaj in regionalizem na primeru jugozahodne Slovenije. - Annales. Anali Koprškega primorja in bližnjih pokrajin 1993, št. 3, str. 203-210.

Geopolitični položaj Slovenije in njena odprtost v Evropo. - V: Nacionalna strategija prostorskega razvoja Slovenije. 12. Sedlarjevo srečanje, Postojna, 28. - 29. maj 1992. Postojna 1993, str. 31-37.

Geopolitični položaj Slovenije in teoretično metodološke osnove za opredelitev tipov obmejnih območij. - V: Geografski aspekti obmejnosti in regionalnega razvoja. Ljubljana 1993, str. 9-20. (Dela / Oddelek za geografijo Filozofske fakultete ; 10).

Jugoslawien : Zerfall und Bildung neuer Staaten. - V: Europa. Neue Konturen eines Kontinents. München 1993, str. 213-223. (Aspekte der Geographie).

Narodne manjšine kot element demografske in prostorske stvarnosti v alpsko-jadransko-panonskem prostoru. - V: Geografija in narodnosti. Ljubljana 1993, str. 19-31. (Geographica Slovenica ; 24).

National minorities as an element of the demographic and spatial structure of the Alpine-Adriatic-Pannonian region. - GeoJournal 30 (1993), št. 3, str. 207-214.

The new state of Slovenia and its function within the frame of Europe. - GeoJournal 30 (1993), št. 3, str. 323-333. (soavtor R. Genorio)

Novi pogledi geografa Jerneja Zupančiča na položaj slovenske manjšine na avstrijskem Koroškem. - Letno poročilo Zvezne gimnazije in Zvezne realne gimnazije za Slovence v Celovcu 36 (1992/93), str. 66-73.

Problemy mniejszosci narodowych w krajach powstalych w poludniowej strefie dawnej monarchii habsburskiej = The problems of national minorities in the countries originated in the southern zone of the former Habsburg monarchy. - V: Studia Śląskie 52 (1993), str. 113-131.

Slovenia and the process of European integration. - Slovenija 7 (1993), št. 1, str. 34-37. (soavtor R. Genorio)

Slovenia at the European ethnic crossroads. - V: Ethnic minorities in Slovenia. Ljubljana 1993, str. 6-12.

Slovenski geografi v tujem znanstvenem tisku. - Geodetski vestnik 37 (1993), št. 1, str. 72-73.

Slovenski geografi v tujem znanstvenem tisku. - Geografski obzornik 40 (1993), št. 2, str. 3.

Sporočilo z okrogle mize o vplivu geopolitičnega položaja Slovenije na strategijo razvoja Slovenije. - Geografski obzornik 40 (1993), št. 1, str. 34-36. (soavtorja D. Nendl, M. Kos)

Tradition und Fortschritt : die Volksgruppen in der Industriegesellschaft. - V: Brücken statt Mauern. Minderheiten in Zentraleuropa. Wien 1993, str. 154-167.

Vodnik po razstavi : objave del slovenskih geografov v svetovnem tisku = Guide to the exhibition : Slovenian geographers in foreign publications. - Mednarodno posvetovanje geografija in narodnosti, Ljubljana, Slovenija: 8. - 11. September 1993. Program, povzetki in vodnik = Symposium on ethnicity and geography, Ljubljana, Slovenia: September 8 - 11, 1993. Programme, abstracts and guide. Ljubljana 1993, [4 str., loč. pag.]. (soavtor J. Zupančič)

Die wirtschaftliche und politische Lage der jungen Republik Slowenien. - V: Die "neuen" Nachbarstaaten Österreichs. Wien 1993, 11 str.

1994

Borderlands and regionalism in the space settled by Slovenians - a case study. - V: Inner divisions, region and regionalism. No. 1. Lodz , Opole 1994, str. 33-43. (soavtor J. Zupančič)

Cultural elements of integration and transformation of border regions : the case of Slovenia. - Political geography 13 (1994), št. 1, str. 73-83. (soavtor M. Bufon)

Current problems of border regions along the Croato-Slovene frontier. - V: Documentation. Political boundaries and coexistence. Basel 1994, str. [18]. (soavtor A. Gosar)

Current problems of border regions along the Slovene-Croatian border. - V: Political Boundaries and Coexistence. Proceedings of the IGU-Symposium, Basle / Switzerland, 24 - 27 May 1994. Bern [etc.] 1994, str. 30-42. (soavtor A. Gosar)

Der Einfluss der Veränderungen der Verlaufs der Staatsgrenzen auf die regionale Entwicklung des Oberen Isonzo. - V: Isonzo-Protokoll. Klagenfurt [etc.] 1994, str. 251-263.

The European integration from the Slovenian view point. - V: European challenges and Hungarian responses in regional policy. Pecs 1994, str. 67-78. (soavtor A. Gosar)

Funkcija narodnih manjšin v prekomejnem meddržavnem povezovanju in evropski integraciji. - V: Narodne manjšine danes in jutri. Trieste 1994, str. 97-107.

Geografija 1. - Ljubljana, 1994, 119 str. (Srednje izobraževanje). (soavtorji S. Brinovec ...[et al.])

Narodne manjšine kot element politične, prostorske, socialne in ekonomske stvarnosti v alpsko-jadransko-panonskem prostoru. - V: Manjšine v prostoru Alpe-Jadran. Ljubljana 1994, str. 1-8.

National minorities as an element of the demographic and spatial structure of the Alpine-Adriatic-Pannonian region. - V: GeoJournal Reprint 1994, str. 207-214.

Območja avtohtone in alohtone poselitve Slovencev. - Glasnik Unesco14 (1994), št. 42, str. 51. (soavtor Z. Drole)

Prostorsko-strukturne spremembe Slovenije kot nove države. - Znanstvena revija. Družboslovje in filozofija 6 (1994), št. 1, str. 67-84.

Überlebensmöglichkeiten der nicht anerkannten Minderheit der Slowenen in der Steiermark. - V: Steirische Slowenen. Zweisprachigkeit zwischen Graz und Maribor, Graz, 7. und 8. Juni 1994. Graz 1994, str. 81-90.

Učinki sprememb poteka državnih meja na regionalni razvoj Zgornjega Posočja. - V: Soški protokol. Celovec [etc.] 1994, str. 215-226.

Vloga slovenske geografije v mednarodni promociji Slovenije od prvih večstrankarskih parlamentarnih volitev do danes. - V: Vloga slovenske geografije v mednarodni promociji Slovenije. Bibliografija v tujini objavljenih del slovenskih geografov 1989-1994. Ljubljana 1994, str. 3-4.

1995

Pomen slovenskega manjšinskega šolstva v sodobnih procesih evropske integracije. - V: Čedermaci današnjega dne. Pričevanja o slovenski šoli in materinščini v zamejstvu. Ljubljana 1995, str. 11-29.

Prostorska diferenciacija Republike Slovenije po demografskih procesih in demografskih strukturah. - V: Regionalni vidiki demografske politike Slovenije. Strokovni posvet, Ljubljana, 27. junij 1995. Ljubljana 1995, str. 24-29.

Structures nationales des groupes ethniques et des minorités nationales dans l'Eurorégion Alpe-Adria. - V: Langues régionales et relations transfrontalières en Europe. Paris 1995, str. 173-187. (Géographie et cultures). (soavtor M. Klemenčič)

Szlovénia és Magyarország közös problémái a geopolitikai helyzet és az európai integráció tükrében. - Földrajzi Értesítő 44 (1995), št. 3-4, str. 281-288.

Vloga slovenske geografije v mednarodni predstavitvi Slovenije. - Geografski vestnik 67 (1995), str. 121-126.

Der Wandel des ländlichen Raumes in Slowenien aus sozialgeographischer Sicht. - V: Der Wandel des ländlichen Raums in Südosteuropa. München, Leipzig 1995, str. 103-113. (Südosteuropa aktuell ; 19).

1996

Causes and consequences of emigration from Slovenia and the broader Alpine-Adriatic-Pannonian / Danubian region in the last hundred years. - V: Les réseaux des diasporas = The networks of diasporas. Nicosia 1996, str. 323-334. (Géographie et cultures).

Geopolitical situation and regionalism showed in the example of southwest Slovenia. - V: Slovenia. A gateway to Central Europe. Published on the occasion of the 28th International Geographical Congress, The Hague, August 5 - 10, 1996. Ljubljana 1996, str. 57-62.

Razvoj in položaj slovenske manjšine v Kanalski dolini v luči evropske integracije. - V: Večjezičnost na evropskih mejah - primer Kanalske doline. Ukve 1996, str. 59-75.

Tendence demografske preobrazbe v Spodnjem Podravju in vzhodnih Slovenskih goricah v zadnjih treh desetletjih. - V: Spodnje Podravje s Prlekijo. Možnosti regionalnega in prostorskega razvoja. 17. zborovanje slovenskih geografov, Ptuj, 23. - 26. oktobra 1996. Ljubljana 1996, str. 201-211.

DELA I
Bibliografija v knjigi objavljenih del članov Odbora za geografijo 1942-1984, str. 62
Bibliography of Articles Published About by Members of the Department of Geography
1942-1984, p. 62
Ljubljana, 1985 (razprodano, sold out)

DELA 2
Geografsko proučevanje usvajanja celinskih pridelkov na Koroškem, str. 92
Geographical studies on the inland stage of small business development in Slovenia - Koroška
(within Yugoslavia), p. 92
Ljubljana, 1982 (razprodano, sold out)

DELA 3
Geografska problematika v zvezi z razvojem etnografskega prostora, str. 160
Geographical problems in connection with the development of the ethnographic space
About the relationship between Geography and Ethnology, p. 160
Ljubljana, 1986

DELA 4
Teorija in metodologija regionalne geografije, str. 240
The Theory and Methodology of Regional Geography, p. 240
Ljubljana, 1987

DELA 5
Socialna geografija in regionalni razvoj, str. 202
Social Geography and Regional Development, p. 202
Ljubljana, 1987 (razprodano, sold out)

DELA 6
Geografija in aktualna vprašanja prostorskega razvoja, str. 320
Geography and Spatial Development, p. 320
Ljubljana, 1989

DELA 7
Teorija — območja regije Jugoavstrije, Avstrije in Italije — mednarodni medinverzijski
geografski raziskovalni projekt, str. 188
The Three Border Area of Austria, Italy and Yugoslavia — An international Research Project
of Geographers from the Universities of Ljubljana, Klagenfurt and Trieste, p. 188
Ljubljana, 1988

PREGLED DOSLEJ IZDANIH VSEBIN **CONTENTS OF PREVIOUSLY PUBLISHED VOLUMES**

DELA 1

Bibliografija v tujini objavljenih del članov Oddelka za geografijo 1945–1984, str. 62.

Bibliography of Articles Published Abroad by Members of the Department of Geography 1945–1984, p. 62.

Ljubljana, 1985 (razprodano, sold out)

DELA 2

Geografsko proučevanje uvajanja celične proizvodnje na Koroškem, str. 98.

Geographical Studies on the Initial Stage of Small Business Developments in Slovene Carinthia (within Yugoslavia), p. 98.

Ljubljana, 1985 (razprodano, sold out)

DELA 3

O razmerju med geografijo in etnologijo, str. 160.

About the Relationship between Geography and Ethnology, p. 160.

Ljubljana, 1986

DELA 4

Teorija in metodologija regionalne geografije, str. 240.

The Theory and Methodology of Regional Geography, p. 240.

Ljubljana, 1987

DELA 5

Socialna geografija in regionalni razvoj, str. 202.

Social Geography and Regional Development, p. 202

Ljubljana, 1987 (razprodano, sold out)

DELA 6

Geografija in aktualna vprašanja prostorskega razvoja, str. 320.

Geography and Spatial Development, p. 320.

Ljubljana, 1989

DELA 7

Tromeja — obmejna regija Jugoslavije, Avstrije in Italije — mednarodni meduniverzitetni geografski raziskovalni projekt, str. 188.

The Three Border Area of Austria, Italy and Yugoslavia — An International Research Project of Geographers from the Universities of Ljubljana, Klagenfurt and Trieste, p. 188.

Ljubljana, 1988

DELA 8

Geografska problematika severovzhodne Slovenije, str. 163.

Geographical Problems of North-Eastern Slovenia, p. 163.

Ljubljana, 1991

DELA 9

Geografski informacijski sistemi v Sloveniji, str. 245.

Geographic Information Systems in Slovenia, p. 245.

Ljubljana, 1992

DELA 10

Geografski aspekti obmejnosti in regionalnega razvoja, str. 222.

The Geographic Aspects of the Border Regions and Regional Development, p. 222.

Ljubljana, 1993

DELA 11

Geografska problematika slovenskega alpskega sveta in slovenskih mest, str. 208

Geographical Problems of Slovenian Alps and Slovenian Towns

Ljubljana, 1995

FREKVENČNO DOSLEDNI IZDANIH VSEBIN CONTENTS OF PUBLISHED VOLUMES

DELA 1

Bibliografija v tujini objavljenih del
 Bibliography of Articles Published Abroad
 1945-1984, p. 62.

Ljubljana, 1985 (razprodano, sold out)

DELA 2

Geografski proučevanje regij
 The Geographical Study of Regions
 1945-1984, p. 98.

Ljubljana, 1985 (razprodano, sold out)

DELA 3

O razmerju med geografijo in slovenskim mestom
 About the Relationship between Geography and the Slovenian Town
 1945-1984, p. 160.

Ljubljana, 1986

DELA 11

Oddelek za geografijo, Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani
 Department of Geography, Faculty of Arts, University of Ljubljana

Izdala in založila – Edited and Published by

Oddelek za geografijo in Znanstveni inštitut Filozofske fakultete

Naročila – Orders

Znanstveni inštitut, Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani, Aškerčeva 2,
 61101 Ljubljana, Slovenija

DELA 6

Geografija in aktualna vprašanja prostorskega razvoja, str. 320
 Geography and Spatial Development, p. 320.

Ljubljana, 1989

DELA 7

Trimejska — območje regije Jugoslavije, Avstrije in Italije — mednarodni meduniverzitetni
 geografski raziskovalni projekt, str. 188.

The Three Border Area of Austria, Italy and Yugoslavia — An International Research Project
 of Geographers from the Universities of Ljubljana, Klagenfurt and Trieste, p. 188.
 Ljubljana, 1988

Location of the trail

at the junction of the trail

the road is on the

road is on the

